

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISINA GÜÇ KAPASİTESİNİN
ETKİSİ: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ, ÇİN HALK
CUMHURİYETİ VE RUSYA FEDERASYONU**

İbrahim Halil YAŞAR

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Ertan EFEGİL

HAZİRAN - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISINA GÜÇ
KAPASİTESİNİN ETKİSİ: AMERİKA BİRLEŞİK
DEVLETLERİ, ÇİN HALK CUMHURİYETİ VE RUSYA
FEDERASYONU**

DOKTORA TEZİ

İbrahim Halil YAŞAR

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

**“Bu tez 20/06/2022 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ertan EFEGİL	Başarılı
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA	Başarılı
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ	Başarılı
Doç. Dr. Sibel AKGÜN	Başarılı
Doç. Dr. Osman ÖZKUL	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

İbrahim Halil YAŞAR

20/06/2022

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanım Prof. Dr. Ertan EFEGİL Hocama en içten dileklerle saygılarımı sunarım. Ayrıca savunma sınavıma katılan saygıdeğer Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA, Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ, Doç. Dr. Sibel AKGÜN ve Doç. Dr. Osman ÖZKUL Hocalarıma da tezimin son haline gelmesinde bulundukları katkılardan dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

İbrahim Halil YAŞAR

20/06/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	25
1.1. Uluslararası Sistem ve Parçaları	25
1.2. Uluslararası Sistemin Yapısı.....	30
1.3. Aktör olarak Devlet	38
1.4. Güç Kapasitesi	53
1.5. Güç Dengesi.....	57
1.6. Kutupluluk	60
1.6.1. Kutup-başı	60
1.6.2. Kutup Sistemleri.....	61
1.6.3. İkili-ittifak Sistemi.....	64
1.6.4. Dengeleme	65
1.6.5. İstikrar.....	67
1.6.6. Göreceli Kutupluluk	69
1.7. İttifaklık	70
1.8. Sistemik Değişim.....	73
2. BÖLÜM: ASKERİ KAPASİTE	77
2.1. Savunma Harcaması	78
2.2. Silah Sanayi	83
2.3. Nükleer Silahlar	86
2.3.1. Kıyamet Günü	86
2.3.2. Gücün Sayısal Dağılımı.....	92
2.3.3. Stratejik mi? Taktik mi?	93
2.3.4. Uranyum Zenginleştirme.....	95
2.3.5. Nükleer Testler	95
2.4. Konvansiyonel Silahlar.....	97
2.4.1. Ordu Kapasitesi	98

2.4.1.1. Kara Gücü Varlığı	100
2.4.1.2. Deniz Gücü Varlığı	103
2.4.1.3. Hava Gücü Varlığı.....	110
2.4.1.4. İnsan Gücü Varlığı	114
2.5. Lojistik Kabiliyet	116
3. BÖLÜM: EKONOMİK KAPASİTE	124
3.1. Ekonomi.....	125
3.1.1. Milli Gelir	126
3.1.2. Dış ticaret.....	129
3.1.3. Bütçe	133
3.1.4. Uluslararası Finansal Sistem	135
3.1.5. Kaynak Yoğunlaştırma	143
3.1.6. Büyük Şirketler.....	146
3.2. Nüfus.....	148
3.2.1. Üretim Nüfusu	148
3.2.2. Tüketim Nüfusu	155
3.3. Bilim ve Teknoloji	157
3.3.1. Üniversiteler	160
3.3.2. Teknoloji Şirketleri.....	161
3.3.3. Araştırma ve Geliştirme Harcamaları.....	164
3.3.4. Fikri Mülkiyet.....	166
3.3.5. Bilimsel Yayınlar.....	170
4. BÖLÜM: JEOPOLİTİK KAPASİTE	177
4.1. Su mu? Toprak mı?	178
4.2. Ev Alma Komşu Al.....	180
4.3. Doğal Kaynaklar	190
4.3.1. Yenilenebilir Kaynaklar	192
4.3.1.1. Flora.....	194
4.3.1.2. Fauna	199
4.3.1.3. Enerji Üretim Kaynakları	201
4.3.2. Yenilenemeyen Kaynaklar	203
4.3.2.1. Organik Kaynaklar	205

4.3.2.2. Organik Olmayan Kaynaklar.....	211
SONUÇ	217
KAYNAKÇA.....	227
ÖZGEÇMİŞ.....	238

KISALTMALAR

AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
CHY	: Çin Yuanı
EUROSTAT	: Avrupa Birliği İştatistik Ofisi
GDP	: Gross Domestic Product (Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla)
GSMH	: Gayrisafi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ISI	: Uluslararası İştatistik Ofisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PISA	: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı
QS	: Quacquarelli Symonds
RUB	: Rus Rublesi
SCI	: Bilim Alıntı Endeksi
SIPRI	: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SSCI	: Sosyal Bilim Alıntı Endeksi
THE	: Times Higher Education
USD	: Birleşik Devletler Doları

ÖZET	
Başlık: Uluslararası Sistemin Yapısına Güç Kapasitesinin Etkisi: Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu	
Yazar: İbrahim Halil YAŞAR	
Danışman: Prof. Dr. Ertan EFEGİL	
Kabul Tarihi: 20/06/2022	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 238 (ana kısım)
Bu çalışmanın amaçlarından ilki neo-realist paradigma çerçevesinde, uluslararası sistemde kutup-başı olabilmek için gerekli olan güç kapasitesi fonksiyonun girdilerini belirlemektir. İkinci amaç ise güç kapasitesi çerçevesinde, Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de, uluslararası sistemin yapısını kutupluluk özelinde ortaya koymaya çalışmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda, teorik ve kavramsal çerçevede, uluslararası sistem, uluslararası sistemin yapısı, devlet, güç kapasitesi, güç dengesi, kutupluluk, ittifaklık ve sistemik değişim gibi kavramlar neo-realist paradigma çerçevesinde incelenmiştir. Bununla birlikte, uluslararası sistemin yapısına kutupluluk özelinde etkisi olduğu düşünülen güç kapasitesinin türevleri olan askeri kapasite, ekonomik kapasite ve jeopolitik kapasite bağımsız değişkenleri kendilerini oluşturan alt türev değişkenler ile birlikte üç örneklem ülke olan Birleşik Devletler, Çin ve Rusya üzerinden karşılaştırılmaya tabi tutulmuştur. Bu kapsamda, çalışmanın amaçlarına ulaşabilmek için iki farklı bilimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bunlardan biri nicel bir araştırma yöntemi olan ikincil analiz yöntemiyken bir diğeri ise nitel bir araştırma yöntemi olan karşılaştırma yöntemidir. İkincil veri analizi ile üç örneklem devlet hakkında farklı alanlarda farklı uluslararası kurumlar tarafından elde edilen istatistiki veriler tezin amacına uygun olarak yeniden işlenmiş ve elde edilen yeni veriler karşılaştırma yöntemi ile üç örneklem ülke üzerinden analize tabi tutulmuştur. Üç örneklem ülke üzerinde bağımsız değişkenlerin incelenmesi sonucunda, üç örneklem ülkenin de jeopolitik kapasite bağlamında öz savunmalarını gerçekleştirebilecekleri söylenebilir. Bunun yanında, askeri kapasite olarak hem nükleer hem de konvansiyonel silahlar açısından Birleşik Devletler ve Rusya’nın Çin’e göre daha avantajlı bir durumda olduğu düşünülebilir. Son değişken olarak, ekonomik kapasite çerçevesinde ise Birleşik Devletler ve Çin iki büyük ekonomik dev iken Rusya’nın başta enerji kaynakları olmak üzere doğal kaynakların ve silah endüstrisinin satışına bağımlı bir ekonomiye sahip olduğu görülebilmektedir. Bütün veriler değerlendirildiğinde, Birleşik Devletler’in Soğuk Savaş Sonrası Dönem’in ilk yarısında, diğer örneklem ülkelere göre güç kapasitesi olarak daha büyük bir ülke olmasına rağmen, özellikle küresel ölçekte yaptığı savaşlar ve operasyonlar sonucunda, ekonomik kapasitesinin güç kaybettiği gözlenebilir. Bu sebeple, uluslararası sistemin kutupluluk özelliğinin Soğuk Savaş Sonrası Dönem’in ikinci yarısından itibaren çok-merkezli bir yapıya doğru evrildiği söylenebilir. Ancak, 2022 yılında, Rusya ve Ukrayna arasında başlayan savaşın seyriyle birlikte, başta Avrupalı Devletler olmak üzere Birleşik Devletler’in Soğuk Savaş boyunca müttefiki olan devletlerin blok halinde tekrar hareket etmeye başlamasıyla Birleşik Devletler merkezli bir tek-kutuplu sistem yapısına dönüşümün başladığı söylenebilir.	
Anahtar Kelimeler: Uluslararası Sistem, Kutupluluk, Güç Kapasitesi, Soğuk Savaş Sonrası Dönem	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Effect of Power Capacity on the Structure of the International System: the United States of America, the People's Republic of China, and the Russian Federation	
Author of Thesis: İbrahim Halil YAŞAR	
Supervisor: Prof. Dr. Ertan EFEGİL	
Accepted Date: 20/06/2022	Number of Pages: vi (pre-text) + 238 (main text)
The first of the aims of this study is to determine the inputs of the power capacity function, which is required to be a pole-state in the international system within the framework of the neo-realist paradigm. The second aim is to try to reveal the structure of the international system in terms of polarity in the post-Cold War Era within the framework of power capacity. In line with these purposes, concepts such as the international system, the structure of the international system, the state, power capacity, balance of power, polarity, alliance, and systemic change are examined theoretically and conceptually within the framework of the neo-realist paradigm. In addition, the independent variables of military capacity, economic capacity, and geopolitical capacity, which are the derivatives of power capacity and thought to have an effect on the structure of the international system, were compared with the sub-derivative variables that constitute them over the three sample countries, the United States, China, and Russia. In this context, two different scientific research methods were used to achieve the aims of the study. One of them is the secondary analysis method, which is a quantitative research method, while the other is the comparison method, which is a qualitative research method. Through the secondary data analysis, the statistical data obtained by different international institutions in various fields about the three sample states were reprocessed in accordance with the purpose of the thesis, and the new data obtained were analyzed over three sample countries by comparison method. As a result of examining the independent variables on three sample countries, it can be said that all three sample countries can perform their self-defense in terms of geopolitical capacity. Besides, in terms of military capacity, which is another variable, it can be thought that the United States and Russia are in a more advantageous situation than China in respect of both nuclear and conventional weapons. As the last variable, in the matter of economic capacity, while the United States and China are two big economic giants, it can be seen that Russia has an economy dependent on the sale of natural resources, especially energy resources, and the arms industry. When all data are evaluated together, it might be observed that although the United States was a larger country in terms of power capacity compared to other sample countries in the first half of the post-Cold War Era, its economic capacity lost power, especially as a result of wars and operations on a global scale. For this reason, it might be said that the polarity feature of the international system has evolved towards a multicentric structure since the second half of the post-Cold War Period. However, with the course of the war that started between Russia and Ukraine in 2022, it might be said that the transformation to a United States-centered unipolar system structure began with the start of the movement of the states that were allies of the United States during the Cold War, especially the European States, as a bloc.	
Keywords: International System, Polarity, Power Capacity, Post-Cold War Era	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Araştırma Problemleri

“Devletle ilgili spekülasyonların antik çağa kadar uzandığı gözlemlenmiştir. Oysa devletler arasındaki ilişkiler hakkındaki spekülasyonlar I. Dünya Savaşı'nın biraz öncesine dayanır” (Knutsen, 1997, s. 1). Bu yönüyle uluslararası ilişkiler, bilimsel bir çalışma alanı olarak yeni sayılabilecek bir disiplindir. Her ne kadar yüzyıllar boyunca önemli siyaset bilimci ve filozofların, devletler arasındaki ilişkiler üzerine düşünceleri olmuş olsa da, modern anlamda bir bilimsel disiplin hüviyetini ancak I. Dünya Savaşından sonra alabilmiştir. Disiplinin kuruluş gayesi, devletler arasında çıkan savaşların nedenleri ve bu savaşların nasıl engellenebileceği sorularıdır. Bunun üzerine başlayan teorik tartışmalar beraberinde yaklaşık yüz yıla yakın bir zaman diliminde birçok tartışma konusu, teori, varsayım ve kavramı da bu alana kazandırmıştır. Dolayısıyla, Uluslararası İlişkiler disiplini üzerine bir çalışma yapacak kişi; güvenlik, anarşi, istikrar, hegemonya, kutupluluk, sistem ve yapı gibi birçok kavramla karşılaşır ve bunlarla bilimsel bilgi üretmeye çalışır. Her bir kavram, disiplinde kendine has bir tanım içermektedir. Bunun yanında, “teorisyenler mantık dâhilinde kavramları istedikleri şekilde tanımlayabilirler” (Schweller, 2001, s. 171). Bu da daha zengin bir tartışma literatürüne sahip olunmasını sağlar.

Uluslararası İlişkiler disiplininin önemli kavramsal sorunlarından biri de uluslararası sistem kavramıdır. Sistemin yapısı ve bu yapıda meydana gelen olay ve olgular üzerine yapılan bilimsel çalışmalar, kuramcılar, bazı ortak paydalar etrafında bir araya getirmeyi başarmıştır. Disiplin içerisinde bu ortak payda, genellikle paradigma, büyük teori, yaklaşım, araştırma programı ve gelenek gibi birbirinin yerine kullanılabilen terimlerle ifade edilmiştir. Bu açıdan realist paradigmanın sisteme bakış açısıyla Marksist paradigmanınki birbirinden oldukça farklıdır. Var olan yapıyı, bu paradigmaların bize verdiği teorik çerçevede anlamlandırabilmemiz, gelecekte sistem yapısıyla alakalı olarak bize öngörüler, çıkarımlar ve kanaatler kazandırır.

Bu konunun seçilmesindeki belli başlı etkenlerden biri, Uluslararası İlişkiler disiplinde birçok husus olmasına rağmen, sistem tartışmasının çatı konulardan biri oluşu ve sistem üzerine yapılacak çalışmaların alt mevzulara da açıklayıcı nitelikte faydası olacağı düşüncesidir. Sadece geçmiş ve günümüz dünyası değil, müstakbel on yıllar ya da yüz

yıllardaki dünya da birçok sorunla karşı karşıya kalacaktır. Çağımızın sorunları olan ekolojik kirlilik, terörizm, açlık, gelir adaletsizliği, kadın ve çocukların haklarının çiğnenmesi gibi daha birçok sorunun temelinde, yapısal nedenler olma ihtimali yüksektir.

Bu araştırmanın konusu günümüz uluslararası sisteminin kutupluluk özelliği üzerine olacaktır. Soğuk Savaş'ın iki-kutuplu sisteminin kutup-başı devletlerinden biri olan Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla ortaya çıkan yeni sistemin kutupluluk özelliği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmada, mevcut uluslararası ilişkiler teorileri ve makro veriler kullanılarak, soruya cevap(lar) aranacaktır. Teorilerin temel argümanlarından faydalanılarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemi nasıl tanımlayabileceğimiz üzerine bir analiz gerçekleştirmeye çalışılacaktır. Kutup-başı devlet olabilmek için gerekli olan güç kapasitesinin neler olduğu ve sistemde hangi devletlerin bu güç kapasitesine sahip olduğu bu çalışmada cevaplanmaya çalışılacak sorulardır.

Bu çalışmanın ortaya atmaya çalıştığı ve makro verilerle güçlendirilmeye çalışılacak hipotetik önermesi "Askeri, ekonomik ve jeopolitik güç kapasitelerin hepsine aynı anda sahip olan başat devlet sayısı sistemin kutupluluk özelliğini belirler." olacaktır. Bu hipotez, alanın önemli paradigmalarının uluslararası sistemin yapısına ilişkin literatürü ortaya serildikten sonra incelenecektir.

H₀: "Sadece askeri kapasitesi olan devletler kutup-başı olamaz."

H₀: "Sadece ekonomik kapasitesi olan devletler kutup-başı olamaz."

H₀: "Sadece jeopolitik kapasitesi olan devletler kutup-başı olamaz."

H₀: "Sadece askeri ve ekonomik kapasitesi olan devletler kutup-başı olamaz."

H₀: "Sadece askeri ve jeopolitik kapasitesi olan devletler kutup-başı olamaz."

H₀: "Sadece ekonomik ve jeopolitik kapasitesi olan devletler kutup-başı olamaz."

H₁: "Askeri, ekonomik ve jeopolitik kapasitesi olan devletler kutup-başı olabilir."

Çalışmanın Önemi

Uluslararası ilişkiler literatüründe, uluslararası sistemin yapısının kutupluluk özelliği üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak teorik düzlemde gerçekleşmektedir. Bu çalışma, bu anlamda, teorik düzlemde gerçekleşen bu tartışmaları istatistiksel veriler ile destekleyerek ve teorik tartışmaların test edilmesini sağlayarak literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır. Bunun yanında, sistemin yapısının kutupluluk özelliğini belirleyen güç kapasitesi kavramı da neo-realist paradigma çerçevesinde, askeri kapasite ve ekonomik kapasite olarak genel bir çerçevede incelenmektedir. Bu çalışma ile bu genel çerçeve, güç kapasitesini oluşturan üç ana bağımsız değişken olan askeri kapasitesi, ekonomik kapasite ve jeopolitik kapasite ile bunları oluşturan alt kapasitelerle daha fazla detaylandırılmıştır. Bu bağlamda, güç kapasitesi kavramının yeni indikatörlerle yeniden tasarlanması bu çalışmanın bir diğer önemli katkısıdır. Son olarak, Teorik ve Kavramsal Çerçeve başlığı altında, literatürde tanımları ve kullanımları tam olarak netleşmemiş bazı kavramlar teorik tartışmalar içerisinde daha net bir şekilde açıklanmış ve Hegemonik Sistem ile Tek-kutuplu Sistem gibi birbirleri yerine kullanılan kavramların birbirlerinden farklı oldukları açıklanarak literatüre önemli bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın iki temel amacı vardır. Bunlardan biri kutup-başı olabilmek için gerekli olan kapasitelerin neler olduğu bir diğeri ise iki-kutuplu sistemin olduğu Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle ortaya çıkan yeni dönemin uluslararası sisteminin kutupluluk özelliğinin ne olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde güç kapasitesinin neler olabileceğiyle ilgili farklı paradigmalara yapmaya çalıştığı açıklamalar olmasına karşın bu çalışmada yapısal realist paradigma çerçevesinde belirlenecek olan materyal kapasiteler üzerinden yeni bir güç kapasitesi kategorizasyonu ortaya konulacaktır. Bununla birlikte, Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası sisteminin kutupluluk özelliğiyle ilgili olarak yapılan tartışmalar belli teorik varsayımlar temelinde vücut bulmaktadır. Bazı yaklaşımlar askeri kapasitesi olmamasına rağmen ekonomik kapasitesi olan devletleri ya da birlikleri bir kutup-başı aktör olarak kabul ederken bazı yaklaşımlar ise nükleer kapasitesi olan devletlerin de kutup-başı olabileceğini bazı yaklaşımlar da askeri, ekonomik ve jeopolitik güç kapasitesinin diğer devletlerle göreceli olarak miktarına bakmaksızın birçok devletin güç kapasitesine sahip olduğunu ve uluslararası

sistemin de çok-kutuplu olduğunu kabul etmektedirler. Bu çalışma, bu anlamıyla güç kapasitesi kavramını materyal verilerle netleştirerek uluslararası sistemin kutupluluk özelliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın Teorisi

“Bilim, insanın merakından ve evreni anlama arayışından kaynaklanan entelektüel bir yaratımdır” (Gilpin, 1987, s. 17). Uluslararası ilişkiler disiplininde yapılan bilimsel faaliyetlerin temelinde ise uluslararası sistemde meydana gelen olguları açıklayabilmek ve tanımlayabilmek yatmaktadır ve “uluslararası ilişkilerdeki kuramlaştırmanın çoğu, çatışmanın doğası ve çatışmanın yönetimi ve caydırılması ile ilgili olmuştur ve olmaya devam edecektir” (Pfaltzgraff, Jr., 1974, s. 42). Bununla birlikte, olguları açıklayabilmek için geliştirilen teorileri inşa edebilmek için ise varsayım olarak adlandırdığımız belli ön kabullere ihtiyacımız vardır. Varsayımlar, bilimin, nesnel veya öznel gerçeği açıklamaya yönelik yapmış olduğu metodolojik araştırmalarda, evrenin kaotik ama kendi içinde bir düzen ihtiva eden ortamında daha sağlıklı sonuçlar elde edebilmemiz için zihnimizde oluşturduğumuz sabitlerimiz ya da ön kabullerimizdir ve “iyi teori, iyi varsayımlara dayanır” (Lebow, 1994, s. 251). Örnek verecek olursak, iktisat biliminde çokça kullanılan diğer şeyler sabit varsayımı ([ceteris paribus varsayımı], “iki değişken arasındaki ilişkiye bakmak için bir araçtır, ancak diğer değişkenleri hatırlamak da önemlidir” (Begg, Fischer, & Dornbusch, 2010, s. 25).) bu çeşit bir ön kabuldür. Bu varsayım, bir olguyu etkileyen sınırsız faktörün (ki bunlar bağımsız değişkenlerdir) sadece birinin etkisinin ne olduğunu açıklayabilmemiz için zihnimizde diğer bağımsız değişkenlerin aynı ya da sabit olduğu varsayımına dayanır. Özellikle, hangi ülkelerin hangi ürünlerin ticaretinde uzmanlaşmaları gerekliliği üzerine yazılan Mutlak Üstünlük ve Karşılaştırmalı Üstünlük Teorilerinin temelinde birkaç önemli ceteris paribus varsayımı vardır. Bunlardan biri, dünyada onlarca devlet olmasına rağmen, bu varsayım, en basit haliyle dünyada iki devlet olduğunu ve bu iki devletin de birbirleriyle karşılıklı ticaret yaptığını varsayar. Aksini düşünürsek, dünyada var olan her bir devletin analizlere dâhil edilmesi, daha karmaşık bir yapıda ki olguların açıklanmasını zorlaştıracaktır. Yine bir diğer önemli ceteris paribus varsayımı ise bu iki devletin birbirleriyle yapmış oldukları ticaretin nesnesi olan ürünleri en basit haliyle iki kalem ürüne indirmektir. Herkesin tahmin edeceği gibi sayısını bilmemizin çok zor olduğu miktarda ürün, dünya ticaretinde kullanılmaktadır ve

her bir ürünün ayrı ayrı analize dâhil edilmesi, bilim insanının önüne çok karmaşık bir yapı çıkarabilir. Bundan dolayı, dünyada üretimi gerçekleştirilen iki kalem ürün vardır varsayımı, bilim insanının işini kolaylaştırmaktadır. Diğer bir hatırı sayılır ceteris paribus varsayımı da dünyada hükümetlerin olmadığı varsayımıdır. Bir malın fiyatını belirleyen faktörlerden biri de hükümet tipleri ve politikalarıdır. Bir devletin; açık ya da kapalı ya da karma bir ekonomiye sahip olması, sahip olduğu ekonomik sistemin içerisinde hükümetlerin almış oldukları kararlar da bir mal ya da hizmetin değerini belirleyen önemli faktörlerden birkaçıdır. Vergi politikaları, gümrük duvarları ve teşvikler gibi hükümet faktörleri de düşünüldüğünde, bir mal veya hizmetin değeri, her bir hükümet tipi altında farklılık arz edecek ve analiz yapmayı güçleştirecektir. İşte bütün bu varsayımlar neticesinde daha iyi modellemeler ve teorileştirmeler yapılabilmektedir.

Uluslararası ilişkiler disiplininde de tıpkı iktisat disiplininde olduğu gibi karşımıza karmaşık ve nedensellik bağının kurulmasının çok zor olduğu, bir uluslararası sistem çıkmaktadır. Yani “etkileşim probleminin çok karmaşık olmasından ve çok fazla bağımsız değişken olduğundan dolayı, uluslararası siyaset teorisinden normal olarak bireyin davranışını öngörmesi beklenmemelidir” (Kaplan, 1957, s. 685). Bundan dolayı, “öngörülebilirlik sadece değişkenlerin sayısının limitli olduğu (askeri harekât gibi) alanlarda olasıdır” (Hoffmann, 1959, s. 358). Bu kadar fazla bağımsız değişken, karşımıza bir o kadar da fazla veriyi sunmaktadır. Uluslararası ilişkiler üzerine kafa yoranlar, bir sorun karşısında ulaşmaya çalıştıkları çözümleri bulabilmek için ciddi manada verinin değerlendirilmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu, elbette ki, ne insan beyninin ne de günümüz ileri düzey bilgisayarlarının veri işleme kapasiteleriyle yapılabilecek bir şeydir. Muhtemelen gelecek bir zamanda bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, bu konuda bize şimdikinden daha fazla yardımcı olacaktır. Ancak biz, bugünü açıklamak zorundayız ve bunun için de belli başlı basitleştirmelere ihtiyaç duymaktayız. Bu basitleştirmeyi yapabilmek için “akademik gelenekler, reel sosyal dünyanın görünmeyen ağını, her biri kendi teorileştirmesiyle farklı alanlara ayırırlar; bu, kavrayışı artırmanın gerekli ve pratik yoludur” (Cox, 1981, s. 126). Şimdi karşımızda müthiş bir insanlar arası ilişki yumağı var ve biz, uluslararası ilişkiler çalışanları olarak temelde bu ilişkiler ağının politik kısmıyla ilgileniyoruz. Ancak, “Uluslararası politika bir laboratuvar bilimi gibi değildir. Kontrollü deneyler yoktur. Çünkü değişen bir şeye bakarken diğer şeyleri sabit tutmak imkânsızdır” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 65). Bu

yüzden, bir bağımlı değişkene neyin ya da nelerin müdahale ettiğini bulmamız çok zorlaşmaktadır. Dolayısıyla bir kuramcı olarak Nye, bu durumu şu şekilde kategorize etmiştir: “İncelediğimiz bir olayı zaman içinde yakınlıklarına göre üç tür nedene ayırabilirim. En uzak nedenler derin nedenlerdir, sonra ara nedenler gelir ve olayın hemen öncesindekiler tetikleyici nedenlerdir” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 93). Bunun yanında, tarih boyunca ve günümüzde meydana gelen siyasal süreçlerin nedenlerini tespit etmeye kalktığımızda, karşımıza sınırsız göstergeler çıkabilir. Ama “uluslararası siyaset için gerçek, fiziksel bir laboratuvar olmadığı için, bir şeyin değiştiği, diğer şeylerin sabit tutulduğu durumları hayal eder ve sonra dünyanın nasıl görüneceğine dair bir resim oluştururuz” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 65). Bu sınırsızlığın içinde sağlıklı bir analiz yapabilmek için önde gelen kuramcılar, belli başlı varsayımları kullanmışlardır. Yalnız, bilinmesi gereken bir nokta ise varsayımların, teorileri inşa etmede temel teşkil etme özellikleri olmasından ötürü, teoriden teoriye farklılık gösterebildiğidir. Örnek verecek olursak, uluslararası sistemi açıklamak için realistler, devletleri, tek aktör kabul ederlerken; buna mukabil, plüralistler, devletlerle birlikte, kurumların da, aktör olduğunu varsaymaktadırlar ve bu varsayımlarıyla birlikte, belli bir mantık dizgisi çerçevesinde teorilerini inşa etmektedirler. Yine, başka bir temel varsayım ise insan doğası üzerine olan ve insan doğasının iyiliği ya da kötülüğü ya da şartlara göre değişebildiği varsayımlarıdır. Bu çerçevede, “Marksistler, insan doğasını şekillendirilebilir ve kapitalizm tarafından kolayca yozlaştırılabilir ve sosyalizm tarafından düzeltiler olarak görürler; realistler ise siyasi çatışmanın değişmeyen bir insan doğasından kaynaklandığına inanırlar” (Gilpin, 1987, s. 43). Bu farklı varsayımlar yüzünden, insan doğasının kötü olduğunu ve çıkarları peşinde koştuğunu varsayan realist paradigmaya karşı, bu ön koşulu benimsemeyen idealist paradigma, devlet davranışlarının hesaplanmasında her zaman birbirleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Özellikle, I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti’nin temel kuruluş gayesi, liberal kurumsallaşmayla savaşların önüne geçilebileceğiydi. Yine, aynı şekilde, II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulmuş olan Birleşmiş Milletler’in eski genel sekreterlerinden Boutros-Ghali “Birleşmiş Milletler, gelecekte, küreselleşmenin ve parçalanmanın şimdi ortaya çıkardığı zorluklarla başa çıkmaya yardımcı olabilir. O, hem dünya örgütü hem de üye devletlerinin örgütlenmesi için tasarlandı ve hem küresel endişeleri hem de üye devletlerin ve halklarının ihtiyaçlarına cevap veriyordu.” (Boutros-Ghali, 1996, s. 87) diyerek liberal kurumsalcılık

bakış açısıyla çatı bir uluslararası kuruluş olan Birleşmiş Milletler'e belki de gereğinden fazla anlam yüklemiştir. Fakat durumun böyle olamayacağını düşünen ve nihayetinde 1939'da da haklılıkları ortaya çıkan realistlerin önde gelenlerinden "Niebuhr ve Morgenthau, iyimserlere (Liberallere) şöyle demiştir: İnsan doğasını yanlış hesapladığınızdan dolayı, siyaseti yanlış anladınız" (Morgenthau, 1946, Niebuhr, 1934, aktaran Waltz K. N., 2001, s. 39-40). Niebuhr ve Morgenthau bu söylemle idealizmin temel insan doğası varsayımını eleştirmişlerdir.

Yukarıda, bilimsel bir çalışmadaki temel noktalardan biri olan varsayımı açıklamaya çalıştık. Bununla beraber, varsayımın asıl işlerlik kazandığı teorilerin ne işe yaradığına da biraz da olsa değinmekte fayda var. Bu çalışmadaki temel amacımız, bilim felsefesi yapmak olmasa bile nihayetinde bir sosyal bilimler araştırması olduğundan, belli kavramları kullanırken ne düşündüğümüzü de metne aktarmaya çalışıyoruz. Bu çalışma, yoğun olarak sistem teorilerini irdelleyeceği için sistem tanımıyla birlikte, teorinin de bir sosyal disiplinde ne işe yaradığının altının çizilmesi gerekmektedir.

Uluslararası ilişkiler çalışanlarının temel odak noktası, karşılıklı çıkan sorunlara karşı belli açıklamalar getirebilmek ve bu sorunların çözümüne katkıda bulunabilmektir. Bunları yapabilmek için en kullanışlı araç da teorilerdir. Peki, neden teorilere sığınılır? Bunların fonksiyonları nelerdir? gibi iki temel soru ortaya çıkabilir. Temelde, teoriler açıklamaları yapılabilen genellemelerdir ve "teoriler olmadan, tüm tahmin ve öngörü girişimleri rastgele kestirimlere indirgenir" (Gaddis, 1992-1993, s. 6). Günümüzde, cereyan eden devletler arası siyasal bir gelişmenin neden oluştuğuyla ilgili olarak bir tarihçinin ya da bir gazetecinin bakış açısıyla bir uluslararası ilişkiler çalışanının bakış açısı tamamen farklıdır denilebilir. Tarihçiler ve gazeteciler, olayları gördüğü şekliyle ve görünen sebepleriyle bizlere aktarmaya çalışırken, uluslararası ilişkiler düşünürü kafasındaki belli başlı teorik bakışla olayları analiz eder. Bu karşılaştırmayı daha fazla anlaşılır kılmak için güncel bir olayla ilgili örnek sunmak çok daha fazla yerinde olacaktır. Son yıllarda yaşanan büyük uluslararası krizlerden iki tanesi olan Ukrayna ve Suriye iç savaşlarında, taraflardan biri, Soğuk Savaş'taki iki-kutuplu sistemin kutup-başı devletlerinden biri olan ve Batı İttifakı'nın lider ülkesi Birleşik Devletler ve bir diğeri ise yine Soğuk Savaş'ın diğer kutup-başı olan Sovyetler Birliği'nin halefi, günümüzde ise uluslararası sistemin önemli bir askeri ve siyasi gücü olan Rusya'dır. Ukrayna'daki, Suriye'ye göre daha az kanlı olan iç çatışmalar neticesinde, Rusya, Ülke'nin Doğu

kısından bir parçasını kontrolü altına almıştır. Görünüşte, Rusya, toprak parçası kazanmış gibi görünse de aslında, kendi kontrolünde olan bir ülkeyi büyük bir kısmıyla birlikte, Batı ittifakına kaptırmıştır. Uluslararası ilişkiler teorileriyle ilgili herhangi bir bilimsel eğitim almamış genel yorumcu kitlesi, olayların neticesinde, Üçüncü Dünya Savaşı'nın (Dünya Savaşı içinde büyük dünya devletlerinin olduğu savaşlardır. Yani Latin Amerika ya da Afrika kıtasında çıkan savaşlar, Dünya Savaşı olamazken, Avrupa kıtasında çıkan savaşlar, Dünya Savaşı olarak nitelendirilmiştir. Çünkü dönemin büyük aktörleri bu kıtanın içerisinde) çıkacağını söylemişlerdir. Hâlbuki teorik bir tedrisattan geçmiş olan bir araştırmacı, bildiğimiz manada, Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkamayacağını Caydırıcılık Teorisini (Deterrence Theory) kullanarak öngörebilir. Çünkü bu teori, bize nükleer silahlara sahip devletlerin birbirleriyle savaşamayacaklarını söyler. Bu teorideki temel mantık şu şekilde işler: Eğer nükleer silaha sahip devletlerden bir tanesi, bir diğer nükleer silaha sahip devlete, nükleer başlıklı bir silahla saldırırsa aynı şekilde diğer devlette ona karşılık verebileceğinden ve böyle bir senaryo karşısında iki devlet de yok olabileceğinden ötürü, birbirleriyle savaşmayacaklarıdır. Bundan dolayıdır ki nükleer güce sahip devletler, birbirleriyle savaşmak yerine, uluslararası sistemde çıkarlarını elde edebilmek için vekâlet savaşları (proxy war) denilen bir metot kullanırlar. Bu yöntemde, nükleer silahlı devletler, çıkar merkezlerindeki çatışmacı devletlere askeri, iktisadi ve siyasi destek vererek emellerine ulaşmaya çalışırlar. İşte, teorik açıklamaya sahip bir analizle böyle bir açıklamaya sahip olmayan analiz arasındaki fark, olayların nasıl cereyan edeceğini öngörmemiz konusunda bize böyle yardımcı olabilecektir.

Teorinin tam anlamıyla ne olduğuna gelecek olursak karşımıza elbette ki çok fazla tanım çıkacaktır. Ancak bu çalışmada kullanılacak tanımlar, çalışmanın genel paradigmasına uygun olarak seçilecektir. Bu bağlamda değerlendirilebilecek ilk tanıma göre “teori, bir konuyu nasıl araştırdığımızı ve düşündüğümüzü çerçeveler. Bize kavramlar verir, temel varsayımlar sağlar, bizi önemli sorulara yönlendirir ve verileri anlamlandırmamız için bize yollar önerir” (Neuman, 2014, s. 86). Bir diğer tanım olarak, uluslararası ilişkiler alanının önemli kuramcılarının biri olan Waltz’a göre de “teori, bir alanın teşekkülünün ve onun parçaları arasındaki bağlantılarının tasviridir. Teori, bazı faktörlerin, diğerlerinden daha önemli olduğunu gösterir ve aralarındaki ilişkiyi açıkça belirtir” (Waltz K. N., 1988, s. 615). Walt’a göre ise “teori oluşturma, belirli bir ilgi fenomenini açıklayan mantıksal olarak ilişkili nedensel önermelerin geliştirilmesidir” (Walt, 1991, s.

221). Bu üç tanımın yanında, başka bir tanımlama açısından değerlendirildiğinde, “ekonomide veya pozitif bilimlerin herhangi bir dalında teorinin ana amacı, ilgili bilim dalının kapsamına giren olayların nedenlerini açıklamak, yani olaylar arasındaki “neden-sonuç” (causality) ilişkilerini ortaya koymaktır” (Seyidoğlu, 2003, s. 12). Yine, benzer bir tanım Neuman’ın şu ifadesinde de görülebilmektedir: “Teori, dünyadaki karmaşıklığı daha iyi görselleştirmemize, bağlantıları görmemize ve olayların neden olduğunu açıklamamıza yardımcı olan bir haritadır” (Neuman, 2014, s. 9). Ve son olarak başka “bir tanıma göre, teoriler, belirli bir davranış ya da olguya ait yığınlar ya da kanunlar bütünüdür” (Waltz K. N., 1979, s. 2). Görüldüğü gibi yapılan bütün tanımlamalar; bir genelleme, bir nedensellik ve parçalar arasındaki ilişkiyi içermektedir. Bu noktada, belki de sorulması gereken sorular şunlardır: Nedenselliğin ortaya konulması, teoriyi evrenselleştirir mi? Her zaman ve her mekân için geçerli kılar mı? Zaten bilimin amacı da bir genelleştirme çabası değil midir? Yani, her zaman ve her yerde geçerli olanı bulmak. Bununla ilgili olarak Gilpin, “... uluslararası politika hâlâ Thucydides’in yaptığı gibi karakterize edilebilir.” (Gilpin, 1999, s. 228) demiştir. Burada, Gilpin’in ismini vurgulayarak bahsettiği Thucydides’in önemi, yapmış olduğunun, sıradan bir tarih yazıcılığından çok, analitik bir çalışma olmasıdır. O, Peloponez Savaşı’nda (Peloponnesian War) Atinalıların bölgede güçlenerek başat güç olmasının önüne geçilebilmesi için Spartalıların ve diğer şehir devletlerinin ittifak kurmak zorunda kaldıklarını söylemiştir. Bu, klasik Güç Dengesi Teorisi’dir. Görüldüğü gibi bu teori, M.Ö. V. yy.’da da M.S. XVI. ya da XX. yy.’da da geçerlidir. Bu açıdan bakıldığında, “kuram, açıkçası rastlantısal olayları açıklayamaz ya da beklenmedik olayları izah edemez; kuram, düzenliliklerle ve tekrarlarla ilgilenir ve sadece bunlar tanımlanabilirse kuram mümkündür” (Waltz K. N., 1988, s. 615). Güç dengesinin de bir düzeni ve tekrarı vardır. Evrenin herhangi bir noktasında ve zamanında, aynı sistematik içerisinde tekrar eder. Bu bağlamda, evrende var olan bu düzenin tespit edilebilmesi için teorilerin açıklayıcılıklarına ihtiyaç vardır. Bundan dolayı, teorinin olayları açıklayıcılığı ne kadar güçlü ise kendi de o kadar güçlüdür. Çünkü “teori, dünya dediğimiz şeyi yakalamak için attığımız ağıdır: onu rasyonelleştirmek, açıklamak ve hükmetmek için” (Popper, 2005, s. 37-38). Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki, teori, bize yön bulmamızı sağlayan, deniz feneri vazifesi görür. Teorisiz bir çalışma, içinden çıkılamayacak kadar büyük bir fırtınada karaya oturmamıza sebep olacakken; teori, deniz feneri rolünü üstlenir ve

batmamızı ya da kaybolmamızı engeller. “Dolayısıyla, bir teoriden onun doğru mu yanlış mı olduğu sorulmaz; daha ziyade aydınlatıcı olup olmadığı sorulur” (Knutsen, 1997, s. 1). Knutsen açıklamasına benzer bir başka açıklamaya göre ise “uluslararası siyaseti açıklama mücadelesinde tüm teorilerin kusurları vardır. Ancak en önemli görev, rekabet halindeki teorilerden hangisinin en az kusurlu ve dolayısıyla en ikna edici olduğunu belirlemektir” (Hoffmann, Keohane, & Mearsheimer, 1990, s. 196). Yine, son olarak, “teoriler, dünyanın nasıl çalıştığına dair geçici ifadelerdir” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 55). Ve yanlışlandıkça açıklayıcılığı daha kuvvetli bir teoriye dönüşür.

Teorinin gerekliliği ve faydaları hakkında yukarıda bahsedilen tüm olumlu düşüncelerin yanında, teorinin, ideolojik bir aldatmaca olduğunu düşünenler de vardır. “Teori, her zaman birileri ve bazı hedefler içindir. Bütün teorilerin bir perspektifi vardır. Perspektifler, zaman ve mekânda bir pozisyonundan türer, özellikle de sosyal ve politik zaman ve mekânda.” (Cox, 1981, s. 128) ifadesiyle Robert Cox, bu konudaki en net düşünceyi beyan etmektedir. Benzer şekilde, Türkdogan: “.. her düşünce sistemi, her teori, içinde geliştiği ortamın bir ürünüdür.” (Türkdogan, 2012, s. 51) demiştir. Buradaki temel yaklaşım, bilginin, güçlüler tarafından üretildiği ve bununla beraber güçlüünün meşrulaştırılmasının ise bilimsel kanallarla olduğudur. Özellikle, bu çerçevede, bir Amerikan Disiplini olarak adlandırılan uluslararası ilişkiler disiplini ve bu disiplinin içerisinde oluşturulan teorilerin, Birleşik Devletler’in yapmış olduğu bütün siyasi, askeri ve iktisadi eylemlerini meşrulaştırmak görevini üstlendiği bazı düşünürlerce kabul görür. Yine konuyla ilgili başka bir örnek ise Hegemonik İstikrar Teorisi üzerinden yürümektedir. Bu teorinin asıl amacının, Amerikan gücünü meşrulaştırmak olduğu iddiasıdır. Çünkü bu teoriyi savunanlara göre tek bir egemen gücün olduğu bir dünya sisteminde istikrarın daha fazla olacağıdır. Ancak hegemonun olduğu bir yerde istikrarın olmayacağını kim iddia edebilir ki? Her ne kadar teoriler ideolojik olmakla suçlansa bile açıklayıcılık özelliklerinin olmadığını söylemek tamamen önyargıdan ibarettir demek yerinde olabilir.

“Diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi uluslararası ilişkilerin incelenmesi de henüz doğa bilimlerine benzememektedir. Teori stoklarımız lekeli ve genellikle yetersiz test edilmiştir. Kabul gören teorilerin işleyişi için gerekli koşullar genellikle tam olarak anlaşılamamıştır. Dahası, politik fenomenler oldukça karmaşıktır; bu nedenle, şimdi sahip olduklarımızdan üstün, çok güçlü teorik araçlar olmadan kesin siyasi tahminler mümkün

değildir” (Mearsheimer, 1990, s. 9). “Ne de olsa sosyal bilimin temel amacı, kritik sosyal fenomenlerin analizini kişisel önyargı ve desteklenmeyen iddia risklerinden kurtarmaktır” (Hoffmann, Keohane, & Mearsheimer, 1990, s. 196). Bunun yanında, “değişken insan davranışlarını içerdiğinden, uluslararası politika asla fizik gibi olmayacaktır: güçlü bir determinist teorisi yoktur” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 6). Bundan dolayı, değişkenlik gösteren bu insan davranışlarının sonuçlarını kestirebilmek için teori yapıcıları teorilerini inşa ederken belli varsayımlarla hareket etmektedirler ve bunun neticesinde de uluslararası ilişkiler disiplininde uluslararası yapının işleyişini açıklamaya çalışan pek çok paradigma ya da büyük-teori ortaya çıkmaktadır. Bunlar, çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktalar; yapısalcı, bireyselci, pozitivist ve post-pozitivist gibi. Bunların içerisinde ise çalışmanın konusuna paradigmatic olarak en yakın olanları, yapısalcı teoriler olan neo-realist, neo-liberal ve Marksist yaklaşımlardır. Bu üç büyük-teoriden her biri, farklı varsayımlar temelinde uluslararası yapıyı farklı okumaktadırlar. Neo-realistler olguları güç, çıkar ve anarşi gibi temel kavramlarla ele alırlarken; neo-liberaller, işbirliği, ekonomi ve uluslararası toplum kavramlarıyla analiz etmeye çalışır. Marksist gelenek ise uluslararası sistemi, devletlerin kendi iç sistemlerinin yansıması olarak görür ve ekonomik adaletsizliğin oluşturduğu sömürü, bağımlılık ve hegemonya gibi geleneğin temel kavramlarıyla açıklamaya çalışırlar.

Bu çalışmada kullanılacak ana omurga, yapısalcı teorilerden realizmin bir türevi olan neo-realist yaklaşım olacaktır. “Realizm hem bilimsel bir araştırma programı hem de daha geleneksel olarak bir siyaset felsefesidir” (Schweller, 1997, s. 927). “Birçoklarının gözlemlediği realizm tek bir teori değil, bir teoriler ailesidir ya da bir başka deyişle bir paradigmadır” (Legro & Moravcsik, 1999, s. 9). Bununla beraber, “kesin veya tek bir politik realizm teorisi yoktur; bunun yerine, aynı ilk ilkelere ve temel varsayımlardan türetilen birçok realist teori vardır” (Schweller, 1997, s. 927). Bu farklı realizm türevlerinden neo-realist paradigmanın uluslararası sisteme ilişkin bakış açısı, kavramları, varsayımları kullanılarak, Soğuk Savaş sonrasındaki uluslararası sistemin kutupluluğu açıklanmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte; güç dengesi kuramı, kutupluluk kuramı ve ittifak kuramı, sistemik değişim kuramı gibi sistem kuramları kullanılarak uluslararası sistemde cereyan eden gelişmeler, açıklanmaya çalışılacak ve bu tezin ortaya attığı hipotez için dayanak noktalar kabul edilecektir.

Realist geleneğin Hans Morgenthau, Kenneth Waltz, Stephen Walt ve John Mearsheimer gibi önde gelen düşünürleri, uluslararası sistemdeki yapıyı, anarşik bir alan olarak varsaymışlar ve bu alandaki mücadeleyi, güç kavramı çerçevesinde açıklamaya çalışmışlardır. Realist düşünürlere göre güç, bir devletin askeri ve iktisadi kaynaklarının, göreceli olarak diğer devletlerden üstün olmasıdır. Böyle bir durumda, sistemde güçlü olan devletler arasındaki güç dağılımı, sistemin şeklini belirlemektedir. Böyle bir durum, uluslararası yapının bazı dönemlerde tek-kutuplu, bazı dönemlerde çift-kutuplu, bazı dönemlerde ise çok-kutuplu olmasına sebep olmaktadır. Tartışmalar, sadece bununla da kalmamış, Morton Kaplan, Güç Dengesi kavramını ortaya atmış ve çok-kutuplu sistemin, iki-kutuplu sistemden daha istikrarlı olduğunu savunmuştur. Buna karşılık, Kenneth Waltz ise iki-kutuplu sistemin, çok-kutuplu sistemden daha fazla istikrara sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, Michael Haas, Saldırı Savunma Dengesi Kuramı (Offence Defence Balance Theory) ile aslında tarihin farklı dönemlerinde kutupluluk istikrarının değişebildiğini, ampirik verilerle ortaya koymuştur. Görüldüğü üzere, sistem üzerine yapılan tartışmalar, ana akım teorilerin içinde bile çok farklı düşüncede ele alınmaktadır. Bütün bunların yanı sıra realist paradigma, aynı zamanda devletleri uluslararası sistemin tek aktörü olarak varsayarak diğer bütün devlet olmayan aktörleri, devletlerin kontrollerinde olan mekanizmalar olarak kabul etmiştir. Bu çalışmada da bahsedildiği gibi neo-realist paradigmanın varsayımları kullanılacak ve devlet harici organizasyonlar uluslararası sistem analizi yapılırken değerlendirilmeye alınmayacaktır. Bununla birlikte, neo-realist paradigma her ne kadar devletleri aktör olarak kabul etse de bu çalışmada güç kapasitesi görece yüksek olan devletler aktör olarak kabul edilecek ve neo-realist paradigmanın bu varsayımından temelde farklılaşılacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Bilimsel bir çalışmayı, diğer çalışmalardan ayıran en önemli özellik, teori ve akılsal bir yol olan bilimsel araştırma yöntemleri vasıtasıyla gerçeği bulmaya çalışmasıdır. Yöntembilim, bir bilimsel çalışmada belki de en önemli enstrümanlardan biridir. Descartes'in dediği gibi "herhangi bir konu hakkında hakikati bir yöntem olmadan araştırmaya çalışmaktansa, hiç yapmamak çok daha iyidir" (Cottingham, Stoothoff, & Murdoch, 1985, s. 16). Nitekim gerçeğe ulaşma isteği, bilim insanı için bu gerçeğe nasıl ulaşacağının keşfidir. Bir araştırma için kullanılacak yöntemin niteliği çok önemlidir. Her

bir araştırma projesi, farklı yöntemlerle incelenebileceği gibi her bir yöntem, araştırmacıyı farklı bir sonuca ulaştırabilir. Bundan dolayıdır ki yöntem üzerine yapılan çalışmaların, aklın genel kaidelerine uygun olması çok önemlidir.

Doğru bilgiye, yani gerçeğe yakın bilgiye nasıl daha kolay, başarılı ve objektif bir şekilde ulaşabileceği meselesi, sadece günümüz bilim dünyasının değil, Antik Yunan düşünce havzasından beri tarihin her döneminde üzerinde durulan bir meseledir. Aslında, günümüzde basitleştirilmiş birer yöntem olarak nicel ve nitel araştırma tekniklerinin hangisinin çalışma alanımıza daha iyi uyacağı kaygısını taşımıyoruz, sadece bu genel yöntemleri birer tercih olarak kullanıyoruz. Hâlbuki bu mesele, tercihten öte bir durumdur. Mutlak doğruyu keşfedemeyeceğimiz çoğu bilim insanı tarafından da kabul gören bir görüştür. Ancak bilim, bizim sorunlarımızın çözümü için vardır. Bu sorun, bireysel, toplumsal, devletsel ve çevresel vs. gibi olabilir. Bundan dolayıdır ki bilim, kendi içinde bu farklı alanlardaki sorunların çözümü için uzmanlaşmaya gitmiştir. Beşeri bilimler çerçevesinde ise “sosyal bilimcilerin güvenilecekleri yalnızca sınırlı bir bilgi birikimi ve geçerliliği tartışılmaz olan birkaç yasa vardır” (Jervis, 1991-1992, s. 40). Dolayısıyla sosyal bilimlerde kullanılan bilimsel bir araştırma yönteminin doğa bilimlerinde kullanılması, genellikle doğru sonuçlar ortaya çıkarmayacağı gibi aynı şekilde fizik, kimya gibi doğa bilimlerinin yöntemlerini de siyaset bilimi ya da tarih gibi sosyal bilimlerin araştırma yöntemleri olarak kullanmak, bize her daim doğru bir sonuç veremeyecektir. Bundan dolayı, yöntem meselesi, aynı zamanda her bilimsel disiplinin kendine özgü şartlarda oluşturması gereken bir konudur. Çünkü “bir bilimin konusu (örneğin, insan tutumları, protoplazma veya galaksiler), kullandığı teknikleri ve araçları (örneğin, anketler, mikroskoplar veya teleskoplar) şekillendirir” (Neuman, 2014, s. 9). Bu yüzden, ekonomi disiplininde çalışmalarda bulunan bir bilim insanının, yine bu alanda metod çalışmaları da yapması gerekmektedir. Hatta mümkünse bu alana ait metod literatürüne de katkı sağlamalıdır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde, hangi yöntem kullanılarak bilgiye ulaşılacağı meselesi, ayrı bir tartışma konusudur. Nitekim bu disiplinin içerisinde incelenecek olan olay ya da olguların, aslında insan aklının mı, yoksa doğanın mı bir ürünü olduğu meselesi, ontolojik olarak da tartışılmaktadır. Ancak bu temel tartışmalar, bu çalışmanın ilgi alanına girmemektedir. Ama diğer bir bilgi edinimi tartışma konusuna özetle girmekte fayda vardır. Bilgi teorisi, asıl konusu itibarıyla felsefenin ilgi alanına girse de bugün her

bir bilim dalı, özelinde bu konu hakkında kafa yormak zorundadır. Her ne kadar ayrı ayrı disiplinlerin bilgiyi elde edebilmek için kullandıkları kendilerine has yöntemler bulunsada bu yöntemlerden hangilerinin gerçek bir bilgiye ulaşmada en doğru yöntem olacağı konusu, bilgi teorisinin konusudur. Bu konu Antik Çağ Yunan filozoflarından beri tartışılmakta ve zaman içerisinde birbirlerinin görüşlerini destekleyen filozoflar olduğu kadar, birbirlerini eleştiren ve bu alana yeni bir şeyler katan filozoflar da bulunmaktadır.

Bu konuda, en radikal ve önde gelen fikir, Antik Yunan düşünürü Platon’a aittir. Platon, gerçek bilginin idealarda bulunduğunu söylerken aslında duyularımıza inanmamızın tek başına bizi doğru bilgiye götüremeyeceğini kastetmekteydi. Bu konuda, Platon tarih boyunca birçok halefine ışık tutmuş ve onlara yeni fikirler sunmuştur. Peki, aslında bilgi konusunda bu düşünürlerin üzerinde uzlaşamadıkları şey neydi? Düşünürler, temelde bu konuda ikiye ayrılmaktadır. İnsanın doğru bilgiye aklı ile ulaşabileceğini savunan akılcılar (aprioristler) ve deney ile ulaşabileceğini savunan deneysenciler (aposterioristler) bu tartışmanın temelde iki yakasını oluşturmaktadır. Akılcılar; Tanrı gibi bazı bilgilerin insanlara doğal olarak verili olduğunu savunmaktadırlar. Bunun aksine, deneysenciler ise aslında insan aklının boş levha (tabula rasa) olduğunu ve insanın hayatta yaşadıkça bu boş levhayı doldurduğunu savunurlar. Akılcılar ise deneysencilere iki nedenden ötürü itiraz ederler. Bunlardan ilki, evrenin, yani varoluşun sürekli bir değişim içinde olması ve bu değişim içinde aynı deneyi tekrarlamamızın imkânsız olduğu gibi bir meselenin varlığıdır. İkinci itiraz ise duyu organlarımızın bizi yanıltabileceği gerçekliğidir.

Bütün bu tartışmaların yanı sıra, yüzyılımızda bilimsel bilgiye ulaşmada başka bir tartışma konusu ise deneyselliğin sorgulanmasıdır. Hume Sorunu (Hume’s Problem) olarak bilinen “bütün kuğular beyazdır” önermesinin sorgulanması, bilim insanlarını ve araştırmacıları şöyle bir sorunsalla karşı karşıya bırakabilir. Şu ana kadar gördüğümüz 1 milyon kuğunun beyaz olması, bundan sonra karşılaştığımız kuğuların da beyaz olacağı anlamına gelmez. Ama insan beyni, ampirik olarak gelen verileri, sürekli olarak genellemeye çalıştığı için biz aksi çıkana kadar kuğuları beyaz olarak kabul etmek yönelimindeyizdir. “Örneğin, yarın günün doğacağını beklediğimizde, ampiristler gibi davranırız çünkü şimdiye kadar hep böyle olmuştur” (Leibniz, 1995, s. 183). Belki, hukukçuların deyimiyle, hayatın olağan akışı içerisinde, bu yargı mutlak derecede doğru olabilir. Ancak bilimsel bilgi üretim süreci, daha fazla şüphecilik içermelidir. “Tüm kuğular beyazdır.” önermesinin yanında, belki, biraz radikal olacak ama deneyselliğin

başka bir eleştirel bakış açısını Wittgenstein'in şu sözlerinde de görebiliriz: "Hipotez şu ki güneş yarın doğacaktır. Ve bu, güneşin yarın doğup doğmayacağını bilmediğimiz anlamına gelir" (Wittgenstein, 2002). Gerçekten de bu ciddi bir tartışmadır ve tümevarımcı yöntemi ciddi manada sorgulatmaktadır. "Yapısal antropolog Lévi-Strauss'un adlandırdığı gibi "tümevarımcı yanılsama", hakikatin kazanıldığının ve daha fazla vakanın açıklanmasıyla ve daha fazla verinin toplanmasıyla açıklamanın başarıldığının inancıdır" (Waltz K. N., 1979, s. 4). Bundan dolayı, "teoriler tek başına tümevarım yoluyla inşa edilemez, çünkü teorik kavramlar, sadece keşfedilebilir" (Waltz K. N., 1979, s. 5). Tümevarımcı bu metot, aynı zamanda, bilimsel metodolojinin "sürekli deneylerle sonuçlarımızı doğrulamak mı olması gerektiği" meselesini ortaya atmıştır. Ya bir gün yapmış olduğumuz araştırmada bulduğumuz sonuç hem araştırmanın teorisiyle hem de daha önce yapılan ampirik testlerle, tıpkı bir gün Avusturalya'da beyaz olmayan bir kuğunun bulunması gibi örtüşmüyorsa ne yapmalıyız? Aslında gerçek bilim ve kıymetli olan doğrulama değil, yanlışlamadır. Popper'in söylediği gibi "mesele şu ki: bir soruna bir çözüm önerdiğimiz zaman, onu savunmak yerine, onu en sert şekilde çürütmeye çalışmalıyız" (Popper, 2005, s. xix).

Uluslararası ilişkiler disiplininde ise gerçek bilgiye nasıl ulaşabileceğimiz mevzuu, gerçekten çok çetrefilli bir durumdur. Nitekim alanın asıl çalışma konusunun üyelerini devletlerin oluşturduğu ve adına kimi teorisyenlerin uluslararası sistem, kimilerinin ise uluslararası toplum dediği bu yapının analiz edilmesi ciddi manada zor bir durumdur. "Toplum içindeki insan en iyi insanın incelenmesi yoluyla mı veya toplumun incelenmesi yoluyla mı anlaşılabilir?" (Waltz K. N., 2001, s. 5) sorusunda olduğu gibi uluslararası politik sistemdeki devlet en iyi devletin incelenmesi yoluyla mı ya da uluslararası politik sistemin incelenmesi yoluyla mı anlaşılabilir? Karşılıklı etkileşimin hem çok dinamik hem de çok fazla olduğu bir ortamda tek tek birimleri incelemek ne kadar açıklayıcıdır? Aslında durum astrofizikçilerin evreni incelemesine benzer. Ancak evrende cansız varlıkların hareketleri, varlığı insanlardan teşekkül eden devletlere nazaran daha statik ve istikrarlıdır. Bu anlamda devlet davranışlarını ele alırken tekrar edebileceğimiz ya da deney yaparken kontrol grubuyla deneğin davranışlarının sonuçlarını farklılaştırabilecek bir bağımsız değişken uygulanabilecek bir ortam da oluşturulamamaktadır. Bu gibi imkânsızlıklar, düşünürleri ister istemez kafalarında oluşturdukları soyut teorilere yöneltmektedir. Bundan dolayı, bu çalışma da genel olarak uluslararası ilişkilerde

yürütülen çalışmalardaki gibi akılsal bilgilerin etrafında şekillenecektir. Bunun için yüzyıllardır oluşturulmuş, temelinde varsayımlar bulunan hipotez ve teoriler bu çalışmaya referans olacaktır. Bu tümdengelimci teoriler uluslararası sistemi anlamlandırmada birer el feneri görevi üstlenecek ve olaylara farklı bakış açılarından bakılarak sistem üzerine yapılan çalışmaların, uluslararası sistemi anlamada ne denli çoğulcu bir noktaya getirdiği daha net anlaşılacaktır.

Bu çalışmada iki araştırma yöntemi kullanılacaktır. Aslında bunların ikisi de birbiriyle ilintili olmasına rağmen, biri nicel bir araştırma yöntemi, bir diğeri ise nitel bir araştırma yöntemidir. Nicel araştırma yöntemi olarak kullanılacak metot, ikincil analiz yöntemi; nitel araştırma yöntemi olarak kullanılacak metot ise karşılaştırma yöntemidir. İkincil analiz yöntemi ile daha önceki çalışmalarda kullanılan istatistiki veriler, tekrardan ele alınacaktır. Ve bu son değerlendirme, yeni araştırmaların hipotezlerini desteklemesi için kanıt niteliğindedir. Elbette ki “istatistik herhangi bir şeyin nasıl çalıştığını ya da birbirine geçtiğini göstermez. İstatistik basitçe sayısal formların tanımıdır” (Waltz K. N., 1979, s. 3). Bundan dolayı istatistiki veriler, net ve mutlak suretle güvenilir değildir. Bu veriler elde edilirken yapılan çalışmalar da kusurlu olabilir. Araştırma tasarımında yanlışlıklar olabilir. Ya da araştırmanın amacı zaten bir spekülâtif bilgi üretmek ve bu bilgi ile siyasi, askeri, iktisadi vb. fayda sağlamak olabilir. Mesela, bu araştırmada çokça kullanacağımız istatistiki verilerin aslında çoğu bağımsız kuruluşlardan gelse de bu kuruluşlar da verileri en nihayetinde ilgili ülkelerinin veri toplayan kurumlarından almaktadırlar. Bu da beraberinde elde edilen verilerin ne kadar sağlıklı olduğu sorusunu getirmektedir. Aynı zamanda, bir çıkar grubu olan devletler, hem iç kamuoyunu hem de dış rakiplerini yanıltmak için verilerle oynamış olabilir. Örneğin bir hükümet kendi seçmenini kaybetmemek ve muhalefetin eline malzeme vermemek için kendi kontrolünde olan istatistik enstitülerinin gerçekçi veri üretmesini engelleyebilir. Aynı zamanda, bir devlet kendisi için tehdit olan devletlere gözdağı vermek için askeri harcamalarını olandan fazla gösterebilir ve askeri olanaklarını rakibinden üstün gösterebilir. İşte bütün bunlar istatistikten elde edilen bilgilerin ne denli sorunlu olduğunun bir göstergesi ve bir araştırmacı için bu dataların tekrar ve tekrar akılcı yollarla test edilmesinin önemli olduğunu göstermektedir. Bir diğer önemli nokta ise istatistiki verilerin yorumlanması meselesidir. “Veriler asla kendi kendilerine konuşmazlar” (Waltz K. N., 1979, s. 4). İstatistik bir sayılar bilimidir. Ve bu sayılar en

sonunda, yorumlanmaya muhtaçtırlar. Doğru ve tarafsız yorumlamak araştırmanın güvenilirliği için hayati derecede önemlidir. Mesela bir hükümet gayrisafi yurtiçi hasılayı kendi iktidarı döneminde her yıl için ortalama yüzde dört oranında büyüttüğü söylüyorsa, bu gösterge bahsi geçen hükümeti başarılı gösterecektir. Ancak aynı dönem zarfında aynı emsaldeki diğer ülkelerde de benzer rakamlar yakalanmışsa ve dünyadaki sermaye akışının zaten bu gelişmekte olan ülkeler lehine gerçekleştiği ortadaysa, o zaman bahsi geçen hükümetin vermiş olduğu rakamlar pek de anlamlı olmayacaktır. Yani buradan çıkarılacak sonuç, bir seçim kampanyasında aynı istatistiki veriler üzerinden iktidar partisinin lideri kendisi için başarı sayılabilecek söylemler ortaya atarken; ana muhalefet partisi lideri ise iktidarı başarısız olarak niteleyecek yorumlar yapabilir.

İkincil analiz verilerinin nereden elde edileceğine geldiğimiz zaman, karşımıza birçok kaynak çıkacaktır. Bunların pek çoğu, uluslararası kurumların çalışmaları olduğu gibi önemli bir kısmı da hükümet destekli kurumlar, hükümet kurumları ve üniversiteler olacaktır. Uluslararası İstatistik Enstitüsü (ISI), Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) İstatistik Departmanı, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT), Statista ve Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) gibi kurumlar, istatistiksel verilerin elde edileceği ana kaynaklar olacaktır. Muhakkak ki bu veri kaynakları belirlenirken keyfilikten uzak durmaya gerekli özen gösterilmiştir. Bu kaynakların meşruiyeti uluslararası olarak kabul edilişlerinden kaynaklanmaktadır.

Araştırmada kullanılacak bir diğer araştırma metodu olan karşılaştırma yönteminde temel amaç, iki veya daha fazla örneklem arasında belirlenmiş bir veya daha fazla bağımsız değişkenle mukayese yaparak iddia(ları)mızı ispatlamaktır. “Benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırmak, tarihsel-karşılaştırmalı araştırmaların merkezinde yer alır” (Neuman, 2014, s. 527). Bu benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkarılması da, bağımsız değişkenlerin akılcı bir yöntemle uygulanmasıyla sağlanabilir. Karşılaştırma metodu, birçok farklı biçimde uygulanabilmektedir. Söz gelişi bir araştırmacı farklı dönemleri ele alarak, bağımsız değişkenin etkisini zamansal bir çerçevede ölçebilir. Yine bir araştırmacı, farklı birimlere (insan, kurum, kültür ve devlet gibi) bağımsız değişken(ler) uygulayarak bunları birbirleriyle kıyaslar ve değişkenin etkisini ölçebilir. Bu araştırmada da benzer bir şekilde, üç farklı devlete üç farklı bağımsız değişken olan askeri, ekonomik ve jeopolitik kapasite hem ayrı ayrı hem de hepsi birlikte uygulanarak ortaya atılan hipotez ölçülmeye

çalışacaktır. Çalışmanın örneklemi devlet olacağı için karşılaştırmalı araştırma yönteminin bir türü olan uluslararası araştırma yöntemi [Cross-National Research Method] (“iki veya daha fazla ulustan sistematik olarak karşılaştırılabilir verileri kullanan çalışmalardır” (Kohn, 1987, s. 714).) kullanılacaktır.

Bilindiği üzere, Günümüz dünyasında uluslararası hukuk normlarına göre yaklaşık iki yüz civarında devlet statüsü kazanmış örgüt varken, bu araştırma için neden belli yöntemler kullanılarak rastlantısal örneklem belirlenmemiştir? Aslında temelde örneklem belirlemenin mantığına aykırı gibi gözükse de bu seçimin anlamlı bir açıklaması vardır. Yukarıda bahsedildiği gibi uluslararası sistemde, onlarca devlet olmasına rağmen, araştırmanın konusu olan kutupluluk söz konusu olduğunda, her birinin örneklem olarak kullanılması akılcı değildir. Çünkü uluslararası sistemde kutup başlarından biri olacak devletlerin belirli bir kapasitede olmaları gerekmektedir. Nitekim uluslararası sistemde birçok devlet, bu kapasitelere sahip değildir. Bunlardan bir kısmı, Monako ve Lihtenştayn gibi küçük ve askeri kapasitesi olmayan devletler bir kısmı da Afganistan ve Irak gibi başarısız devletlerdir (failed-state). Ve birçoğu ise devlet olmanın tüm gerekliliklerine sahip olmalarına rağmen materyal kapasite olarak kutup-başı devlet olma yeterliliklerine sahip değildir. Bütün bu anlamlı tartışmadan sonra, örneklem seçiminde olasılık dışı örneklem türlerinden Kuramsal Örneklem (“Bir sosyal teori geliştirmek veya teorik fikirleri değerlendirmek amacıyla araştırmacının belirli zamanları, yerleri veya olayları gözlemlemek için seçtiği rastgele olmayan örneklem.”) (Neuman, 2014, s. 276) tercih edilecektir. Bu çalışma örneğini oluşturan Birleşik Devletler, Çin ve Rusya’nın tercih edilmesinin ana etkeni, Soğuk Savaş sonrası dönemde Birleşik Devletler’in ekonomi, siyasi ve askeri; Rusya’nın siyasi ve askeri; Çin’in ise iktisadi ve askeri alanlarda kabul edilebilir seviyede uluslararası sistemi etkileyebilecek kapasitede devletler olmasıdır.

Karşılaştırmalı araştırma yöntemi için kullanılacak veriler ise ikincil kaynaklardan elde edilecektir. Bu çalışmada devletler incelendiği için sadece günümüz dünyasının ampirik verileri değil, aynı zamanda tarihsel bazı dokümanlar da inceleneceği için ikincil kaynaklara da ihtiyaç duyulmaktadır. Hem Çin hem Rusya hem de Birleşik Devletler’in Soğuk Savaş sonrası dönemin sonrasında yapmış oldukları davranışları, tarihsel dokümanlar vasıtasıyla inceleyebilmekteyiz. Ayrıca elimizdeki istatistiki verilerin önemli bir kısmı da, yine bu tarihsel dokümanların içerisinde gömülü olarak durmaktadır. Nasıl

ki birincil kaynakların sıhhati problemliyse, ikincil kaynakların da sıhhati sorunsuz diyemeyiz. En nihayetinde bu kaynaklar insan yanılısamasının ve yargısının en üst noktada olduğu verilerdir. Carr'ın tarihin sübjektifliği üzerine söylediği: “Tarihi incelemeden önce, tarihçiyi inceleyin ... Tarihçiyi incelemeden önce, onun tarihsel ve sosyal çevresini inceleyin.” (Carr, 1987, s. 44) tavsiyesi, aslında bir tarih metnini incelerken, ne kadar dikkatli olmamız gerektiğini bize tekrar ve tekrar hatırlatmaktadır.

Araştırmada, sadece istatistiksel verileri kullanmak bize bir şey ifade etmeyecektir. Çünkü bu veriler, aynı konu üzerine yapılmış tartışmaların sadece az bir kısmını oluşturacaktır. Konuyu daha iyi araştırabilmemiz için daha önce yapılmış olan çalışmaları incelememiz elzemdir. Bu bağlamda, Descartes, “eskilerin yazılarını okumalıyız. Çünkü bu kadar çok insanın emeğinden yararlanabilmek büyük bir avantajdır. Bunu, hem hangi gerçeklerin keşfedildiğini öğrenmek için hem de çeşitli disiplinlerde keşfedilmemiş ve çalışılması gereken noktalar hakkında bilgi sahibi olmak için yapmalıyız.” der (Cottingham, Stoothoff, & Murdoch, 1985, s. 13). Descartes'in bu ifadesine en güzel örneği Cox kendi üzerinden şu itirafıyla verecektir: “Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Gramsci'nin doğrudan uluslararası ilişkiler hakkında söyleyecek çok şeyi yoktu. Yine de Gramsci'nin düşüncesinin, daha sonra esas olarak ilgilendiğim uluslararası örgütlenmenin anlamını anlamada yardımcı olduğunu gördüm” (Cox, 1983, s. 162). Bu doğrultuda, literatürde faydalanılacak kaynakların belirlenmesi için uygulanacak metot şu şekilde olacaktır. Artık bilişim çağında yaşadığımız için eski araştırmacıların yaptığı gibi kütüphanelere gidip bilimsel dergileri taramamıza büyük oranda gerek yoktur. Bunun yerine günümüzde büyük veri bankaları vardır. Bunların sosyal bilimler için önde gelenleri JSTOR, EBSCO, Cambridge Journals Online, Oxford Journals Online, SAGE, Springer, The Times Digital Archive ve Wiley gibileridir. Araştırmada öncelikli olarak bu veri tabanları taranacak ve belirlenen anahtar kelimelerle süzülen makaleler arasında alanın önemli bilimsel dergilerine öncelik verilecektir. Bu dergiler, etki faktörüne göre ölçüm yapan ve buna göre bir sıralama gerçekleştiren Thomson Reuters'in Social Science Citation Index (SSCI) gibi veri havuzlarından seçilecektir. İkinci bir süzme ise yine alanın önde gelen bilim adamlarının makalesine öncelik verilerek yapılacaktır. Tabi burada şöyle haklı bir soru akla gelebilir. Bütün kaliteli araştırmalar bu önde gelen makalelerde ve etki faktörü yüksek olan araştırmacılar tarafından mı yapılmaktadır? Elbette ki hayır. Uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir ampirik çalışma yapmış olan Michael W.

Doyle'un aslında kendisini disiplinde meşhur kılan eseri sıradan bir dergi olan Philosophy & Public Affairs'de 1983'te yayımlandığından çok uzun bir süre sonra fark edilmiş ve önemli bir ampirik başucu eseri olarak günümüze gelmiştir. Belki de literatürde bu eser gibi kenarda köşede kalmış birçok çalışma vardır. Böyle bir gerçeğin farkındayken, kaynak taraması yaparken kullanılan bu metodun mantığı tamamen faydacı bir yöntem oluşudur. Daha kısa bir sürede, daha nitelikli kaynak, ancak bu yöntemle elde edilebilir.

Araştırmanın daha sağlıklı olabilmesi için zamansal olarak örneklem devletlerin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki güç kapasiteleri incelenecektir. Bu dönemin seçilmesinin temel iki amacı vardır. Bunlardan biri, teorik bir çalışma güden bu araştırmanın tarihselciliğe bağlı kalmaksızın içinde yaşadığı zamanı gözlemleyerek evrensel bir bilgi ortaya çıkartmak istemesidir. İkincisi ise Soğuk Savaş döneminin iki-kutuplu sistemin bir örneğini teşkil etmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılımıyla birlikte yeni bir sistemsel özelliğe dönüşümünün başlamış olmasıdır.

Bu çalışmada bağımlı değişken olan uluslararası sistemin kutupluluğuna etkisi olan bağımsız değişkenler belirlenirken, araştırmada kullanılacak paradigmaya uygun olarak aktörlerin materyal kapasiteleri seçilmiştir. Hem neo-realist grand-teori, devletlerin uluslararası sistemdeki pozisyonlarını ölçerken kültür, din, etnisite gibi soyut kavramları yok sayar hem de temel olarak materyal kapasiteye göre devletlerin uluslararası sistemde konumlandırılabilceğini iddia eder. Bu nazardan bakıldığında, araştırma için belirlenen bağımsız değişkenlerin grand-teoriye uygun olması önem arz etmektedir. O zaman, uluslararası sistemde ana aktör olabilmenin önemli kapasiteleri; bu çalışma için askeri, ekonomik ve jeopolitik kapasiteler olarak varsayılmıştır. Bu üç materyal kapasitenin, devletlerin uluslararası arenada birbirleriyle daha fazla otonomi elde edebilmeleri için yapmış oldukları varoluşsal rekabette ne kadar önemli olduğu bu çalışmada ölçülmeye çalışılacaktır. Bunun için çalışmada her bir bağımsız değişken için ayrı ayrı bölüm açılacak ve her bir bölümde ilgili değişkenin, Birleşik Devletler, Çin ve Rusya örneklerinde ne derecede var olduğu karşılaştırmalı yöntemle ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Bağımsız değişkenlerin ne olduğu meselesine geldiğimizde, her biri için ayrı ayrı kendi bölümlerinde daha teferruatlı açıklamalar yapılacağı için bu bölümde kısa bir özet geçmek yeterli olacaktır. Uluslararası sisteme güç kapasitesi merkezli bakan bir

paradigma çerçevesinde gücün en büyük göstergesi askeri kapasitedir. Ancak bir askeri kapasitenin sürdürülebilir olması için gerekli olan şey ise güçlü bir ekonomik modelle destekleniyor olmasıdır. Dolayısıyla ekonomik kapasite de askeri kapasitenin desteklenmesi için gerekli olan önemli bir kapasite çeşididir. Hem askeri kapasiteyi hem de ekonomik kapasiteyi destekleyecek mahiyette öneme sahip olan bir diğer kapasite ise jeopolitik kapasitedir. İki ayağı olan bu kapasitenin askeri kapasite için daha önemli olan birinci ayağı devletlerin sahip oldukları jeostratejik konumları iken ekonomik kapasite için gerekli olan bir diğer ayağı ise güçlü bir ekonomik kapasite için gerekli olan doğal kaynakların varlığıdır. Bu üç kapasitenin birbirleriyle olan bu ilişki yumağı nedeniyle bu araştırma, tasarımı ve hipotezlerine uygun bir şekilde, belirlenen bu üç kapasitenin nicelik ve niteliğiyle ilgilenmektedir.

Birinci değişken olan askeri kapasite, ölçülmesi en zor olan değişkenlerden biridir. Askeri konular devletler için beka meselesi olduğu için, bu konular üzerine araştırma yapan araştırmacıların salt bir gerçek bilgiye ulaşmaları başka konulara göre görece daha zordur. Kimi zaman devletler askeri kapasitelerini daha zayıf göstererek rakip devletlerin askeri yatırım yapmalarını engellemek kimi zaman ise daha fazla göstererek caydırıcılıklarını arttırmak isterler. Bundan dolayı net bir veri elde etmek elbette ki çok zordur. Askeri kapasite dediğimiz zaman bir devletin savaşmak için ihtiyacı olan topyekûn varlıklarından bahsediyoruz. Bu; o ülkenin uçakları, tankları, deniz altıları olduğu gibi asker sayısı, ülkenin askerliğe elverişli insan sayısı ve ülkenin kadın, yaşlı ve çocuklarının da dâhil edildiği toplam nüfusu da olabilir. Ayrıca savaşta kullanılacak olan silahların sürekliliğini sağlayacak hammadde ve bu hammaddelerin işlenebileceği ağır sanayi tesisleri ve savaşın organizasyonu için gerekli olan lojistik kabiliyet de bu kapasitenin içine dâhil edilir.

İkinci bir değişken ise ekonomik kapasitedir. Günümüzde çoğu rekabet ekonomisi üzerinden yapılsa da, ekonomi, tarihin her döneminde hem birey olarak insanlar hem kurumlar hem de devletler için güç maksimizasyonunu gerçekleştirebilmeleri amacıyla önemli bir enstrümandır. Ve bu önemli aygıtın finansal ve reel olmak üzere iki önemli ayağı vardır. Reel ayağını güçlü birer sanayi, hizmet ve tarım sektörleri oluştururken, finansal ayağını ise güçlü bankacılık ve finans sistemi oluşturur. Bir ülkenin ekonomisini incelerken ise bu ülkede üretilen değerlerin ağırlıklı olarak hangi sektörlerden elde edildiği, dünya piyasalarında bu ürünlerin ikamelerinin bulunup bulunmadığı gibi

stratejik durumlara bakılır. Bunların yanında, nitelikli insan kaynağı ve bu kaynağın ürettiği teknoloji sadece çağımız için geçerli olan bir kapasite değil, bu araştırmanın diğer değişkenleri gibi evrenseldir. Yani zaman ve mekân üstüdür. Kavramın altını dolduracak olursak, burada, devletlerin; insan kaynağını, bilgiyi üretmedeki ve kullanmadaki becerisini, bilgi üretme merkezi olarak araştırma üniversitelerini, araştırma merkezlerini ve AR-GE üreten şirketlerini inceleyerek buradan elde edilen çıktıların, o ülkeyi uluslararası sistemde ne şekilde konumlandırabildiği incelenecektir.

Üçüncü değişken jeopolitik kapasitedir. Ülkeler realistik bir bakış açısında, en nihayetinde, ilk olarak bekalarını sağlama, ikinci olarak da mekândan daha fazla alan elde etme eğilimindedirler. Bunun için kendi ülkesinde otoritesini sağlamış olan devletler, dünyanın herhangi bir noktasındaki başka bir devletin çıkarlarına -o devlet için kırmızıçizgi olan konular da dâhil olmak üzere- müdahil olma, siyasal olarak oralardan daha fazla çıkar elde etme peşinde koşarlar. Bu her devletin becerebileceği bir kapasite değildir. Bu yüzden, bu araştırma devletlerin uluslararası sistemde jeopolitik kapasitelerinin ne kadar olduğunu ölçmek istemektedir. Bu kapasite ana aktör devletlerin sahip oldukları jeostratejik özellikleri ile güvenlikleri için ne denli avantajlı bir konuma sahip olduklarını ve ittifak oluşturmadaki becerisini gösterebilir. Bunun yanında sahip olunan doğal kaynaklarla da bağımsız ve sürdürülebilir bir ekonomik ve askeri kapasite oluşturabilir.

Çalışmanın Bölümleri

Çalışmanın bölümlerinin içinde boğulmadan önce, çalışmayı daha iyi idrak edebilmek maksadıyla tümdengelimci bir yaklaşımla, çalışmanın bölümler halinde neleri kapsadığı ve her bir bölümde nelerden bahsedileceğini kısaca anlatılacaktır. Öncelikle, çalışmanın giriş bölümünde, yani içinde bulunduğumuz bölümde; araştırmanın konusundan, araştırma sorularından, hipotezlerinden, amacından, kuramından, araştırma yöntemlerinden ve bölümlerinden bahsedilmiştir. Bütün bunların ilki olarak, çalışmanın konusu belirlenirken, araştırmacının birinci derecede belli kavramlara merakı en etken sebeptir. Bu araştırmada da, uluslararası ilişkiler disiplininde yüzlerce kavram varken, özellikle kutupluluk ya da kutupluluk kavramıyla ilişkili olarak sistem, güç, güç kapasitesi, güç dengesi ve devlet gibi kavramlar daha ilgi çekici olmuştur. Konunun kavramlarının beraberinde getirdiği belli sorular ise yine bu kısımda belirtilmiş ve

soruların olasılık dâhilinde cevabı olabileceği düşünülen hipotezler ortaya atılmıştır. Tezin amacına gelindiğinde ise yapılacak bu çalışmanın neden yapıldığı? Çalışmadan çıkan sonucun bilime nasıl bir katkı sağlayacağı? gibi temel sorular netleştirilmiştir. Literatür taramasıyla da bu konu hakkında daha önce yapılmış olan çalışmalardan bahsedilmiş ve konunun bu yönüyle özgünlüğü gözler önüne serilmiştir. Kuram kısmında ise bu tez için belirlenen kuram(lar)ın ne olduğundan bahsedilmiştir. Belirlenen bu kuramlarla çalışmayı neticelendirebilmek için gerekli olan genel teorik altyapının nasıl yürütüleceği anlatılmaya çalışılmıştır. Son olarak araştırma yöntemi olarak hangi metotların kullanılacağı ve bunların nasıl belirlendiği, nasıl uygulanacağı ve tasarım sürecinde ve tasarımın uygulanmasında çıkabilecek olumsuzlukların nasıl ortadan kaldırılacağından bahsedilmiştir.

Tezin birinci bölümü olan teorik ve kavramsal çerçevede, çalışmanın hipotezlerini test etmek için kullanacağımız teori ve kavramlardan bahsedilecektir. Bu çalışmada yapısalcı realist bir bakış açısının kullanılacağını daha önce birkaç kez tekrarlanmıştır. Bu büyük-teorinin ortaya koyduğu açıklamalar ışığında iki-kutuplu sistemin bitmesinden sonraki tarihsel süreçte meydana gelen sistemik hareketlenmeler incelenecektir. Bunların yanında, kutupluluk ve sistem değişikliğiyle ilgili geniş bir literatür vardır. Bu devasa literatür bu bölümde derinlemesine tartışılacak ve yapılmak istenen araştırma için zihinsel bir zemin oluşturulacaktır. Ayrıca bu tezin önemli kavramları olan sistem, yapı, devlet, güç kapasitesi, güç dengesi, kutupluluk vs. tanımlanacak ve sistemin özellikleri olan tek-kutuplu, çift-kutuplu ve çok-kutuplu sistemler ile yapının özellikleri olan hiyerarşik ve anarşik yapılar literatürün katkılarıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, bağımsız değişkenlerimizden ilki olan askeri kapasite işlenecektir. Bir bağımsız değişken olarak askeri kapasitenin ne olduğu konusu, bu bölümün başlıca cevaplama gereken sorulardan biridir. Askeri kapasitenin özellikleri, etkileri, önem derecesi gibi diğer destekleyici konular olarak karşımıza çıkacaktır. Çalışma için seçilen üç örneklemin askeri kapasitelerinin mukayeseli olarak incelenmesi sürecinde, bu üç devletin askeri kapasitelerinin hem nicel hem de nitel durumları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Savunma harcamaları, silah sanayi, nükleer silahlar, konvansiyonel silahlar ve lojistik kabiliyet gibi ana başlıklar altında dolaylı ya da dolaysız olarak askeri kapasiteyi ilgilendiren materyal varlıklar örneklemeler üzerinden karşılaştırılmalı olarak karşılaştırılacaktır.

Bir diğerk bölümde ise ekonomik kapasite bağımsız değişkeni üzerinde durulacaktır. Günümüz dünyasında, ekonomik veriler devletlerin vatandaşları açısından kendi refah seviyelerini diğerk ülkelerde yaşayan insanlara göre anlamlandırabilmeleri için önemli bir referans kaynağıdır. Aynı durum, devletler açısından da rekabetçi bir küresel sistemde önemli bir enstrüman olarak geçerlidir. Ekonomik olarak gelişmiş bir ülkenin imkânlarında da gelişmişlik söz konusu olmaktadır. Bu bölümde ekonomik kapasite makroekonomik ölçekte incelenecektir. Örneklemler ülkelerin ekonomi başlığı altında milli gelirleri, dış ticaretleri, bütçeleri, uluslararası finansal sistemdeki etkileri, kaynak yoğunlaştırmaları ve büyük şirketleri; nüfus başlığı altında üretim ile tüketim nüfusları ve bilim ve teknoloji başlığı altında üniversiteleri, teknoloji şirketleri, AR-GE harcamaları, fikri mülkiyetleri ve bilimsel yayınları karşılaştırılacaktır.

Üçüncü bağımsız değişken olan jeopolitik kapasite dördüncü bölümün odak noktası olacaktır. Bu değişken birçok açıdan ele alınacaktır. Ülkelerin yerküre üzerindeki konumları, bu konumların onlara sağladıkları avantajlar ve dezavantajlar bu bölümde tartışılacak konulardan birkaçıdır. Ülkelerin bir nevi kaderleri olan bu konumları, onları siyasal alanda nasıl bir belirleyicilik ya da kapasite kullanımına itmektedir? Kutup başı olma kapasitesine sahip olan bir devlet, dünyanın herhangi bir noktasındaki bir olay karşısında politik olarak da etkin bir aktör olabilmekte midir? Kendi ülke çıkarlarını siyasal nüfuzlarını kullanarak ya da bu nüfuzu sıfırdan ortaya koyarak arttırabilme kapasiteleri olup olmadığı üzerine araştırma yapılacaktır. Bunun yanında sahip oldukları doğal kaynaklar yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynaklar alt başlıklarında mukayese edilecektir. Bir bütün olarak da, örneklem ülkelerinin bu düzlemde kapasiteleri ölçülmeye çalışılacaktır.

Son bölüme geldiğimiz vakit, araştırma boyunca elde ettiğimiz bulgular neticesinde hipotezlerin sonuçlarını değerlendireceğiz. Her bir bölümde incelenen bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki müdahalesinin ne olduğu özetlenecektir. Ve bütün bölümlerden gelen sonuçlar neticesinde hipotezler arasında bir bütünsel ilişki olup olmadığına bakılarak ortaya atılan iddianın tutarlılığına bakılacaktır.

1. BÖLÜM: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde, ilerleyen aşamalarda tartışmanın etrafında döneceği bazı temel kavramlar üzerinde durulacaktır. Günlük hayatımızda kullandığımız birçok kelime yaygın olan sözlük anlamının dışında ayrıca belli disiplinlerde ve teknik alanlarda farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Bunun yanında, aynı disiplin içerisinde de farklı paradigmalara sahip bilimsel düşünceler tarafından da farklı anlamlarda kullanılabilmektedir. Bu bölümde, ilerleyen bölümlerde kavram karmaşası yaşanmaması adına bu çalışma için anahtar diyebileceğimiz belli başlı kavramlar kendi düşünce sistemleri içerisinde açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın teorik perspektifinin daha iyi ortaya konulabilmesi için sistemin kutupluluk özelliğini etkileyebilecek belirli kavramlar tartışılacaktır. Sistemin kutupluluğunun ne olduğunun ortaya konulabilmesi için sistemin ne olduğunun ve hangi parçalardan oluştuğunun, sistemin yapısal özelliğinin, aktör olabilmek için gerekli olan gücün ve güç kapasitesinin neler olduğunun, bununla birlikte mevcut bir güç kapasitesine karşı devletlerin nasıl bir dengelemeye gittiğinin, bu dengelemede hangi güçlerin hangi saiklerle ittifaklık ilişkisi içerisine girdiğinin, kutupluluğun nasıl oluştuğunun, kutupluluğun hangi durumlarda şekil değiştirdiğinin ve sistemin içerisinde aktör olarak devletin ne olduğunun, neden aktör olarak kabul edilmesi gerektiğinin ve nasıl bir davranış modeline sahip olduğunu açıklanması gerekmektedir. Dolayısıyla bu bölümde bu kavramlar başlıklar altında yapısal realist teorik çerçevede tartışılmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. Uluslararası Sistem ve Parçaları

Sistem uluslararası ilişkiler literatürünün üzerine en çok söz söylenen kavramlarından biridir. “Gerçekten de, uluslararası sistem kavramı olmadan, uluslararası ilişkileri bir disiplin olarak haklı çıkarmak zor olurdu” (Buzan & Little, 1994, s. 232). Özellikle, uluslararası ilişkiler üzerine çalışanların sıklıkla dile getirdiği, ulus-devlet sistemi, Vestfalya sistemi, tek-kutuplu sistem, iki-kutuplu sistem ve çok-kutuplu sistem gibi kavramlarda bulunan sistem ne demektir? Ve bu alanda çalışma yapan bir kişinin aklına ilk gelmesi gereken anlam nedir? Basit anlamıyla sistem, birlikte hareket eden ve çalışan, ilişkili parçalar grubudur. Hayatın her alanında mikro veya makro düzeyde sistem ya da alt sistemler vardır. Astronomi biliminde sistem dendiğinde, gezegenlerin, yıldızların vs. bir düzen içerisinde hareket etmesidir. Yani içerisinde bulunduğumuz Güneş Sistemi,

güneş ve yörüngesinde bulunan gezegenlerin birlikte hareket ettiği bir sistemdir. Başka bir örnek verecek olursak, insan vücudu da bir sistemdir. Kendi içerisinde koordineli bir şekilde çalışan beyin, kalp, akciğer ve böbrek gibi organlardan oluşan bir sistemdir. Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, sistem, evren de dâhil olmak üzere her şeyi kapsar. İzafi olarak, sistem ne kadar büyükse zaman yavaşlar ve gelecek o kadar rahat kestirilebilir. Astrofizikçi Neil deGrasse Tyson “hava durumu tahmin edilemez ama iklim tahmin edilebilir.” (Keller, 2014) der. Aynı şekilde, devletlerin günlük, haftalık veya aylık davranışlarını kestirebilmek daha geniş bir zaman dilimindeki davranışlarını kestirebilmekten daha zordur. Evren sisteminin kuralları bellidir ve zaman daha alt sistemlere göre daha yavaş aktığı için tahminlerimiz daha tutarlıdır. Dünyanın yapısı, büyük evrenin yapısına göre daha küçük olduğu için, zaman daha hızlı akar ve gelecek tahminlerimiz biraz daha zorlaşır. Bu materyal yapının oluşturmuş olduğu sistem, kestirilebilir niteliktedir. Uluslararası sistem olarak adlandırdığımız devletler, uluslararası veya bölgesel örgütler gibi ideal varlıkların oluşturduğu sistemde ise materyal sistemle birlikte ideal sistem de vardır. Bu iki sistem parçasının oluşturduğu sistemde değişim, sistemin küçük bir parçası olan insanın yaşamış olduğu değişimden zamansal olarak daha yavaştır. Fiziki sistemin değişimini anlayabilmek, değişkenlerin sınırsız olmasından dolayı ne kadar zor ise buna ideal sistemin eklenmesiyle oluşan yeni uluslararası sistemin okumasını yapmak daha da zordur.

Verilen iki sistem örneğinin somut ve gözle görülür nesneler için açıklanması kolay olabilir. Ancak insan zihninin eseri olan soyut kavramlar üzerine ortak bir paydada birleşebilmek zordur. Uluslararası sistem de böyle soyut bir kavramdır. “Uluslararası sistem imajımız eksik, öznel ve belirsizdir. Ve gelecek hiçbir kesin olmayan olasılıklarla doludur” (Galtung, 1967, s. 305). Bu noktadan hareketle, disiplinin önde gelen düşünürlerinin ortaya atmış olduğu temel tanımlamalar ve olaylar ile olguları açıklamak için kullandıkları argümanlardan anlaşıldığı üzere “uluslararası sistem, dünya politikasının temel birimleri arasındaki bir ilişkiler modelidir” (Hoffmann, 1961, s. 207). Ve karıştırılmaması gereken nokta ise “küresel sistem, Avrupa’da ortaya çıkan devlet sisteminden, her ne kadar ikisi oldukça yakından ilişkili olsa da, ayırt edilmelidir. Küresel sistem, bölgesel Avrupa sisteminin üzerinde ve ötesinde bir devletlerarası faaliyet katmanı olarak tasavvur edilebilir” (Modelske & Morgan, 1985, s. 394-395). Bunun yanında, “uluslararası sistem, siyasi olarak tüm özerk ve yarı özerk toplumsal sistemlerin

bir toplamı olarak tanımlanabilir; bu nedenle bu tür varlıkların herhangi bir alt kümesi uluslararası bir alt sistem oluşturur” (Haas, 1970, s. 101). Ayrıca, daha teferruatlı olarak Gaddis de şöyle bir açıklama yapmıştır: “Siyaset bilimcilerin bize söylediğine göre, iki koşul karşılandığında uluslararası bir sistem vardır: birincisi, sistem içindeki birimler arasında ara bağlantılar vardır, böylece sistemin bazı kısımlarındaki değişiklikler diğer kısımlarda da değişiklikler meydana getirir; ve ikincisi, bir bütün olarak sistemin kolektif davranışı, onu oluşturan bireysel birimlerin beklentilerinden ve önceliklerinden farklıdır” (Gaddis, 1986, s. 102). Uluslararası sistem dediğimiz ve insan zihninin bir ürünü olan uluslararası politika kavramı, realist paradigma düşünürlerine göre devletlerden, liberallere göre başta devletler ve uluslararası kurumlar olmak üzere sistemi etkileyebilecek kapasitesi olan her şeyden teşekkül bir yapıdır. Politika biliminin en üst perdesi diyebileceğimiz uluslararası sistemin, realistlere göre, sadece devletlerden meydana geldiği konusu, aslında teorik düzlemde açıklama yapabilmek için oluşturulmuş bir varsayımdır. Neden sistem dediğimiz yapının içerisine tek tek bireyler ya da ulusal/uluslararası kurumlar dâhil edilmemektedir? Aslında, burada göz önünde bulundurulması gereken temel nokta, eğer sistem dediğimiz yapı değişkense ve bu yapıyı neyin değiştirebileceği meselesidir. Evet, uluslararası sistem değişkendir ve bu değişkenlik güç kapasitelerinin devletler arasındaki değişim sürecinde ortaya çıkar. Uluslararası sistemde ise güç kapasitesine ve güç kullanma tekeline sahip olan yegâne parça ise devletlerdir. Realist paradigmanın sistemde devlete önem atfetmesinin temelinde ise güç olgusu yatmaktadır. Nitekim diplomasi tarihine bakıldığında sistemin statik yapısında yaşanan temel değişimler gücün el değiştirmesi zamanlarına denk gelmektedir.

Realistlerin sistemi oluşturan parçalar olarak devletleri saydığını ve diğer hiçbir şeyin devlet gibi sistemin bir parçası olamayacağını devletlerin mutlak güç kullanımına sahip olmalarıyla açıklamalarına ilaveten bütün devletlerin içerisinde bulunduğu bu uluslararası sistemde, her devletin bu sistem için aynı öneme sahip olup olmadığı da yine başka bir tartışma konusudur. Nitekim devletlerin her birinin güç kapasiteleri birbirinden farklıdır. Kimi devletler küresel seviyede kimi devletler bölgesel seviyede güç kapasitelerine sahiptirler. Bununla birlikte, devletlerin çoğunluğu ise kendi kendilerini savunabilecek kapasitesi olmayan zayıf devletlerden oluşur. Hal böyle olunca da sistem üzerinde etkisi olan devletlerin büyük devletler olacağı ve bu manada, sistem çalışması yapılacağı zaman

bu devletlerin birbirlerine göre olan güç kapasitelerinin değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Liberallerin sistemi oluşturan parçalar olarak devletler ve uluslararası kurumlarla birlikte etki gücü olan her bir unsuru kabul etmeleri cevaplanması gereken birçok boşluk bırakmaktadır. Devletlerin öncülüğünde kurulan hükümetler arası kuruluşlardan tutun da hükümet dışı kuruluşlara kadar uluslararası sistemde varlık gösteren uluslararası hukuka göre meşru ya da gayrimeşru birçok örgüt vardır. En çatı örgüt olarak Birleşmiş Milletler ve sonrasında Dünya Sağlık Örgütü, Evrensel Posta Birliği, Interpol, Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü gibi birçok hükümetler arası örgütün yanında Greenpeace, Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi hükümet dışı örgütler farklı amaçlar doğrultusunda meşru olarak uluslararası sistemde faaliyet göstermektedirler. Bu örgütlerden hükümetler arası anlaşmalar ile kurulanlarının, liberallerin söylediği gibi devletler arasındaki işbirliği ile diyalogu arttıracığı ve bu sayede uluslararası sistemde barış ortamının sürekliliğini sağlayacağı düşünülmektedir. Bu düşünceler bir yönüyle doğrulanabilir. Çünkü bakıldığında zaman bazıları bir asrı geçkin tarihi olan bu örgütlerin faaliyetlerinde, bir uyumluluk ve devletler arasında çıkabilecek düşük profilli sorunların çözümünde fayda sağladığı görülebilir. Mesela bir Birleşik Devletler ve bir de Çin şirketinin birbirlerine açmış oldukları fikri mülkiyet ile ilgili davada uluslararası tahkim mahkemeleri hangi devletin güçlü olduğuna bakmadan adil bir karar verebilir. Ya da Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA [The International Air Transport Association]) kendisinden lisans alarak faaliyet gösteren ulusal seviyedeki havayolu şirketlerine güçlü bir devlete ait bir şirket olup olmadığına bakmadan regülasyonları ihlal ettiği zamanlar yaptırım uygulayabilir. Bunlar gibi birçok örnek bu uluslararası kuruluşların gerçekleştirdiği faaliyetler bünyesinde sayılabilir. Ancak bu gibi örneklerle dayalı olarak uluslararası kuruluşların uluslararası sistemde işbirliğini ve diyalogu arttırarak daha barışıl bir uluslararası sisteme etki ettiklerini söylemek yeterli bir açıklama olmayacaktır. Zira devletler zaten küçük çıkarlar için savaşırlar. Bu gibi meseleler devletlerin her daim savaşmadan çözebildikleri durumlardır. Devletler için ulusal çıkarlarını tehdit eden kırmızı çizgi sorunlarında ise devletlerin bu uluslararası örgütleri önemsemedikleri ve belki de bu kurumlardan kendi istekleriyle çıktıkları görülmektedir. Uluslararası çatışma, iç savaş, insan hakları ihlalleri gibi birçok konuda Birleşmiş Milletler kurumsal yapısının (Kurumsal yapı denilmesinin sebebi Birleşmiş

Milletler ve bunun gibi uluslararası örgütlerin kurumsal kimlikleri kendilerini kuran devletlerden farklı olabilmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin kendi çıkarları doğrultusunda almış oldukları kararlar Birleşmiş Milletler kurumsal yapısını teşkil eden bürokrasinin kararlarından farklı olabilir. Ancak en nihayetinde bu kurumsal yapı kendilerini oluşturan Büyük Devletler'in aldıkları kararlara uymak zorundadır.) barışçıl açıklamalarına rağmen Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmemesi Birleşmiş Milletler'i gözlemcilikten daha öteye götürememektedir. Bundan anlaşılan nokta şudur ki uluslararası örgütler devletlerin yüksek seviyedeki çıkarları tehdit altına girdiğinde etkili olamamaktadırlar. Bu örgütlerin ayakta kalabilmesi için öz finansman kaynaklarına ve yaptırım gücü için de kendi askeri kapasitelerine ihtiyaçları vardır. Bu ikisinin yokluğu bu kurumları uluslararası sistemde etkisiz eleman haline getirmektedir.

Realist teorinin devletlerin uluslararası sistemdeki tek aktör oldukları yönündeki varsayımı üzerine gelindiğinde ise açıklanması gereken bir hususta tüm devletlerin aktör olup olamayacağıdır. Tarih boyunca her dönemde olduğu gibi günümüz uluslararası sisteminde de farklı güç kapasitelerine sahip birçok devlet vardır. Günümüz uluslararası sisteminde, Belize de devlettir Hindistan da Haiti de devlettir Cezayir de Maldivler de devlettir Güney Afrika Cumhuriyeti de. Ancak bu eşleşmelerden ilk sayılan devletler ile son sayılan devletlerin özgül ağırlığı aynı değildir. İlk sayılan devletlerin uluslararası sistemde birer aktör olarak kabul edilebilirliği açıklanması gereken bir durumdur. Herhangi bir askeri kapasitesi ya da ekonomik kapasitesi olmayan bu devletlerin uluslararası sisteme etkisi tartışmalıdır. Silahlı gücü olan bir terör örgütünün uluslararası sisteme etkisi, askeri kapasitesi olmayan bir devletin etkisinden daha fazla olabilmektedir. El Kaide gibi uluslararası eylemler yapan silahlı terör örgütlerinin yapmış oldukları eylemlerin etkisinin uluslararası sistemde devletler üzerinde bıraktığı etki San Marino, Letonya ve Malta gibi güç kapasitesi çok düşük olan ülkelerinkinden daha fazla olabilmektedir. Ama bu silahlı terör örgütlerinin de birer aktör olduğu anlamına da gelmemektedir. Her hâlükârda bu silahlı terör örgütlerinin de varlıklarını sürdürebilmek için göreceli büyük devletlerin finansal, askeri ve siyasal desteğine ihtiyaç duymaları uluslararası sistemde askeri kapasitesi olan devletlerin tek aktör sayılması gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

1.2. Uluslararası Sistemin Yapısı

Uluslararası sistem kavramının ne olduğuyula ilgili yaptığımız temel tartışmanın ardından yapısal olarak sistemin iki farklı özelliği karşımıza çıkmaktadır. Bu yapısal iki özellik gücün dikey mi yoksa yatay mı dağıldığıyla ilgili olan kısımdır. Her siyaset bilimcinin bildiği gibi devlet-içi sistem aslında tam olarak bir hiyerarşik sistemdir. Çünkü devleti oluşturan tek tek her birey gücü elinde bulunduran bir otoriteye bağlı olarak hareket etmek zorundadır. Bu da devlet aygıtıdır. Burada devlet dediğimiz mekanizma meşru gücü kullanma tekeline sahiptir ve sahip olduğu kolluk kapasitesi ile devlet-içi aktörler arasındaki düzeni sağlamaktadır. Bu şekilde yukarıdan aşağıya doğru oluşan güç dağılımını hiyerarşik güç dağılımı olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Bu yapısal özellik ile devlet-içi aktörlerin birbirleriyle olan anlaşmazlıklarında, hukuk sistemini çalıştırmak ve ortaya çıkacak adli ve idari kararları uygulamak bu hiyerarşik düzen içerisinde devletin kendisine ait olacaktır. Devlet-içi sistem demokratik olsun ya da olmasın belirlenmiş olan kurallar çerçevesinde bireyler ya da kurumlar hareket etmek zorundadır. Bu kurallara itaat etmeyi devlet mekanizmasının sahip olduğu güç kapasitesi zorunlu kılar. Gerektiğinde, devlet sistemin belirlenmiş kurallarının dışına çıkan bireyin varlığını idam cezası ile sonlandırabilmektedir. Ya da bir kurumun yine belirlenmiş olan kuralların dışında hareket etmesi durumunda, devlet sahip olduğu yegâne güç kapasitesi sayesinde bu kurumun kapatılmasını sağlayabilmektedir. Dolayısıyla hiyerarşik sistem, sahip olduğu bu özellikler sayesinde, istikrarlı ve daha güvenlidir.

Hiyerarşik sistemin zıttı olan anarşik bir yapısal sistemde ise kurallar daha farklı işlemektedir. Politik olaylara bakış açımızı devlet seviyesinden daha fazla yükselerek daha geniş bir perspektiften ele aldığımız zaman, tıpkı devlet-içi bir sistemi devletlerarasında da görürüz. Tek bir farkla, devletlerarasında, devlet-içi sistemde olduğu gibi dikey bir güç dağılımı değil, yatay bir güç dağılımı vardır. Bunun anlamı uluslararası sistemde bir doğa hali mevcuttur ve yine realizmin önemli bir varsayımı olan “homo homini lupus.” yani “insan insanın kurdudur.” durumu gibi “devlet devletin kurdudur.” durumu ortaya çıkar. Uluslararası sistem yatay düzlemlidir ve anarşiktir. Anarşik bir ortamda devletler için en önemli şey bekadır. Bu bekayı koruyabilmek için “... devletler anarşide birbirlerine güvenmezler ve birbirlerine karşı saldırganlık yapma dürtüleri vardır” (Mearsheimer, 1990, s. 47). Büyük balığın küçük balığı yuttuğu bu doğa halinde “... iki ya da daha fazla devletin her birisini bir takım çıkarlarını arttırmaya çalıştığı ve

üzerlerinde korunmaları için itibar ettikleri herhangi bir kurumun olmadığı bir dünyada daima bir savaş ihtimali vardır” (Waltz K. N., 2001, s. 227). “Anarşide, herhangi bir yapı ya barışa ya da savaşa yol açabilir; bu durum, ana aktörlerin yerel özelliklerine, tercihlerine ve hedeflerine olduğu kadar aralarındaki ilişki ve bağlantılara da bağlıdır” (Hoffmann, Keohane, & Mearsheimer, 1990, s. 192). Anarşik ve hiyerarşik yapı arasındaki en büyük fark da budur. Böyle bir yapısal özelliğe sahip bir uluslararası sistemde, “uluslar sürekli bir anarşinin içinde yaşarlar, çünkü hiçbir merkezi otorite egemen çıkarların peşinde koşan sınırlar koymaz” (Oye, 1985, s. 1). Bu durum çatışma riskini arttırır ve temel olarak “uluslararası çatışmanın kökleri, hem devletler arasındaki çıkar çatışmasında hem de bu çıkar çatışmasını düzenlemek için etkin ulusüstü kurumların yokluğunda yatar” (Singer, 1960, s. 458). Yani yapıyı yönetebilecek bir üst güç kapasitesi varlığı yoktur. “Anarşinin iki temel sonucu vardır. Birincisi, devletler arasında güven için çok az yer vardır, çünkü bir devlet güvenine ihanet edilirse kurtulamayabilir. İkincisi, başka hiçbir aktör güvenliğini sağlayamayacağından her devlet kendi bekasını garanti etmelidir” (Mearsheimer, 1990, s. 12). Bu da devletlerin mutlak güç kapasitesine sahip olma isteğini arttırır. Ve bu güç kapasitesi sadece savaş zamanında kullanılmak için değil, barış zamanında da hem savaş için hazırlıklı olmak için hem de caydırıcılık kazandırmak için gereklidir. “Tıpkı Londralıların güneşli Nisan günlerinde şemsiye taşıması gibi, anarşik bir sistemde savaş olasılığı, barış zamanlarında bile devletlerin ordularını elinde bulundurmasına neden olur (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 5). Bunun yanında, “realistler, kıtlık koşulları altında gruplar arasında sürekli bir sabit konumsal rekabet dünyası görürler” (Schweller, 1997, s. 928). Bu kıtlık koşulları da anarşik bir ortamda her an bir çatışma olasılığını doğurabilir.

Uluslararası sistemin her bir parçasını oluşturan devletlerin her birinin güç kapasiteleri birbirinden farklıdır. Her ne kadar devletler birer bilardo topu gibi özdeş kabul edilseler bile bu bilardo toplarının azınlık bir kısmı büyük boyutta diğer geri kalanları ise küçük boyuttadır. Dolayısıyla bilardo masasında birbirleri ile çarpıştıklarında ortaya çıkacak sonuçlar büyük oranda büyük bilardo toplarının lehine olacaktır. Devletlerin bu niceliksel farklılıklarının yanında niteliksel farklılıklarının da belirleyici davranış modeli olduğunu savunan paradigmlar vardır. Özellikle bu görüşe sahip olan teorisyenlerden olan Wendt “aktör olarak devletleri kimlikleri, çıkarları, rasyonaliteleri vb. olan failler” (Wendt A. , 1994, s. 392) olarak kabul etmiştir. Ancak, bu anarşik rekabet ortamında, hangi devletin

daha güçlü olduğunu bu devletlerin ulusal kimlikleri, inançları, yönetim sistemleri değil, materyal kapasiteleri belirler. Bundan dolayı büyük bilardo topları materyal kapasiteleri yüksek olanlardır. Bunların yanında, anarşik bir sistemde her bir devletin kendi güvenliğini sağlaması yapının doğa halinden ötürü bir zorunluluktur. Dolayısıyla “devletler, kendi kendine yardım edilen bir dünya olarak tanımlanmış bir sistemde kendi korunmalarını aramaktan başka bir alternatif olmadığı görüşünü benimsemişlerdir” (Baylis, 2008, s. 496). Ancak her devletin kendini savunabilecek kapasitesi materyal olanaklarıyla sınırlı olduğu için bu süreç küçük devletler için büyük devletlere nazaran daha zordur. Bundan dolayı, devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri güvene değil, tehdide göre belirlenmektedir. Küçük devletler böyle bir anarşik ortamda bu güvenliği ya büyük devlete karşı diğer alternatif devletlerle ittifak yaparak ya da büyük devletin sağladığı güvenlik imkânlarından faydalanmak için büyük devletin arkasından giderek sağlamaya çalışmaktadır.

İnsan doğasının en önemli özelliklerinden biri olan hayatta kalma güdüsü ve bunu elde edebilmek için kendi savunmasını hep daha geniş bir sahada sağlamaya çalışması gibi devletlerin de en önemli önceliği hayatta kalma yani bekadır. Bundan ötürü, güvenliklerini sağlayabilmek için savunma hatlarını sınırlarının ötesinde kurmaya çalışırlar ve daha fazla otonomi peşinde koşarlar. Bu da her bir devletin diğer devletleri kendisine karşı tehdit olarak görmesine neden olur. Devletler arasındaki bu önyargı neticesinde, bir silahlanma yarışı başlar ve sonucunda güvenlik ikilemi denilen durum ortaya çıkar. Güvenlik ikileminin en önemli özelliği de böyle bir ortamda devletlerin birbirlerinin niyetlerini bilemiyor olmalarıdır. Bu niyet okuyamama durumu devletlerin her zaman birbirlerinin davranışlarına karşı, karşı-davranış sergilemesine neden olmaktadır. Bu sebepten dolayı, “anarşik bir alanda, birinin rahatlığının kaynağı, diğerinin endişesinin kaynağıdır. Dolayısıyla, kendini savunmak için bile olsa silahlanan bir devlet, diğer devletler tarafından cevap verilmesi gereken bir tehdit olarak görülür” (Waltz K. N., 1988, s. 619). Bir devletin başka bir devlete göre askeri, iktisadi ya da siyasi istikrar gibi pozitif ayrılan özellikleri diğer devletin kendisini güvende hissetmemesine neden olur ve böyle bir durumda diğer devlet de materyal imkânlarını arttırma çabasına girer. Bununla beraber, “aşırı zayıflık, daha büyük bir gücün hasımını başlamadan caydırmış olacağı saldırıyı davet edebilir. Aşırı güç de diğer devletlerin silahlarını, teçhizatlarını ve çabalarını dominant devlete karşı arttırmalarını teşvik edebilir” (Waltz

K. N., 1988, s. 616). Bu da beraberinde, devletler arasında sonu gelmeyen bir silahlanma yarışına dönüşür. Bunun neticesinde, devletler arasında savaş ihtimali artma eğilimindedir. Ve bundan ötürü “anarşik bir dünyada barış kırılgandır” (Waltz K. N., 1988, s. 620).

Anarşik bir uluslararası sistemin yapısından ötürü ürettiği en büyük sonuç savaştır. Bundan dolayı, uluslararası ilişkiler disiplininin en önemli çalışma konusu güvenlidir. Peki devletler böyle bir güvenlik probleminin sona ermesini istemekte midirler? Hiyerarşik bir düzenin varlığını tercih ederler mi? Burada karşımıza farklı güvenlik endişelerinden ötürü iki farklı tercih çıkmaktadır. Bunlardan birincisi “eğer tiranlığın alternatifi kargaşa ise ve kargaşa herkesin herkese karşı olduğu bir savaş anlamına geliyor ise o halde tiranlığın devamını istemek anlaşılır olur.” (Waltz K. N., 2001, s. 12) tercihidir. Evet, bir devlet anarşik bir sistemin bu güvenlik sorunsalının kendisinin bekası için mutlak bir tehdit olabileceğini ve otoriteye tehdit oluşturmadığı sürece hiyerarşik sistemde bu tehdidin daha az olabileceğini hesaplayarak dikey bir yapıyı tercih edebilir. Ancak bunun tam tersi olarak bir devlet hiyerarşik bir sistemin anarşik bir sistemden daha tehlikeli olabileceğini de hesap edebilir. Waltz bununla ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Mesela bir kimse dünya hükümeti ile ebedi barışın eşanlamlı olduğuna inanabilir. Öte yandan, başka biri de bir dünya devletinin bir dünya tiranlığı olacağına ikna olabilir. Bu nedenle de ebedi savaş tehlikesi bulunan ulus-devletler sistemini, ebedi barış vaadi olan dünya devletine tercih edebilir” (Waltz K. N., 2001, s. 15). Aslında, güvenlikle ilgili bu iki farklı bakış açısının örneklemelerini devlet hiyerarşisi sisteminin içerisinde de görebilmekteyiz. Devlet otoritesinin güvenliklerini tehdit ettiğini düşünen anarşistler devletsiz bir sistemin taraftarlarıdır. Dolayısıyla bu iki yapısal tercih de tamamen aktörlerin kendilerini hangi sistemde daha güvende hissettiklerine bağlıdır. Savaşın olmadığı bir hiyerarşik sistemde de aktörler güvenlikleri için tehdit algısına sahip olabilmektedirler. Savaş beka ve otonomi mücadelesinin bir sonucudur ve savaşın sonucunda da taraflardan birisi bekasını kaybedebilir ya da otonomisini kaybeder. Hiyerarşik bir devlet sisteminde de benzer şekilde, savaş olmasa bile aktör olan birey, devletin daha fazla otonomi için bireyin otonomi alanına giren özgürlüklerini kısıtlama isteği neticesinde, kendisini güvensiz hissedebilir. Benzer bir şekilde, hiyerarşik bir uluslararası düzlemde de savaş olmasa bile güç kapasitesi olmaya devam edecektir. Ve

devlet-içi bir sistemde güç kapasitesine sahip olan aktörlerin olmayanlar üzerinde kurmaya çalıştıkları otorite, uluslararası sistemde de aynı şekilde işleyecektir.

Hiyerarşik bir uluslararası sistemde, kendilerini daha güvende hisseden devletlerin birbirleri ile savaşma ihtimalleri asgari seviyelere düşecektir. Ancak anarşik bir uluslararası sistemin böyle bir güvenlik şemsiyesi yoktur. Böyle bir “uluslararası sistem saldırganlık için güçlü teşvikler yarattığı için çatışmalar devletler arasında yaygındır. Sorunun temel nedeni, uluslararası sistemin anarşik doğasıdır. Anarşide, devletleri birbirinden koruyan daha yüksek bir organ ya da egemen yoktur. Dolayısıyla, anarşi altında yaşayan her devlet, başka bir devletin ona zarar vermek veya fethetmek için güç kullanması ihtimaliyle karşı karşıyadır” (Mearsheimer, 1990, s. 12). Bu da sistemin aktör olan devletin davranışlarını etkilediğinin bir göstergesidir. Aktörlerin davranışlarının sebeplerini açıklamak için literatürde yapılan tartışmalarda karşımıza iki paradigma çıkmaktadır. Bunlardan ilki aktörlerin davranışlarının sebeplerinin, aktörlerin kendi özelliklerinden kaynaklandığını savunan bireyselci yaklaşımdır. İkincisi ise aktörlerin davranışlarının nedenlerinin, aktörlerin içinde bulundukları şartları temsil eden sistemin özelliklerinden kaynaklandığını savunan yapısalci yaklaşımdır.

Sadece uluslararası ilişkiler disiplininde değil, felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi alanlarda da yapı-yapan sorunsalı hep tartışla gelmiş ve bir kısım düşünürler yapının aktörü etkilediğini, bir kısım düşünürler ise aktörün yapıyı etkilediğini ve bir kısmı ise her ikisinin karşılıklı etkileşim içinde olduklarını ve birbirlerini inşa ettiklerini savunmuşlardır. Uluslararası ilişkiler disiplininde de aynı konu tartışılmaktadır. O zaman, uluslararası olayları analiz ederken olguların nedenlerini hangi perspektifle arayacağız. Gerçekten olayların ve olguların arka planında ne var? ve ne gibi unsurlar bu olaylara ve olgulara sebebiyet vermektedir? Bu konu hakkındaki tartışmayı daha iyi anlayabilmek için örnekler üzerinden bir şeyleri görmek daha faydalı olacaktır. Tarihi olayları değerlendirirken, özellikle tarihçiler, olayların ve olguların sebeplerini açıklarken, bir dizi nedeni sırasıyla alt alta yazarlar ve açıklayıcı bir kronolojik sıra oluştururlar. Kavimler göçü neden olmuştur? Roma neden yıkılmıştır? Otuz Yıl Savaşları neden olmuştur? Dünya neden Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’nı yaşamıştır? gibi sorular çoğaltılabilir. Peki, bu olaylar ve olgular dizisinde aktörlerin rolü nedir? Gerçekten de aktörlerin iradesi yapıyı değiştirmiş midir? Uluslararası sistemdeki bir olgunun ya da olayın sebebinin sonsuz değişkenlerden biriyle açıklanmaya çalışılması, anlamsız ve yetersizdir. Birinci

Dünya Savaşı'nın çıkış sebeplerinden birinin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Veliht Prensi Franz Ferdinand'ın bir Sırp tarafından öldürülmesiyle açıklanmaya çalışılması, bize ne kadar gerçekçi bilgiyi sağlayacaktır. Ya da İkinci Dünya Savaşı'na Hitler gibi bir kişiliğin neden olduğunu söylemek ne kadar gerçekçidir. Olaylar bu kadar basit midir? Bu kadar karmaşık bir yapıya sahip olan uluslararası sistemde olaylar arasında nedensel bir bağ kurmaya çalışırken, aktörü olayların müsebbibi olarak algılamak yeterli olacak mıdır?

Burada, yapı ve yapan ilişkisini şu şekilde tanımlamak olaylara daha net bir bakış sağlayabilir. Aslında, yapı ve yapan göreceli birer kavramdır. Birey-aile ilişkisinde, birey yani anne ya da baba ya da çocuk yapan konumundayken; aile, yapı konumundadır. Farklı bir bakış açısıyla da birey-toplum ilişkisinde birey; anne, öğretmen, işçi ve memur gibiler yapan konumundayken; toplum, yapıyı ifade etmektedir. Sivil toplum kuruluşları ve devlet ilişkisinde, sivil toplum kuruluşlarının her biri, yapanı temsil ederken; devlet, yapıyı temsil etmektedir. Bu örnekler sonsuz sayıda çoğaltılabilir. Uluslararası İlişkiler disiplininde de bu şekilde bir ilişkiler yumağı vardır. Bu ilişkiyi, “uluslararası sistem sosyaldir. Bir dünya hükümeti olmaması (yani, uluslararası sistemin otorite dağılımında anarşik olması), uluslararası toplum diye bir şeyin olmadığı anlamına gelmez.” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 43-44) diye kabul edip, en küçük birimi bireyle (yapan) başlatıp karşısına uluslararası toplumu (yapı) koyanlar olduğu gibi en küçük birimi devlet (yapan) olarak kabul edip karşısına devletler sistemini (yapı) koyanlar da vardır. Aynı şekilde, devlet başkanlarının zihin kodlarında da bu ayrım görülebilir. “Bismarck, Mill'den daha fazla bir şekilde gözlerini Avrupa haritası üzerinde tutma eğilimindeydi, yani satranç tahtasına; Mill de Bismarck'tan daha fazla bir şekilde insanların ve hükümetlerinin niteliklerine odaklanma eğilimindeydi, yani satranç taşlarına” (Waltz K. N., 2001, s. 226).

Yukarıdaki paragraflarda anlatılmak istenenleri iktisat bilimi üzerinden açıklamaya çalışalım. Kapitalizm genelde zihinlerde kötü bir imaja sahiptir. Peki, ama neden? Neden kapitalizm için vahşi sıfatı kullanılır? Neden rekabetçi bir piyasa ve firma patronları ya da müdürleri ya da üst düzey çalışanları hırslı, saldırgan veya sömürücü gibi olumsuzluklarla birlikte anılır? Bu aslında onların mı kabahatidir? Yoksa öyle yapmak mı zorundadırlar? Uluslararası otomotiv piyasasında faaliyet gösteren A firmasının var olabilmesinin şartları nelerdir? Kaliteli ürün, uygun fiyat, belki de en kolay söylenebilecek faktörlerden ikisidir. A firmasının bunları rakiplerine nazaran daha

avantajlı konuma getirebilmesinin koşulları ise sert rekabet ortamında daha fazla saldırgan, hırslı ya da vahşi olmasında yatar. Aksi takdirde, rakipleri A firmasını pazarda arka sıralara atacaklar ve belli bir dönem sonra A firması varoluş problemiyle karşı karşıya kalacaktır. İşte varoluşsal problemle karşı karşıya kalmak istemeyen kişiler, firmalar ya da devletler sistemde açgözlü, saldırgan ve hırslı davranışlar sergilemek zorundadırlar. Yani ekonomik olarak kapitalist yapı, onları böyle davranmaya zorlamaktadır.

Sosyo-politik özellikleri olan başka bir örnekte ise Samuel Huntington'un ironik bir sorusu bize daha net bir açıklama sağlayacaktır. Huntington "Biz Kimiz?" adlı eserinde, başta Hispanikler olmak üzere göçmen nüfusun yeni göçler ve yüksek doğurganlık oranlarıyla Birleşik Devletler'in demografisini değiştireceğini ve bunun Birleşik Devletler'in ulusal kimliğini de değiştireceğini anlatmaya çalışmıştır (Huntington, 2004). Bu problem acaba sadece Birleşik Devletler'in mi sorunudur yoksa bütün gelişmiş ülkelerde az ya da çok bu sorun var mıdır? Nitekim ekonomik gelişmişlik böyle bir yapısal özelliği de beraberinde getirmektedir. Modern refah sahibi devletlerde, evlilik yaş ortalaması artmakta ve çocuk sahibi olma oranı düşmekte ve bunun sonucu olarak da doğum oranları düşmektedir. Yaş ortalaması ilerlemiş, zengin ve müreffeh toplumlar, zenginliklerini sürdürebilmek için devam ettirmek zorunda oldukları ekonomik büyüme oranlarını sağlamak için genç nüfusa ihtiyaç duymaktadırlar. Bu genç nüfus da mecburen başka ülkelerin insan kaynaklarından sağlanır. Bu durumun öteki tarafında ise ekonomik olarak fakir ve dışa bağımlı devletler vardır. Bu devletler yüksek nüfus oranına ve büyük miktarda işsizlik rakamlarına sahiptir. Halk fakirdir ve insanların geçinmek için ihtiyaçları vardır. Bu insanlar için tek kurtuluş yolu, gelecek vaat etmeyen kendi ülkelerinden ayrılp değer üretebilecekleri zengin devletlere işçi olarak gitmeleridir. Göç eden bu kitle beraberinde ailelerini de getirmekte ve istihdam bulabildikleri zengin devletlerde görece olarak toplumun fakir kesiminde yer almaktadırlar. Bu ülkelerde uzunca yıllar boyunca bu göçmen kitle hem yeni göç hareketleriyle hem de doğum oranlarıyla bulundukları ülkelerin nüfuslarında kendi lehlerine nüfus artışına neden olmaktadır. Huntington'un bahsettiği bu sorun, aslında yapısal bir problemdir. Çünkü fakir Güney Amerika ülkelerindeki nüfus daha iyi bir hayat şartlarına sahip olabilmek için Birleşik Devletler'e göç etmek zorundadır. Birleşik Devletler şu anki demografik yapısının aleyhine olan bu durumu değiştirebilir mi? Göç hareketlerine dur diyebilir mi?

Yoksa bu kaçınılmaz bir son mu? Eğer bahsi geçen Güney Amerika ülkeleri refah seviyelerini arttırsalarsa, sürpriz bir şekilde müreffeh devletlerin hayat standartları seviyelerine ulaşırlarsa ne olacak? O zaman Birleşik Devletler’e göç dalgası duracaktır. Ancak bu sefer Birleşik Devletler’e uluslararası arenada bir ya da birkaç rakip aktörün daha ortaya çıkma ihtimali vardır. Yani Brezilya ya da Meksika sistemde Birleşik Devletler’in çıkarlarını tehdit edebileceklerdir. O zaman her iki durumda da Birleşik Devletler kaybeden taraf olmaktadır. Birleşik Devletler’in kendi çıkarlarını maksimize etmek için yapıya yapmaya çalıştığı her müdahale, ancak yapının izin verdiği ölçüde gerçekleşebilecektir. Yapı, Birleşik Devletler’deki Beyaz nüfusun uzun vadede Latin nüfusa mağlup olacağının habercisidir.

Aynı şekilde, Fransa’da yaşayan Müslümanları ya da Almanya’da yaşayan Türkleri de bu örnekleme içerisinde değerlendirebiliriz. Bu ülkelerde yaşayan tümel ifade ile Müslümanlar tikel ifade ile Cezayirli, Tunuslular, Senegalliler, Türkler, Polonyalılar, Hırvatlar ve ismini burada zikretmediğimiz birçok yabancı ulus göçmenleri, bu ülkelerin görece fakir topluluklarını oluşturmaktadır. Ekonomik yetersizliğin bu insan kitleleri üzerinde eğitim, sağlık, politik haklar gibi konularda negatif etkisinin olduğu görülmektedir. Ancak demografik özelliklerine bakıldığında ise bu geri kalmış toplulukların oldukça genç nüfus oranlarına sahip oldukları ve doğum oranlarının da yüksek olduğu görülmektedir. Demografik yapılarının böyle bir özellik göstermesi, yaşadıkları ülkelerde uzun vadede yerli nüfus üzerinde ciddi manada tahakküm kurabileceklerinin göstergesidir. Yalnız, üzerinde tartıştığımız bu iki örnekte, göçmen nüfusun fazla olması böyle bir etki potansiyeline sahiptir. Aynı saptamalar İtalya’da yaşayan küçük bir azınlık grup olan Libyalılar için söylenemez.

Üzerinde durulacak bir diğer tartışma ise istek ve eylemin sonuçluluğu sorunsalıdır. Anarşik ya da hiyerarşik bir sistemde, devletler kendi istekleri ya da sistemin diktesi ile eylemde bulunduklarında, bu eylemin sonucu devletlerin amaçladığı şekilde mi ortaya çıkar? Devletlerden oluşan bir uluslararası sistemde, her bir birim kendi çıkarları peşinde koşmaktadır. Bundan dolayı, sistemsel, bölgesel ve yerel seviyede politikalarını uygulayabilmek için isteklidirler. Bu isteklilik sayesinde, şartların müsaade etmesi dâhilinde eyleme girişmektedirler ve “devletlerin ve güçlü örgütlerin temel amacı, yapıların kendilerini değiştirmektir” (Gilpin, 1987, s. 81). Ancak her bir aktör hedefledikleri sonuçları elde edememektedir. Çünkü “... sistem, sistemdeki aktörlerin

niyetlerinden oldukça farklı olabilecek sonuçlar üretir” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 47). Bunun yanında, aktörün sisteme göre göreceli büyüklüğü de eylemlerin sonuçlarını etkileyen önemli mekanizmalardan biridir. Nye ve Welch “bir sistem, parçalarının toplamından daha büyüktür. Sistemler, bileşenlerinden herhangi biri tarafından amaçlanmayan sonuçlar yaratabilir.” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 46) derken aslında göreceli güç kapasitesini dikkate almayarak bazı alanları eksik bırakmışlardır. Büyük bir sistemin parçası olan devletlerin eylemlerinin sisteme etkisi bu aktörlerin güç kapasiteleriyle doğru orantılıdır. Büyük güç kapasitesine sahip olan aktörlerin giriştikleri eylemlerin istedikleri şekilde sonuçlanması olasılığı küçük güç kapasitesine sahip olan devletlerinkilerden daha fazladır. Çünkü büyük devletlerin istedikleri sonuca gidebilmek için ellerindeki imkânlar daha fazladır. Toplam yüz birim güç kapasitesinin sistemdeki devletler arasında dağıldığı bir uluslararası sistemde, on birim güç kapasitesi ile sistemin en büyük güç kapasitesine sahip olan A devletinin, bir birim güç kapasitesi ile sistemin en küçük güç kapasitesine sahip olan B devleti ile yapacağı on savaşın dokuzunu kazanma olasılığı küçük devletinkinden kat ve kat daha fazladır. Bundan dolayı, sistemik bir değişim küçük güç kapasitesine sahip devletler tarafından değil, ancak büyük güç kapasitelerine sahip olan devletler tarafından gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla sonsuz değişkenin olduğu bir sistemde, hedeflenen sonuç garanti değildir. Waltz’un dediği gibi “çaba ve netice ile istek ve sonuç arasında belirgin bir orantısızlık vardır” (Waltz K. N., 2001, s. 1). Ayrıca, sistemde, bir devlet büyük bir çaba ve istek ile revizyonist politikalar güdebilir. Alan hâkimiyetini arttırma istekliliğine sahip olabilir. Bu istek ancak sistemde bir ya da birkaç devletin güç kapasitelerinin düşmesin neticesinde otonomik bir boşluk olursa gerçekleşebilir. Yani şartlar elverdiği ölçüde istekleri gerçekleştirebilmek için fırsatlar doğar. Bu durumu, Waltz, “benim bir milyon dolar istemem bir banka soymama neden olmaz, fakat banka soymak daha kolay olsaydı böyle tutkular daha fazla banka soygununa neden olacaktı.” (Waltz K. N., 2001, s. 231) şeklinde betimler. Bu da şartların istekleri eyleme dönüştürebilmek için ne kadar önemli olduğu göstermek için iyi bir betimlemedir.

1.3. Aktör olarak Devlet

Günlük hayatta bilgi akışını sağlayan en önemli araçlardan bir olan medyada, birçok teknik terimle karşılaşırız ve bunların çoğunu, kavramsal olarak anlamını bilmesek bile,

gündelik hayatımızda kullanırız. Bunlardan biri de ulus-devlet kavramı. Bu kavram özellikle dış politika alanında ülkelerin birbirleriyle münasebetlerinden bahsedilirken sık sık karşımıza çıkan teknik bir kelimedir. Basit anlamıyla, aslında ulus özelliğine sahip bir devletten bahsediliyor olsa da ulus kelimesinin de tam olarak neyi ifade ettiği üzerine tam bir uzlaşma sağlanmış olduğunu söylemek bile açıkçası zor görünmektedir. Ama şu açıktır ki, hem ulus hem de devlet kavramları artık birbirleriyle anılır olmuş, hatta sadece sokaktaki insanların değil, siyaset bilimiyle uğraşan akademisyenlerin de bu iki kavramı birbirlerinin yerine kullandıklarına şahit olabilirsiniz. Nye bu kavramı "... "ulus" kelimesi, ortak bir dil, kültür, din, tarih, mitoloji, kimlik veya kader duygusu kombinasyonuna sahip bir grup insanı belirtmek için yaygın olarak kullanılır." (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 35) şeklinde ifade eder. Kavram, bu anlamıyla aslında sosyolojik olarak daha fazla öne çıkmaktadır. Ancak onu siyaset biliminin alanına çeken özelliği ise devlet denen aygıt önemli bir ölçüde homojenleştirmesidir. Bu anlamıyla, "vatandaşları ezici bir çoğunlukla tek bir ulusun üyesi olan bir devlet, bir ulus-devlettir." (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 35) ifadesi daha yerinde bir tanımdır.

Ulus-devlet olarak kavramsallaştırılan bu siyasal yapıya geçmeden önce yani bir milat olarak kabul edilen Vestfalya Barışı'ndan önceki devlet kavramından biraz bahsedilmesi gerekir. Tarihin farklı dönemlerinde devlet kavramı ile ilgili düşüncüler farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Kavramla ilgili olarak Platon: "Bence bir devlet; insan, tek başına kendine yetmediği, birçok şeye ihtiyaç duyduğu anda doğar." (Platon, 2011, s. 74), Hobbes: "İnsanları yabancıların istilasından ve birbirlerini yaralamadan koruyabilmenin ve böylece kendi endüstrileri ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve memnuniyetle yaşayabilmelerini sağlamak için böyle ortak bir gücü kurmanın tek yolu, tüm güçlerini ve kuvvetlerini bir insana ya da bir insanlar meclisine vermektir. ... Bu, bir kişide bu kadar birleşmiş olan çokluğa Devlet, Latince Civitas, denir." (Hobbes, 1651, s. 105-106), Weber: "Devlet, şiddeti kullanma hakkının yegâne kaynağıdır." (Geuss & Skinner, 1994, s. 311) ve Machiavelli: "İnsanlar üzerine hükmetmiş ve hükmeden tüm devletler, tüm güçler, cumhuriyet ya da prensliktir." (Machiavelli, 2005, s. 7) gibi tanımlamalarda bulunmuşlardır. Bu düşüncülerin her birinin devlet tanımı kendilerine ait aksiyomlardan beslenmektedir. Ve belki de devlet kavramı için ortak diyebileceğimiz tek şey güçtür. Bu güç de beraberinde bir kişinin ya da bir topluluğun tüm devlet organizasyonunu kullanarak toplumun geri kalanı üzerinde

egemenlik kurmasını sağlamaktadır. Güce karşı insanların kendi güvenliklerini sağlamaları için gönüllü mü biat ettikleri yoksa egemenle aralarında bir sözleşme mi kurdukları meselesi ise varsayımsal bir tasarımdır. Bu çalışmanın ana varsayımlarından birini oluşturan insanların birinci amacının hayatta kalmak ve beraberinde de azami otonomi peşinde koşmak iddiası ile yapılmaya çalışılan bir açıklama çerçevesinde, insanların ellerinde olan gücü başka bir güç odağına karşı gönüllü olarak ya da bir uzlaşmacı toplum sözleşmesi ile devretmeyeceği açıktır. Tıpkı, Trotsky'nin söylediği gibi "her devlet güç üzerine kurulur" (Geuss & Skinner, 1994, s. 310). Dolayısıyla hem ilkel siyasal yapılarda hem de günümüz modern devletlerinde egemenlik için güç en belirleyici faktördür.

Egemen bir siyasal bir örgüt yapılanması olarak devletin tarifi üzerinde yapılan bu tartışmalardan sonra modern anlamıyla ulus-devlet kavramını üzerindeki tartışmalara da değinilmesi ve bu kavramın diğer egemen siyasal yapılardan farkının olup olmadığı üzerine tartışılması faydalı olacaktır. Ulus-devlet nedir? Ne anlam ifade etmekte ve hangi ihtiyaçlara cevap vermektedir? En önemlisi ise neden ulus-devlet ve ulus-devlet sistemi ortaya çıkmıştır? Bunları açıklayabilmek için uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen Vestfalya Barışı'nı ve diğer mühim olguları, paradigmalar ve teoriler ışığı altında incelemek bu çalışmanın temellendirilmesi için yararlı olacaktır. Bu bağlamda, kavramın önemini vurgulamak için Krasner, "Vestfalyan model, uluslararası ilişkilere yönelik... neo-realizm ve neo-liberal kurumsalcılığı da içeren bazı ana teorik yaklaşımlar için temel bir kavramdır." (Krasner, 1995-1996, s. 121) ifadesini kullanmıştır. Krasner'in yanında, Cox da uluslararası ilişkiler disiplininin tanımını yaparken ulus-devlet kavramını şu şekilde disiplinin merkezine almıştır: "uluslararası ilişkiler, devletlerin yani yaygın bir şekilde ulus-devletlerin siyasal güç merkezi olarak ortaya çıktığı bir çağda, devletler arasındaki karşılıklı ilişkiyle ilgilenen bir çalışma alanıdır" (Cox, 1981, s. 126). Dolayısıyla bir uluslararası sistem çalışması yapılacaksa sistemi oluşturan bu siyasal parçaların da açıklanması gereklilik doğurmaktadır.

"1648'de Vestfalya Barışı, bazen büyük din savaşlarının sonuncusu ve modern devletlerin savaşlarının ilki olarak adlandırılan Avrupa'nın Otuz Yıl Savaşlarını sona erdirdi." (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 3). der, Nye. Nye, bu ifade ile Vestfalya öncesi ve sonrası ayırımını yaparken öncesi için din savaşları sonrası için ise modern devlet savaşları gibi bir ayrıma gitmiştir. Ancak devletler ne din için ne ulus için ne de başka bir kimlik özelliğinden

dolayı savaşırlar. Devletler sadece hayatta kalmak ve bunun için gerekli olan daha fazla otonomi için savaşırlar. Zahir olan şeyler amacı ifade etmez. Bunun için “devletler her zaman zenginlik ve güvenlik için rekabet etmişlerdir ve bu rekabet sıklıkla çatışmaya neden olmuştur” (Waltz K. N., 1993, s. 64). Ulus-devletlerden önce etkinliği daha fazla olan imparatorlukların en önemli özelliği ulus-devlete göre kimlik anlamında daha evrensel olmalarıdır. İmparatorluklar farklı kimliklerin bir egemen otorite altında varlıklarını sürdürdükleri birer siyasal varlıktır. Roma, Kutsal Roma, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları gibi büyük siyasal yapıların hanedanlarının etnik kökenleri ve dini inançları gibi kimlikleri, bu hanedanların sahip oldukları güç ve otoriteyle bu imparatorlukların tebaalarının kimliklerini büyük oranda etkilemiştir. Ancak tarih boyunca birçok imparatorluk hanedanının otorite sahibi oldukları toprakların üzerinde yaşayan tebaadan farklı kimlik özelliklerine sahip olduğu da bir gerçekliktir. Bununla birlikte, imparatorluklar içerisinde, hanedanların egemenliklerini tehlikeye atacak farklı alt yapılar da mevcuttur. Bunların en önemlilerinden bir tanesi de ruhbanlardır. Özellikle Katolik Avrupa’da Katolik Kilisesi’nin sahip olduğu bu güç ve bu gücün getirmiş olduğu ekonomik kapasite hanedanların görmezden gelemeyeceği nitelikte bir özelliğe sahip olmuştur. Bir savaş kararı verilince cephede savaşacak askerlerin sadık birer nefer olabilmesi için gerekli olan güdü de yine Katolik Kilisesi’nin bu savaşlara vereceği destekle doğru orantılıdır. Çünkü Avrupa’nın herhangi ücra bir köyünde yaşayan bir köylüyü savaşa motive edebilmeniz için gerekli olan motivasyon Tanrı adına yapıldığını düşündüğü bir savaştır. Aksi takdirde, cephede daha fazla materyal değer sunan tarafa geçebilir. Dönemin Avrupası’nda, Keşiflerle birlikte gelen zenginleşme Kilise’nin göreceli olarak ekonomik gücünü hanedanlara göre düşürmüştü ve artık Kilise’nin siyasal bir aktör olarak etkinliği azalmıştır. Bunun neticesinde, hanedanların devlet otoritesi üzerindeki etkisi artmış ve kendileri için tehdit olan Kilise’nin devlet otoritesi üzerindeki etkisinin azaltılması için devletler daha seküler yapılara dönüşmeye başlamıştır. Vestfalya sonrası dönemde ise artık Kilise’nin etkisinin olmadığı bir devlet sisteminde, halkı otorite etrafında birleştirecek daha homojen toplumlar yaratacak mekanizma ise ulus kavramı olmuştur. Her devletin tecrübesiyle farklı bir şekilde şekillenen bu yapay siyasal yapı, merkezi otoriteyi güçlendirmiş ve kurucu bir etnisite etrafında ortak bir tarih, kültür ve dil gibi kimlik özellikleriyle devleti şekillendirmiştir. Bundan dolayı, Vestfalya ulus-devlet sistemi ile öncesi imparatorluklar arasındaki fark Kilise etrafında birleşmiş

bir din otoritesinin ortadan kalkması ve ülke üzerindeki egemenliğin kaynağının tek başına hanedanların elinde olmasıdır. Yoksa Krasner'in ifade ettiği "Vestfalyan devlet, ülkeye ve otonomiye dayanan siyasi bir otorite sistemidir." (Krasner, 1995-1996, s. 115) yeterli bir açıklama değildir. Çünkü sadece Vestfalyan devlet değil, öncesindeki devletler de aynı özelliklere sahiptir. Siyasi bir yapı olarak ulus-devlet ve imparatorluk arasında herhangi bir fark yoktur. İkisi de bir ülke üzerinde egemenliklerini sağlayan siyasi yapılardır. Bundan dolayı, "devletlerin uluslararası kompozisyonlarında derin değişiklikler olmasına rağmen devletlerin davranışları, onların etkileşim modelleri ve ürettikleri etkileşimlerin çıktıları yüzyıllar boyunca defaten tekrarlanmıştır" (Waltz K. N., 1993, s. 45). Zira Vestfalya öncesi dönemde yaşanan hanedanlıklar ve Kilise arasındaki otorite rekabeti Vestfalyan devlette de mevcuttur. Sadece rekabeti yapan kurumların ismi değişmektedir. Devlet başkanları ya da hükümetlerin, ordu ve bürokrasi ile yaşadıkları otorite rekabeti de bu şekilde bir olgudur. Dini bir yapı olan Kilise yerine milliyetçi ve seküler bir yapı olan ordu da seçimle işbaşına gelmiş bir iktidarın elindeki otoriteyi paylaşmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, Avrupa'nın yaşamış olduğu bu tecrübe dünyanın birçok devletine model olmuş ve din yerine ulus bilinci toplumların zihinlerine yerleştirilerek devlet içerisinde yaşanabilecek otorite zafiyetinin önüne geçilmiştir. Bu manada Nye'in söylediği gibi "aslında, modern egemen devletin Avrupa'nın en başarılı ihracatı olduğu söylenebilir" (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 72).

Devlet kavramının siyasi bir yapı olarak sahip olduğu iki temel özellik olan ülke ve o ülke üzerindeki egemenlik kavramları birbirlerinden ayrı bir şekilde değerlendirilemeyecek iki olgudur. Bir siyasi otoritenin ülkesi yani üzerinde varlığını sürdürdüğü toprak parçası o siyasi otorite için varoluşsal bir gerekliliktir. En küçük bir birim olarak insandan büyük ölçekli topluluklara kadar her birinin maddi bir varlık olarak yaşamını sürdürmek için gerek duyduğu, güvenliğini ve temel ihtiyaçlarını sağlamak için vazgeçemediği ontolojik bir realitedir. Dolayısıyla insan ya da toplum bu ülke üzerinde her türlü tasarruf yetkisine sahip olmak ister. Bunu da ülke üzerinde egemenlik kurarak gerçekleştirebilmektedir. Egemen olabilmek için gerekli olan yegâne şey ise otoriteyi sağlayabilme gücüdür. Tarihin her safhasında olduğu gibi günümüz uluslararası sisteminde de egemenlik kavramı ülke üzerinde otorite kurabilmek için gerekli olan güç mekanizmasına kimin sahip olduğuyla ilgilidir. Uluslararası sistemde sayıları iki yüze yaklaşan devletlerin çoğunluğu bulundukları topraklar üzerinde hukuki çerçevede

egemen görülseler bile büyük güçlerin bu devletler üzerinde kurdukları otorite basit anlamıyla bu kavramın gerçekten de askeri kapasiteyle ölçülmesi gerekliliğini göstermektedir. Bugünün uluslararası sisteminde, “Britanya, Fransa, Arjantin ve Japonya hepsi birer devlettir. Egemen olmak, cevap vermeleri gereken daha yüksek bir otoriteye sahip olmadıkları anlamına gelir” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 34). Bununla birlikte, uluslararası hukuka göre Birleşmiş Milletler’e kayıtlı birçok devletin kendi ülkelerinde ne denli egemen oldukları ise düşünülmesi gereken bir durumdur. Andorra, Liberya, Lihtenştayn, Monaco, Singapur ve Somali gibi devletlerin kendi ülkeleri üzerinde Britanya, Fransa, Arjantin ve Japonya gibi bir egemenlik sahibi oldukları sorunsalı egemenlik kavramının güç kapasiteyle doğrudan orantılı olduğunun bir göstergesidir. Krasner, Vestfalyan model egemenlik kavramını Katolik Kilisesi ve feodal devletler üzerinden açıklamaya şu cümlelerle çalışmıştır: “... egemenlik, Vestfalyan model olarak anlaşıldı: ülkeselliğe ve özerkliğe dayanan politik yaşamı örgütlemek için kurumsal bir düzenleme. Devletler belirli topraklarda vardır. Bu topraklarda, iç politik otoriteler meşru tutumun tek söz sahibidir. Bir Vestfalyan devlet sistemi, içinde tek bir otorite yapısının bulunduğu imparatorluktan farklıdır; o, içinde, otoritenin, belirli coğrafi bölgelerden olması şart olmayan, birey gruplarından talep edildiği kabilelerden farklıdır; o, Katolik Kilisesi'nin konumlarına bakılmaksızın birtakım faaliyetlerde otorite talep ettiği Avrupa feodalizminden farklıdır ve o, içinde, farklı konu alanlarındaki otorite yapılarının coğrafi olarak bitişik olmadığı, Avrupa Birliği'nin olası bir tanımının olduğu bir sistemden farklıdır” (Krasner, 1995-1996, s. 119). Ancak eğer günümüz dünyası Krasner'in dediği gibi Vestfalyan devlet sistemi ise Andorra, Liberya, Lihtenştayn, Monaco, Singapur ve Somali gibi sözde egemen olan bu devletlerin durumunun Orta Çağ Avrupa devlet sisteminden farkı nedir? Bu devletlerin sahip olduğu egemenliğin feodal devletlerin sahip olduğu egemenlikten farkı nedir? Her konuda ülkeleri üzerinde egemenlik kurabilmekteler mi? yoksa bir üst otorite olarak üzerlerinde kontrol gücü olan devletlerin kendilerine verdiği kadar egemenlik yetkisini mi kullanabilmekteler? Buradan anlaşılacağı üzere egemenlik hangi dönemde olursa olsun ülke üzerinde kurulabilen mutlak otoritedir ve bu da askeri güçle sağlanabilir.

Devlet tanımı yüzyıllar boyunca değişse bile temelinde siyasal bir birlikteliktir. İnsan topluluklarının oluşturduğu gücün belli bir toprak parçası üzerinde egemenlik kurması olgusu modern anlamda kullandığımız ulus-devletlerin öncesinde de vardı. İnsanların ilk

olarak birlikte yaşamaya başlamasıyla oluşan topluluklarda, o topluluklarda gücü elinde bulunduran bir kitlenin belli dengeler içerisinde toplumun geri kalanını belirlemiş oldukları siyasal sistem içerisinde yönetmesi de aslında bir devlet yapılanmasıdır. Bu, kimi zaman bir kabile yönetimi, kimi zaman bir prenslik, kimi zaman bir krallık ve kimi zaman da bir imparatorluk olarak ortaya çıkmıştır. Ama en nihayetinde, her bir siyasal mekanizma belli bir toprak parçası üzerinde sahip oldukları güçle egemenlik kurmuştur. Bundan dolayı, “devlet, ülkesellik (territoriality) ve egemenlik gibi iki önemli özelliği olan belirli bir siyasi birim türüdür” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 34). Her ne kadar Montevideo Konferansı ile uluslararası hukukun bir parçası olarak devletin sahip olması gereken nitelikleri: daimi bir nüfus, tanımlanmış bir ülke, bir hükümet ve diğer devletlerle ilişkiye girebilme kapasitesi (Convention on Rights and Duties of States, signed at Montevideo, 1933) gibi hukuksal bir tanımlamaya dayalı olarak belirlenmiş olsa bile siyasal bir örgüt olarak devletin sahip olduğu temel iki özellik ülke ve o ülke üzerindeki egemenliktir. Montevideo Konferansı’nın devlet tanımı için belirlediği uluslararası toplum tarafından tanınma kriteri ise reel politikte devlet olabilmek için gerekli bir zorunluluk değildir. Her ne kadar uluslararası sistem içerisinde, uluslararası toplum tarafından tanınmayan devletler için diğer devletler tarafından izolasyon uygulansa bile gerçekte bu durum, devletlerin kendi toprakları üzerindeki egemenliklerine herhangi bir halel getirmemektedir. Uluslararası toplum tarafından tanınan de jure devletlere karşılık uluslararası toplum tarafından tanınmayan de facto devletler günümüz uluslararası sisteminde de mevcuttur. 1974 yılında, Kıbrıs Adası’nda, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin garantör devletleri olan Birleşik Krallık, Türkiye ve Yunanistan’dan biri olan Türkiye’nin, bu Ada Devleti’nin vatandaşlarından olan Türklere karşı yapılan insan hakları ihlallerine karşılık, garantör devlet sıfatıyla Ada’ya yapmış olduğu askeri müdahale neticesinde, Ada’nın kuzey kısmında güvenli bir bölge oluşturmuştur. 1983 yılına gelindiğinde ise Ada’da oluşturulan bu güvenli bölgede, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti adıyla bağımsız bir devlet kurulmuştur. Ancak kurulan bu devlet uluslararası politikaya göre bir ülkeye ve o ülke üzerinde egemenliğe sahip olsa bile uluslararası toplum tarafından tanınmamış ve de facto bir devlet olarak varlığını devam ettirmiştir. Buna mukabil, Ada’nın güneyinde bulunan devlet uluslararası toplum tarafından Kıbrıs Cumhuriyeti adında de jure bir devlet olarak tanınmaya devam etse bile Türkiye bu devleti tanımamıştır. Burada verilen örnekte görüldüğü gibi bir devlet uluslararası toplum

tarafından tanınmasa bile bulunduğu ülke üzerinde egemenliğini sürdürebilmekte, bir diğer devlet ise uluslararası toplum tarafından tanınsa bile bir veya daha fazla devlet tarafından tanınmayabilmektedir.

Yukarıdaki paragrafta yapılan açıklamalar ve verilen örneklerle beraber açığa kavuşturulması gereken bir nokta da uluslararası toplum kavramının neyi referans ettiği'dir. Günümüz uluslararası sisteminde, devletler arası ilişkileri düzenleyen en büyük uluslararası kuruluş Birleşmiş Milletler'dir. Birleşmiş Milletler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulmuş olan Milletler Cemiyeti'nin halefi olarak selefinde yapılan hataların tekrarlanmaması üzerine reforme edilerek İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulmuştur. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına önayak olan Birleşik Devletler Başkanı Wilson'un kendi ülkesinin Kongre'sini bu uluslararası kuruluşa üye olma konusunda ikna etmede başarılı olamamış olması nedeniyle Milletler Cemiyeti daha kuruluş aşamasında önemli bir üyeden yoksun olarak göreve başlamıştır. Daha sonraki yıllarda, birçok ülkenin hem Örgüte dâhil olması hem de Örgütten çıkması istikrarlı bir yapının sürdürebilmesinin önüne geçmiştir. En nihayetinde, zamanın büyük devletlerinin de birlikten çıkması ya da çıkarılmasıyla birlikte, Milletler Cemiyeti'nin varlığı yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletler ise yapısal olarak büyük devletlerin yetkilerinin Güvenlik Konseyi sayesinde diğer üye devletlere nazaran daha fazla olduğu bir şekilde oluşturulmuş ve günümüze kadar da bu yapı devam etmiştir. Burada iki uluslararası kuruluş üzerinden anlatılmak istenen nokta, böyle büyük uluslararası örgütlerin varoluşunu sağlayan şey büyük devletlerin bu örgütlerde aktif rol almasıdır. Milletler Cemiyeti'nde büyük devletlerin daimi olarak varlık göstermemesi bu örgütün zamanla yok olmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler'de ise büyük devletlerin çıkarlarını önceleyen bir şekilde bu devletlerin varlık göstermesi bu örgütün Milletler Cemiyeti'ne göre daha uzun bir süre varlık göstermesine neden olmuştur. Bununla birlikte, uluslararası toplum olarak adlandırılan ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde sistemde faaliyette bulunan Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerin aldıkları kararların bu büyük devletlerin çıkarları çerçevesinde olduğu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kurulduğu ilk günden beri almış olduğu kararlarda görülebilmektedir. Bir devletin uluslararası hukuk nezdinde devlet olarak tanımlanmasının kararını, aslında uluslararası toplum değil, uluslararası toplumu temsil ettiği iddia edilen ama büyük devletlerin kontrolünde olan bu uluslararası örgütler

vermektedirler. Yani büyük devletler çıkarları doğrultusunda, bir devletin hukuksal bir temele sahip olmasına karar verirse bu doğrultuda, bu büyük devletlerle müttefiklik ilişkisi içerisinde olan devletler de bu de facto devletleri de jure devlet olarak tanımlamaktadırlar. Bundan dolayı, uluslararası toplum tanımı uluslararası politikada gerçek anlamda altı doldurulabilir bir kavram değildir.

Uluslararası toplum kavramını Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler üzerinden açıkladıktan sonra bir diğer değinilmesi gerek nokta ise neden uluslararası sistemi sadece devletler üzerinden değerlendirmeliyiz? Uluslararası sistemde, kimlerin aktör sayılabileceğiyle ilgili disiplinde yapılan tartışmaların, temelde iki görüş etrafında şekillendiği görülmektedir. Bunlardan biri liberallerin savunduğu uluslararası sistemde sadece devletlerin değil, bunun yanında uluslararası kurumların da aktör olduğudur. Bir diğer yaklaşım ise realistlerin savunduğu uluslararası sistemde sadece devletlerin aktör olduğudur. Liberal teoriye göre uluslararası sistemde işbirliği beraberinde karşılıklı bağımlılığı getirir ve bunla birlikte birbirlerine bağımlı olan devletlerin savaşma ihtimali de düşer. Keohane karşılıklı bağımlılığı “dünya siyasetinde karşılıklı bağımlılık, ülkeler arasındaki ya da farklı ülkelerdeki aktörler arasındaki karşılıklı etkiyle karakterize edilen durumları tarif eder.” (Keohane & Nye, Jr., 2012, s. 7) şeklinde açıklamaya çalışmıştır. Bu çerçevede, liberal teoriye göre uluslararası sistemde, bu karşılıklı bağımlılığı sağlayacak ekonomik işbirliklerinin ve uluslararası kurumların varlığının arttırılması gereklidir. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde varlık gösteren işbirlikleri ile uluslararası kurumların sayısındaki artış ve bunun neticesinde sorunların bu kurumlar aracılığıyla çözülmeye çalışılması liberaller için varsayımlarını desteklemek için dayanak olarak gösterilmiştir. Ancak devletlerin ulusal çıkarlarını zorlayan meselelerde takınmış oldukları davranışlar ve bunun neticesinde uluslararası kurumların fonksiyonlarını yerine getirememesi liberaller için açıklanması gereken olgular olarak önlerinde durmaktadır. Birleşmiş Milletler’in kuruluş sözleşmesi olan Birleşmiş Milletler Şartı’nın 2. maddesinin 4. bendinde (Charter of the United Nations, signed at San Francisco, 1945) yer alan, başka bir devlete uluslararası hukuka aykırı bir şekilde kuvvet kullanmasını engelleyen hukuki normu, çeşitli defalar Birleşmiş Milletler’in özellikle güçlü üyeleri tarafından dikkate alınmamıştır. Hem Birleşik Devletler’in 2003 yılında Irak’ı işgali hem de Rusya’nın 2014 yılında Ukrayna’nın toprağı olan Kırım’ı işgali uluslararası hukuk nezdinde illegal eylemlerdir. Bu iki örnek de göstermektedir ki

uluslararası kurumlar devletlerin âli çıkarları söz konusuysa herhangi bir işe yaramamaktadır. Bunun en temel sebebi anarşik bir uluslararası sistemde askeri yaptırım gücü olan bir üst otoritenin bulunmuyor oluşudur. Bu uluslararası kurumların askeri bir yaptırım gücü olmadığı için güçlü devletler, bu uluslararası kurumlara rağmen çıkarlarına göre hareket etmektedirler. Benzer örnekler devletlerin birbirleri ile olan dış ticaretlerinde de görülebilmektedir. Devletler arası işbirliğini geliştirmek ve karşılıklı bağımlılığı artırmak için devletlerin birbirleriyle olan ticaret hacimlerini arttırmak ve bunu hukuki bir temelde düzenlemek için kurulmuş olan Dünya Ticaret Örgütü örneği de uluslararası kurumların, liberallerin dediği gibi fonksiyonlara sahip olmadığını göstermektedir. Birleşik Devletler'in, Çin'in dünya ticaretindeki büyümesinin kendi çıkarları için tehdit oluşturduğunu düşündüğü son yıllarda, bunu önlemek için yapmış olduğu girişimler bunun en net göstergesidir. Birleşik Devletler'in Başkan Trump döneminde, başta Çin olmak üzere birçok devlete karşı uluslararası anlaşmalara aykırı bir şekilde ek gümrük tarifeleri ve kotalar uygulamasına karşın Dünya Ticaret Örgütü'nün, Birleşik Devletler'i engelleyebilecek bir yaptırım gücü bulunmamaktadır. Çünkü Birleşik Devletler dünyanın en büyük ekonomik gücüdür. Buna mukabil, aynı örgüt güçlü olmayan ya da düşük profilli devletlere karşı böyle durumlarda daha etkili karar alabilmektedir. Nedeni ise bir uluslararası örgüt olan Dünya Ticaret Örgütü'nün asıl gücünü kendisinin varlık sebebi olan büyük devletlerden alıyor oluşudur. Liberaller'in öne sürdüğü “aktör, kararları ve eylemleri uluslararası politika üzerinde yankı uyandıran herhangi bir kişi veya kuruluştur.” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 37) argümanı, bu aktörlerin elinde yaptırım gücü olmadığı zaman bir anlam ifade etmemektedir. Realist düşünürlerin devletleri uluslararası sistemin tek aktörü olarak kabul etmelerinin ana nedeni de bir siyasal varlık olan devletlerin beraberinde askeri güç kapasitesine sahip olmaları ve bunun neticesinde de yaptırım güçlerinin olmasıdır. Devletler birbirleriyle anlaşmalar yapabilir, ittifaklar kurabilir ve uluslararası kurumlar inşa edebilirler. Ancak aynı zamanda, bu devletler ittifakları bozabilir ve uluslararası kurumlardan ayrılabilirler. Ve bunun neticesinde, bu devletlere bu davranışları için ceza verebilecek yegâne kurumlar da kendilerinden daha güçlü olan diğer devletler olabilirler. Birleşmiş Milletler gibi bir örgütün ayakta durabilmesinin en önemli sebebi kendisini oluşturan güçlü devletlerin bu örgütün ayakta kalması için irade göstermesidir. Bugünün Birleşmiş Milletler'in asli unsurlarından biri

olan Birleşik Devletler, Çin ve Rusya gibi devletlerin Birleşmiş Milletler üyeliğinden çıkmaları bu örgütün sonunu da Milletler Cemiyeti'ne benzetecektir.

Neden devletlerin yegâne aktör olarak bu çalışmada kabul edildiğinin açıklanmasından sonra devletlerin sahip oldukları ideoloji, iktisadi model ve siyasi model gibi niteliklerinin de davranışlarını belirlemede etkili olmadığı üzerinde durulacaktır. Günümüz uluslararası sisteminde yaklaşık iki yüze yakın devlet bulunmaktadır. Bu devletlerin her birinin farklı farklı özellikleri vardır. Kimi cumhuriyet rejimi ile yönetilirken kimi monarşiyle yönetilmektedir. Kimi sosyalist bir siyasi ya da iktisadi model uygularken kimi liberal bir siyasi veya iktisadi model uygulamaktadır. Kimi federal bir idare sistemine sahipken kimi üniter bir idare sistemine sahiptir. Kimi dini bir hukuk sistemine sahipken kimi seküler bir hukuk sistemine sahiptir. Aslında sayılabilecek birçok farklı özellikte devlet vardır. Ancak bu farklılıklar devlet davranışlarını belirlemede ne denli etkilidir? Devletler farklı özelliklere sahip olsa bile temel davranış modelleri bu çalışmada verilen İkinci Dünya Savaşı'na katılan devletlerin oluşturdukları ittifak yapılanmalarında verilmiştir. Bekalarını ve otonomilerini sağlayabilmek için çıkarları peşinde koşmaktadırlar. Dolayısıyla devletlerin herhangi bir özelliği davranışlarına etki etmemektedir. Keohane ve Nye'nin devlet davranışlarıyla ilgili yaptığı şu açıklama bu manada önemlidir. "... realizm ve liberalizmin her ikisi de dürtülerine cevap vererek kendi çıkarlarının peşinden koşan bireysel aktörlerin bulunduğu faydacı bir dünyada kendi köklerine sahiptir. Her iki doktrin de siyaseti pazarlıklar tarafından karakterize edilen siyasal ve ekonomik bir takas süreci olarak görmektedir. Daha geniş bir çerçevede, hem realizm hem de liberalizm çoğu devlet davranışının rasyonel ya da en azından akıllı faaliyet olarak yorumlanabileceği varsayımında anlaşılır" (Keohane & Nye, 1987). Liberal paradigmaya sahip bu iki uluslararası ilişkiler düşünürünün yaptığı bu açıklamanın yanında bir diğer liberal olan Doyle da her ne kadar liberal devletlerin özü itibarıyla işbirliğine yatkın olduğu varsayımına sahipse de aynı zamanda savaşa girişme konusunda da istekli olabileceği varsayımını şu şekilde ifade etmiştir. "Liberal devletler farklıdır. Gerçekten barışçılardır. Savaş yapmaya da yatkınlardır" (Doyle, 1986, s. 1151). Doyle bu argümanını desteklemek için "savaş yüküne katlanan vatandaşlar kendi hükümetlerini seçtiğinde savaşlar imkânsız hale gelir." (Doyle, 1986, s. 1151) şeklinde bir hipotezle desteklemeye çalışmıştır. Liberal devletlerin barışçıl olması fikrinin arkasında, bu devletlerin yöneticilerinin seçimle belirlenmesi ve dolayısıyla bir daha seçilmek istiyorlarsa

seçmenlerine karşı sorumlu oldukları gerçekliği vardır. Otoriter veya totaliter rejim modelleri gibi diğer rejim modellerinde devlet yöneticilerinin vatandaşa karşı hesap vermesi söz konusu olmadığı için ve herhangi bir savaşta bu yöneticilerin savaşın getirdiği yükten etkilenmeleri sıradan vatandaşlar kadar olmadığı için savaşa karar verme olasılıkları daha fazladır. Doyle'un bahsettiği liberal ülke vatandaşlarının devlet yöneticilerinden hesap sorabilmeleri bu yöneticilerin savaş konusundaki kararlarının daha temkinli olacağı varsayımına dayanmaktadır. Yalnız Doyle'un burada kaçırdığı nokta ise liberal devletlerde bile eğer yöneticiler savaşa girme kararı verirlerse kendi kamuoylarını savaş girme konusunda ikna edebilmek için tehdit ve korku yöntemlerini kullanarak, kamuoyunu manipüle ederek güvenlikleştirme ya da güvenlik dışılaştırma politikaları üretebilirler. Bu kavramlardan ilki olan "güvenlikleştirme, bir şeyin başarılı bir şekilde, değerli bir referans nesnesine varoluşsal bir tehdit olarak inşa edilmesi ve bu inşanın daha sonra olağanüstü önlemleri desteklemek için müdahale olarak kullanılmasıdır" (Buzan, 2008, s. 553). Güvenlikleştirmenin tam zıttı olarak "güvenlik dışılaştırma, daha önce tehdit olarak kabul edilen bir şeyin artık tehdit olarak inşa edilmemesidir" (Buzan, 2008, s. 553). Özellikle, yakın tarihte Batılı liberal devletlerin ve özellikle Birleşik Devletler'in başka ülkelere karşı yaptıkları savaş ilanları ve operasyonları, bu ülkelerin kendi ulusal güvenlikleri için tehdit oluşturdukları gerekçesiyle kendi kamuoylarına karşı meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla savaşa girme arzusunda olan devletler kimlikleri ne olursa olsun bunu gerçekleştirmektedirler. Realist okula göre ise devletlerin birbirlerinden bu anlamda herhangi bir farkı yoktur. Devletlerin ayırt edici tek özelliği devletlerin birbirlerine göre göreceli güç kapasiteleridir.

Devletlerin davranış modellerini oluşturabilmek uluslararası ilişkiler disiplini üzerine çalışan akademisyenlerin ve araştırmacıların en fazla emek harcadıkları konulardan biridir. Bir nevi bir devletin davranışını kestirebilmek savaşların nasıl önlenebileceği üzerine kurulmuş olan uluslararası ilişkiler disiplinde savaşların tahmin edilebilirliği açısından çok kıymetli olacaktır. Bu konu üzerinden yapılan tartışmaların ekseri iki ana paradigma etrafında toplanmaktadır. Bunlardan ilki devlet davranışlarını devletlerin niteliksel özellikleri olan kimlik ve hatta liderlerin özellikleri üzerinden okuyan bireyselci yaklaşım bir diğeri ise bunun önemli olmadığını açıklayıcılığının zayıf olduğunu ve devletlerin kimlikleri ya da liderlerin özellikleri ne olursa olsun devletlerin, sistemin yapısı ve sistemdeki kutupluluğa göre davranış sergilediğini iddia eden yapısalcı

yaklaşımıdır. Bunu, yapısalcıların paradigmalarını açıklamak için Wendt şu şekilde ifade etmiştir. “... farklı yollarda olmalarına rağmen, neo-realizm ve dünya-sistemi kuramı devletlerin davranışlarını açıklamak için hem devletlerin (güçler, çıkarlar) hem de sistem yapılarının (kutupluluk, eşit olmayan değişimin ilişkileri) özelliklerini kullanır” (Wendt A. E., 1987, s. 338). Devlet davranışlarının kimlikler üzerinden şekillenmediği argümanı devletlerin ittifak davranışlarının ele alındığı paragrafta açıklanmaya çalışılmıştır. Liderlerin özelliklerinin devlet davranışlarına etkisi iki farklı lider tipolojisi üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Statükocu ve revizyonist özelliklere sahip iki lider tipolojisinden statükocu liderler hem kendilerinin devletlerinin iç güç dengesindeki otonomisini hem de devletlerinin mevcut uluslararası sistemdeki otonomisini yeterli görüp değişmesini istememektedir. Revizyonist özelliklere sahip olan liderlerde ise liderler hem kendilerinin devletlerinin iç güç dengesindeki otonomisinin hem de devletlerinin mevcut uluslararası sistemdeki otonomisinin artmasında daha cüretkâr ve otonomi arttırıcı faaliyetlere girişme eğilimindedir. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus bu liderlerin böyle bir isteğe ve amaca sahip olduğudur. Her ne kadar böyle istek ve amaca sahip olsalar bile bu liderlerin devletlerinin uluslararası sistem içerisindeki davranışlarını belirleyen şey ise uluslararası sistemdeki anarşik yapı ve kutupluluktur. A devletin ve bu devletin lideri olan X kişinin, kendi çıkarları için devlet içinde alacağı kararlar, devlet içerisindeki güç dağılımına göre farklı ve bununla birlikte, devlet adına uluslararası sistem içinde aldığı kararlar tek-kutuplu bir sistemde farklı, iki-kutuplu sistemde farklı ve çok-kutuplu sistemde farklı olacaktır. Ancak daha makro ölçekte uluslararası sistemin kutupluluk özelliği devlet içindeki güç dağılımından da baskındır. Dolayısıyla bir lider Wilson gibi liberal, özgürlükçü ve barışçıl olsa bile uluslararası sistemde devleti için tehdit oluşturabilecek bir savaşa girmek zorunda kalabilir. Bundan dolayı, liderin istekleri ve amaçları ne olursa olsun devlet adına vereceği kararlar uluslararası sistemin yapısına ve kutupluluğuna göre şekillenmektedir.

Devlet davranışı ile ilgili bir diğer husus ise yine ontolojik bir kavram olan hayatta kalma (beka) ve otonomi arttırma çabasıdır. “Tüm devletlerin toprak üzerinde en azından potansiyel çıkarları olmasına rağmen, yalnızca daha güçlü devletler konumsal kazanç ve kayıplara takıntılı hale gelme eğilimindedir” (Thompson, 1995, s. 204). İnsan topluluklarından oluşan egemen bir siyasal yapı olan devletin de insan doğası gibi hayatta kalma güdüsü vardır. Bu hayatta kalma güdüsü insan için bir zorunluluktur ve gücü ele

geçirmek için sürekli bir istek durumumdadır. Bundan ötürü, “güç için mücadele insanların arzularındaki şeytan yüzünden değil, basitçe insanlar bir şeyler istediği için meydana gelmektedir” (Waltz K. N., 1988, s. 616). Böyle bir hayatta kalma güdüsü devletler için de geçerlidir ve bekasını sağlayabilmek için bu gücü ele geçirme isteği onun varoluşsal bir gerçekliğidir. Bir ülke üzerinde varlığını sürdüren devlet, anarşik bir uluslararası sistemde, diğer devletlerin kendisi için tehdit olduğu gerçeğiyle her zaman yüz yüzedir. Waltz’un dediği gibi “ne var ki, elzem durumlarda devletlerin en büyük endişesi güç değil, güvenlidir” (Waltz K. N., 1988, s. 616). Bundan dolayı güç kapasitesini artırma eğilimi içerisinde. Bir devletin diğer devletlere göre göreceli olarak sahip olduğu güç kapasitesi, bu devletin hayatta kalmasını sağladıktan sonra ikinci aşamada bu devlet öz savunmasını daha ileri bir noktadan başlatmak ve diğer devletlerin üzerinde kontrol sağlamak için otonomisini artırma çabasına girer. Bu daha fazla otonomi çabası, her zaman kendini toprak genişletme olarak değil, güç kapasitesi tehdidiyle diğer devletleri kontrol altına almak şeklinde de gösterebilir. Devletler bu şekilde anayurt savunmasını daha ileri coğrafyalar üzerinden sağlarlar. Özellikle Soğuk Savaş dönemindeki küresel güç yarışında Sovyetler Birliği’nin ve Birleşik Devletler’in öz savunmaları için giriştikleri daha fazla otonomi için dünyanın dört bir yanından giriştikleri rekabet buna örnek olarak gösterilebilir. Bu devletlerin daha fazla otonomi için birbirlerini çevreleme politikaları uygulamaya çalışmaları ve kendilerine topraksal olarak bağlı olmayan ülkeleri sahip oldukları güç kapasitesi ile kontrol ederek bu ülkelerde üsler kurmaları devletlerin daha fazla otonomi isteğinin en önemli göstergelerinden biridir.

Devlet davranışı etkileyen bir diğer faktör ise uluslararası sistemin anarşik yapısıdır. Anarşik bir uluslararası sistemde devletlerin varlıklarını garanti altına alan herhangi bir üst otoritenin olmayışı bu alanda devletlerin kendi savunmalarını kendileri yapmak zorunda olmasına sebep olmaktadır. Bu durum da devletlerin böyle bir ortamda birbirlerine karşı güvensiz olmasına neden olmaktadır. Güvensiz bir uluslararası sistemde devletlerin, liberallerin söylediği gibi birbirleri ile işbirliği yapmaları da zorlaşmaktadır. “Realistlere ve neo-realistlere göre, işbirliğini zorlaştıran iki ana faktör vardır. Birincisi hile ihtimalidir; İkincisi, devletlerin göreceli kazanımları hakkındaki endişesidir” (Baylis, 2008, s. 497). Bir devletin başka bir devlete hile yapma ihtimali kaçınılmaz bir zorunluluktur. Devletler iyi ilişkiler içerisinde oldukları herhangi bir devletin bile kendilerine tehdit olmayacağından emin olmadıkları için ellerine fırsat geçer geçmez

zaten o devletin de aynısını yapacağını düşündüğünden dolayı hile yaparlar. Bu durum, uluslararası sistemin anarşik yapısının yani doğa halinin (State of Nature) bir sonucudur. Göreceli kazanç ise liberallerin dediği gibi devletlerin işbirliği durumunda hepsinin birlikte kazanacağı bir durumu açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Ancak devlet davranışlarının göreceli kazanç değil, mutlak kazanç şeklinde ortaya çıktığı, uluslararası sistemdeki tüm devlet davranışlarında kendini göstermektedir. Çünkü devletler göreceli kazancın diğer devleti de kendisiyle birlikte güçlendirdiğini bildiğinden mutlak kazanç peşinde koşarlar. “Görünürde, ticaret veya uluslararası paranın teknik sorunlarının arkasında, tek tek devletlerin gücünü, bağımsızlığını ve refahını derinden etkileyen önemli siyasi sorunlar yatmaktadır. Bu nedenle, ticaret karşılıklı yarar sağlasa da, her devlet kendi kazançlarının orantısız bir şekilde kendi avantajına olmasını ister” (Gilpin, 1987, s. 24). Bununla ilgili Orta Doğu özelinde bölgesel bir örnek verecek olursak devletlerin göreceli kazanımdan neden çekindiği daha iyi anlaşılacaktır. Günümüz Orta Doğu’sunun önemli iki bölgesel gücü olan İran ve Türkiye arasındaki bölgesel otonomi çabası iyi bir gösterge olacaktır. İran, Birleşik Devletler için Orta Doğu bölgesinde, çıkarlarını tehdit eden ve daha fazla otonomi elde etmesinin önündeki Rusya’nın müttefiki bir ülkedir. Bundan dolayı on yıllardır askeri operasyon yapmasa bile İran’ı ekonomik yaptırımlarla ve iç karışıklıklarla istikrarsızlaştırmaya çalışmaktadır. Son on yıllarda Orta Doğu’da gelişen savaşlar ve istikrarsızlıklar İran’ın bölgedeki varlığını tehdit altında tutmaya devam etmektedir. Türkiye ise geleneksel olarak Birleşik Devletler’in stratejik müttefiki ve NATO üyesi bir devlettir. Birleşik Devletler’in bölgeyi daha fazla istikrarsızlaştırma ve İran’ı sıkıştırma çabaları ve ayrıca bölgedeki Arapları, Farsları ve Türkleri dengelemek için kendisine bağımlı bir Kürt devleti kurma çabası, müttefiki Türkiye dâhil birçok devleti rahatsız etmektedir. İstikrarsız veya bölünmüş bir İran, bölgede bir Kürt devleti kurulması kaygısından dolayı Türkiye’nin istemeyeceği bir durumdur. Bundan dolayı, Türkiye bölgesel rakibi olan İran’ı Birleşik Devletler’in baskıları ve yaptırımları karşısında yalnızlaştırmaktan kaçınmaktadır. Buna mukabil İran ise Türkiye’nin kendisini bu konularda yalnızlaştırmamasından memnunluk duyarken bir yandan da Türkiye’nin bölgedeki artan otonomisi karşısında rahatsız olmakta ve Irak ve Suriye gibi iflas etmiş devletlerin topraklarında, Türkiye’nin karşısında bulunan devletler ve illegal grupları desteklemektedir. Görüldüğü gibi İran, Türkiye’nin Birleşik Devletler karşısında bölgede kendisini yalnızlaştırmamasına karşın bir iş birliğine gitmemekte yani

göreceli kazancına bakmamakta tam aksine hem Birleşik Devletler hem de Türkiye'nin bölgedeki otonomilerini arttırmaya çalışmalarını engellemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla devletler işbirliğine dayalı göreceli kazançlara değil, mutlak kazançlara sahip olma eğilimindedirler.

1.4. Güç Kapasitesi

Tarihçi Kennedy henüz Sovyetler Birliği dağılmadan önceki ifadesinde, ülkeleri sadece ekonomik kapasiteleri üzerinden değerlendirerek "... daha küçük ulusların hepsini bir kenara bırakırsak, eğer biri sadece ekonomik indeksleri ölçerse, bir kez daha çok-kutuplu bir dünyanın var olduğu açıktır." (Kennedy, 1989, s. xx-xxi) demişti. Onun bu düşüncesine göre iki-kutuplu Soğuk Savaş dönemi bile dönemin ekonomik güçlerinden olan Almanya liderliğindeki Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Japonya dâhil edildiğinde çok-kutuplu bir sistem durumundaydı. Ancak sahadaki durum hiç de öyle değildi. Çünkü hem Japonya hem de Almanya askeri kapasiteleri olmadığı için Birleşik Devletler'in güvenlik şemsiyesi altında kalmak zorundalardı. Benzer şekilde, Soğuk Savaş'ın bittiği ve Birleşik Devletler'in tek başına kutup-başı olarak kaldığı tek-kutuplu sistemin ortaya çıktığı bu dönemin başlarında, Almanya ve Japonya gibi dönemin önemli ekonomik güçlerinin bu ekonomik güçleriyle birlikte Birleşik Devletler'in sahip olduğu kutup-başı gücü dengeleyebilecekleri düşünülmekteydi. Ancak, yıllar geçtikçe Birleşik Devletler'i dengeleyecek beklenen Mesih ortaya çıkmadı. Acaba, Birleşik Devletler'in sahip olduğu askeri ve ekonomik güç tek başına ekonomik güç sahibi olmayla dengelenebilir miydi? Elbette ki bu öngöründe bulunan kuramcılar da askeri güç olmadan Birleşik Devletler'in dengelenemeyeceğini biliyordu. Onların beklentileri eğer Birleşik Devletler dengelenecekse bunu en muhtemel olarak ekonomik kapasitesi yüksek olan devletlerin askeri kapasitelerini de arttırarak bunu başarabileceklerine olan kanaatleriydi. Zira bu kanaatin askeri kapasiteyi de içerdiği Waltz'un şu ifadesinden çok rahat anlaşılabilmektedir. "Büyük güçler mevkilerini o ya da bu şekilde başarı göstererek kazanmaz ve korumazlar. Konumları takip eden maddelerin kombinasyonu üzerine nasıl başarı sağladıklarına bağlıdır; Nüfusun ve toprağın büyüklüğü, gelir sağlama kaynağı, ekonomik imkân, askeri güç, siyasi istikrar ve siyasi yetenek" (Waltz K. N., 1993, s. 50). Ancak bu devletler yüksek ekonomik kapasiteye sahip olsalar bile bunu askeri kapasiteye çevirebilecek otonomi boşluğu kutup-başı tarafından bırakılmış mıydı? Bunun yanında,

ekonomik kapasitenin de ne olduğunun altının doldurulması şarttır. Nitekim Almanya ve Japonya gibi hem günümüzün hem de o zamanın büyük ekonomilerinin ekonomik kapasitelerinin ne olduğu neye göre ölçülmeliydi. Tek başına milli gelir mi? Dış ticaret hacmi mi? ya da başka faktörler de olmalı mıydı? Dolayısıyla hem ekonomik kapasite hem de askeri kapasite ölçülürken ya da mukayese edilirken ekonomik kapasitenin ne olduğunun rasyonel bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yapılacak her türlü güç ölçümü ya da karşılaştırması doğru sonuç vermeyecektir.

Devletlerin tek başlarına güvenliklerini sağlamak zorunda oldukları bu anarşik uluslararası sistemde, güç bir devletin en çok arzuladığı şeydir. Anarşik uluslararası sistemin şakası yoktur ve “herhangi bir devletin, herhangi bir zamanda güç kullanabilme ihtimalinden dolayı tüm devletler daima ya güce güç ile karşılık vermeye ya da güçsüzlüklerinin bedelini ödemeye hazır olmalılardır” (Waltz K. N., 2001, s. 160). Dolayısıyla uluslararası sistemin kutupluluk özelliğinin ölçülmesi için kullanılacak ana gösterge güç kapasitesidir. Sistemik seviyede büyük bir güç olabilmek neye göre değerlendirilmelidir? Güç kapasitesi kavramının ne olduğu ve hangi alt kapasitelerden oluştuğu burada açıklanmaya çalışılacaktır. Güç kavramının tanımı yapılırken birçok farklı görüş ile karşılaşılır. Nye’a göre “güç, kişinin amaçlarına ulaşma yeteneğidir” (Nye, Jr., 1990, s. 177). Morgenthau’ya göre “güç, maddi ve maddi olmayan faktörlerin karmaşık bir kombinasyonundan oluşur” (Morgenthau, 1948, aktaran Wohlforth, 1994-1995, s. 97). Bir başka tanıma göre “kinetik güç ile potansiyel güç (fiziksel analojiyi kullanırsak) arasında ilkel ama esaslı bir ayrım yapılabilir; kinetik, uluslararası bir etki sürecinin gerçek dinamiklerine atıfta bulunur ve potansiyel, belirli etki girişimi veya gücün uygulamasından önce var olan eğilimlere atıfta bulunur” (Singer & Small, 1966, s. 237).

Güç tanımı yapılırken sadece fiziksel ya da psikolojik güç üzerinden yapılan tanımlamaların yanında hem fiziksel hem de psikolojik gücü birbirini tamamlar nitelikte kabul eden tanımlamalar da olabilmektedir. Fiziksel güç tanımları en ilkel haliyle beden gücünden günümüzdeki hali olan askeri güç kapasitelerini de içeren materyal varlıkları temsil eder. Psikolojik güç ise insanları algıları vasıtasıyla yönlendirebilme ve kontrol edebilmeyi temsil eder. Aslında, yerine göre hepsi gücün birer örneğidir ve bu temel varsayımlar üzerinden bir güç tanımı yapılabilir. Ama unutulmaması gereken nokta fiziksel güç yoksa psikolojik güç de yoktur. Bir devletin diğerk devletlere karşı psikolojik

bir güç kullanabilmesi için o devletin fiziksel güce de sahip olması gerekir. Yani Sert Güç (Hard Power) olmadan Yumuşak Güç (Soft Power) olamaz. Hem psikolojik gücün fiziksel güce bağlı olması hem de fiziksel gücün metodolojik olarak ölçümünün daha rasyonel olmasından dolayı, bu çalışmada, özellikle maddi varlıklar üzerinden bir güç tanımı yapılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, devletler için güç otonomilerini arttırabilme kapasitesidir. Bir devlet kendi varlığını devam ettirebilmek amacıyla gerekli olan otonomi alanını arttırabilmek için belli bir güç kapasitesine sahip olmalıdır. Bu güç kapasitesi farklı alt güç kapasitelerinin toplamıdır. Bu çalışma materyal varlıklar üzerinden bir analizi temel aldığından güç kapasitesinin bileşenleri olan alt güç kapasiteleri de benzer şekilde materyal varlıklardan oluşacaktır. Bu bağlamda nelerin güç kapasiteleri olduğu üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa elbette ki askeri güç kapasitesi bunun en başında gelecektir. Bununla birlikte, bu askeri güç kapasitesinin sürdürülebilir olması için de ekonomik güç kapasitesi ve en nihayetinde de bu iki güç kapasitesinin temelini oluşturacak olan jeopolitik güç kapasitesi toplam güç kapasitesinin girdilerini oluşturan temel alt güç kapasiteleridir.

Askeri, ekonomik ve jeopolitik kapasitenin toplamı olarak güç kapasitesi ölçümü yapılırken bahsi geçen her bir kapasitenin girdileri, ölçülebilir ve etki değeri yüksek olan ya da olabilecek varlıklardan oluşmalıdır. En önemli kapasite birimi olan askeri kapasitenin sürdürülebilirliği için diğer iki değişkenin de askeri kapasiteyi destekleyici niceliğe ve niteliğe sahip olması gerekir. Ne kadar büyük bir orduya ya da güçlü silahlara sahip olunursa olsun hem barış zamanında caydırıcılık için hem de savaş zamanında mutlak kazanç için devletlerin askeri kapasitelerini destekleyebilecek kaynaklara ihtiyaçları vardır. Uzun süren savaş ortamı her devleti yıpratacağı için güçlü bir ekonomi ve doğal kaynakların varlığı devletler için hayati öneme sahiptir. Güçlü kaynak zenginliğine sahip olan ülkeler tarihin bir döneminde öz savunmaları için büyük surlar ve kaleler inşa ettirmiş, barış zamanında asker beslemiş, silahlanma harcamaları yapmıştır. Bunları gerçekleştirebilmek için de ekonomik kapasitelerini ve doğal kaynaklarını kullanmışlardır. Hem bugün hem de yarın devletler savunmalarını daha güçlü kılabilmek için bu varlıklara ihtiyaç duyacaklardır. Ekonomik güç kapasitesini ise tek başına milli gelir üzerinden değerlendirmek yanıltıcı olabilmektedir. Ekonomi diğer unsurlarda olduğu gibi merkezinde insanın olduğu bir faaliyettir. Ve her alanda ekonomik bağımsızlık ve bunu sürdürebilmek için önemli bir nitelikli nüfus yoğunluğuna ve üretim

için doğal kaynaklara ihtiyaç vardır. Nitelik için ihtiyaç duyulan şey insan kaynağına yatırımdır. İyi eğitim kurumları inşa etmek ve burada eğitim alan insanlara kaynak aktarmak askeri kapasite için gerekli olan teknolojik imkânların yükselmesine sebep olmaktadır. Ekonominin vazgeçilmez bir diğer unsuru ise pazara sunulacak olan ürün ve hizmetler için gerekli olan doğal kaynaklardır. Jeopolitik kapasitenin bir unsuru olan bu girdiler ülkelerin bağımsız bir ekonomik altyapıya sahip olması için son derece önemlidir. Özellikle, devletlerin sahip oldukları ulusu besleyebilmesi ve üretim için gerekli olan hammaddeyi sağlayabilmesi zengin doğal kaynaklara sahip olmasına bağlıdır. Her ne kadar devletler barış zamanlarında uluslararası ticaret ile kendilerinde olmayan hammaddeleri dışarıdan sağlayabiliyor olsalar da savaş zamanlarında tedarik zincirinin kesilmesi ihtimali ulusal güvenlik için tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla doğal kaynaklar bakımından diğer ülkelere karşı daha az bağımlı olan devletlerin güç kapasiteleri daha fazla olacaktır ve ekonomik kapasiteye sahip olmayan devletler askeri kapasiteleri için gerekli olan teknolojik imkânlara sahip olamaz ve lojistik kabiliyetlerini sürdüremezler.

Tarihin birçok döneminde büyük devletler öncülleri ve ardıllarına göre göreceli olarak bu kapasitelere sahip olmuşlardır. Yani bu çalışma için uygulanacak olan güç kapasitelerinin niceliksel özellikleri yüz yıl önceki ya da bin yıl önceki devletlerin göreceli kapasiteleriyle karıştırılmamalıdır. Güç kapasitesi göreceli bir kavramdır. Yani diğer devletlere göre sahip olduğunuz kapasitesel üstünlüktür. Bu göreceliliği açıklayabilmek için “üç yüzyıl önce Alman merkantilist yazar von Hornigk şunu söylemişti: Bir ulusun bugün güçlü ve zengin olup olmadığı, gücünün ve zenginliklerinin bolluğuna veya güvenliğine değil, esas olarak komşularının bunlara az ya da çok sahip olup olmadığına bağlıdır” (Kennedy, 1989, s. xxii). Mesela XX. yy.’da A, B ve C devletlerinden oluşan çok-kutuplu sistemdeki dengelenen kutup-başı devletin güç kapasitesi, XIX. yy.’da X,Y ve Z devletlerinden oluşan çok-kutuplu sistemdeki dengelenen devletten daha düşük olabilir. Ancak bu durum dengelenen devletin kutup-başı olması için engel değildir. Bundan dolayı, güç kapasiteleri karşılaştırılırken devletlerin mevcut güç kapasitelerinin diğer devletlere göre durumlarıyla karşılaştırılmalıdır. Dolayısıyla sistem içerisindeki devletlerin güç kapasiteleri mutlak güç kapasitelerine göre değil, göreceli güç kapasitelerine göre değerlendirilmelidir. Britanya’nın ada devleti olarak Avrupa Kıtası’nda sahip olduğu jeostratejik konum teknolojiadaki gelişmelerle yetersiz olmaya

başlamış ve göreceli olarak küçük bir ada devleti olmanın vermiş olduğu avantaj küresel bir aktör olabilmek için yeterli olmamıştır. Britanya Adası'nın savunması küçük menzilli tahrip gücü günümüzdekilerden daha düşük patlayıcılar için yeterliyken günümüzde daha uzun menzilli ve tahrip gücü daha yüksek olan patlayıcılar yani atom bombaları için yeterli değildir. Bundan dolayı günümüzde Avusturalya, Birleşik Devletler, Çin ve Kanada gibi daha büyük jeostratejik kara parçalarına sahip olan devletler avantajlı konuma gelmiştir. Ayrıca büyüyen nüfus ve beraberinde büyüyen ekonomi de beraberinde daha fazla doğal kaynaklara ihtiyaç duyulmasına ve bu da beraberinde daha büyük toprak parçalarına ihtiyacı doğurmuştur. Sonuç olarak her güç kapasitesi kendi devrindeki imkânların göreceliliğiyle değerlendirilmelidir.

1.5. Güç Dengesi

Güç ve güç kapasitesi kavramlarının tanımından sonra üzerinde durulacak bir diğer nokta ise “iki kız kardeş teori” (Sheetz & Mastanduno, 1997-1998, s. 168) olarak adlandırılan ve teorik olarak birbirlerine çok yakın açıklamaları bulunan güç dengesi ve tehdit dengesi kuramlarından güç dengesi kuramıdır. Uluslararası ilişkiler disiplinde, birçok olayı açıklamak için kullandığımız birçok kuram vardır. Ancak bu kuramların olayları ve olguları açıklayıcılıkları mutlak değildir. Bundan dolayı da “uluslararası politikadaki teorilerin genellikle büyük istisnaları vardır. Politika anlamında güç dengesi, uluslararası politikanın en güçlü öngörücülerinden biri olsa da, sicili mükemmel olmaktan uzaktır” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 77). Her ne kadar diğer kuramlar gibi bazı olayları ve olguları açıklamada yetersiz olsa bile en nihayetinde açıklayıcılığı en yüksek olan kuramlardan biridir. “Geleneksel olarak, güç dengesi kavramı, zayıf devletlerin güçlü devletlerin hegemonyasını önlemek için bir araya gelmeyi kendi çıkarlarına bulacağı fikriyle ilişkilendirilmiştir” (Wagner, 1993, s. 90). Daha basit bir anlatımla güçlü olan devlete karşı diğer devletlerin birlikte hareket ederek o gücü dengelemeye çalışmasıdır. “... çünkü devletler güçlerini barışı korumak için değil, bağımsızlıklarını korumak için dengelerler” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 75). Anarşik bir uluslararası sistemde, devletlerin hayatta kalma arzularını ve bununla beraber mevcut otonomilerini koruma ya da artırma eğilimine girmeye çalışmaları neticesinde, kendileri için tehdit olan devlet(ler)e kendilerine karşı daha az tehdit oluşturduklarını hesap ettikleri diğer devlet(ler) ile birlikte hareket ederler. Daha açık bir ifadeyle “güç dengesi, zayıf köpeğe yardım etme

politikasıdır. Çünkü en iyi köpeğe yardım ederseniz, sonunda dönüp sizi yiyebilir” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 76). Güç dengesinin devletler için bir zorunluluk mu olduğu meselesine gelince, anarşik bir uluslararası sistemde, devletlerin böyle bir dengeleme çabasına girmesi kendileri için bir zorunluluktur. Waltz’un da belirttiği gibi “Güç dengesi kaçınılmaz mıdır? Kesinlikle değildir. Ama eğer güç dengesi devletlerarası anarşi durumunda bir devletin hayatta kalma arzusuna dayanıyorsa, o durumda sadece mevcut durum ve arzu yok olduğunda o da yok olacaktır. Bu faktörlerin biri veya ikisi öncelikle değişmeden, bu en ateşli arzu kendisini ortadan kaldıramayacaktır” (Waltz K. N., 2001, s. 208). Bütün bunların yanında, güç dengesinin toplam etki değerine bakıldığı zaman, tek tek her bir devletin güvenliği için değil, aynı zamanda bütün devletlerin içerisinde olduğu bir uluslararası sistemin güvenliği için de önem arz etmektedir. Bundan dolayı, “güç dengesi, ayrı devletlerden oluşan anarşik sistemin korunmasına yardımcı olur. Her devlet korunmaz” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 75). Bunun yanında, “güç dengesi modeli elbette çok yönlüdür ve büyüleyici bir dizi sonuç üretir; bunlar arasında aktör sayısı ile sistemin istikrarı arasındaki ilişki en yaygın kabul gören ve ikna edici olanlardan biridir” (Deutsch & Singer, 1964, s. 390). Ayrıca, “güç dengesi teorisi, devletlerin temel amacı hayatta kalmak olan rasyonel aktörler olduğunu varsayar. Devletleri birbirinden koruyacak egemen bir otorite bulunmadığından, uluslararası politika güvenliğinin en yüksek hedef olduğu bir "kendi kendine yardım" sistemidir” (Walt, 1992, s. 330).

Güç dengesinin büyük bir gücün tehdidine karşı kurulmaya çalışıldığı bir uluslararası sistemde, güç dengesinin hangi durumlarda kurulmak zorunda olduğu ve devletlerin hangi davranış modelini uygulaması gerektiğiyle ilgili Kaplan’ın yapmış olduğu şu açıklama güç dengesi sisteminin işleyişi için açıklayıcı olacaktır. “Güç dengesi uluslararası sistemi, sistemin karakteristik davranışının öğelerine karşılık gelen takip eden şu temel kuralların işleyişi ile karakterize edilir: (1) yetenekleri arttır ama savaşmaktansa müzakere et; (2) yetenekleri arttırmakta başarısız olacağına, savaş; (3) önemli bir aktörü saf dışı bırakmaktansa, savaşmayı durdur; (4) sistem içinde bir hâkimiyet pozisyonunu üstlenme eğiliminde olan herhangi bir koalisyona ya da tek aktöre karşı çık; (5) uluslar üstü örgütsel ilkelere üye olan aktörleri kısıtla ve (6) yenilgiye uğrayan ya da kısıtlanmış başlıca ulusal aktörlerin, kabul edilebilir rol modeller olarak, sisteme yeniden girişine izin ver ya da daha önce başlıca aktör sınıflandırması içinde olmayan bazı önemsiz aktörleri

getirmek için hareket et. Tüm önemli aktörlere kabul edilebilir rol partnerleri olarak davran.” (Kaplan, 1957, s. 686)

Güç dengesi sadece barış ve savaş durumunda devletlerin tehdide karşı aldıkları pozisyon ya da sadece anarşik bir yapıda değil, hayatın her alanında ve hiyerarşik bir yapıda da var olan bir gerçekliktir. Bir antilop leşini yemeye çalışan bir aslana karşı onun gücünü dengeleyebilmek ve leşi yiyebilmek için birkaç sırtlanın beraber hareket etmesi veya bir aile şirketine şirketin yönetimini elinde bulunduran bir gücün karşısında kendi ortaklıklarını güvencede hissetmeyen küçük hissedarların beraber hareket etmesi veya siyasal partilerin ülkenin yönetimine demokratik yollarla geçecek ya da geçmiş büyük bir siyasal partiye karşı birlikte hareket etmesi bunun farklı alanlardaki örneklerinden sadece üçüdür. Görüldüğü üzere, güç dengesi göreceli her sistemde zayıf aktörlerin varlıklarını tehdit eden güçlü aktör(ler)e karşı birlikte dengeleme yapmaya çalıştıkları bir olgudur. Bunun yanında, uluslararası sistemin anarşik yapısının getirmiş olduğu dengeleme zorunluluğu hiyerarşik bir sistem olan devlet içi aktörlerin davranışlarını da aynı şekilde etkiler. Waltz anarşik bir yapının hiyerarşik bir yapıdaki aktörün davranışına etkisini şu şekilde açıklar: “Bazı ülkeler bilinçli olarak politikalarında güç dengesini kendi politikalarının amacı yaptıkları için veya diğer devletlerin egemenliği üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen bazı devletlerin yarı-otomatik reaksiyonlarından dolayı güç dengesi var olabilir. Hatta güç dengesi karşısı insanlar bile devlet politikasının kontrolü içindedir. Onlar bir denge kurmak ya da devam ettirmek yolunda hareket etme eğiliminde olacaktır” (Waltz K. N., 2001, s. 208).

Uluslararası sistemde güç dengesi sadece ana-sistemdeki devletler arasında değil, aynı zamanda bölgesel ya da yerel alt-sistemlerdeki devletler arasında da kendini göstermektedir. Küresel büyük aktörlerin etkisinin olmadığı varsayımıyla yapılan bir düşünce deneyinde, Güney Amerika Kıtası’nda güçlü bir aktör olan Brezilya’ya karşı etkileşimleri fazla olduğundan dolayı kendilerini tehdit altında hissedecek komşu ülkelerin bazıları yine güçlü bir aktör olan Arjantin ile birlikte Brezilya’yı dengelemeye çalışacaklardır. Yine Afrika Kıtası’nın güneyinde bulunan Botsvana, Mozambik, Namibya ve Zimbabve devletlerinin bazıları bölgenin güçlü olan devleti Güney Afrika Cumhuriyeti’ne karşı dengeleme yapacaklardır. Görüleceği üzere güç dengesi, uluslararası sistemdeki devletlerin güç kapasiteleriyle orantılı olarak devletlerin

kendilerini tehdit altında hissettikleri her durumda tehdit algısının derecesine göre farklı varyasyonlarla ortaya çıkmaktadır.

1.6. Kutupluluk

1.6.1. Kutup-başı

“Uluslararası ilişkiler araştırmacıları, güç dağılımını ölçmek için genellikle kutupluluğa dayanırlar” (Mansfield, 1993, s. 105). Bu çalışmanın ana omurgasını oluşturan ve sistemin özelliğinin kutupluluk çerçevesinde ne olduğunu ortaya koymaya çalışan temel kavram da kutupluluktur. Bu çerçevede, “kutupluluk farklı şekillerde tanımlanmış ve ölçülmüş olsa da, en popüler yöntemlerden biri, "özellikle güçlü" olan devletlerin görece olarak sistemdeki diğer devletlere göre adedini saymayı içerir” (Mansfield, 1993, s. 106). Bir başka deyişle “kutupluluk, yeteneklerin dağılımını ifade eder” (Thompson, 1986, s. 598). James ve Brecher’a göre “kutupluluk, güç ve karar katmanlaşmasını, diğer bir deyişle bir sistemin yapısını ifade eder” (James & Brecher, 1988, s. 33). Farklı bir bakış açısı olan “konu siyaseti yaklaşımı temelinde, kutupluluk, aktörler arasındaki konuların sayısı olarak yeniden tanımlanabilir” (Dean, Jr. & Vasquez, 1976, s. 20). Yani siyaset, ekonomi, spor gibi farklı konularda yapılan farklı bir analiz düzeyinde bu konuların her birinde farklı kutupluluk durumları söz konusu olabilir.

Tarihin sabit bir noktasından geriye doğru bakıldığında, savaşlardaki genel pozisyonlara göre sistemin hangi kutupluluk özelliğine sahip olduğunu açıklayabilmek olayların cereyan ettiği noktadakinden daha kolaydır. Dünya üzerinde, güç kapasitesi yüksek olan birçok devlet vardır. Ancak sistemin özelliğini okurken akademisyenlerin ve araştırmacıların bakması gereken nokta nedir? Kutupluluk neye göre belirlenebilir? Laboratuvar ortamında devletleri gücünü ölçme imkânının olmadığı bir uluslararası sistemde, sistemin kaçlı kutup sistemi olduğu nasıl anlaşılabilir? Bunlar cevaplanması zor olan sorulardır. Nitekim günümüz uluslararası sisteminde de teorik tartışmalar çerçevesinde farklı paradigmaların bu sorulara vermiş olduğu farklı cevaplar vardır. Mearsheimer kutup-başı olabilmeyi “küresel veya bölgesel bir sistemde, bir kutup olarak nitelendirilebilmek için, bir devletin, kendi çabasıyla sistemdeki lider devlete karşı kendini makul savunma olasılığı olmalıdır.” (Mearsheimer, 1990, s. 7) şeklinde açıklamaya çalışmıştır. Bölgesel bir sistemde bu açıklama yeterli gibi gözükse de küresel ölçekte kutup-başı olabilmek sadece kendini savunabilme değil, aynı zamanda küresel

ölçekte alan hâkimiyetine ortak olabilmeyi gerektirir. Kutup-başı bir devlete karşı kendi savunmasını gerçekleştirebilecek birçok bölgesel aktör bulunabilir. Ancak bu bölgesel aktörler küresel ölçekte otonomiye sahip değillerse bunlar için sistemik bir kutup-başı aktör denilemez. Adam Smith'in ekonomik bir kutup şekli olan monopoliyi açıklamak için kullandığı "... herkes tekel olmak ister ve rakipleri tarafından engellenmediği sürece tekel olmaya çalışır." (Gilpin, 1987, s. 33-34) ifadesi uluslararası sistemin kutupluluğu için de geçerlidir ve kutup-başı bir devlet olabilmek için kutup-başı devleti küresel ölçekte dengeleyebilecek bir devlet olmak gerekir.

1.6.2. Kutup Sistemleri

Uluslararası sistem kutupluluk bakımından incelendiğinde bununla ilgili birçok sınıflandırma mevcuttur. Bunlar genellikle büyük devletlerin güç kapasitelerinin dağılımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Kaplan uluslararası sistemi "güç dengesi sistemi, gevşek iki-kutuplu sistem, sıkı iki-kutuplu sistem, evrensel sistem, hiyerarşik sistem ve birim veto sistemi." (Kaplan, 1957, s. 685) olmak üzere altı farklı kategoriye bölmüştür. Bunun yanında, kutupluluğu tek devlet bazlı değil, devletlerden oluşan bloklar üzerinden tanımlayan alternatif bir görüşe göre ise "saf çok-bloklu sistem tamamıyla Kaplan'ın 'güç dengesi' modeli gibi aktör olarak beş ya da daha fazla bölgesel bloktan oluşur. Örnek vermek gerekirse bloklar Batı Yarımküre, Batı Avrupa, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa, Çin merkezli Asya ve Afrika olabilir" (Masters, 1961, s. 782). Ancak anarşik bir uluslararası sistemi dört temel kategoride ele almak daha doğru olacaktır. Bunlar: kutup-başı aktörün tek olduğu tek-kutuplu sistem, kutup-başı aktörün iki olduğu iki-kutuplu sistem, kutup-başı aktörün ikiden fazla olduğu çok-kutuplu sistem ve hiçbir kutup-başı aktörün olmadığı kutupsuz ya da bu çalışmada tanımlanarak kullanılacak olan çok-merkezli sistemdir.

Yukarıdaki basit tanımlamaya ek olarak, Nye, sistemin özelliklerine göre kutup-başı devletleri tanımlamak için şu kavramları kullanmıştır: "Genellikle tek kutuplu bir sistem içindeki en güçlü ülkeye hegemon (Yunanca "lider" anlamına gelir.) deriz; modern iki kutuplu sistemdeki en güçlü ülkelere süper güçler deriz ve çok kutuplu sistemler içinde en güçlü ülkelere büyük güçler deriz" (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 42). Nye'ın hegemon devlet ile tek-kutuplu sistemdeki kutup-başı devleti aynı derecede göreceli güç kapasitesi ile eşdeğer görmesi kavram kargaşasına neden olabilmektedir. Hegemon devlet

kavramının daha net anlaşılabilmesi için Mearsheimer’ın tanımı çok daha açıklayıcı olacaktır. “Bir hegemonya altında sistemde sadece bir büyük güç vardır. Geri kalanı, büyük güce meydan okuyamayan, fakat büyük gücün emirlerine uygun davranması gereken küçük güçlerdir. Her devlet hegemonya kazanmak ister, çünkü hegemonya bol güvenlik sağlar, hiçbir meydan okuyucu ciddi bir tehdit oluşturmaz” (Mearsheimer, 1990, s. 13). Bunun yanında, “hegemonya temelde yapısal değişimle ilgilidir, çünkü bir devlet hegemonyaya ulaşırsa, sistem anarşik olmaktan çıkar ve hiyerarşik hale gelir” (Mearsheimer, 2001, aktaran Layne, 2006, p. 11). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere tek-kutuplu bir sistemdeki kutup-başı devlet ile hegemon devlet kavramları birbirinin yerine kullanılamayacak kavramlardır. Zaten bu ayrım, Wilkinson’ın Soğuk Savaş bittikten sonraki ilk yıllar için kullandığı “dünya sisteminin mevcut güç konfigürasyonu, hegemonyasız tek kutupluluktur.” (Wilkinson, 1999, s. 141) argümanında çok güzel ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Wohlforth, “tek-kutupluluk, bir devletin yeteneklerinin dengelenemeyecek kadar büyük olduğu bir yapıdır.” (Wohlforth, 1999, p. 9) ve Thompson ise “küresel siyasette tek kutupluluk, bir devletin lehine gücün yüksek konsantrasyonudur.” (Thompson, 2006, s. 5) der. Bundan dolayı, hegemon kavramını kullanmak tek-kutuplu sistemin kutup-başı devleti için bazen gereğinden fazla anlam yükleyeceği için bu çalışmada, tek-kutuplu sistemdeki en büyük güce de diğer sistemlerde olduğu gibi kutup-başı denilecektir. Ayrıca, “tek-kutupluluk, özellikle güçlü bir kutup devleti içeren çok veya iki kutuplu bir sistemle veya yalnızca bir büyük gücü içeren imparatorluk sistemiyle karıştırılmamalıdır” (Wohlforth, 1999, p. 9).

Tek, çift ve çok gibi sayısal nitelikli ifadelerle tanımlanan kutup sistemlerinin yanında, herhangi bir sayısal nitelik aranmayan kutupsuz ya da çok-merkezli sistem ise küresel düzlemde uluslararası sisteme güç etkisi olan herhangi bir kutup-başı devletin olmadığı bir sistemi işaret etmektedir. Bu sistem tipinde, yine güç kapasitesi yüksek olan aktörler vardır. Ancak bu aktörlerin güç kapasitesinin etki değeri bölgesel seviyede kalmaktadır. Uluslararası sistemin herhangi bir yerinde, bu bölgesel aktörlerin rekabete girebilecek bir etkinliği yoktur ve bu yüzden de küresel olarak kutup-başı devlet statüsüne sahip değildirler. Kutupsuz sistem tanımını ortaya atan ve bu tanımda, bu sistem içerisinde bulunan aktörlerin etki değerlerini hem askeri, hem ekonomik, hem de kimlik gibi birçok yönüyle harmanlayarak değerlendiren Haass’ın (Haass, 2008, s. 44) yerine, bu çalışmada, kutupsuz yani çok-merkezli sistemdeki aktörler sadece neo-realist paradigmanın güç

kapasitesi tanımına girebilecek materyal kapasiteler yani askeri ve ekonomik kapasiteler üzerinden değerlendirilecektir.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin kutupluluk özelliği üzerine yapılan çalışmalarda, sistemin kaç kutuplu olduğu üzerine birçok teorik tartışma vardır. 1990'ların içerisinde, "birçok yorumcu ve teorisyen mevcut yapının tek-kutuplu olduğu sonucuna varmıştır" (Mastanduno, 1997, s. 54). Wohlforth ise sistemin açık bir şekilde tek-kutuplu olduğunu iddia ediyor (Wohlforth, 1999, p. 7) ve kutup statüsü için mevcut adayların Japonya, Çin, Almanya ve Rusya olduğunu düşünüyordu (Wohlforth, 1999, p. 8). Benzer bir görüşü Layne de şu şekilde yapmıştı: "Sovyetler Birliği'nin çöküşü, uluslararası sistemi iki kutupluluktan tek kutupluluğa dönüştürdü. Elbette ABD, uluslararası sisteme "evrensel bir monarşi" dayatmadı. Askeri olarak (Rusya) veya ekonomik olarak (Japonya ve Almanya) müthiş olan başka devletler de var" (Layne, 1993, p. 5). Bunun yanında, "Waltz ve Layne hızlı bir geçiş öngörüyor ve her biri tek-kutupluluğun gelecek yüzyılın başlarında veya Soğuk Savaş'ın bitiminden sonraki 10 ya da 20 yıl içinde çok-kutupluluğa dönüşeceğini öne sürüyordu" (Mastanduno, 1997, s. 54).

Temel varsayımlar üzerinden giden bu tartışmalarda, kutup-başı olabilmenin birçok farklı varsayımsal kriterlerini ortaya koyan düşünürler ortaya çıkmaktadır. Güç kapasitesinin tam anlamıyla neleri ihtiva ettiğinin varsayımsal olarak ortaya konulamaması, farklı bakış açılarından güç tanımlarının ortaya çıkmasına ve beraberinde de kutup-başı aktörlerin her düşünce sistematğinde farklı olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Liberal bir bakış açısıyla uluslararası kurumları kontrol ederek uluslararası ekonomiyi yönlendirebildiğini düşünen ve bundan dolayı Birleşik Devletler'i tek hegemon güç olarak kabul edenlerden Çin ve Rusya'yı sadece askeri kapasiteleri üzerinden değerlendirerek Birleşik Devletler'i dengelediklerini savunan çok-kutuplu sistem savunucularına, Çin'i sadece ekonomik gücüne göre değerlendirerek Birleşik Devletler'i tek başına dengelediğini kabul eden ve iki-kutuplu sistemin olduğunu iddia edenlerden Avrupa Birliği'ni askeri bir kapasitesi olmadığı halde sahip olduğu ekonomik refahı, katılımcı demokrasisi ve insan haklarındaki liderliğiyle sistemde etkisi olan bir güç olarak kabul edip sistemin çok-kutuplu olduğunu savunanlara kadar birçok fikir mevcuttur. Bu kadar farklı düşüncenin var olduğu bir literatürde sistemin kutupluğunun ne olduğunun ortaya koyulabilmesi için akılcıl kriterlerin kullanılması ve bunların test edilebilir olması şarttır.

1.6.3. İkili-ittifak Sistemi

Kutupluluk kavramının ittifak kavramından bağımsız düşünölemeyeceğı bir gerçektir. Özellikle, çok-kutuplu bir uluslararası sistemde, kutup-başı devletler birbirlerini dengeleyebilmek için birbirleri arasında kutupsal seviyede ittifak kurabilmektedir. Bundan dolayı, burada kutupsal düzlemde gerçekleşen bir kavram olarak ikili-ittifak sisteminden bahsedilecektir. Her üç sistem çeşidinden tek-kutuplu sistemi diğer iki sistem çeşidinden ayıran en önemli özellik bu sistem türünde sistemde ikili-ittifak sisteminin oluşmıyor oluşudur. Hem iki-kutuplu sistemde hem de çok kutuplu sistemde temelde ikili-ittifak sistemi oluşur. İki kutup-başının olduğu bir iki-kutuplu sistemde bu nettir. Bu sistemde, İki kutup-başı da birbiri için güvenlik tehdidi olduğu için birlikte hareket edemeyeceklerdir. Küresel ölçekte yakın tarihin gördüğü en önemli iki-kutuplu sistem Soğuk Savaş Dönemi olarak adlandırılan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl sonra Birleşik Devletler'den sonra Sovyetler Birliği'nin de nükleer silahlara sahip olmasıyla başlayan ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar geçen süredir. Soğuk Savaş boyunca süre gelen iki-kutuplu sistemin aktörleri olan Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği'nin güç kapasiteleri ise sadece nükleer silahlardan ibaret değil, aynı zamanda konvansiyonel silah kapasiteleri ve birbirlerinin alternatifleri olarak sundukları ekonomik modelleriydi. İki-kutuplu sistemde, birbirlerini güç kapasiteleriyle dengeleyen iki kutup-başı olmasıyla birlikte, uluslararası sistemin diğer devletlerin de bu iki kutup-başı devletin etrafında kümелendiğı bir ikili-ittifak sistemine dönüştüğü görölebilmektedir. Kutup-başı devletlerin dışındaki diğer devletlerin hangi kutup-başı devletin etrafında kümелendiğı ise kutup-başı devletin diğer devlet üzerindeki hâkimiyetine ya da hâkimiyet sahibi değilse bile diğer devletin hangi kutup-başı devletin kendisi için daha büyük tehdit olduğuna bağlıdır. Özellikle, uydu devletler denilen ve kutup-başı devletin tam kontrolünde olan devletlerde, kutup-başı devlet bu devletlerin bütün hiyerarşisini kontrol altında tutabilmekte ve tam bağımlı olmasını sağlamaktadır. Ancak bu hâkimiyetin sağlanamadığı devletlerde ise devletler kendi güvenlikleri için tehdit oluşturan kutup-başı devlete karşı diğer kutup-başı devletin yanında yer almayı tercih etmek zorunda kalmaktadır. Bu gibi devletlerin kutuplar arası hareketliliğı uydu devletlere göre daha kolaydır. Tehdit algısının değıştiğı durumlarda diğer kutba kaymaları ihtimal dâhilindedir.

Bunun yanında, her ne kadar adının başında “çok” olsa da benzer şekilde, çok-kutuplu sistemde de devletler iki farklı tarafta bloklaşarak ikili-itifak sistemini oluşturabilirler. A, B ve C devletlerinin olduğu üçlü çok-kutuplu bir sistemde, daha güçlü olan A devletine karşı B ve C devletleri birlikte hareket ederek sistemi ikili-itifak sistemine çevirebilirler. A, B, C, D ve E devletlerinin olduğu beşli çok-kutuplu sistemde, devletler birbirleri etrafında ikili-itifak oluşturacak şekilde bloklaşabilirler. Güç kapasitesinin dağılımına ve tehdit dengesine göre A ve B devletleri bir blokta, C, D ve E devletleri karşı blokta olabilecekken bazen de B, C ve E devletleri bir blokta, A ve D devletleri karşı blokta olacak şekilde ikili-itifak sistemini meydana getirebilirler. Dolayısıyla sistem ne kadar çok-kutuplu olursa olsun devletlerin tehdit gördükleri devlet ya da devletlere karşı ikili-itifak sistemine dönüşmesi ihtimali her devletin bağımsız bir şekilde hareket etme isteğinden fazladır. Bunun yanında, bu ikili-itifak sisteminde, bloklar arasındaki geçişkenlik çok-kutuplu sistemdeki kutuplar arasındaki geçişkenlik gibi devletlerin güvenlik algılarıyla paralel olarak gevşektir. Ancak, tek-kutuplu sistemde, böyle bir bloklaşma, alternatif bir kutup-başı devlet olmadığı için gerçekleşmemektedir.

İkili-itifak sistemi için verilebilecek yakın çağ örneklerinin başında çok-kutuplu bir sistem içerisinde gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı gelmektedir. Avrupa merkezli çok-kutuplu sistemdeki bu savaşın başında, Fransa ve Rusya gibi büyük devletler Birleşik Krallık’ın önderliğindeki itilaf devletleri ittifakını, Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi büyük devletler de Almanya önderliğindeki ittifak devletleri ittifakını oluşturmaktaydı. Savaşın ilerleyen dönemlerinde ise bu ikili-itifak sisteminde ittifak merkezlerinin birinden bir diğerine İtalya gibi kayma olduğu gibi sonradan Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ittifak devletleri ittifakına, Birleşik Devletler, Brezilya, Japonya, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan’ın itilaf devletleri ittifakına katılımları da olmuştur. Görüldüğü gibi çok-kutuplu sistemde, sistem içerisindeki aktörlerin tehdit ya da mutlak kazanç algılarıyla paralel olarak ikili-itifak sistemi içerisinde ittifaklar arasında hareket ettikleri görülebilmektedir.

1.6.4. Dengeleme

Kutupluluk kavramının içerisinde tartışılması gereken kavramlardan biri de dengelemedir. “Dengeleme, bir yabancı güç veya koalisyonun devletin toprağını işgalini veya siyasi ve askeri egemenliğini önlemek veya caydırmak için iç seferberlik veya

ittifaklar oluşturma yoluyla askeri gücün oluşturulması veya toplanması anlamına gelir” (Schweller, 2004, s. 166). Dengeleme kavramı üç kutupluluk çeşidi üzerinden değerlendirildiğinde, tek-kutuplu sistemin diğer iki sistemden ayrıştığı görülebilmektedir. Hem iki-kutuplu sistemde hem de çok-kutuplu sistemde, kutup-başı olan devletlerin birbirlerini güvenlik kaygıları çerçevesinde farklı kombinasyonlarla dengelemeye çalıştıkları görülmektedir ve İkili-ittifak Sistemi başlığı altında, bu dengelemenin nasıl gerçekleştiğine değinilmiştir. Bununla beraber, iki-kutuplu ve çok-kutuplu sistemlerden farklı olarak tek-kutuplu sistemde, alternatif bir kutup-başı devletin olmayışı uluslararası sistemde geriye kalan diğer tüm devletlerin nasıl bir davranış modeli gerçekleştireceği sorunsalını ortaya çıkarmaktadır. Her sistem çeşidinde her devlet kendini güvensiz hisseder. Tek-kutuplu sistemde de kutup-başı devlet haricindeki devletlerin kendilerini güvende hissetmeleri için bir sebep yoktur ve bir güvenlik şemsiyesi oluşturma arayışına girmeleri beklenir. Bundan dolayı, tek-kutuplu sistemde, sistemdeki diğer devletlerin hepsinin birleşmesiyle kutup-başına karşı bir dengeleme ortaya çıkabilir mi? Böyle bir sistemde, kutup-başı devletin dengelenebilip dengelenemeyeceğinin altında her iki tarafında yapmış olduğu karşılıklı maliyet ve çıkar hesabı yatmaktadır. Hem kutup-başı devletin bütün sistemde minimum maliyetle kontrol sağlama isteği hem de diğer devletlerin birbirleri ile olan çıkar ilişkilerinde, kutup-başı ile birlikte hareket etmenin güvenlikleri için daha avantajlı olduğuna inanmaları, kutup-başı devlete karşı diğer devletlerin bir arada hareket ederek bir karşı kutup oluşturmalarını engeller. Tek-kutuplu sistemde, kutup-başı devlet ne kadar çok güç kapasitesine sahip olursa olsun bütün sistemi kontrol etmenin ağır bir kapasite maliyeti vardır. Dolayısıyla diğer devletler ile ilişkilerinde bu maliyeti arttırmamak adına o devletlere daha az tehdit hissettirerek daha fazla hareket alanı bırakma eğilimindedir. Bununla birlikte diğer devletlerin hepsinin birleşerek kutup-başına karşı bir kutup oluşturmamasının temel sebebi ise her bir devletin bölgelerinde otonomi arttırmak için rekabet halinde oldukları diğer devletlerin varlığıdır. Ve dolayısıyla bölgesel ya da yerel rakip devlet ya da devletler kutup-başı devletten daha fazla tehdit oluşturmaktadır. Bu bölgesel ve yerel rekabette, kutup-başı devletin çıkarları doğrultusunda, destek verdiği devletler kutup-başı ile birlikte hareket etme eğilimindedirler. Bu da bütün devletlerin kutup-başına karşı birlikte hareket edememesine neden olmaktadır. Bu açıklamalar ışığında tek-kutuplu sistemde, kutup-başı devlete karşı diğer tüm devletlerin birleşerek sistemi iki-kutuplu ya da çok-kutuplu

bir hale dönüştürebilmeleri her devletin kendi savunmasını yapmak zorunda olduğu anarşik bir uluslararası sistemde çok zordur.

1.6.5. İstikrar

Kutupluluk kavramının beraberinde getirdiği bir diğer kavram ise istikrardır. İstikrar genel olarak hangi kutupluluk sisteminde savaş ihtimalinin daha az olduğu yani hangi sistemin daha barışçıl bir uluslararası sistem doğurduğu üzerine yapılan tartışmaların ortaya çıkardığı bir kavramdır. Her ne kadar Mearsheimer “iki-kutuplu sistem üç ana nedenden dolayı daha barışçıldır. Birincisi, çatışma çiftlerinin sayısı daha azdır. Bu da savaş için daha az olasılık bırakır. İkincisi, caydırıcılık daha kolaydır. Çünkü güç dengesizlikleri daha azdır ve daha kolay önlenir. Üçüncüsü, caydırıcılık olasılığı daha yüksektir. Çünkü göreceli gücün ve rakiplerinin kararının yanlış hesaplanması daha azdır ve daha az olasıdır.” (Mearsheimer, 1990, s. 14) diyerek istikrarı üç temel nedene dayandırsa bile temelde istikrarın sebebi kutup-başı devlet sayısı ve kutup-başı devletler arasındaki güç farkı olmak üzere iki temel neden etrafında açıklanması daha yalın olacaktır. Bunlardan ilki olan kutup-başı devlet sayısı, uluslararası sistemde, her bir kutup-başı devletin kendi ulusal çıkarları -ki “ulusal çıkar analitik olarak bulanıktır.” (Kratowill, 1982, s. 2)- olduğundan ne kadar çok kutup-başı devlet olursa çıkar çatışması sayısının da artacağı varsayımı üzerine kurgulanır. Dolayısıyla, böyle bir durumda, çok-kutuplu sistem, kutup-başı devlet sayısı fazla olduğu için ve bununla paralel bir şekilde, devletler arasındaki çıkar çatışmaları da fazla olacağı varsayımından ötürü istikrarın en az olduğu sistemdir. Diğer bir neden olan kutup-başı devletler arasındaki güç dengesizliğinde ise kutup-başı devletlerden güçlü olan(lar) güçsüz olan(lar) üzerinde otonomi kurmak isteyeceklerdir ve savaş kazanma ihtimallerinin yüksek olduğunu hesap ederler ve bundan dolayı istikrarı bozarlar. Göreceli güç kapasitesinin getirmiş olduğu “güç eşitsizlikleri, başarılı saldırganlık potansiyelini artırarak savaş davet eder. Dolayısıyla eşitsizlikler en az olduğu zaman savaş en aza indirilir” (Mearsheimer, 1990, s. 18). Bundan dolayı güç kapasitesinin birbirine yakın dağıldığı iki-kutuplu bir sistemde savaş ihtimali daha düşüktür. Benzer şekilde, güç kapasitesinin birbirine yakın bir şekilde dağıldığı iki-kutuplu ya da çok-kutuplu sistem, güç kapasitesinin birbirine yakın bir şekilde dağılmadığı iki-kutuplu ya da çok-kutuplu sisteme göre daha istikrarlıdır. “Bu nedenle, iki-kutupluluk veya çok-kutuplulukta lider

ile en yakın rakibi arasındaki oran, sistemin istikrarı üzerinde diğer oranlardan daha fazla etkiye sahiptir ve bu nedenle sistemin eşitliğini tanımlayan anahtar orandır. Bu orandaki yakın eşitlik savaş riskini azaltır” (Mearsheimer, 1990, s. 19).

İstikrarlı sistemler konusunun etrafında döndüğü bir diğer tartışma ise nükleer silahların bir bağımsız değişken olarak istikrara etkisidir. Aslında tartışmanın bağlamı itibariyle nükleer silahların istikrar etkisini burada tartışmak doğru değildir. Çünkü buradaki bağlamda, istikrar kavramını tartışırken kullandığımız bağımsız değişkenler sistemin kutupluluk özellikleridir. Ancak nükleer silahların da tartışmanın bu kısmına dâhil edilmesinin sebebi nükleer silahların barış üzerine etkisi tartışılırken iki-kutuplu bir sistem üzerinden analiz yapılmasıdır. “Şimdiye kadar bilinen en uzun barış iki sütuna dayanmaktaydı: iki-kutupluluk ve nükleer silahlar.” (Waltz K. N., 1993, s. 44) der Waltz. Ancak bu en uzun barışın nükleer silahlardan mı yoksa iki-kutupluktan mı kaynaklandığını söylemek biraz zordur. Yine, Waltz bu konuyla alakalı olarak “nükleer teknoloji olmadan hem Amerika Birleşik Devletleri hem de Sovyetler Birliği, önemli ölçüde yıkıcı güce sahip silahlar geliştirme yeteneğine sahiptir. Atom hiç bölünmemiş olsa bile, birbirlerine karşı büyük bir savaşa girerlerse, her biri ağır bir şekilde kaybedecektir.” (Waltz K. N., 1964, s. 885-886) der. Bununla beraber nükleer silahların caydırıcılığıyla ilgili Jervis: “nükleer silahlar süper güç ihtiyatını açıklayabilir: aşırı kazanç peşinde koşmanın maliyeti, toplam yıkım olasılığının artması olduğunda, ılımlılık mantıklıdır.” (Jervis, 1988, s. 81) şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Dolayısıyla nükleer silahların yok etme ve ikinci vuruş kapasitelerinin olduğu bir ortamda, devletlerin bunları kullanmaktan çekinecekleri kabul edilir bir varsayımdır. Ve Waltz’a şu soru sorulmalıdır: Nükleer silahlara sahip kutup-başı devletlerin olduğu çok-kutuplu bir sistemde uzun barış olamaz mı? Yani aslında nükleer silahlar hem iki-kutuplu sistemde hem de çok-kutuplu sistemde yüksek seviyedeki caydırıcılıklarından ötürü savaş çıkma ihtimalini konvansiyonel bir silah sistemine göre daha fazla düşürmektedir. Dolayısıyla nükleer silah bağımsız değişkeni her iki kutupluluk sisteminin barışçılığını ölçmek için yeterli değildir. Ama nükleer silahların olmadığı bir iki-kutuplu sistemin de kendine has caydırıcılık özellikleri vardır. İki-kutuplu sistemde, kutup-başı devletlerin güç kapasiteleri hem çok fazla hem de birbirlerine çok yakın olduğu için ve dengeleyici devletlerin olduğu çok-kutuplu sistemdekine nazaran gücün dengeleyici devlet tarafından başka bir tarafın lehine kayma olasılığının olmamasından dolayı bir savaş ihtimali çok-

kutuplu sistemdekine göre daha düşüktür. Bundan dolayı, kutup-başı devletler iki-kutuplu sistemde statükoyu tercih etme eğilimindedirler. Yüksek maliyetli bir savaşa girmektense belli bölgelerde kutupsal savaşları destekleyerek ya da rakip hükümetleri değiştirmeye çalışarak otonomilerini adım adım arttırmaya çalışmaktadırlar.

1.6.6. Göreceli Kutupluluk

Kutupluluk kavramını incelerken değerlendirilmesi gereken bir diğer kavram ise göreceli kutupluluktur. Göreceli kutupluluk kavramı, sistemin kutupluluğu üzerine yapılan çalışmalarda uluslararası sistemin genişliğinin ya da kapsamının farklı zamanlarda farklı değerlendirilmesi gerekliliği üzerinedir. Günümüz iletişim ve ulaşım imkânlarıyla tarihin başka bir dönemindeki imkânlar eşit değildir. Nitekim günümüz dünyası için küresel güç tanımı yaparken bütün dünya üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. Çünkü bugünün teknolojik kabiliyetleri sayesinde ülkelerin birbirleriyle olan etkileşimleri tarihin büyük bir bölümünde olmamıştır. Modern dönem entelektüel dünyasında, Avrupa merkezli bir tarih okuması yapıldığı için Roma İmparatorluğu üzerinden okumalar daha fazla yapılmaktadır. Ve döneminin en büyük gücü olarak kabul edilmektedir. Ancak Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet alanlarına bakıldığında ise büyük oranda Akdeniz Çanağı çevresinde bulunan topraklar görülmektedir. Hâlbuki hem Roma İmparatorluğu hem de öncesi ya da sonrasında gelen birçok imparatorluk için küresel bir aktör olabilme şansı yoktur ve aynı dönemler içerisinde dünyanın başka bir noktasında da büyük aktörler bulunmaktadır. Ama bu, Roma İmparatorluğu'nun, Moğol İmparatorluğu'nun ya da Aztek İmparatorluğu'nun birbirlerinden haberleri dahi olmasa devirlerinin göreceli dünyası olarak kabul edilebilecek bölgelerindeki egemen güç oldukları gerçeğini yok saymaz. Küresel ölçekte büyük bir güç olabilme ise özellikle büyük gemilerle farklı kıtaların keşfedilerek buraların devletler tarafından egemenlik altına alınmasıyla başlar. Bundan dolayıdır ki öncelikle Portekiz ve sonrasında İspanya, Hollanda, Fransa ve Birleşik Krallık bu kolonileşme hareketleriyle dünyanın dört bir yanında egemenlik kurabilmiş ve bu egemenlik alanları için birbirleriyle savaflara girişmişlerdir. Bundan sonraki süreçte ise tıpkı büyük gemilerin inşa edilerek yeni kıtaların keşfedilmesi ve buralarda yeni yerleşim yerlerinin oluşturulması gibi teknolojinin daha ileri seviyelere gelmesiyle yeni gezegenler ya da bu gezegenlerin uyduları üzerinde devletler hâkimiyet kuracak ve artık uluslararası sistem dediğimiz kavramın genişliği yerküreyle sınırlı

kalmayıp Samanyolu Galaksisi'ne evrilecektir. O dönemde yapılacak okumalarda, yeryüzündeki ana güç aktörlerinin hâkimiyet alanı galaksi merkezli bir uluslararası sisteme göre bölgesel seviyede kalacaktır.

1.7. İttifaklık

Gücü dengeleme amacının doğurmuş olduğu en önemli sonuç ise devletlerin bir ittifak ilişkisi içerisine girmesidir. Ama hangi devletlerin kimlerle kime karşı ittifak içerisine gireceğinin kararına gelince burada belirleyici olan etmenin tehdit algısı olduğu aşikârdır. Devletler birbirleriyle ideolojileri ya da kimlikleri üzerinden yani etnik, dil, din ve mezhep benzerliği gibi özelliklerinden dolayı ittifaka girmezler. Çünkü “ittifaklar, algılanan bir tehdiye karşı oluşturulur” (Waltz K. N., 1993, s. 75). Bundan dolayı, devletlerin temel ittifak güdüsü güçlü olan bir devlet ya da devletlere karşı onların gücünü dengeleyebilecek başka bir devlet ya da devletlerle ittifak yapması yönündendir. İkinci Dünya Savaşı'nın çok kutuplu sisteminde devletler iki ana ittifak etrafında savaş girmişlerdi. Savaşı devletlerin bir tarafı miğfer devletler dediğimiz Almanya, İtalya ve Japonya diğer tarafı ise müttefik devletler dediğimiz Birleşik Devletler, Birleşik Krallık, Çin ve Fransa'dan oluşuyordu. İttifakların her iki tarafında bakıldığında devletlerin hem ideolojik hem de dini olarak ne kadar birbirinden farklı olduğu görülebilmektedir. Müttefikler tarafında, liberal devletler ve liberalizmin varlığına tehdit olarak görülen sosyalizm ideolojisinin öncüsü olan Sovyetler Birliği, diğer tarafında ise faşist yönetimlerin başta olduğu devletler. Üzerinde önemle düşünülmesi gereken nokta ise Alman, İtalyan ve Japon faşizm ideolojisi için en büyük tehdidin Alman, İtalyan ve Japon olmayan diğer bütün milletler olduğu düşünülürse ve aslında birbirlerinin varlıkları için tehdit olan bu üç ideolojiye sahip devletler nasıl bir araya gelmişlerdir. Dolayısıyla buradan çıkarılacak sonuç kimliklerin devletlerin ittifak yapmalarında herhangi bir etkisinin olmadığıdır. İttifakın kökeninde güvenlik kaygıları ve mutlak kazanç yatar. Bununla beraber, “ittifaklar oluştukları kadar çok nedenden dolayı çökerler, ancak genel olarak devletler, birbirlerini ilgisiz veya güvenliklerine yönelik tehditler olarak görmeye başladıklarında müttefik olmaktan çıkarlar” (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 80). Nitekim savaşın hemen sonrasında ise bu ittifak yapılanmasının devam etmediği ve İkinci Dünya Savaşı'nda ortak tehdiye karşı birlikte hareket eden Birleşik Devletler ve Sovyetler

Birliği'nin bu ortak tehdit ortadan kalkınca birbirlerine karşı bir mücadele içerisine girdikleri gör lelebilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra ortaya çıkan iki-kutuplu sistemde de kutup-başı devletlerin ideolojik özelliklerine bakıldığında da liberal dünyanın temsilcisi Birleşik Devletler ve sosyalist dünyanın temsilcisi Sovyetler Birliği on yıllar boyunca yürüttükleri Soğuk Savaşı ideoloji perdesiyle dünyaya sunmuşlardır. Ancak hem İkinci Dünya Savaşı hem de Soğuk Savaş  rneklemlerindeki savaşların tarafları çapraz analiz edildiğinde ittifak yapma eğiliminin devletlerin ideolojileri ya da her hangi bir kimliğiyle ilişkili olmadığı gör lelebilmektedir. Dolayısıyla “Bir devlet ya da devletler koalisyonunun aşırı g  biriktirmesi diğerlerinin karşı koymasına neden olur” (Waltz K. N., 1988, s. 625). Bundan dolayı İkinci Dünya Savaşı'nda, devletler ittifaklarını oluştururken bölgesel olarak -bölgesel olarak denilmesinin sebebi Avrupa Kıtası'ndaki ülkelerin g  dengelemesi Almanya'ya karşı, Asya Kıtası'nın doğusundaki devletlerin g  dengelemesi ise Japonya'ya karşı olmuştur.- kendileri için en büyük tehdidi dikkate almışlardır.

İttifaklık devletlerin her konuda müttefikleri ile beraber oldukları bir mekanizma değildir. Devletler stratejik hedefleri doğrultusunda ittifaklık kurabildikleri gibi taktik hedefler doğrultusunda içinde bulundukları ittifakın düşmanı olan ittifakın  yeleri ile de ittifaklık yapabilirler. Bir A devleti stratejik  yesi olduğu X küresel ittifakıyla küresel askeri meselelerde beraber çalışırken dünyanın herhangi bir M bölgesinde, karşı ittifak olan Y küresel ittifakının bir  yesi olan B devleti ile X küresel ittifakının çıkarlarıyla uyuşmayan bir şekilde askeri konularda beraber çalışabilir. Benzer bir şekilde X ve Y küresel askeri ittifakının birer  yesi olan A ve B devletleri askeri konularda mensubu bulundukları ittifakın askeri çıkarlarıyla uyumlu hareket edebildikleri gibi ekonomik konularda ittifaklarının dışında işbirliği yapabilmektedirler. Bir NATO müttefiki olan Fransa, Libya i savaşında NATO ittifakı için stratejik düşman olan Rusya ile birlikte hareket ettiği gibi yine bir NATO  yesi olan Almanya da Rusya ile ticari ilişkilerini geliştirip ihtiyaı olan doğalgazın büyük bir kısmını bu ülkeden tedarik etmektedir. Waltz'un da belirttiği gibi “ittifaklar, hepsi olmasa bile bazı ortak çıkarları olan devletler tarafından yapılır. Bu ortak çıkarlar genellikle negatif olanlardır: diğer devletlerden korkmak” (Waltz K. N., 1988, s. 620-621). Dolayısıyla kendileri için büyük tehdit oluşturduklarını düşündükleri devletlere karşı stratejik olarak karşı ittifakta yer alan devletler daha taktik ya da az seviyede tehdit

hissettikleri alanlarda farklı ittifaklık modellerine gidebilmektedirler. Örneklemleri daha da büyütürsek ittifakın etrafında olduğu yani merkezindeki en büyük devletler de kimi zaman ortak çıkarları için taktik amaçlar doğrultusunda beraber hareket edebilmektedirler.

Yakın tarihin çok-kutuplu Avrupası'nda Birleşik Krallık'ın Kıta Avrupası'ndaki güçlü olan devlete karşı dengeleyici bir rol üstlendiği uluslararası ilişkiler çalışanları tarafından kabul edilen bir gerçektir. İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisinden sonra Kıta'da Avrupa Kömür ve Çelik Birliği olarak kurulan ve bugün gelinen noktada bir ekonomik birliğe dönüşen Avrupa Birliği mekanizmasının içerisinde de Birleşik Krallık ve Birliğin önemli ülkelerinin birbirlerini dengelemek için hangi stratejileri güttüğü Brzezinski'nin şu analizinden çok iyi anlaşılabilir. "Almanya için Avrupa'nın geleceği kavramı, ana Avrupalı müttefiklerinden farklılaşmıştı. Britanyalılar, Avrupa'nın genişlemesini, Avrupa'nın birliğinin seyrilmesi için araç olarak gördüklerinden dolayı daha büyük bir Avrupa tercih ettiklerini belli ettiler. Fransa genişlemenin Almanya'nın rolünü arttırmaktan korktu ve bunun sonucu olarak daha dar temelli entegrasyonu destekledi" (Brzezinski, 1997, s. 71). Birliğin üç büyük gücü olan Almanya, Birleşik Krallık ve Fransa'nın kendi çıkarları doğrultusunda Birliğin nasıl şekillenmesi gerektiğiyle ilgili stratejileri aslında Birliğin kaderini de şekillendiren en büyük faktörlerden biridir.

İttifaklık kavramı için açıklanması gereken bir diğer konu ise ittifaklık mekanizmalarının içerisinde de alt ittifaklık mekanizmalarının olduğu görülebilir. İttifaklık mekanizması büyüdükçe ittifak üyesi devletlerin birbirleri ile olan çıkar çatışmaları artacak ve bu da beraberinde aynı ittifak bloğu içerisinde küçük ittifak bloklarının oluşmasını sağlayacaktır. Günümüzün ama belki de tarihin sayısal olarak en kapsamlı ve uzun süreli askeri ittifakı olan NATO'nun yeni üye devletler olarak güvenlik şemsiyesini genişlettiği görülmektedir. Ancak bu büyüme beraberinde ittifakın da kırılganlaşmasına neden olabilecektir. NATO genişleme sürecini biraz abartarak ileri bir boyuta taşıyalım ve bütün dünya devletlerinin NATO ittifakına dâhil olduğunu düşünelim. Sonra ne olacak? Bu kez de NATO içerisinde belli dengeler zaten hâlihazırda varken daha da kırılganlaşacak ve belki de NATO parçalanmaya gidecek ve birbirini dengelemeye çalışacak yeni ittifaklar ortaya çıkacaktır. Herkesin kendi çıkarları peşinde koştuğu ve zıtlıklar üzerine kurulmuş evrensel bir düzen içerisinde tek bir bloğun olması imkânsızdır.

1.8. Sistemik Değişim

Uluslararası sistemi kutupluluk üzerine ele alan ve kutupluluk kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için ilişkili bir dizi kavramı da teorik çerçevede açıklamaya çalışan bu çalışmada, son olarak ele alınması gereken bir diğer kavram ise sistemik değişimdir. Bir uluslararası sistemin, sistemik aktörler arasındaki güç kapasitesi dağılımına göre farklı zamanlarda farklı kutupluluk özellikleri gösterdiği geride kalan sayfalarda tartışılmıştır. Bununla beraber, sistemin kutupluluk özelliğinin değişimi ise disiplinde üzerinde çokça tartışılan ve açıklamalar yapılan başka bir kavramdır. Bir uluslararası sistemde, sistemik değişimin yani kutupluluk sayısındaki değişimin hangi şartlarda ortaya çıkacağı teorik olarak açıklanmaya çalışılsa bile bağımsız değişkenlerin sonsuz olduğu bir sistemde bunu önceden kestirebilmek çok zordur. “Realistler, değişimi, yeteneklerin genel dağılımının doğası tarafından koşullandırılan devletlerin göreceli gücünün yükseliş ve düşüşünün bir sonucu olarak görürler” (Wohlforth, 1994-1995, s. 105). Bununla birlikte, ana akım yaklaşım sistemik değişimlerin büyük savaşlardan sonra gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Nitekim savaş iyi bir sistemik değişim aracı olabilir. Bir savaşın sonucu her ne kadar savaş başladığı zaman kestirilemese bile tarafların temel güdülerini savaştan mutlak kazanç elde etmek olacaktır. Ve savaşın sonucunda da tarafların mutlak kazançları neticesinde, devletlerin savaş sonrası yeni güç kapasitelerinin dağılımına göre sistemin kutupluluğu ortaya çıkacaktır. “Thucydides, uluslararası ilişkiler dinamiklerinin, devletler arasındaki güç büyümesinin farklılığından kaynaklandığı fikrini ileri süren ilk kişidir. Devletler arasındaki dengesiz güç büyümesinin uluslararası ilişkilerin itici gücü olduğu temel fikri Hegemonik Savaş Teorisi olarak da tanımlanabilir” (Gilpin, 1988, s. 591). Aslına bakılırsa hem Thucydides’in teorisi hem de Organski’nin Güç Geçişi Teorisi olayları açıklamak için birlikte kullanılabilecek teorilerdir. Benzer durumlar için iki teorisinin birlikte kullanılması daha iyi analiz yapılabilmesini sağlayabilir.

Kısaca ve kuramsal olarak sistemik değişimin ne demek olduğunu daha iyi anlayabilmek için Hegemonik Savaş Teorisi’ni Gilpin’in ağzından şu şekilde anlatalım: “İlk aşama, sistemdeki devletlerin hiyerarşik düzeniyle karakterize edilen göreceli istikrarlı bir uluslararası sistemdir. Zamanla, ikincil bir devletin gücü orantısız olarak büyümeye başlar ve yükselen bu devlet sistemdeki dominant veya hegemonik devletle çatışmaya girer. Bu iki devlet ve onların şahsi müttefikleri arasındaki gelecek mücadele, sistemin çift-kutuplulaşmasına, önlenemez bir krize ve eninde sonunda hegemonik bir savaşa

neden olur. Sonuç olarak, savaş bir tarafın lehine sonuçlanır ve savaşın sonucuna göre ortaya çıkan güç dağılımını yansıtan yeni bir uluslararası sistem kurulur” (Gilpin, 1988, s. 595). Anlaşılacağı üzere güç kapasitesinin uluslararası sistem terazisindeki ağırlığının değişmesi güç kapasitesi yükselen devleti daha fazla otonomi sağlamak için cesaretlendirirken güç kapasitesi düşen devletin de kendisini tehdit altında hissetmesine ve savaşlara ya da çatışmalara neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında “... bir devlet sistemi içerisinde farklılık gösteren güç büyümesi statükonun temelini çürütecektir ve aynı zamanda düşmekte ve yükselmekte olan güçler arasında hegemonik savaşa yol açacaktır” (Gilpin, 1988, s. 596). Bu teorik açıklama ışığında, “Thucydides tarih boyunca Sparta gibi yeni devletlerin ve Atina gibi meydan okuyan devletlerin ortaya çıkacağını ve hegemonik döngünün kendisini tekrar edeceğini öngörmüştür” (Gilpin, 1988, s. 595). Thucydides’in bu öngörüsünün tarih boyunca tekerrür ettiğini gördük. Ancak burada hesaplayamadığımız nokta revizyonist devlet ile statükocu devlet arasında bu savaşın ne zaman çıkacağı ve bu savaşın sonucunun ne olacağıdır. Sistemde daha fazla otonomi elde etmeye çalışan revizyonist devlete karşı elindeki otonomiye kaybetmemeye çalışan statükocu devlet arasında sonu savaşa gidecek bir krizin ortaya çıkması artık an meselesidir. Bundan dolayı, “krizler, bir devletin, başka bir devletin yapmaya çalıştığı, değişime direnç göstermesi neticesinde meydana gelir.” (Waltz K. N., 1988, s. 623) der, Waltz. Ancak bu krizler öyle yüksek bir seviyede ortaya çıkar ki sistemdeki diğer devletlerin etkilenmemesi elde değildir. Dolayısıyla “hegemonik savaş genellikle sistemdeki devletlerin hepsini kapsar. O bir dünya savaşıdır” (Gilpin, 1988, s. 600). Nitekim hem Birinci Dünya Savaşı hem İkinci Dünya Savaşı hem de Soğuk Savaş sadece revizyonistlerle statükocular arasında gerçekleşmemiş sistemdeki diğer devletleri de ya sıcak savaşa girerek ya da politik olarak tavır alarak bu savaşların içerisine sürüklemiştir. Modelski, “her sistemin kendi kökeni vardır ve kimliğini bir dünya savaşından alır.” (Modelski, 1978, s. 226) der. Dünya yakın tarihindeki bu savaşlardan en önemlileri Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş’tır. Bu savaşlar içerisinde de hem hakkında en çok entelektüel çalışma yapılanı hem de teknolojik imkânlar nedeniyle bütün kitlelerin yakından takip edebildiği savaş olan Soğuk Savaş’tır. 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte savaşın asıl kazananı -Birleşik Devletler’in savaşa sonradan müdahil olması ve zamanının en yüksek teknoloji silahı olan nükleeri kullanmasıyla savaşı Mihver Devletler aleyhine sonuçlandırmasından dolayı Birleşik

Krallık ve Fransa gibi Müttefik Devletler savaş süresince Almanlar tarafından ağır bir şekilde yenilgiye uğratılmalarına rağmen galip devletler arasında sayılmışlardır.- Birleşik Devletler ile yüzyılın başında büyük bir devrimle sosyalist ideolojinin egemen olduğu Sovyetler Birliği'nin birlikte oluşturduğu iki-kutuplu devletler sistemi ortaya çıkmıştır. On yıllar süren ikili sistemin 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla tekli bir sisteme dönüşmesi belki de savaş olmadan gerçekleşen sistemik değişikliğin ender örneklerinden biridir.

Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin dağılması bir iç dinamik unsuru gibi görünse de Soğuk Savaş'ın yıpratıcı rekabeti, Sovyetler Birliği'ni hem ekonomik hem de askeri açıdan dayanıksız bir hale sürmüştü ve takiben rakibi Birleşik Devletler tarafından baskılanmasına neden olmuş ve bu da dolaylı yoldan Sovyet Devlet Sistemi'nin sürdürülebilir olmasını engellemiştir. Soğuk Savaş'ın bitişi sistemik açıdan yeni bir durumla karşı karşıya kalınmasına yani tek-kutuplu sisteme dönüşülmesine neden olmuştur. Ama klasik bir teorik tartışma ise bu durumun çok uzun süremeyeceğini -teori tarih veremese bile- er ya da geç dengeleyici bir ya da birkaç gücün sistemi tek-kutuptan çift ya da çok-kutuplu bir sisteme devşirebileceğini öngörmeye çalışmıştır. Bu teorinin temeli şuydu: Tek-kutuplu sistemde, kutup-başı güç, uluslararası sistemdeki gücünü devam ettirebilmesi için ciddi manada ekonomik ve askeri güce de sahip olmak zorundaydı ve bu da beraberinde ciddi manada maliyet getirmekteydi. Buna karşın sistem için alternatif devletler ise bu maliyetlere girişmeden kendi ekonomik büyümelerini göreceli olarak artırma yolunu tercih etmekteydiler. Bu da, zamanla kutup-başı gücün güç kaybetmesine ve alternatif olan güç odaklarının ise hem ekonomik hem de askeri alanlarda güçlenmesine neden olmaktadır.

Sovyetler Birliği örneğinden çıkarılacak sonuç, sistemik değişimin sadece savaşlarla ortaya çıkmayacağıdır. Zira kutup-başı devlet olmanın getirmiş olduğu küresel yarışın maliyetini karşılayamayacak bir noktada, savaşı bir şekilde sistemdeki kutup-başı devlet pozisyonunu kaybetmiştir. Kutup-başı devlet olabilmek için gerekli olan askeri kapasite, ekonomik kapasite ve jeopolitik kapasiteden birini yani ekonomik kapasiteyi kaybeden Sovyetler Birliği uluslararası sistemde sahip olduğu otonomiye kaybetmeye başlamış ve küresel bir kutup-başı devlet olma özelliğini sürdürememiştir. Demek oluyor ki bir sistemik değişimi sağlayan savaşlar değildir. Savaşlar sadece devletlerin birbirlerinin güç kapasitelerini azalttıkları ve neticesinde de otonomi kaybetmelerine

sebepler olan araçlardır. Bir uluslararası sistemde, Sovyetler örneğinde olduğu gibi devletler savaşa girmeden de otonomi kaybedebilirler. Sovyetler Birliği, adı her ne kadar Soğuk Savaş olsa da diğer kutup-başı olan devletle ciddi bir sıcak savaşa ya da çatışmaya girmedeği halde sistemik kutup-başı devlet olmanın getirdiği maliyeti karşılayamayacak bir noktaya gelerek güç kapasitesini kaybetmiştir.

Soğuk Savaş'ın sonrasında, Birleşik Devletler'in tek başına kutup-başı olarak kaldığı bir sistemde, dönemin Almanya ya da Japonya gibi ekonomik kapasitesi yüksek olan devletlerinin teknolojik ve ekonomik imkânları varken neden askeri kapasitelerini geliştirerek birer kutup-başı devlet olamamaları ise yine Birleşik Devletler'in sahip olduğu otonomiye bu dönemde kaybetmemesine bağlıdır. Hem Almanya hem de Japonya, bölgelerinde yani Avrupa ve Asya-Pasifik'te İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden beri Birleşik Devletler'in askeri varlığı altında egemenliklerini sürdürüyorlardı. Birleşik Devletler'in bu iki ülkede ciddi miktarda askeri üsleri, askerleri ve çevrelerinde de alan hâkimiyeti vardı ve hâlâ da vardır. Dolayısıyla Birleşik Devletler bu iki ülkeye askeri kapasitelerini arttırabilmeleri için gerekli olan otonomiye vermemiştir. Henüz kutup-başı olmayı başaramamış bir devletin, uluslararası sistemde, otonomisini arttırmaya çabalaması kutup-başı olan devletin bıraktığı otonomi alanı kadar gerçekleşebilmektedir. Birleşik Devletler'in de Soğuk Savaş'ın bittiği o yıllarda, uluslararası sistemde, güç kapasitesinde görülür bir gerileme olmaması, hatta göreceli güç kapasitesinde, Sovyetler Birliği gibi bir devletin güç kapasitesini düşürmesinden dolayı ortaya çıkan artış, ekonomik kapasitesi olan devletlerin bile askeri kapasiteye erişmesini engellemiştir.

Bütün bu açıklamalar ışığında, Soğuk Savaş'ın sonrasında ortaya çıkan yeni uluslararası sistemde, kutupluluğun nasıl şekilleneceğini, bir şekilde ya savaşa ya da barışla devletlerin sahip olduğu küresel otonomi belirleyecektir. Küresel otonomiye arttırmak için gerekli olan güç kapasitesine sahip olan devletler kutup-başı olabilecek ve bu otonominin karşılıklı dağılımı sistemin kutupluluk özelliğini ortaya çıkaracaktır.

2. BÖLÜM: ASKERİ KAPASİTE

Bu bölümde, uluslararası sistemde ana aktör olmanın en önemli şartlarından biri olan askeri kapasite incelenecektir. Örneklem olarak belirlenen devletlerin göreceli olan askeri kapasiteleri istatistiksel veriler ışığında ele alınacaktır. Elde edilen veriler mukayeseli olarak değerlendirildikten sonra örneklem ülkelerin askeri kapasitelerinin uluslararası sistemde kutup olabilecek seviyede olup olamayacağı bilgisi sağlanmaya çalışılacaktır. Bu amaç için bölümde, askeri kapasite, temelde; askeri harcama, silah sanayi, nükleer silahlar, konvansiyonel silahlar ve lojistik kabiliyet olarak beş kategoride ele alınacaktır. Askeri harcama kısmında, devletlerin bu amaç için yaptıkları harcamalar bütçelerine ve milli hasıllarına göre değerlendirilecektir. Silah sanayi başlığında da devletlerin sahip oldukları kamu veya özel sektör silah üreticisi şirketlerinin gelirleri üzerinden bu devletlerdeki askeri sanayinin büyüklükleri karşılaştırılacaktır. Nükleer ve Konvansiyonel silahlar başlıkları altında ise devletlerin sahip oldukları silah sayıları ve nitelikleri mukayese edilecektir. Son olarak lojistik kabiliyette de devletlerin operasyonel yetenekleri üzerinden analiz yapılmaya çalışılacaktır.

Askeri kapasite devletlerin uluslararası sistemde diğer devletlere göre üstünlüklerini en net şekilde ortaya koyabildikleri kapasite şeklidir. Herhangi bir savaş sonrasında devletler otonomi kaybedebilir ya da kazanabilirler. Bu da en net şekliyle savaşın devletlerin bekasında ne kadar önemli bir role sahip olduğunun göstergesidir. Anarşik bir düzlemde, sistemin oyuncularının bulundukları otonomiye korumak ya da daha fazla otonomi elde edebilmek için güç kullanımına başvurdukları bilinen bir gerçekliktir. En ufak bir toprak parçasını yöneten bir birimden bilinen en büyük devlet modellerine kadar her aşamadaki güç sahibi politik mekanizmalar, kendileri için tehdit oluşturan rakip siyasi mekanizmalara karşı askeri üstünlüklerini barış zamanlarında da devam ettirmek isterler. Çünkü askeri kapasitenin barış zamanlarında da caydırıcılık özelliği vardır.

Son yüzyıl içerisinde, daha önce insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir silah teknolojisinin hayatımıza girmiş olmasıyla devletlerin güvenlik anlayışında bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu da tahmin edileceği üzere nükleer silahlardır. Nükleer silahlar savaşa bakış açımızı tamamen değiştirmiştir. O kadar yüksek bir tahrip gücüne sahiptir ki hiçbir devlet bu silahların yaratacağı yok oluşla karşı karşıya kalmak istemeyecektir. Bu büyüklükte bir tahribata yol açan bir silahın ortaya çıkışıyla birlikte, devletlerin askeri

kapasiteleri ölçülürken nükleer silaha sahip olanlar ve olmayanlar olmak üzere iki farklı kategori oluşturulmuştur. Bununla birlikte, sadece devletlerin değil, silahların da kendi içerisindeki tasnifi yapılırken nükleer silahlar ve konvansiyonel silahlar olmak üzere ikiye ayrılması yapılan askeri kapasite analizlerinin daha doğru bir şekilde ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Askeri kapasiteyi mukayese edebilmek için birçok farklı veri türünü analiz etmek gerekmektedir. Bunlar, devletin ekonomik büyüklüğü ile askeri harcamaları arasındaki oransal ölçümler olabileceği gibi tek başına silahlanmaya harcadığı para da olabilir ya da bununla beraber silah, teçhizat ve mühimmat sayısı da. Bu konuyla ilgili araştırma yapan kurumların her birinin, göreceli olarak önemli farz ettiği, birçok kıstasa göre oluşturduğu endeksler bulunmaktadır. Bu endekslerde, devletlerin insan gücü, yıllık savunma bütçeleri, lojistik kaynakları, kara gücü, deniz gücü ve hava gücü gibi kapasiteleri kullanarak küresel bir askeri kapasite sıralaması yapılmaya çalışılmaktadır.

Yapılan bu çalışmaların bize sunacağı bilgilerin gerçeği ne kadar yansıtabildiği bir soru işaretidir. Zira yapılan bu tarz çalışmaların en önemli sorunu elde edilen verilerin sadece devletlerin kendi beyanlarına bağlı olduğudur. Devletler kimi zaman kendilerini olduklarından daha güçlü göstermek için -bu bazen güvenlik risklerinden bazen de prestij politikalarından- askeri kapasitelerini olduğundan daha güçlü gösterebilir; kimi zaman ise silahlanma sürecinde güvenlik ikilemi (security dilemma) olarak bilinen durumun ortaya çıkmasını engellemek için rakip devletlerin gerçek askeri kapasitesini öğrenmesini gizlemek için askeri kapasitelerini olduğundan daha zayıf gösterebilir.

2.1. Savunma Harcaması

Dünyada orduların askeri kapasitelerini ölçmek için tek başına ordunun sahip olduğu silah miktarına ya da silahaltındaki asker sayısına bakmak yeterli değildir. Bununla birlikte ülkelerin yıllık olarak ordularına yapmış oldukları harcamalar da bu ülkelerin askeri kapasiteleri açısından fikir verebilir. Ancak bu finansal verileri okurken dikkat edilmesi gerek birçok husus vardır. Bu hususlara ilgili yerlerde değinilecektir. Bunun yanında, örneklem ülkelerin savunma harcamaları değerlendirilmeye başlandığında, bu ülkelerle ilgili verilerin en sağlıklı çekilebileceği kaynaklar bu ülkelerin parlamentolarına sunulan yıllık bütçe tasarıları ya da kanunlarıdır. Bu bağlamda, üç örneklem devletin sahip oldukları politik yapılardan dolayı bazılarının verileri kamuoyuna daha şeffaf bir

şekilde sunulurken bazılarının verilerinin ise daha gizli tutulduğu görülmektedir. Özellikle, Birleşik Devletler'in kongreye sunulan savunma bütçesi ile ilgili tasarılarında, her türlü detay harcama kalemi görülebilirken aynı detaylı bilgilere Çin tasarılarından ulaşılamamaktadır. Aslında, sadece toplam savunma harcamaları üzerinden yapılabilecek bir mukayese de çalışma için belli bir yeterliliğe sahipken detaylı harcama kalemlerine ulaşılabilmesi devletlerin yapmış oldukları bu savunma harcamalarını özellikle hangi alanlarda kullandıklarının bilinmesi açısından faydalı olabilmektedir. Bu kısıtlılıklardan ötürü, savunma harcamalarının detaylandırılması yapılamamaktadır ve ülkelerin genel askeri harcama tutarları üzerinden karşılaştırma yapılmaya çalışılacaktır.

Günümüz dünya ekonomisindeki sürdürülebilir büyüme gibi silahlanma yarışında da büyüme vardır. 2019 yılı dünya askeri harcamaları yaklaşık olarak 1 trilyon 917 milyar Amerikan doları olarak hesap edilmiştir (Tian, Kuimova, Da Silva, Wezeman, & Wezeman, 2020). Yıllara göre bazı ülkelerin harcamaları düzenli olarak artış eğiliminde iken bazı ülkelerin ise düşüş eğiliminde olduğu görülebilir. Bunun birçok nedeni vardır. Özellikle, bölgesel güvenlik riskleri ülkelerin silahlanma için çok daha fazla para harcamalarına neden olabilmektedir. Bu bağlamda, Körfez ülkelerinin bölgedeki güvenlik risklerinden dolayı silahlanmaya harcadıkları paranın her geçen gün artması birinci grup devletler için örnek olarak verilebileceği gibi kendilerini Birleşik Devletler güvenlik şemsiyesi altında güvende hisseden Avrupalı refah devletlerinin askeri harcamalarında azalmaya gitmeyi tercih etmeleri de ikinci grup ülkeler için örnek olarak verilebilir.

Ülkelerin silahlanma için harcadıkları paraları ölçmek için önümüzde iki farklı metodoloji vardır. Bunlardan biri mutlak harcama diyebileceğimiz ve ülkelerin tamamen harcadıkları paralara göre sıralandıkları bir yöntemdir. Bir diğeri ise göreceli harcama olarak kavramsallaştırabileceğimiz ülkelerin kendi gayrisafi yurtiçi hasıllarına oranla yaptıkları askeri harcamalardır. İki yöntem de uygun yerlerde kullanıldığı zaman sağlıklı bir analiz sonucu verebilir. İstatistiksel verilere bakıldığı zaman göreceli harcamaları alt sıralarda olan devletler aslında mutlak harcamaları bakımından dünyada liderlik pozisyonunda olabilmektedir. Bu durum, ekonomi biliminde, devletleri gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüklüklerine ya da kişi başı gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüklüklerine göre sıralamaya benzer. Kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılda Lüksemburg ve Katar gibi ülkeler at başı iken dünyanın en büyük ekonomileri daha alt sıralarda yer alabilir.

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün "Dünyada Askeri Harcama Trendleri, 2019" raporuna göre Birleşik Devletler'in 732 milyar USD ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Hemen arkasından 261 milyar USD harcama ile Çin ikinci sırada yer alırken, üçüncü sırada 71,1 milyar USD ile Hindistan, dördüncü sırada 65,1 milyar USD ile Rusya, beşinci sırada ise küresel ölçekte bir aktör olmamasına rağmen yapmış olduğu 61,9 milyar USD askeri harcama ile Suudi Arabistan [Suudi Arabistan 2018 yılında 67,6 milyar USD ile dünyanın en çok askeri harcama yapan üçüncü ülkesi olmuştur (Tian, Fleurant, Kuimova, Wezeman, & Wezeman, 2019, s. 2).] gelmektedir. Sonrasında ise sırasıyla Fransa, Almanya, Birleşik Krallık, Japonya ve Güney Kore gelmektedir (Tian, Kuimova, Da Silva, Wezeman, & Wezeman, 2020, s. 2). Mutlak harcama olan bu sayısal verilerin yanında, 2019 yılında, Birleşik Devletler, Çin ve Rusya'nın göreceli harcamaları ise mutlak harcamalarına göre gerilerde kalmaktadır. Mutlak harcama sıralamasında birinci olan Birleşik Devletler göreceli harcamada, kırk ülke arasında %3,4 ile mutlak harcamada on beşinci sırada yer alan İsrail'in, yirmi dördüncü sırada yer alan Pakistan'ın ve otuz birinci sırada yer alan Umman'ın çok gerisinde kalmaktadır. Aynı durum, Rusya için de geçerlidir. Benzer şekilde, Çin'e ait verilere göre ise Çin dünya ortalamasının altında göreceli askeri harcama yapan ülkelerden biri olarak görülmektedir (Tian, Kuimova, Da Silva, Wezeman, & Wezeman, 2020, s. 2). 2019 yılı verilerinde, göze çarpan bir diğer husus ise ilk onda yer alan ülkeler arasında birinci ve ikinci sırada yer alan ülkeler hariç diğer devletlerin mutlak askeri harcamalarının birbirlerine yakın seviyelerde seyrettiği ve bu yüzden bir önceki yılda olduğu gibi sıralamalarının yıllara göre birbirleri arasında değişebildiğidir. Bunun yanında, birinci olan Birleşik Devletler ise kendinden sora gelen devlet olan Çin'e yaklaşık 2,8 kat fark atmış ve kendinden sonra gelen on devletin toplamından daha fazla askeri harcama yapmıştır. Ayrıca ikinci olan ülke Çin de kendinden sonra gelen ülkenin neredeyse dört katı kadar askeri harcama yapmıştır (Tian, Kuimova, Da Silva, Wezeman, & Wezeman, 2020, s. 2).

Genel olarak göreceli harcamalara bakıldığında, ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasıllarına göre oranlarının birbirlerine kıyasla çok fazla farka sahip olmadığı görülebilmektedir. Ancak mutlak harcamalarda ise özellikle iki devletin yani Birleşik Devletler ve Çin'in önemli miktarda diğer devletlere göre fazla savunma bütçelerine sahip oldukları anlaşılabilmektedir. Özellikle, Birleşik Devletler'in dünyadaki payının %38 olması bu

devletin diğerk dünya devletlerine göre askeri harcamalarının ne denli büyük olduğunun bir yansımasıdır. Bununla birlikte, Çin de aynı şekilde Birleşik Devletler'den sonra %14'lük payla dünyada bu alanda en çok harcama yapan ikinci ülkedir. Rusya ise %3,4'lük pay ile Hindistan'dan sonra dördüncü ülke konumundadır.

Bu veriler ortak bir ölçüm değeri olan para üzerinden ve en büyük rezerv para olma özelliğine sahip olan Amerikan doları üzerinden değerlendirilmiştir. Ama tek başına bu veriler bazı ülkeler için bir anlam ifade etmeyebilir. Ülkeler güvenlikleri için para harcayabilir. Fakat bu harcamalar ne kadar akıllıca yapılmaktadır. Silah harcamalarının ne kadarı yerli üretimdir? Ayrıca paralar hantal bir ordu yapısına mı harcanmış yoksa askeri yenilik ve AR-GE'ye mi harcanmıştır? Bazı ülkeler silah ihracatçısı iken geriye kalan çoğunluk ise silah ithalatçısıdır. Yani güvenliklerini sağlamak için ihtiyaç duydukları insan kaynağı dışında kalan silah ve mühimmatları dışarıdan ithal etmektedirler. Elbette ki günümüz dünyasında hiçbir ülke tek başına a'dan z'ye silahların ya da mühimmatların bütün parçalarını kendi ülkelerinde yerli imalat olarak üretmemektedirler. Bu durum, bazı ülkeler için tercih iken bazıları için ise zorunluluktur. Tercih sebebi olmasının nedeni silah sanayi konusunda gelişmiş olan bir ülke tasarımı ve imalatı daha basit olan yani yüksek know-how istemeyen ihtiyaçlarını başka ülkelerde ürettirebilir. Bu, ekonomik açıdan daha mantıklı olan yaklaşımdır. Hatta kimi zaman güçlü devlet zayıf devleti yanında tutmak için bu tür askeri ve ekonomik içeriğı olan işbirliklerini gerçekleştirir. Tipik bir örnek olarak F-35 savaş uçağı projesi verilebilir. Bu proje Amerikalı şirket Lockheed Martin tarafından projelendirilen ve Birleşik Devletler hükümeti tarafından desteklenen yeni nesil savaş uçağı projesidir. Projenin önemi tek başına yaklaşık 25 milyon satırlık bir koda sahip olan yazılım harikası olması değil, aynı zamanda, üstün bir lojistik ve tedarik zincirine sahip olmasıdır. Projenin başta Birleşik Devletler olmak üzere Birleşik Krallık, Danimarka, İtalya, Hollanda, Kanada, Norveç, Türkiye ve Avustralya gibi ortakları F-35 savaş uçağının farklı parçalarını kendi ülkelerinde üreterek tedarik zincirinin bir parçası olmuşlardır. Aynı zamanda, bu ülkeler üretimine ortak oldukları bu tarz projelerin de önemli ölçekte müşterileridirler. Proje ile birlikte, proje ortakları arasında simbiyotik bir ilişki ortaya çıkmasına rağmen bundan en çok fayda sağlayacak olan ülke Birleşik Devletler'dir. Bu simbiyotik ilişkinin bir tarafında bulunan devletler güvenliklerini böylesine büyük bir askeri teknoloji ile desteklemeye çalışmaktadırlar. Toplam maliyeti 400 milyar doları geçen böylesine

devasa bir projenin Birleşik Devletler olmaksızın başarılabilmesi çok güçtür. Birleşik Devletler'in yüklendiği bu ekonomik maliyete karşılık projenin organizasyon şemasının ortasında Birleşik Devletler bulunmaktadır. Bu simbiyotik ilişkinin diğer tarafında bulunan Birleşik Devletler ise proje ile proje ortağı olan devletlerin kendisine zaten NATO sistemleri dolayısıyla olan bağımlılığını daha fazla arttırmaktadır. Hem donanım hem de yazılım boyutu olan bu projenin en önemli ve stratejik kısımlarını kendisi gerçekleştirirken diğer ortak ülkelere ise daha az önemli kısımlarını yaptırmaktadır. Bunun yanında, proje ile Birleşik Devletler bu uçakların uçuş yaptığı bütün coğrafyaların stratejik bilgisini de kendi ülkesine getirerek son derece önemli bir üstünlüğe sahip olmaktadır. Bunun tam aksine, zorunluluk durumu ise askeri teknoloji bakımından gelişmemiş olan ülkeler için geçerlidir. Bu ülkeler ekonomik olarak çok zengin de olabilir ama gelişmiş bir askeri sanayiye sahip olmadıkları için güvenliklerini dışarıdan silah satın alarak sağlamaya çalışmaktadırlar. 2019 yılında yapılan mutlak askeri harcamalarda, bu örneğe fazlasıyla uyan bir ülke bulunmaktadır. Suudi Arabistan bu yıl içerisinde mutlak askeri harcamada dünya beşincisi olmuştur. Ancak yapmış olduğu bu askeri harcamaların milyarlarca dolarlık kısmını askeri sanayisi gelişmiş olan ülkelere silah alarak kullanmıştır. Bu perspektiften bakıldığında, Suudi Arabistan askeri harcama olarak dünyada beşinci sırada olmasına rağmen kendi güvenliğini sağlamada dışa bağımlılığı çok fazla olduğu için askeri kapasite anlamında dünyada beşinci olduğunu söylemek çok iddialı bir söylem olacaktır.

Sonuç olarak, ülkelerin savunma bütçeleri değerlendirildiğinde, devletlerin savunma bütçelerinde bulunan harcama kalemleri sadece silahlanma değil, bununla birlikte askeri sistemin icrası için gerekli olan askeri personel maaşları, işletme ve bakım, tedarik, askeri inşaat, döner sermaye, AR-GE ile test ve değerlendirme gibi her türlü operasyonel ve lojistik maliyetlerdir. Bu bağlamda, Birleşik Devletler'in savunma bütçesine ayırdığı kaynakların hem kendine en yakın olan ülke Çin'den hem de kendinden sonra gelen on devletin toplam harcamasından daha fazla miktarda olmasının temel nedeni dünyanın dört bir yanına yayılmış olan ordusunun faaliyetleridir. Askeri üslerinin, uçak gemilerinin ve bunlarla birlikte operasyonlarda bulunan kara, deniz ve hava araçlarının getirmiş olduğu yatırım ve işletme giderleri bu ülkenin savunma bütçesinin dünyanın en büyük savunma bütçesine sahip olmasına neden olmuştur. Bunun yanında, Çin ise günümüz için Birleşik Devletler kadar olmasa bile dünyanın en büyük iki ekonomisinden biri olması dolayısıyla

savunma bütçesine ayırdığı kaynakları her geçen yıl arttırmaya devam etmektedir. Konuyla ilgili olarak, Birleşik Devletler Savunma Bakanlığının tahminlerine göre “birkaç yıl sonra, Çin’in resmi savunma bütçesi büyük bir olasılıkla ortalama yıllık %6 oranında artarak 2022 yılında 260 milyar dolar olacaktır. (Office of the Secretary of Defence, 2019, s. 95). Son olarak, Rusya da her ne kadar dünyanın en büyük iki nükleer gücünden biri olsa bile askeri harcamaları Birleşik Devletler ve Çin kadar yüksek bir ülke değildir. Örneklem ülkelerin savunma bütçelerindeki bu fark bize Birleşik Devletler’in hem öz savunması için hem de küresel operasyonlarının lojistik kabiliyetlerini sürdürebilmek için Çin ve Rusya’ya göre daha fazla savunma bütçesine sahip olduğunu, Çin ve Rusya’nın ise küresel bir operasyonel ve lojistik ağına sahip olmadıkları için savunma bütçelerinin bölgelerindeki öz savunmalarını sağlayabilmek için gerekli askeri kapasiteleriyle orantılı olduğunu göstermektedir.

2.2. Silah Sanayi

Devletlerin askeri kapasitesini ölçmek için kullanılabilecek bir diğer veri seti ise devletlerin silah sanayisinin büyüklüğü ve bu alanda çalışan özel ya da kamu şirketlerinin yıllık gelirleridir. Devletler askeri kapasiteleri arttırmak için bütçelerinden kaynak aktarmaktadırlar. Bu kaynak aktarımının temel amacı, devletlerin kendi askeri kapasiteleri arttırmak olsa da bunun yanında, devletler başka devletler için de, özellikle müttefik devletler, silah üretimi yapmakta ve buradan hem gelir elde etmekte hem askeri sanayileri için gerekli olan sürekliliği sağlamakta hem de üretim performanslarını arttırmaktadır. Devletler tarafından sadece savaş zamanı değil, caydırıcılık için barış zamanında da hazırda ordu tutulmaktadır ve bu ordunun sürekliliği için eldeki teknolojinin yenilenmesi ve askeri sanayinin savaş zamanı ihtiyaç duyulan silahlar ile mühimmatlar için hazır bir üretim sistemine sahip olmasının temin edilmesi gereklidir. Bundan dolayı, savaş sanayinin desteklenmesi birbirleriyle sebep sonuç ilişkisi olan iki açıdan önemlidir. Bunlardan biri acil durum ya da savaş zamanı hazır bir üretim ve tedarik zinciri, ikincisi ise bununla bağlantılı olarak bu üretim ve tedarik zincirinin sürekliliği için diğer ülkelere barış ve bazen savaş zamanı askeri ürünlerin satışıdır.

Birincisi değerlendirilecek olursa silah sanayi stratejik bir sektördür ve diğer sanayi kollarından ayrılan noktaları üretilen ürünlerin birim maliyetlerinin yüksek olması ve alıcılarının devletler olmasıdır. Bir füze savunma sisteminin, bir savaş gemisinin ya da

bir savaş uçağının teknolojisinin maliyeti yüksek ve aynı zamanda satış adedi düşüktür. Dolayısıyla, sirkülasyonu çok olmayan bu sanayi kolunun devamlılığı ve yeni teknolojiler üretebilmesi için gerekli olan araştırma ve geliştirme faaliyetleri için yüksek gelir elde etmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde, diğer devletler bunu yapacaktır ve zamanla sahip olunan teknoloji diğer devletlerden geri kalabilir ve bu alandaki üstünlük kaybedilebilir. Dolayısıyla, devletler ihtiyaçları olan ürünleri tedarik ettikten sonra askeri sanayiye kendi haline bırakamaz. Bundan dolayı, devletler silah sanayilerinin üretimlerini sürdürülebilir kılmak için ya sürekli devlet kaynaklarından sübvans yapmalılar -ki bu çok maliyetli bir operasyondur.- ya da maliyeti ihraç etmek için müttefik devletlere de satış onayı vermelidirler.

İkinci husus da diğer devletlere yani müttefik devletlere silah satmanın avantajlarıyla ilgilidir. Bu açıdan üç temel fayda ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan ilki ve birinci hususla nedensel bağı olanı bu satışlardan gelir elde edilmesidir. Birinci hususta ele alınan ve sürdürülebilir bir üretim ve tedarik zincirinin savaş esnasında da var olabilmesini sağlamak ve silah sanayinin maliyetini yurtdışına ihraç etmek için gerekli olan en stratejik hamledir. Bu sayede, devletler ihtiyaçlarından fazla üretim planlaması yapmakta ve üretilen bu silahların gelirleriyle hem üretim maliyetini düşürmekte hem de yeni nesil silahlar için gerekli olabilen AR-GE araştırmalarının finansmanına katkı sağlayabilmektedirler. Bir diğer fayda ise bağımlılık olarak ele alınabilir. Silah sanayi sadece ürün satmaz ürünlerle birlikte sistemler de satar. Bir radar sisteminin ya da bir hava savunma sisteminin ya da bir savaş uçağının satışı beraberinde ordu içerisinde bu yeni sistemlerin diğer silahlarla ya da sistemlerle birlikte koordineli ve verimli çalışabilmesi için sistem bağımlılığını da getirir. Stratejik silahların kullanım ömrü onlarca yılla planlandığı için bir ülkeden alınan bu sistemlerden bir anda vazgeçmek hiçbir devlet için kolay değildir. Ve bu yüzden, silah satıcısı ülkelere olan bağımlılık onlarca yıl devam edebilmektedir. Bununla birlikte, günümüz silah teknolojileri tek başına mekanik sistemler değil, aynı zamanda elektronik sistemlerdir. Bu da beraberinde, satışı yapılan silahların üzerlerindeki yazılımlar sayesinde, alıcı devletin, satıcı devlete karşı kullanımını sınırlandırmaktadır. Üçüncü faydaya gelindiğinde de satışı yapılan bu silah sistemleri birer enformasyon toplama aracı olarak da vazife görebilmektedir. Radar sistemleri, hava araçları vb. birçok silah sistemi sayesinde, satıcı devletler bu silahların

üzerlerindeki yazılım kodları marifetiyle alıcı devletlerden enformasyon elde edebilme şansına sahiptirler.

Devletlerin silah şirketlerinin performansına gelindiğinde, silah sanayinin diğer sanayi kollarındaki gibi geniş kitlelere satış yapabilecekleri ürünlere sahip olmamasından dolayı sahip oldukları gelirlerin de diğer sektörlerle nazaran daha az olduğu görülebilmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi yüksek teknoloji ve AR-GE maliyeti olan bu şirketlerin sübvansiyonunun gerekliliği de şu verilerde net bir şekilde kendini göstermektedir. Dünyanın en büyük on beş imalat sanayi şirketinin toplam gelirleri 2.453 milyar USD'dir. Buna karşılık, dünyanın en büyük silah üreticisi şirketlerinin sadece silah üretiminden elde ettiği gelir 245 milyar USD'dir ve ayrıca buna sivil ürün üretiminden elde ettikleri gelir de eklendiğinde toplam gelirleri 522 milyar USD'dir (Stockholm International Peace Research Institute, 2019, s. 8). Bu verilerden çıkan en önemli sonuçlardan biri, bu silah üreticisi şirketlerin bir kısmının askeri üretim harici sivil üretim de gerçekleştirdiği -ki daha önce bahsedildiği gibi silah sanayinin sürdürülebilir olması için aynı kaynakları hem silah hem de sivil sanayide kullanmak stratejik öneme sahip bir üretim sistemidir.- bir diğeri ise yukarıda yapılan tartışmayı desteklemesi açısından askeri sanayi üzerine çalışan şirketlerin gelir üretme konusunda sivil sanayide üretim yapan şirketlere göre daha az imkâna sahip olduğudur. Bunun yanında, bu verilerin alındığı kaynağın ilgili tablosuna bakıldığında, listenin silah üreticisi şirketler kısmının ilk şirketinin silah satışından elde ettiği gelir imalat sanayi şirketlerinin bulunduğu listenin sonundaki şirketin elde ettiği gelirden düşüktür. Ayrıca imalat sanayi şirketleri listesinin başında bulunan şirketin geliri silah satışı yapan şirketlerin bulunduğu listedeki tüm şirketlerin toplam gelirinden fazladır.

Silah sanayinin dünyadaki genel durumuna bakıldığında, dünyanın en büyük yüz silah üreticisi şirketinin 2018 yılı silah satış gelirleri yaklaşık 420.310 milyon USD'dir (Stockholm International Peace Research Institute, 2019, s. 9-10-11). Bu liste iki farklı bölümde analiz edilecektir. Bunlardan biri listenin geneli üzerinden yapılacak bir diğeri ise gelirlerin yoğunluğu nedeniyle ilk on şirket üzerinden yapılacaktır. Genel yüz şirket üzerinden yapılan değerlendirmede, Birleşik Devletler, kırk üç şirketi ve bu şirketlerin toplam %59 pay ile elde ettiği 246.090 milyon USD geliri ile açık ara öndedir (Stockholm International Peace Research Institute, 2019, s. 9-10-11). Bunun yanında, bu listedeki ilk on şirketin arasında bulunan beş Amerikan şirketinin yeri ise ilk beştir ve %35'lik pay ile

toplam satış gelirleri 148.040 milyon USD'dir. Yani, ilk yüz şirketin 1/3 gelirini Birleşik Devletler şirketleri olarak ilk beş şirket elde etmektedir. Birleşik Devletler'in bu endüstrideki muazzam üstünlüğü, bu devletin silah teknolojileri alanında diğer devletlere karşı elde ettiği ve edebileceği teknolojik yeteneği gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte, Rusya'nın bu listenin içinde bulunan on şirketinin payı 36.220 milyon USD satış geliri ile %8,6'dır (Stockholm International Peace Research Institute, 2019, s. 9-10-11). Bunun yanında, Rusya'nın ilk on şirket arasında herhangi bir şirketi bulunmamaktadır. Çin cephesine gelindiğinde, bu ülkenin silah şirketleriyle ilgili yeterli bilgi bulunmadığı için SIPRI tarafından dünyanın en büyük yüz silah üreticisi ve hizmet sağlayıcısı şirketlerinin arasına dâhil edilememiştir. Bununla birlikte, SIPRI'nin tahminleri, Çin'in üç devlet şirketinin, bu sıralamada ilk ona ve yedi şirketinin de bu listede ilk yüze girebileceği yönündedir (Stockholm International Peace Research Institute, 2019, s. 2). Bu açıdan değerlendirildiğinde, Çin'in silah sanayisinin Rusya ile benzer kapasitede olduğu söylenebilir.

Verilen data'lara göre silah sanayisinin büyüklüğü bakımından, Birleşik Devletler'in sadece Çin ve Rusya'ya göre değil, aynı zamanda dünya genelindeki payı açısından da üstün bir kapasiteye sahip olduğu görülebilmektedir. Çin ve Rusya ise bu bakımdan silah sanayilerinin toplamında bile Birleşik Devletler'in çok gerisinde kalmaktadırlar. Silah sanayisinin büyüklüğü, ülkelerin ekonomik güçlerini ve silah satış gelirlerini etkilediği için ülkelerin müttefik sayıları ve küresel ölçüde operasyonel kabiliyetleriyle doğru orantılıdır. Bu bakış açısıyla incelendiğinde, Çin ve Rusya'nın hem ekonomik olarak hem müttefik sayısı olarak hem de küresel operasyonel güç olarak Birleşik Devletler'e göre daha az kapasiteye sahip devlet olmaları, silah sanayisinde de büyük olamamalarına neden olmuştur denilebilir.

2.3. Nükleer Silahlar

2.3.1. Kıyamet Günü

Sistemik değişikliklerin gerçekleşmesi için olması düşünülen savaş durumunun Soğuk Savaş dönemi sonundaki sistemik değişimde meydana gelmemiş olmasının olası en büyük nedeni nükleer silahların konvansiyonel savaş mantığını değiştirmesinde yatmaktadır. Konvansiyonel bir savaşta taraflar savaşı kazanabilecekleri düşüncesiyle çatışmaya girerler. Her ne kadar savaştan kaçınan devletler olsa bile bir savaş durumunda,

bu devletler de dezavantajlarını avantaja dönüştürebilme olasılıklarını savaş taktiklerine yansıtıp o savaşı kazanmaya çalışırlar. Ancak 1945 yılında, insanlığın daha önce hiç görmemiş olduğu derecede yıkıma ve ölüme sebep olan nükleer silahların kullanılmaya başlamasıyla ilk defa dünya savaş tarihinde farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Nükleer silaha sahip olan devletler Oyun Teorisi'nin dördüncü sonucuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu teoriye göre: A devleti ve B Devleti birbirleriyle savaş durumuna geçtiklerinde, bunun muhtemelen göreceli olarak dört sonucu vardır. Birinci duruma göre A devleti ve B devleti bu savaşın sonucunda birlikte kazançlı çıkabilirler. İkinci duruma göre A devleti savaştan kazançlı çıkıp B devleti zarar edebilir. Üçüncü duruma göre ise A devleti zarar edip B devleti kazançlı çıkabilir. Son ve asıl olarak nükleer silahlar çağında geçerli olan durumda ise hem A devleti hem de B devleti savaşı kaybeder. Dördüncü durumun sonucunun nükleer kapasiteye sahip her devlet tarafından kestirilebiliyor olması, savaş ihtimalini düşürmektedir. Bu nedenle, “nükleer gücün faydası, temelde diğerleri tarafından yapılabilecek saldırının caydırıcılığı ile sınırlı kalmaktadır” (Keohane & Nye, 1987, s. 727). Bu sayede, “nükleer silahlar, güvenilirlik sorununu çözer; bir başka deyişle, nükleer silahlar kendi güvenilirliklerini yaratır” (Waltz K. N., 1993, s. 53).

Nükleer silaha sahip devletler açısından bir diğer önemli nokta, nükleer silaha sahip olan devletin İkinci Vuruş Kapasitesi'ne sahip olup olmadığıdır. Yani A devleti tarafından B devletine gönderilen nükleer başlıklı balistik bir füze B devletini vurduktan sonra B devleti buna karşılık olarak A devletine nükleer başlıklı balistik füze gönderebilir mi? Bu tür bir kapasiteye sahip olabilmek için öncelikli olarak nükleer güç olan devletlerin coğrafi olarak da büyük olmaları elzemdir. Büyük topraklara sahip devletler stratejik noktalarını dağınık bir şekilde farklı noktalara konumlandırabilirlerken küçük toprak parçalarına sahip devletler ise bu konuda dezavantajlı bir durumdadırlar. Çünkü bu devletlerin tüm stratejik noktaları belli bir yerde yoğunlaşmıştır. Bu da beraberinde, düşman devlet için daha basit bir yok ediş sağlayabilmektedir. Bütün bu sıralanan nedenler nükleer güçleri diğer güçlere karşı avantajlı bir duruma getirmektedir.

Nükleer silahların caydırıcılığı üzerine bir örnek verecek olursak, günümüzde, nükleer güce erişen yeni bir devlet ortaya çıkmıştır. Yıllardır kapalı bir rejim olarak yönetilen ve Rusya (1991'den önce Sovyetler Birliği) ile Çin tarafından bölgesel çıkarları için desteklenen Kuzey Kore, bugün dokuzuncu nükleer güç -diğer sekizi; Birleşik Devletler,

Birleşik Krallık, Çin, Fransa, Hindistan, İsrail, Pakistan ve Rusya- olarak sahneye çıkmıştır. Başta Birleşik Devletler olmak üzere, Batılı devletler tarafından sürekli olarak yaptırımlara maruz kalmış olmasına rağmen karşı blok tarafından himaye edilerek bugün bu nükleer kapasiteye sahip olmuştur. Özellikle, son birkaç yıldır, Batı ile Kuzey Kore yönetimi arasında ciddi manada gerilimler olmuşsa da hiçbir gerilim 2017 yılında yaşananlar seviyesine ulaşmamıştır. Kuzey Kore, Birleşik Devletler'in Pasifik Okyanusu'ndaki birçok stratejik noktasına yakın yerlere nükleer başlıklı füze denemesi gerçekleştirmiştir. Yapılan bu denemeler Bölge'de suların ısınmasına neden olmuştur. Ve belki de karşılıklı restleşmenin en üst noktası ise Kuzey Kore'nin Birleşik Devletler'in Bölge'deki en önemli müttefiki ve koruyucusu olduğu Japonya'ya karşı yapılan ve ülkenin hava sahası üzerinden geçerek Pasifik sularına gönderilen nükleer başlıklı füzelerdir. Kuzey Kore'nin bu eylemine karşı Birleşik Devletler yönetimi birkaç sözlü sataşma ve tehditkâr açıklamadan başka fiili olarak bir şey yapamamıştır. Çünkü "nükleer silahlar, stratejik kuvvetleri tek bir amaca yöneltir: bir ülkenin hayati çıkarlarına yönelik saldırıları caydırmak" (Waltz K. N., 1993, s. 53). Dolayısıyla, Kuzey Kore'nin sahip olduğu bu nükleer silahlar birinci derecede Birleşik Devletler'in hayati çıkarlarına tehdit oluşturmadığı için Birleşik Devletler Kuzey Kore'ye karşı aynı seviyede bir cevap vermekten kaçınmıştır. Bu da nükleer silahlara sahip olmanın ne denli önemli bir askeri kapasite artırımı olduğunu gösteren indikatördür. Gilpin'in söylemiş olduğu gibi: "... nükleer çağda düzen, karşılıklı caydırmanın temeli üzerine inşa edilmiştir" (Gilpin, 1988, s. 612).

Kuzey Kore ve Birleşik Devletler arasında yaşanan bu nükleer gerilimin başka önemli bir göstergesi de Japonya ve Güney Kore'nin, Birleşik Devletler ile olan müttefiklik ilişkilerinin gözden geçirilmesinin gerekliliği üzerinedir. Waltz, Japonya gibi ekonomik ve teknolojik güçlerin Birleşik Devletler'i dengelemeyi çalışması gerektiğini ama bunu yapmamasının bir anomali olduğunu değerlendirmiştir (Waltz K. N., 2000, s. 33). Evet, Japonya ekonomik ve teknolojik açıdan yeterli bir kapasiteye ulaşmasına rağmen askeri bir güç olarak sahneye çıkmayı ertelemek zorunda kalmıştır denilebilir. Bundaki temel güdülerden bir tanesinin Birleşik Devletler'in Japonya'nın güvenliğini sağlaması ve Japonya'nın da bu sayede askeri maliyete girmek istememesi olduğu da düşünülebilir. Beleşçilik olarak adlandırabileceğimiz bu durumda, Japonya askeri maliyete katlanmayarak uluslararası sisteme büyük bir askeri aktör olarak girmeyi geciktirmek

istemektedir. Lakin Kuzey Kore ile yaşanan nükleer gerilim ve bunun neticesinde, Birleşik Devletler'in Japonya ve Güney Kore'nin güvenliği konusunda yeterince aksiyon alamamış oluşu, Japonya'nın artık kendi güvenliği için Birleşik Devletler güvenlik şemsiyesinin yeterli olmadığı fikrini benimsemesine neden olmuştur.

Ayrıca, bu nükleer kriz, uluslararası ilişkiler üzerine çalışanların şu soruları sormasını sağlamış olmalıdır. Birincisi, ikinci vuruş kapasitesine sahip olan Birleşik Devletler neden bu kapasiteye sahip olmayan Kuzey Kore'ye karşı gerekli müdahaleyi yapamamıştır? İkincisi ise nükleer bir güç olan Birleşik Devletler yine kendisi gibi nükleer bir güce karşı müttefiklerini korumaya devam edebilir mi? Yani, Japonya ve Güney Kore'ye karşı Kuzey Kore'den nükleer silah kullanılmadan konvansiyonel yöntemlerle tehdit gelse veya toprak işgali gerçekleşse Birleşik Devletler bu duruma karşılık askeri müdahale yapabilir mi? Bu soruyu cevaplamak elbette ki kolay değildir. Ancak, bu soruların cevaplanmasına yardımcı olacak örnekler ile dünya siyasi tarihinde karşılaşılmıştır. Örneğin: Birleşik Krallık, Fransa ve İsrail'in Süveyş Kanalı ile ilgili olarak yapmaya çalıştıkları Mısır müdahalesine karşı Sovyetler Birliği; Fransa ve Birleşik Krallık'ı, Paris ve Londra'ya atom bombası atmakla tehdit etmiş ve duruma bu iki devletin hamisi olan Birleşik Devletler tarafından müdahil olunmamıştır. Nükleer güçler belli kırmızıçizgiler etrafında hareket etmektedirler. Varoluşsal bir durumla karşı karşıya kalmadıkları sürece birbirleriyle böyle bir nükleer savaşa girişmeyeceklerdir. Amerikalılar ya da Ruslar kadar olmasa da bir nükleer güç olan Kuzey Kore'nin Japonya'yı ya da Güney Kore'yi bölgesel olarak ya da tamamen işgal etmesi durumunun Birleşik Devletler yönetimi tarafından varoluşsal bir durum olarak algılanmaması ihtimali her zaman için göz önünde bulundurulmalıdır. Böyle bir durumda, Kuzey Kore ile nükleer bir savaşa girişmektense alternatif stratejiler geliştirmeye çalışması daha muhtemeldir. Nitekim son olayların göstermiş olduğu gibi Birleşik Devletler yönetimi Kuzey Kore yönetimini askeri yollarla değil, devlet başkanına suikast ya da rejimi devirmek gibi alternatif yollarla etkisiz hale getirmeye çalışmaktadır.

Nükleer silahların, ilk kez 1945 yılında, Birleşik Devletler tarafından Japonya'ya karşı kullanılmasından sonra büyük bir ihtimalle bütün devletlerin böyle bir silaha sahip olmak gibi bir arzusu ortaya çıkmıştır. Ama kuşkusuz yüksek bir teknoloji gerektirdiği için ancak bu seviyede bir teknolojik yeteneğe sahip olan devletler bu silaha sahip olabilecektir ve olmuştur da. Atom bombasının ilk defa kullanılmasıyla birlikte, çok-

kutuplu bir sistemin ürettiği İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir. Birleşik Devletler savaşı bitiren bu yeni teknolojinin vermiş olduğu üstünlükle oyun kurucu olarak dünyada yeni bir sistemin inşasında önemli bir rol almıştır. Bugün hâlâ varlıklarını sürdüren uluslararası kurumların büyük bir çoğunluğu bu dönemde yenedünyanın mekanizmaları olarak oluşturulmuştur. Ancak Birleşik Devletler'in dünya üzerindeki üstünlüğü İkinci Dünya Savaşı'nın bir diğer kazanan devletinin de atom bombasına sahip olması ile göreceli olarak azalmıştır. 1949 yılında, dünyada artık iki tane nükleer güce sahip devlet bulunmaktadır. Nükleer silahların uluslararası sisteme dâhil olmasıyla birlikte, Soğuk Savaş olarak adlandırılan yeni bir savaş türü ortaya çıkmıştır. Zaten, nükleer silahların tarihi de her ne kadar başka devletler de sahip olsa bile, Batı ya da Liberal Blok olarak adlandırılan Birleşik Devletler ile Doğu ya da Sosyalist Blok olarak adlandırılan Sovyetler Birliği arasında geçen rekabetin tarihidir. Nükleer silahlar öyle silahlardır ki sahip olan devlete dokunulmazlık zırhı kazandırır. Bunun anlamı “nükleer silahlar göreceli değil, mutlak silahlardır” (Brodie, 1946, alıntıl原因 Waltz K. N., 1988, s. 627). Sovyetler Birliği de tıpkı Birleşik Devletler gibi bu silahlara sahip olduktan sonra dokunulmazlık kartını kullanmaya başlamıştır. Ve yaklaşık yarım asır sürecek olan bir adıyla Soğuk Savaş diğer bir adıyla İki-kutuplu Sistem dönemi başlamıştır.

Nükleer rekabetin Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği arasında başlamasıyla birlikte, diğer önde gelen devletler de bu yarışta var olmak için çalışmalara başlamıştır. Bu yoğun çalışmalar neticesinde, sırasıyla 1952 yılında Birleşik Krallık, 1960 yılında Fransa, 1964 yılında Çin, 1974 yılında Hindistan, 1998 yılında Pakistan, 2006 yılında Kuzey Kore ve tarihi bilinmemekle birlikte İsrail de nükleer silahlara sahip olmayı başaramışlardır. İsmi zikredilen bu devletlerden yalnızca İsrail bir nükleer silaha sahip olduğu ya da olmadığı konusunda bir deklarasyonda bulunmamıştır. Ama buna rağmen İsrail'in bir nükleer silaha sahip olduğu düşüncesi ağırlıklı olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında, “nükleer silahlar tek başına devletleri büyük güç haline getirmez. Britanya ve Fransa, nükleer silahlara sahip olduklarında büyük güç olmadılar” (Waltz K. N., 1993, s. 52). Çünkü nükleer silahlar büyük güç olabilmek için gerekli olan güç kapasitesinin sadece bir kısmını karşılar. Güç kapasitesinin diğer kısımları olmadan büyük güç olunamaz.

Nükleer silahları konvansiyonel silahlardan ayıran bir başka önemli özelliği ise her ne kadar yüksek teknoloji gerektiren bir silah olsa bile nükleer silahların tahrip gücünün birim maliyeti düşük olduğu için ekonomik olarak güçlü olmayan devletler bile

kaynaklarını verimli kullanarak bu teknolojilere sahip olabilmışlardır. Konvansiyonel silah teknolojisinde uçaklar, tanklar, gemiler ve balistik füzeler yapabilmek düzenli bir orduyu her yönüyle donatabilmek için ciddi miktarlarda para harcamanız gerekmektedir. Ancak nükleer silah üretmek için bu kadar ciddi miktarlarda para ödemenize gerek yoktur ve nükleer silahların konvansiyonel silahlara nazaran caydırıcılığı kat ve kat fazladır. Bu yüzden Pakistan, Hindistan ve Kuzey Kore gibi ekonomik kapasitesi Birleşik Devletler, Birleşik Krallık ve Fransa kadar yüksek olmayan devletler aynı nükleer silah liginde yarışabilmektedir. Dünya ekonomilerinin sıralamalarının yapıldığı önemli endekslere bakıldığında, içerisinde kişi başı nominal gayrisafi yurtiçi hasılası 2.000 USD civarında olan Hindistan ve Pakistan'ın nükleer silahlara sahip olmaları diğer geri kalmış ülkeleri nükleer silah sahibi olma konusunda teşvik edici bir durumdadır. Bu da şu anlama gelmektedir: “Nükleer silahlar ekonomik yeterlilik ile askeri güç arasındaki ilişkiyi değiştirdiği için, lider üreticinin ekonomik yeterliliğinin yarısından daha azı ile bir ülke, statükocu bir politika ve caydırıcı bir stratejiyi benimserse askeri olarak rahatlıkla rekabet edebilecektir” (Waltz K. N., 1993, s. 53). “Bununla birlikte, nükleer bir dünyada, bir ülkenin bir tarafta ekonomik ve teknolojik kapasitesi ile öbür tarafta askeri kapasitesi arasındaki bağlantı gevşemiştir” (Waltz K. N., 1993, s. 51).

Nükleer silahların kullanılmasıyla son bulan bir dünya savaşından sonra, dünya, büyük devletlerin birbirleriyle henüz savaşmadıkları aşağı yukarı seksen yıl geçirdi. Elbette ki bir dünya savaşı olmadan geçen bu seksen yılın sebebinin nükleer silahlar olduğu ampirik olarak test edilebilir bir iddia değildir. Ama nükleer silahlar kendi savaş rejimlerini de beraberinde oluşturmuşlardır. Yani, “nükleer silahlar onlara sahip olan devletlerin hayati çıkarlarını duraksamadan korumuş ve uluslararası düzeni muhafaza etmiştir” (Waltz K. N., 1993, s. 53). Ancak bütün bunların yanında, yok ediş gücüne sahip olma avantajının yanında nükleer silahların konvansiyonel silahlara benzer özellikleri de vardır. İnsanlık tarihinde nefes nefese yapılan ilk savaşlardan sonra sırasıyla mesafeye dayalı savaş sistemlerine geçilmiştir. Yani düşmanın vücuduna yakın temas yoluyla verilmek istenen hasar zamanla yeni teknik araçların icadıyla uzak mesafelerden verilmeye çalışılmıştır. İnsanoğlu bu amaç doğrultusunda mızrak ve ok gibi uzun mesafelere yönlendirilebilen askeri araçlar kullanmaya başlamıştır. Daha sonraları ise barutun icadıyla birlikte tüfekler ve toplar askeri savaş sistemlerinin içerisine girmiştir. Her bir saldırı aracı aynı zamanda kendi savunma sistemlerini ortaya çıkarmıştır. Mızraklar ve oklar kalkanların

yapılmasına sebep olduğu gibi tüfekler ve toplar da büyük kale duvarlarının ve surların savunma sistemlerinde kullanılmasına neden olmuştur. Bu silah teknolojilerinin tahribat gücünü arttırmak için ise kimi zaman okların ucunda ateş yakılmış ya da top g llerinin içerisine şarapnel parçaları yerleştirilmiştir. Aslında, modern dünyanın silahlarının da bu savaş sistemlerinden farkı yoktur. Sadece teknolojinin gelişmesiyle mızrak, ok, ya da g llelerin yerine binlerce km mesafe kat edebilen füzeler bu füzelerin etkisini arttırmak için ise başlık olarak ateş ya da şarapnel değil de nükleer bomba kullanılmaktadır. Aynı şekilde, bu silahlara karşı savunma sistemleri için ise kalkan ya da büyük kaleler inşa etmek yerine yine radar sistemleri ile çalışan füze savunma sistemleri kurulmuştur. Yani görüldüğü üzere temel savaş sistemi ontolojik olarak aynı kurallar çerçevesinde sadece teknik farklılıkla devam etmektedir. Bütün bu açıklamalar ışığında, nükleer silahların uluslararası sistemin oyuncuları arasındaki güç dağılımına etkisi sadece rakamlarla ifade edilemez. Nükleer silahların niteliği de bu g   dağılımının temel belirleyicilerinden biridir.

2.3.2. Gücün Sayısal Dağılımı

Bugün dünya üzerinde yaklaşık olarak 14.465 adet nükleer silahın olduğu tahmin edilmektedir (Stockholm International Peace Research Institute, 2018, s. 236). Çeşitli yollarla elde edilen bu veriler bize mutlak nükleer silah sayısını vermez. Ancak bu sayıları elde ederken kullanılan yöntemler sayılar üzerinde aşağı yukarı bir tahmin y r tmemize olanak sağlar. Bu verilerin elde ediliş biçimi, bir cinayet mahallinde olay yeri inceleme ekiplerinin herhangi bir materyalden DNA  rnekleri bulmaya çalışması gibidir. Kimi devletler için bu ipuçları b t celerindeki savunma harcamaları kalemlerinde, kimileri için strateji belgelerinde, kimileri içinse yıllıklarda bulunabilir. Bu kadar detaylı yapılan çalışmalar neticesinde, elde edilen verilere göre bu nükleer silahların hemen hemen %90'ı Birleşik Devletler ve Rusya Federasyonu'na aittir. Nükleer silahların yaklaşık %10'luk kısmı ise geriye kalan yedi devlet arasında dağılmaktadır. Birleşik Devletler ve Rusya Federasyonu'nun diğer devletlere nazaran bu kadar fazla sayıda nükleer başlıklı silaha sahip olmaları, nükleer silah sahibi devletler arasında da bir şampiyonlar liginin olduğunu göstermektedir. Bu iki devletin de nükleer silahlanma yarışında önde olmalarının önemli sebeplerinden biri Soğuk Savaş Dönemi boyunca süre gelen silahlanma yarışında her iki kutbun hami devletleri olmasıdır. Bu devletlerin biri Liberal Dünya'nın en büyük devleti

iken bir diğ er devlet ise Sosyalist Dünya'nın en büyük devletidir. Birleşik Devletler dünyanın en büyük ekonomik gücüne sahip olmasından ötürü nükleer silahlanmaya önemli miktarlarda ekonomik kaynak aktarabilmişken Rusya Federasyonu'nun selefi olan Sovyetler Birliği ise göreceli olarak Birleşik Devletler kadar büyük olmayan ekonomik kaynaklarını özellikle nükleer silahlara yoğunlaştırarak silahlanma yarışıında diğer devletlere fark atmıştır. Bu yarış sürecinde taraflar birbirlerinin ve diğer nükleer silah sahibi olan devletlerin nükleer kapasitelerini kontrol altında tutabilmek için çeşitli zamanlarda The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) (1968), The Partial Test Ban Treaty (PTBT) (1963), The Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty (CTBT), The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW), The Nuclear Suppliers Group, The Missile Technology Control Regime, The Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, The Wassenaar Arrangement gibi önemli antlaşmalar imzalamışlardır. Bu antlaşmaların ne kadar bağlayıcı olduğu ise gerçekten tartışmalı bir konudur. Antlaşmaya taraf olan devletlerin taahhütlerini yerine getirip getirmedi lerinin denetlemesini yapabilmek ne boyutta uygulanabilir bir durumdur. Bundan dolayı, devletler birbirlerini ancak istihbarat örgütlerinin ya da teknolojik imk nlarının gözetlemeye elverdiği ölçüde denetleyebilmektedirler. Çalışmanın bir diğer örneklemini olan Çin ise nükleer silahlanma yarışına nükleer silahın ilk kullanıldığı tarihten yaklaşık yirmi yıl sonra 1964 yılında Birleşik Krallık ve Fransa'nın hemen ardından beşinci devlet olarak girmiştir. Çin'in nükleer rekabette Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği'nden sayısal olarak çok geri kaldığı elde edilen sayısal verilere de yansımaktadır. Günümüzde Çin'in sahip olduğu nükleer silahların bilinen sayısı diğer iki başat gücün her birinin sahip olduğu sayının %5'ine bile denk gelmemektedir. Elden edilen bu veriler, bize, nükleer silah yarışında Birleşik Devletler ve Rusya'nın Çin karşısında açık ara önde olduğunu göstermektedir.

2.3.3. Stratejik mi? Taktik mi?

Nükleer silahları kendi aralarında tasnif ederken dikkat edilmesi gereken bir başka nokta ise bu silahların ne kadarının stratejik ne kadarının taktik nükleer silahlar olduğu meselesidir. Bir nükleer silah tıpkı bir konvansiyonel silahta olduğu gibi hedefin büyüklüğüne ya da meydana gelmesi istenen tahribata göre farklı amaçlar için tasarlanabilir. Hedefler yalnızca kıtalararası mesafede değil, bazen birkaç on kilometre

uzaklıkta da olabilir. Bir devlet saldırı ya da savunma amacının hangisiyle olursa olsun bir nükleer silahı başka bir devlete karşı kullanmak isterse bu silahı hedefe ulaştırma için birçok yol deneyebilir. Bunlardan biri balistik füzeler kullanarak binlerce km ötedeki hedefleri vurmak bir diğeri ise bombardıman uçaklarına yerleştirilmiş nükleer bombaların İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine Amerikalılar tarafından B-29 bombardıman uçağı ile bırakılması şeklinde gerçekleştirilebilir. Yukarıda sayılan örnekler stratejik amaçlardan dolayı kullanılan nükleer silahlar içindir. Taktik nükleer silahlar ise daha yakın hedeflere büyük hava radar sistemlerinin yakalayamayacağı şekilde kullanılan ve daha düşük seviyede imha kapasitesine sahip silahlardır. Bu nükleer silahlar, bazen bir F-16 ya da Su-34 gibi jet motorlu savaş uçakları ile bazen bir doçka bazen de boyutundan ötürü bir sırt çantası ile hedefe taşınabilmektedir. Rusya'nın sahip olduğu aktif nükleer silah (imha edilmeyi bekleyenler hariç) kapasitesinin yaklaşık olarak %40'ını taktik nükleer silahlar oluştururken, Birleşik Devletler'in sahip olduğu aktif nükleer silah kapasitesinin yaklaşık %5'ini taktik silahlar oluşturur. Sayısal verilerin bize gösterdiği önemli bir nokta, her konuda birbirleriyle yarış halinde olan bu iki nükleer gücün taktik silahlar konusunda aynı davranışı sergilememiş olmasıdır. Taktik nükleer silahlara sahip olmadaki bu devasa fark iki ülkenin birbirleri arasındaki jeostratejik konumlarıdır. Amerikalıların sadece iki komşusu olması ve dünyanın diğer noktalarından okyanuslarca tecrit edilmeleri onların stratejik nükleer silahlara daha fazla ihtiyaç duymalarına neden olmuştur. Aksine Ruslar ise dört bir taraftan kara sınırı komşularına sahiptir ve bu komşuların birkaçının da nükleer silaha sahip olması Rusların taktik nükleer silahlara daha fazla önem vermelerine neden olmuştur. Bütün bunların yanı sıra, taktik nükleer silahların çok önemli bir riski vardır. Nükleer silahların en önemli özelliğı ikici vuruş kapasitesine sahip olmayan devletlerin kazanma şansının olmadığı bir yok edici olmasıdır. Taktik nükleer silahlar ise imha etkilerinin az olması nedeniyle saldırıya uğrayan devlete ikinci vuruş kapasitesi sağlamaktadır. Yani, bir nükleer devlet başka bir nükleer devlete taktik bir nükleer silahla saldırırsa bu saldırıya uğrayan devlete büyük bir zarar veremeyeceğinden, bu devletin saldıran devlete karşı belki beş belki on taktik nükleer silahla ya da bir tane stratejik nükleer silahla saldırmasına ve ilk saldırıyı gerçekleştiren devletin ya çok büyük yara almasına ya da yok edilmesine neden olur.

2.3.4. Uranyum Zenginleştirme

Son yüzyılın icadı olan nükleer fizyon ve füzyon teknolojisi, sadece askeri alanlarda kullanılmamaktadır. Nükleer teknoloji başta enerji ve sağlık olmak üzere birçok farklı alanda barışçıl yollarla kullanılmaktadır. Özellikle, enerji alanında kurulan nükleer reaktörler ülkelerin önemli miktarda elektrik enerjisi ihtiyacını karşılamaktadır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın 2018 verilerine göre dünyada 33 devletin sahip olduğu 448 adet operasyonel nükleer güç reaktörü ve 59 adet inşa aşamasında olan nükleer güç reaktörü olmak üzere toplamda 507 adet nükleer güç reaktörü bulunmaktadır (International Atomic Energy Agency, 2018, s. 10-11). Bu reaktörlere sahip olan devletlerden sadece küçük bir azınlığı bir nükleer güç reaktörünü üretme uzmanlığına, teknolojisine ve uranyum zenginleştirme kapasitesine sahiptir. Nükleer silahlara sahip olan devletlerin haricinde Almanya, Arjantin, Brezilya, Hollanda, İran ve Japonya da uranyum zenginleştirebilmektedir. Ancak bu zenginleştirme faaliyetleri nükleer bomba yapımında kullanılan %90 oranında değil, nükleer güç santrallerinde enerji üretimi için kullanılmak üzere %3-5 oranında yapılmaktadır. Dünya üzerinde, %90 ve üzeri zenginleştirilmiş uranyum stokları yaklaşık 1.340 tondur (Stockholm International Peace Research Institute, 2018, s. 289). Bunun yaklaşık %93'ü Birleşik Devletler ve Rusya'ya aittir. Geri kalanı ise sırasıyla Fransa, Birleşik Krallık ve Çin'dedir. Bir nükleer silahın mühimmatı olan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum stokları açısından bakıldığında zaman, örneklem devletlerden Birleşik Devletler ve Rusya'nın açık ara başı çektiğini Çin'in ise çok geride kaldığını görülmektedir.

2.3.5. Nükleer Testler

Şu ana kadar verilen veriler kâğıt üzerinde sayısal değerlerden oluşmaktadır. Devletlerin konuşlandırılmış vaziyette ya da stoklarında bulunan nükleer silahlarının ne oranda başarılı oldukları, imha kapasiteleri gibi meseleler ancak uygulamada başarılı olduğu takdirde anlamlı olacaktır. Devletler silah sanayilerini sürekli olarak beslemek zorundadırlar ki bu sanayi kolu varlığını sürdürebilsin ve yeni teknolojide ürünler üretebilsin. Sanayinin ürettiği bu silahların en iyi deneme sahnesi ise savaş alanlarıdır. Günümüzde, büyük devletlerin birbirleri ile savaştıklarına şahit olmamaktayız ama ikincil güç konumundaki devletlerin birbirleri ile yaptıkları savaşlarda silah sanayisinin ne ölçüde teknolojik ürünler üretebildiğini görebilmekteyiz. Savaşlar ise sanayinin kendi

ürünlerini pazarlama için kullanacakları yegâne gösteri arenasıdır. Nükleer silahlara geldiğimiz vakit ise bu silahların Hiroşima ve Nagazaki’de kullanıldığı gibi gerçek bir durumla tarih boyunca hiç karşılaşmamıştır. Bu karşılaşma ise Birleşik Devletler’in düşmanlarının Ona boyun eğmesine neden olmuş ve Amerikan silah sanayisinin ne boyutta olduğunu diğer devletlere göstermiştir. Nükleer silahların caydırıcılık özelliklerinden ötürü nükleer silah sahibi devletler birbirleri ile savaşmamalarına rağmen nükleer başlıklı silah denemeleri yapmaktadır. Bu denemelerin birinci amacı yapılan bu silahların gerçekte de istenilen işlevleri yerine getirip getirmediğini test etmek, bir diğer amacı ise devletlerin diğer devletlere karşı askeri kapasitelerinin ne kadar iyi olduğunu göstererek caydırıcılık özelliklerini devam ettirmeye çalışmalarıdır. 1945 ile 2017 yılları arasında, dünya üzerinde tahmini olarak atmosferde ya da yeraltında toplam 2.058 nükleer patlama gerçekleştirilmiştir (Stockholm International Peace Research Institute, 2018, s. 300-301). Bu patlamaların yaklaşık %85’i Birleşik Devletler ve Rusya, %10’u Fransa, %4’ü ise Birleşik Krallık ve Çin tarafından gerçekleştirilmiştir. Nükleer patlamaların elde edilen tahmini sayısı nükleer silahların elde edilen tahmini sayısından daha güvenilirdir. Çünkü nükleer silahlara sahip olan devletlerin ne kadar sayıda nükleer bombaya sahip oldukları bilgisi kendi beyanları dışında istihbarat ve uydu görüntülerinden elde edilen bilgiler ışığında tahmin edilmeye çalışılırken, nükleer patlamalar saklanamayacak kadar büyük çapta gerçekleşen olaylar oldukları için sayıları ve etkileri diğer devletler tarafından da ölçülebilmektedir. Bütün bu veriler ışığında nükleer silah oranları ile nükleer patlama oranları arasında çok fazla fark olmadığı için devletlerin birbirleri arasındaki nükleer kapasitelerinin oransal olarak benzer miktarlarda olduğu aşikârdır.

Sonuç olarak nükleer silahların yeryüzündeki niceliksel ve niteliksel dağılımına bakıldığı vakit iki devletin diğer devletlere nazaran açık ara liderlik ettiği görülmektedir. Hem nükleer silahların sayısı hem niteliği hem de mühimmat olarak rezervlerde bulunan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum miktarı dünyada nükleer silah sahibi olan devletler arasında iki devletin merkezde olduğunu göstermektedir. Küresel rekabette, bu iki devletin rakibi olan ve bu çalışmanın örneklemeleri arasında bulunan Çin ise nükleer kapasite olarak bu iki devletin kapasitelerinin toplamının %10’unu bile sağlayamamaktadır. Hatta Birleşmiş Milletler daimi üyesi olan Birleşik Krallık ve Fransa’nın nükleer kapasiteleri bile Çin’in nükleer kapasitesinden fazladır.

2.4. Konvansiyonel Silahlar

Yukarıdaki kısımda, nükleer silahların hem caydırıcılık hem de yüksek tahrip edici özelliklerinden dolayı savaşların tarihinde ne denli önemli bir değişikliğe sebep olduğundan bahsedilmiştir. Ancak, nükleer silahların savaşların kaderini değiştirmek konusunda, bu kadar önemli bir teknolojiye sahip olmasının yanında, nükleer silahlara sahip olan eşdeğer devletlerin, nükleer kapasitelerini, nükleer silahların kaybet-kaybet (lose-lose) özelliklerinden dolayı kolay kolay kullanamayacak olmasından dolayı, güç dengesi hesaplaması yapılırken, nükleer silahların tek başına bir gösterge olarak değerlendirilmesi anlamlı olmayacaktır. Böyle bir durumda, konvansiyonel silah sistemlerine bakılması gerekir ve konvansiyonel silahların önemi ise geçerliliğini devam ettirmektedir. Savaş kendi başına bir sistemdir. Bu sistem içerisinde her bir parça savaşın kaderini değiştirebilecek niteliğe sahiptir. Nitekim nasıl ki yüksek kapasiteli topların icadı kılıç ve tüfeğin kullanımını anlamsız kılmadıysa ve yine nasıl ki yüksek teknoloji ürünü olan hava gücünün icadı klasik manada kara ve deniz ordularının önemini yok etmediyse nükleer silahların bulunması da konvansiyonel silahların önemini yok etmemiştir. Nükleer silahların bulunması nükleer silahlara sahip olan ülkelerin birbirlerine karşı savaşmalarını engellemiş ve bu ülkelere caydırıcılık özelliği kazandırmıştır. Bundan dolayı, nükleer silahlar, bu silahlara sahip olan devletlerin beka durumlarında kullanmak için hazırda tuttıkları stratejik silahlardır. Konvansiyonel silahlar ise hem düşük yoğunluklu savaşlar için hem de nükleer silahı olmayan devletlerle savaşabilmek için vardır ve nükleer silahlara göre göreceli olarak taktik silahlardır.

Nükleer silah teknolojilerini, bu kısımda, bir kenara bırakacak olursak konvansiyonel silah teknolojilerinde gelinen nokta ise son derece önemli ve bir o kadar da caydırıcılık özelliğine sahiptir. Sonuç olarak, nükleer silahların kullanılması için gerekli olan teknolojik kapasitenin beslendiği nokta da konvansiyonel silahlara dayanmaktadır. Bir nükleer başlığı kullanabilmeniz için gerekli olan balistik füze teknolojisi ya da hava araçları teknolojisi de konvansiyonel silah teknolojisinin sağlamış olduğu altyapıdır. Bu sistemlerin geldiği nokta ise konvansiyonel silahların ne denli önemli birer savaş sistemleri olduğunun göstergesidir. Nükleer silahların konvansiyonel silahlara göre göreceli olarak stratejik silahlar olmasının yanı sıra konvansiyonel silahların da kendi içerisinde stratejik ve taktik olmak üzere farklı kullanım amacına göre üretilmiş silah sistemleri bulunmaktadır. Dolayısıyla her bir silah sisteminin düşmanın özelliklerine ve

savaşın seyrine göre kullanımı büyük öneme sahiptir. Eğer uzak mesafeli hedefler arası bir yoğun savaş durumu varsa uzun menzilli silah sistemleri ve hava araçları gibi stratejik silahların kullanımı gerekliyen kısa mesafeli çatışma durumlarında tank ya da piyadelerin omuz üstü kullanabildikleri anti-tank silahlarının kullanımı taktik açıdan daha etkili olabilmektedir. Her ne kadar teknoloji yoğun sistemler kullanılsa bile alan hâkimiyetini sağlayabilmek için piyadelerin hedef bölgelerde kontrolü sağlamaları başarılı bir operasyon için büyük önem arz etmektedir.

2.4.1. Ordu Kapasitesi

Muharebe bir sistem yönetimidir. Dolayısıyla her bir unsurun koordineli bir şekilde organize olabilmesi kaçınılmaz olarak hayati öneme sahiptir. Bu muharebe sistemi ise temelde tarihsel olarak ortaya çıkan kara, deniz, hava ve günümüzde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan uzay muharebe alt sistemlerinden oluşmaktadır. Bu, her bir sistem kendi içerisinde de diğer sistemlerin belli unsurlarını ihtiva etmektedir. Ancak hangi sistemin daha önemli olduğu konusu ise savaşın tarafı olan devletlerin jeostratejik konumuyla ve imkânlarıyla doğrudan orantılıdır. Mesela bir devlet ada devletiyse alan hâkimiyetini sağlamak için bu devletin ordusunun merkezini deniz gücü oluştururken eğer bir kara devletiyse bu devletin ordusunun merkezini kara gücü oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu devlet her iki özelliğe de sahipse yine bunu belirleyecek olan bu devletin deniz ve karaya göre pozisyonu ve sahip olduğu imkânlar ya da diğer devletlerin imkânları ve tehdit olasılıklarıyla ilgili olarak farklılık gösterebilir.

Araştırmanın bu kısmında, örneklem devletlerin konvansiyonel silah kapasiteleri karşılaştırılarak bu devletlerin birbirlerine göre güç dağılımları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bir ordu sisteminde, devletlerin ihtiyaçları ve imkânları doğrultusunda oluşturdukları birçok farklı alt sistemler mevcuttur. Bunlar temel olarak kara, deniz ve hava orduları olarak sistematize edilirken bunun yanında, farklı alt sistemler de mevcuttur. Birleşik Devletler’de bu alt sistemler; Birleşik Devletler Ordusu (US Army), Birleşik Devletler Donanması ([US Navy][Deniz Piyade Birliği dâhil]), Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri (US Air Force), Birleşik Devletler Sahil Güvenlik Komutanlığı ([US Coast Guard][Barış zamanında, Ulusal Güvenlik Bakanlığı tarafından yönetilir. Savaş zamanında ise Donanma Komutanlığına rapor verir.]), Ulusal Muhafız Teşkilatı ([National Guard][Kara Ordusu Ulusal Muhafız Teşkilatı ve Hava Ulusal Muhafız

Teşkilatı]] ve İhtiyat Birliği ([Reserve][Bütün hizmetler]] şeklinde organize olmuştur (Central Intelligence Agency, 2019). Çin’de mevcut olan alt sistemler; Kara Kuvvetleri (Ground Forces), Donanma ([PLAN][Deniz ve deniz havacılığını kapsamaktadır.]), Hava Kuvvetleri ([PLAAF][Hava İndirme Kuvvetleri dâhil.]), Roket Kuvvetleri ([Rocket Forces][Stratejik Füze Kuvvetleri]), Stratejik Destek Kuvvetleri ([Strategic Support Force][Uzay ve Siber Kuvvetler]), Halkların Silahlı Polisleri ([People’s Armed Police][Sahil Güvenlik, Sınır Savunma Kuvveti ve İç Güvenlik Kuvvetleri]) ve İhtiyat Birliği (PLA Reserve Force)’dir (Central Intelligence Agency, 2019). Rusya’da ise Kara Kuvvetleri ([Ground Troops][Sukhoputnyye Voyskia, SV]), Donanma ([Navy][Voyenno-Morskoy Flot, VMF]), Hava-Uzay Kuvvetleri ([Aerospace Forces][Vozdushno-Kosmicheskiye Sily, VKS]), Hava İndirme Kuvvetleri ([Airborne Troops][Vozdushno-Desantnyye Voyska, VDV]), Stratejik Amaç Füze Birlikleri ([Missile Troops of Strategic Purpose][Raketnyye Voyska Strategicheskogo Naznacheniya, RVSN]), Rusya Federasyonu Federal Ulusal Muhafız Birlikleri Hizmeti ([National Guard, Russian Guard][Rosgvardiya, FNGTSRF]) ve Federal Güvenlik Hizmetleri Sınır Birlikleri ([Federal Security Services Border Troops][Kara ve deniz kuvvetlerini kapsar.) bulunmaktadır (Central Intelligence Agency, 2019). Bu alt sistemlerin örneklem ülkelerdeki özelliklerine bakıldığında, klasik kara, deniz ve hava sistemlerinin yanında, uzay ve iç güvenlik için de yapılanmaların kurulduğu görülmektedir.

Yukarıdaki paragrafta belirtilen ordu kuvvetlerinin yanında, bu ordu kuvvetlerinin görevlerini icra etmek için kullandıkları farklı sınıflarda birçok silah sistemi bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın amacına uygun olarak askeri teçhizat, tabanca, piyade tüfeği ve makineli tüfekler gibi askeri ekipmanların verileri değerlendirmeye alınmayacaktır. Her ne kadar taktik operasyonlarda bu gibi ekipmanların önemi daha fazla ortaya çıksa bile bu üç ordunun kullanmış oldukları göreceli stratejik silahların yanında bu askeri donanım ve hafif silahların etki değerinin düşük olması sebebiyle değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. Bu başlık altında incelenecek alt başlıklar, günümüz askeri güvenliğinin üç temel sistemi ve askeri insan kaynağı olarak oluşturulmuş ve örneklem ülkelerin bu dört alanda sahip oldukları üstünlükler ölçülmeye çalışılacaktır.

2.4.1.1. Kara Gücü Varlığı

Dünya yüzeyinin üçte ikisinden fazlası sularla kaplı olmasına rağmen insan yaşamı için en elverişli yer karadır ve her ne kadar teknolojinin gelişmesiyle hava kuvvetlerinin önemi her geçen gün daha fazla artsa bile karada hâkimiyeti sağlamak için her zaman bir kara gücüne ihtiyaç duyulacaktır. Bunun yanında, sınırdaşıklıkların genellikle kara üzerinden olması ve buna bağlı olarak devletlerin karadan birbirleriyle etkileşimlerinin denizden etkileşimlerine nazaran daha fazla olması nedeniyle kara gücü her zaman önemini korumaya devam edecektir. Kara kuvvetlerinin her zaman donanma ve hava kuvvetlerine nazaran daha savunmasız olduğu bir gerçektir. Çünkü günümüz teknolojik imkânlarıyla donatılmış bir hava aracının kara birlikleri tarafından vurulma ihtimali, kara birliklerinin bu hava araçları tarafından vurulma ihtimalinden daha düşük bir olasılıktır. Dolayısıyla bir harp durumunda, en çok kara kuvvetleri zayıt vermektedir. Bunun yanında, karada etkileşimin daha fazla olması, savaşılan devletin topraklarında hâkimiyetin sağlanabilmesi, donanma ve hava kuvvetlerine göre daha açık hedef olması ve savunulan veya saldırılan arazinin topografik özellikleri gibi nedenlerden dolayı kara güçlerinde kullanılan silahların özellikleri yapısal olarak diğer kuvvetlerinkine göre daha küçük ölçekte, daha hareketli, daha esnek, insan vücudunun kullanımına ve taşınmasına daha uygun ve miktar olarak da daha fazla olmaktadır.

Devletlerin kara gücünü oluşturan unsurların sayılarına gelince, bu alanda uluslararası çalışmalar yapan Global Firepower'ın yayımlamış olduğu verilere göre Birleşik Devletler'in envanterinde 6.289 tank ([Main Battle Tanks [MBTs], hafif tank ve tank muhribi] [paletli ve tekerlekli tipler arasında ayrım yapılmamıştır.]), 39.253 zırhlı araç (Armored Vehicles) (APCs, IFVs, MRAPs, and Armored Cars), 1.465 kundağı motorlu topçu (Self-propelled Artillery), 2.740 çekili topçu (Towed Artillery) ve 1.366 roketatar ([Rocket Projectors] [Sadece kundağı motorlu formları içerir.]) bulunmaktadır (Global Firepower, 2020). Diğer örneklem ülke olan Çin 3.500 tank, 33.000 zırhlı araç, 3.800 kundağı motorlu topçu, 3.600 çekili topçu ve 2.650 roketatara sahiptir (Global Firepower, 2020). Üçüncü örneklem ülke olan Rusya'nın ise 12.950 tank, 27.038 zırhlı araç, 6.083 kundağı motorlu topçu, 4.465 çekili topçu ve 3.860 roketatar unsuruna sahip olduğu görülmektedir (Global Firepower, 2020).

Kara gücü ile ilgili veriler analiz edildiğinde, ilk değerlendirilecek silah tanklardır. Her üç ülkenin tank sayılarında ülkelerin coğrafi özelliklerinin etkisi görülebilmektedir. Özellikle Rusya'nın tank sayısında Çin'in yaklaşık dört katı ve Birleşik Devletler'in ise yaklaşık iki katı olduğu dikkat çekmektedir. Buradaki sayı farkının en önemli nedenlerinden birinin ülkelerin temel savunma stratejilerini coğrafi özelliklerinin belirlemiş olduğu gerçeğidir. Üç ülkeden coğrafi olarak en karasal devlet Rusya olduğu için ve bunun yanında kara topraklarının yüz ölçümünün de diğer iki devletten fazla olmasından dolayı kara gücünün en önemli silahlarından biri olan tanklara yapılan yatırımların niceliksel olarak daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar tankların hareket kabiliyeti diğer karasal silah sistemlerine nazaran daha kısıtlı olsa bile (dağlık ve ormanlık arazilerde tankların operasyonel gücü ve etkisi azalmaktadır.) karasal savunmada, üzerinde bulunan ateşli silah gücünün etki değerinin fazla olması ve askeri personelin yaralanma ya da ölüm riskinin daha az olmasından ötürü ordular için vazgeçilmez silah sistemleridir.

Bir diğer askeri arazi aracı olan zırhlı araç verilerine bakıldığında, her üç ülkenin de sayısal olarak birbirlerine yakın miktarda zırhlı araçlara sahip oldukları görülmektedir. Tanklara nazaran daha hafif bir sınıf olan bu araçlar yine kara üzerinde lojistik faaliyetlerin sağlanmasında, askeri personel intikal hizmetlerinde ve üzerlerinde bulunan silah sistemleri sayesinde muharip güç olarak çok önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Zırhlı araç verileri değerlendirildiğinde, Rusya'nın tank sayılarındaki üstünlüğünün bu arazi aracı sınıfında olmadığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, her ne kadar Rusya bu arazi aracı sınıfında Birleşik Devletler'in hemen ardından ikinci sırada olsa bile Birleşik Devletler'in bu alandaki üstünlüğü dikkate alınmayacak ölçüdedir. Çin cephesine bakıldığında da benzer şekilde, Birleşik Devletler ve Rusya ile arasında devasa bir fark olmasa bile Birleşik Devletler'in zırhlı araç kapasitesinin yaklaşık %70'i kadar, Rusya'ninkisinin de %80'i civarı bir büyüklüğe sahiptir. Bu sayısal yakınlıklar bir sıralama oluştursa bile ülkelerin bu sınıfta birbirlerine olan üstünlüklerinde anlamlı bir fark oluşmamaktadır.

Yukarıdaki iki paragrafta incelenen arazi araçlarından farklı olarak kundağı motorlu topçu araçları hantal yapısına rağmen uzun atış menziliyle arazi tipi araçlar içerisinde etki değeri en yüksek olan sınıflardan biridir. Bu aracın önemli bir özelliği de uzun atış menziline sahip olduğu için kimyasal ya da nükleer mermilerin de bu araçlarla

kullanılabilir olmasıdır. Yine, bu araçların bir başka özelliği ise tank ya da zırhlı araçlar gibi görerek vuruş yaptıkları yakın menzil hedeflere yönelik tasarlanmamış olması ve uzun menzil hedefler için de üst açısal, hedefi görmeyerek ve koordinatlı atış yapmasıdır. Bu sayede, araç, bazen aracın kapasitesiyle orantılı olarak 40 ya da 50 km ötedeki bir hedefi bazen de tepe ya da dağ gibi büyük bir engelin arkasındaki hedefi vurur. Bundan dolayı, tanklar gibi düşman hedefleriyle karşı karşıya değil, cephe gerisinde sabit bir konumda görev alır. Devletlerin bu araçlar konusundaki sayısal güçlerine bakıldığında, Rusya'nın her iki devlete karşı ama bilhassa Birleşik Devletler'e karşı önemli bir üstünlüğü olduğu görülmektedir. Rusya'nın, Birleşik Devletler'in yaklaşık dört katı, Çin'in ise bir buçuk katından daha büyük bir kundağı motorlu topçu araç varlığı vardır. Çin'in Birleşik Devletler'e karşı olan üstünlüğü ise bir buçuk katından fazladır. Bu veriler bir kara ülkesi olan Rusya'nın bu özelliğiyle doğru orantılı olarak kundağı motorlu topçu araç kapasitesinde, diğer iki ülkeden çok önemli miktarda pozitif ayrıştığını göstermektedir.

Aynı, kundağı motorlu topçu araçlar gibi çekili topçu araçlar da uzun menzil hedefler için üst açısal, hedefi görmeyerek ve koordinatlı atış yapar. Çekili topçuyu kundağı motorlu topçudan ayıran en önemli özelliği ise çekili topçuyu taşımak için diğerinin aksine ayrı bir motorlu araca ihtiyaç vardır. Bu özelliği çekili topçuyu kundağı motorlu topçuya göre hızlı hareket edebilme konusunda, daha yavaş bir sistem yapsa bile çekili topçu sisteminin diğerinden ayrılan en önemli pozitif özelliği daha hafif oluşu ve küçük ebatta üretilenlerinin helikopter ya da başka bir araçla kundağı motorlu topçunun hantal yapısından dolayı çıkamadığı yüksek yerlere kolaylıkla taşınabilmesidir. Araştırmanın konusu olan devletlerin envanterleri karşılaştırıldığında, Rusya'nın yine bu araç sınıfında da Birleşik Devletler ve Çin'den daha fazla varlığı vardır. Her ne kadar aralarındaki sayısal fark kundağı motorlu araçlarda olduğu kadar olmasa bile sonuncu sırada olan Birleşik Devletler ve beraberinde Çin bu kara gücü araçları varlığında düşük bir seviyededirler.

Sonuncu kara gücü aracı olarak incelenecek olan araç ise roketatardır. Roketatarlar kundağı motorlu topçu ve çekili topçu gibi uzun menzilli, üst açısal ve hedefi görmeden atış yapan araçlardır. Diğer iki araçtan ayrılan en önemli iki özelliği ise aynı anda çoklu atışı daha uzun menzile atabilme kapasitesidir. Kundağı motorlu topçu araçlarında olduğu gibi füze batarya sistemi de tekerlekli ya da paletli bir taşıyıcı aracın üzerinde

bulunmaktadır ve gerekli olduğu durumlarda bu taşıyıcı araçlar sayesinde istenilen bölgelere hızlı bir şekilde taşınabilmektedir. Örneklem ülkelerin bu kara gücü araçlarının sayıları mukayese edildiğinde, Rusya'nın yine bu alanda da Birleşik Devletler ve Çin'e karşı sayısal olarak üstün olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer kara gücü araçlarına nazaran daha uzun menzilli ve seri atış kapasitesine sahip bu araç sınıfında, Rusya'nın Birleşik Devletler'in yaklaşık üç katı Çin'in ise hemen hemen bir buçuk katı büyüklüğünde bir araç sayısına sahip olması savaşın sonucuna etki değeri açısından da diğer kara gücü araçlarına göre daha anlamlıdır.

Kara gücü varlığını, sonuç olarak, bir bütün olarak değerlendirdiğimiz de ise Rusya'nın kara gücü varlığında, hem Birleşik Devletler'e hem de Çin'e karşı çok büyük bir kapasite üstünlüğü vardır. Sadece zırhlı araç varlığında -ki vuruş kapasiteleri diğer kara gücü araçlarına göre göreceli olarak daha düşük olduğu için toplam kara gücü varlığı içerisindeki etki değeri düşüktür.- Birleşik Devletler ve Çin'in gerisinde olsa bile tüm kara gücü araçlarının toplamında diğer iki devletin varlıklarının da üstünde sayısal bir varlığı vardır. Bunun yanında, Birleşik Devletler ve Çin'in kapasiteleri karşılaştırıldığında, tank ve zırhlı araçlarda Birleşik Devletler'in; kundağı motorlu topçu, çekili topçu ve roketatarda ise Çin'in daha çok varlığı vardır. Bu iki devletin kara gücü kapasitelerinin ise aşağı yukarı birbirine denk olduğu söylenebilir.

2.4.1.2. Deniz Gücü Varlığı

Yirminci yüzyılda havacılığın doğması ve hızlı bir şekilde gelişmesine kadar ki yüzlerce yıllık uzun dönem boyunca dünya tarihindeki büyük değişimlerin ana sebeplerinden biri de denizcilikte meydana gelen gelişmelerdir. Özellikle, uzun ve çetin deniz seferleri için üretilen büyük gemiler sayesinde, yeni deniz yolları ile kara parçaları keşfedilmiş ve neticesinde, dünyanın birçok noktasında sömürgecilik faaliyetleri başlamıştır. Daha sonrasında ortaya çıkan bu rekabet ortamında, bazı devletlerin, dünya çapındaki bu sömürge ağının ve deniz ticaretinin kontrolünü ellerinde bulundurmalarındaki en etken güç, deniz gücü varlık kapasitelerinin diğer rakip devletlere göre daha yüksek olmasıdır. Bu süreçte, büyük donanmalara sahip Batı Avrupa devletleri dünya üzerinde önemli birer güç iken küçük donanmalara sahip Akdeniz Çanağı devletleri ve Orta Avrupa devletleri bu rekabette geride kalmışlardır. Her ne kadar paragrafin başında hava hâkimiyetinin

önem kazandığı yirminci ve yirmi birinci yüzyıl dönemleri hariç tutulsa da deniz gücü varlığı günümüz dünyasında da stratejik önemini korumaya devam etmektedir.

Bugün de benzer bir şekilde, dünya ticaretinde, gemi taşımacılığı çok büyük önem taşımakta ve yükte ağır paha da hafif olan malların ticareti daha ucuz olduğu için deniz yolu ile sağlanmaktadır. Ticaretin bu lojistik ağının güvenliği de yine devletlerin bu deniz bölgelerinde güvenliği sağlamaları sayesinde gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, günümüz dünyasında, resmi olarak sömürge toprakları olmasa bile hem askeri hem iktisadi hem de siyasi olarak büyük devletlerin kontrolünde olan zayıf devletler vardır ve bu devletler genellikle kendi güvenlikleri için büyük devletlerle askeri işbirlikleri yaparak ülkelerinde ya da deniz yetki alanlarında bu büyük devletlerin üs bulundurmalarına izin vermektedirler. Görüldüğü gibi güçlü devletler ile zayıf devletler arasındaki ilişki bugün adı değişmiş olsa bile devam etmektedir ve bu askeri misyonun en önemli ayağını da deniz kuvvetleri oluşturmaktadır. Çünkü hâlâ askeri lojistiğin en önemli unsuru deniz araçları olduğu için küresel ölçekte büyük güç olma iddiasında olan devletlerin güçlü bir donanmaya sahip olmaları gerekir ve bunu uluslararası sularda operasyonel bir güç olarak kullanabilmelidir.

Bu kısa açıklayıcı girişin ardından, deniz gücü varlığı ile ilgili olarak devletlerin verilerine geçtiğimizde, ilk olarak Birleşik Devletler ordusunun envanterinde bulunan deniz gücü varlıkları sonrasında Çin ve en son olarak da Rusya'nınkiler verilecektir. Sırasıyla, Birleşik Devletler'in elinde 490 toplam varlık (total assets) (burada sınıflandırılmamış ve yardımcı gemiler dâhil, mevcut bütün gemiler), 20 uçak gemisi (aircraft carriers) (helikopter gemisi gibi geleneksel taşıyıcıları da içerir.), 91 destroyer/muhrip (destroyers), 19 korvet (corvettes), 13 devriye gemisi (patrol), 11 mayın gemisi (mine warfare) ve 66 denizaltı (submarines)(dizel-elektrik ve nükleer) bulunmaktadır (Global Firepower, 2020). İkinci olarak, Çin'in elinde ise 777 toplam varlık, 2 uçak gemisi, 36 destroyer, 52 fırkateyn (frigates), 50 korvet, 220 devriye gemisi, 29 mayın gemisi ve 74 denizaltı varlığı vardır (Global Firepower, 2020). Üçüncü ve son olarak da Rusya 603 toplam varlık, 1 uçak gemisi, 16 destroyer, 10 fırkateyn, 79 korvet, 41 devriye gemisi, 48 mayın gemisi ve 62 denizaltıya sahiptir (Global Firepower, 2020).

Yukarıdaki paragrafta karşılaştırılan deniz varlıklarının içerisinde, ilk olarak değerlendirilecek ve görece stratejik olan deniz varlığı uçak gemileridir. Bu araçlar deniz

ve hava gücünün aynı anda kullanılabildiği dünyanın en stratejik savaş araçlarıdır. Büyük cüsseleri ve üzerlerinde taşıdıkları hava araçlarıyla birlikte, birer hareket eden askeri üstür. Yüzey alanlarına uçakların ve helikopterlerin kalkış ve iniş yapabilmesi, bu gemilere sahip olan uluslara hem kendi kıyı güvenlikleri için hem de uluslararası sularda operasyon yapabilmesi için üstün yetenekler sağlamaktadır. Bu deniz araçları ile devletler uzak coğrafyalardaki ülkelere karşı askeri harekât yapabilmektedir. Yüksek üretim maliyeti ve işletme giderleri ile bu gemiler her ordunun sahip olabileceği cinsten bir araç olmadığı için ancak büyük devlet sınıfında olan devletlerin deniz gücü varlığında mevcuttur. Diğer tüm araçlarda olduğu gibi bu gemilerinde büyüklüğü yine ülkelerin kapasiteleriyle doğru orantılı olabilmektedir. Üzerinde sadece on hava aracının operasyonel olarak kullanılabildiği gemiler olduğu gibi üzerinde avcı, atak, erken uyarı, elektronik harp uçakları ve döner kanat araçların da bulunduğu doksan hava aracına kadar kapasitesi çıkabilen operasyonel gemiler de vardır. Tüm bunların yanında, bu gemiler sadece taşıyıcı değil, aynı zamanda muharıptirler. Uçak gemisinin kapasitesine göre üzerlerinde radar sistemleri, füze-karşı savunma ile hava aracı-karşı savunma ve yüzeyden havaya füze sistemleri de vardır. Bunun yanında, bu araçlar tahrik güçlerine göre de farklı olarak üretilebilmektedir. Geleneksel olarak fosil yakıt elektrik motoru ile üretilen modellerinin yanında, nükleer güç reaktörlü olarak da üretilmektedir. Nükleer güç reaktörü ile üretilen modellerin diğer dizel elektrik modellere göre üstünlükleri ise daha yüksek enerji üretimi kapasitesine sahip olmaları nedeniyle daha büyük gemilerin operasyonel olarak üretilebilmesine ve bu gemilerin daha hızlı olmasına ve son olarak da bu gemilerin sürdürülebilir bir enerji kaynağına sahip olmalarına olanak sağlayabilmesidir. Klasik dizel elektrik motor ile birkaç on bin olan menzil, bu nükleer güç reaktörleri ile sınırsız bir şekilde birkaç on yıl yıllık süreye çıkmaktadır. Bu sürdürülebilir avantajları nedeniyle bu gemiler, ülkelerin lojistik kabiliyetlerini diğer tüm araçların getirdiği avantajlardan fazlasıyla arttırmaktadırlar. Uçak gemilerinin bu kapasitesi göz önünde bulundurulduğunda, Birleşik Devletler'in dünyada sadece on üç ülkenin sahip olduğu toplam kırk dört uçak gemisinin yirmi tanesine sahip olması (Global Firepower, 2020) ve sadece adet olarak değil, aynı zamanda kapasite ve nitelik olarak da (yani nükleer reaktörle çalışması) bu gemilerin diğer ülkelerin sahip olduğu uçak gemilerinden üstün olması, Birleşik Devletler'i Çin ve Rusya'ya karşı olağanüstü büyük bir güç yapmaktadır. Çin ve Rusya'nın sahip oldukları uçak gemileri her ne kadar

birbirleri ile orantısal olarak iki katı farkı işaret etse de miktar olarak ikiye bir gibi sayısal değer aslında bu devletlerin kapasitelerinin birbirlerine karşı üstün olmadıklarını gösterir.

Uçak gemilerinin ardından değerlendirilecek diğer yüzey üstü deniz araçlarında, sınıflandırmalar temel olarak gemilerin deplasmanlarına, hızlarına ve sahip oldukları silahlara göre yapılmaktadır. Bu ölçütler konusunda, kesin bir ayırım olmadığı için ülkelere göre bir gemi, deplasmanı standart kabul edilebilecek bir destroyer kadar olmasa bile bu gemi sahip olduğu vuruş gücü, hızı ve manevra kabiliyeti dolayısıyla destroyer sınıfında kabul edilebilmektedir ve aynı durum, diğer sınıftaki gemiler için de geçerlidir. Dolayısıyla, keskin olmasa bile bu gemi tiplerinin sınıflandırılmasında bu gibi geçişkenlikler olabilmektedir. Burada incelenecek olan destroyer sınıfı savaş gemilerinin fırkateyn ve korvete göre üstünlüğü ise destroyerlerin deplasmanlarının, hızlarının, manevra kabiliyetlerinin ve sahip oldukları silah kapasitelerinin fırkateyn ve korvetlere göre daha yüksek kapasitede olmasıdır. Özellikle, açık denizler ve okyanuslarda kullanılan bu sınıf gemiler sahip oldukları bu yeteneklerle avcı ve taarruz gemisi vazifesi görmektedir. Nükleer silahlara sahip olan devletlerin bu gemilere yerleştirmiş oldukları nükleer başlıklı füzeler sayesinde caydırıcılık özellikleri diğer gemi türlerine göre kat kat fazladır. Bunun yanında, yüzey üstü ve yüzey altı füze atabilme yetenekleri sayesinde, kendilerine ya da savunmalarını gerçekleştirdikleri filolara karşı gelebilecek yüzey altı ve yüzey üstü her türlü tehditlere karşı koruma sağlayabilmektedirler. Bununla birlikte, bu füze sistemleri sayesinde, yurtdışı operasyonlarda, düşman devletin kara gücünü yok edebilmekte ve hava gücü araçlarının düşman topraklara yapacakları muhtemel operasyonlar öncesi tehdit unsurlarını etkisiz hale getirebilmektedirler.

Görüldüğü üzere donanmalar için çok önemli bir deniz gücü aracı olan bu gemiler örneklem ülkelerin deniz gücü varlığının mukayesesinde de anlamlı bir ölçüt olarak düşünülebilir. Bu bilgiler ışığında, kapasiteleri karşılaştırılan devletler arasında Birleşik Devletler'in uçak gemisinde olduğu kadar olmasa bile önemli sayılabilecek bir üstünlüğü mevcuttur. Sahip olduğu destroyer sayısı ile dünyadaki payı yaklaşık %40'dır (Global Firepower, 2020). Bununla birlikte, sahip olduğu destroyer sayısı Çin ve Rusya'nın sahip olduğu toplam destroyer sayısından 1,75 kat fazladır. Bu veriler, bu ülkenin, bu alanda, açık ara farkla dünyanın en iyi ülkesi olduğunu göstermektedir. Çin ve Rusya arasındaki mukayesede ise Çin'in Rusya'nın iki katından fazla destroyer sayısına sahip olduğu ve

Rusya'nın bu deniz aracı sınıfında diğer iki ülkeye göre kapasitesinin yeterli olmadığı söylenebilir.

Bir başka yüzey üstü deniz aracı sınıfı ise fırkateyndir. Destroyere göre daha küçük deplasmana ve büyüklüğüyle doğru orantılı olarak daha az silah sistemine sahip olan bu deniz araçları genellikle diğer savaş gemilerini ve ticari gemileri korumak için eskort gemi görevlerinde kullanılmaktadır. Her ne kadar deplasman ve silah yükünde destroyer kadar büyük kapasiteye sahip olmasa bile daha küçük olmanın da getirdiği avantajlarla donanmalar için önemli deniz aracı sınıflarından biridir. Orduların bu sınıftaki varlıkları incelendiğinde, Birleşik Devletler'in günümüzde fırkateyn gemilere sahip olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi, Birleşik Devletler'in bu sınıf gemileri üretebilecek kapasitede olmaması değil, günümüzde, kendi orduları için bu deniz aracını gerekli görmemesinden ve bundan dolayı, üretimden vazgeçmesinden kaynaklanmaktadır. Zira Birleşik Devletler ekonomik gücü elverdiği için üretim ve operasyon maliyeti daha yüksek olan destroyer gemi varlığına daha fazla yatırım yapmayı tercih etmektedir. Bununla birlikte, Çin ve Rusya verilerine bakıldığında ise Çin'in bu alanda dünyanın en büyük filosuna ve Rusya'ya karşı da beş katı büyüklüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Fırkateynler, destroyerlerin kapasitesi kadar yüksek bir kapasiteye sahip olmasa bile Çin ordusunun sayıca bu kadar yüksek miktarda fırkateyne sahip olması önemli bir deniz gücü olduğunu göstermektedir.

Bir diğer değerlendirilecek yüzey üstü deniz aracı olan korvet ise fırkateynin hem deplasmanda hem de silah sistemlerinde daha düşük kapasiteye sahip olan bir deniz aracı sınıfıdır. Diğer iki muhrip gemiye göre daha zayıf bir zırha sahip olan bu gemi sınıfı daha düşük profilli operasyonlarda kullanılmak için tasarlanmıştır. Ancak daha önce bahsedildiği gibi ülkeler bu sınıftaki gemilerini deplasman olarak küçük olsa bile daha yetenekli silah sistemleriyle donatarak fırkateynlerin icra ettiği görevler için de kullanabilmektedirler. Bu deniz aracı sınıfında ise Rusya'nın Birleşik Devletler ve Çin'e karşı mayın gemileri hariç diğer deniz araçlarında olmayan adetsel üstünlüğü mevcuttur. Birleşik Devletler de bu deniz aracı sınıfında diğer iki devletin çok gerisinde kalmaktadır.

Şu ana kadar yapılan deniz araçları sınıflandırması stratejik yüzey üstü deniz araçlarından taktik yüzey üstü deniz araçlarına doğru yapılmıştır. Bu paragrafta incelenecek olan devriye gemisi sınıfı ise göreceli olarak diğer yüzey üstü deniz araçlarına nazaran taktik

yüzey üstü deniz araçları sınıfına girmektedir. Daha çok, ülkelerin kıyılarında ve nehirlerinde görev alan bu araçlar, barış zamanında daha çok illegal ticaret, uyuşturucu ve insan taşımacılığının önlenmesi ile gözetleme ve devriye görevlerini icra ederken savaş zamanlarında, deniz hudutlarının ve suyollarının savunulmasında görev yapmaktadır. Ülkelerin bu sınıftaki araçlarının sayısal dağılımında ise Çin, devasa bir şekilde, hem Birleşik Devletler hem de Rusya'ya karşı yüksek varlığa sahiptir. Birleşik Devletler'in yaklaşık on yedi katı, Rusya'nın ise yaklaşık beş buçuk katı büyüklüğünde bir devriye gemisi varlığı, Çin'in kendi deniz sularında etkin bir şekilde rol aldığını göstermektedir. Bunun yanında, Birleşik Devletler'in Çin'den daha fazla kıyı şeridi olmasına rağmen devriye gemisine yatırım yapmamasının nedeni Deniz Gücü Varlığı başlığının sonuç kısmında açıklanmaya çalışılacaktır.

Kara savaşlarındaki çok yaygın kullanımı gibi deniz savaşlarında da mayınlar düşman gemilerini etkisiz hale getirme kapasiteleri yüksek, önemli ve geleneksel bir patlayıcıdır. Düşman gemileriyle sıcak temasa girmeden zarar verme yeteneğine sahip olan bu mayınlar mayın gemileri tarafından belirlenmiş olan noktalara yerleştirilerek ek bir deniz aracına gerek duyulmadan düşman gemilerinin geçişini engelledikleri ve fark edilemedikleri zaman düşman gemilerine zarar verebildikleri için ucuz ve zayıf devletler için fonksiyonel bir silahtır. Mayın gemileri ise amacına göre iki farklı şekilde kullanılmaktadır ve bazı mayın gemileri iki amaç için de görev icra etmektedirler. İlk ve geleneksel amaç olarak, mayın gemileri mayın döşemek için kullanılmaktadır. Diğer tip mayın gemileri ise mayın tarama gemileri olarak döşenmiş olan mayınların tespiti ve etkisiz hale getirilmesi için görev yapmaktadırlar. Günümüzde ise her iki görevi birlikte yapabilen mayın gemileri de kullanılmaktadır. Mayın gemileri sayılarında ise Rusya'nın özellikle başta Birleşik Devletler ve sonrasında Çin ordularına göre daha fazla mayın gemisine sahip olduğu görülmektedir. Birleşik Devletler'in ise bu deniz araçları varlığında, sadece bu iki devlete karşı değil, dünyadaki birçok devlete karşı düşük kapasitesi vardır.

Hem yüzey üstü hem de yüzey altı, ama amacıyla doğru orantılı ve ağırlıklı olarak yüzey altı, bir deniz aracı olan denizaltılar; büyüklüklerine, kullanım amaçlarına, nükleer başlıklı silahlara sahip olup olmadıklarına ve enerji kaynağına göre farklı çeşitlere sahiptirler. Kullanım amacı ve büyüklüğüne göre kıyı taarruz, okyanus taarruz, keşif denizaltıları olarak kullanılan bu araçlar aynı zamanda silah sistemleri olarak da torpido

ve balistik füze atabilme kapasitelerine göre tasarlanmışlardır. Ayrıca uçak gemilerinde olduğu gibi tahrik güçlerine göre geleneksel dizel-elektrik motorlu ve nükleer reaktörlü de üretilmektedirler. Hepsinden de önemlisi nükleer silah kapasitesine sahip olan devletlerin denizaltı varlıklarında nükleer başlıklı balistik füze sistemleri de bulunmaktadır. Bu sayede elde ettikleri caydırıcılık özellikleri ile nükleer silaha sahip olmayan devletlere göre daha avantajlı bir konumdadırlar. Örneklem ülkelerin denizaltı varlıklarına gelindiğinde, sayısal olarak, Çin'in Birleşik Devletler'e ve Birleşik Devletler'in de Rusya'ya karşı üstünlükleri olsa bile bu üç ülkenin denizaltı adetleri birbirlerine yakın olduğu için tam anlamıyla hangi devletin daha üstün kapasiteye sahip olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Bu başlıkta verilen devletlerin deniz gücü varlıklarının dataları değerlendirildiğinde, devletlerin deniz güçlerini oluştururken stratejik ve taktik olmak üzere iki farklı amaca yönelik varlık oluşturdıkları söylenebilir. Üç devletin deniz gücü varlıklarını bakıldığında, Birleşik Devletler'in uçak gemisi ve destroyer sınıfı deniz araçlarında, Çin'in fırkateyn, devriye gemisi, Rusya'nın korvet ve mayın gemisi kapasitelerinde birbirlerine karşı üstünlükleri ve denizaltında araç sayısında ise hemen hemen benzer kapasitelere sahip oldukları görülmektedir. Bu deniz araçlarının temel yeteneklerine bakıldığında da göreceli olarak uçak gemileri, destroyerler ve büyük denizaltıların diğer deniz araçlarına göre etki kapasitesinin daha yüksek stratejik deniz araçları olduğu diğerlerinin ise daha taktik ve savunma amaçlı kullanılan deniz araçları olduğu söylenebilir. Birleşik Devletler'in iki büyük okyanusun ortasında bulunan jeopolitik konumu (Bu jeopolitik konum sayesinde, anayurdun, düşmanın deniz gücü tarafından ulaşılabilir olması diğer iki devletin jeopolitik konumuna göre daha zordur.) anayurt savunma stratejisini daha ileri noktalarda kurabilmesine olanak sağlamaktadır ve ileri savunma için ise lojistik ve operasyonel kabiliyeti yüksek olan uçak gemileri, destroyerler ve büyük denizaltılara yatırım yapmıştır. Buna mukabil, Çin ve Rusya'nın ise savunma stratejileri, daha kolay üretilebilir ve ucuz olması nedeniyle taktik deniz araçları üzerine kurgulanmıştır. Birleşik Devletler bu stratejik silah üstünlüğü ile hem ülke savunmasını okyanus ötesi bölgelerde başlatabilmekte hem de küresel ölçekte askeri operasyon kabiliyetini diğer iki ülkenin çok üstünde gerçekleştirebilmektedir.

2.4.1.3. Hava Gücü Varlığı

Wright Kardeşler'in 1903 yılında ilk motorlu, sürekli ve kontrollü uçak uçuşunu gerçekleştirmesinin ardından hem ticari hem de askeri alanda uçakların kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Artık devletler ordularında, tıpkı günümüzde uzay gücü kurmaya başlayan devletlerde olduğu gibi, hava kuvvetlerini de kara ve deniz kuvvetleri gibi bir üçüncü kuvvet olarak teşekkül etmeye başlamışlardır. Günümüze gelindiğinde ise hava kuvvetleri tahrip ve etki gücü bakımından en etkili kuvvet olmanın yanında, hem kara hem de deniz kuvvetlerinin ilerleyişi esnasında istihbarat toplama ve öncü vuruş misyonlarıyla bu kuvvetlerin önündeki düşman hedeflerini yok ederek bu kuvvetlerin daha güvenli bir şekilde ilerlemelerini sağlamaktadırlar. Temelde, sabit kanat ve döner kanat platformlar olmak üzere iki farklı tip üzerine inşa edilen hava araçları kullanım amaçları bakımından da birçok farklı özellikte üretilmektedir.

Kullanım ve kanat tipine göre örneklem ülkelerin sahip oldukları hava araçları varlıklarının verilerine bakıldığında Birleşik Devletler'in elinde 13.264 toplam kuvvet (total strenght) (bütün hizmet dallarından hem sabit kanat hem de döner kanat platformlar [İnsansız Hava Araçları [İHA] toplama dâhil değildir.]), 2.085 avcı uçağı (fighters), 715 taarruz uçağı (dedicated attack), 945 nakliye uçağı (transports) (Döner kanat hava araçları 'helikopter' sınıfında gösterildiği için burada sadece sabit kanat uçaklar verilmiştir.), 2.643 eğitim uçağı (trainers), 742 özel görev uçağı (special-mission) (tanker uçakları dâhil değildir.), 5.768 helikopter (helicopters) ve 967 taarruz helikopteri (attack helicopters) bulunmaktadır (Global Firepower, 2020). Bunun yanında, Çin'in elinde de 3.210 toplam kuvvet, 1.232 avcı uçağı, 371 taarruz uçağı, 224 nakliye uçağı, 314 eğitim uçağı, 111 özel görev uçağı, 911 helikopter ve 281 taarruz helikopteri bulunmaktadır (Global Firepower, 2020). Sonuncu örneklem ülke olan Rusya ise 4.163 toplam kuvvet, 873 avcı uçağı, 742 taarruz uçağı, 424 nakliye uçağı, 497 eğitim uçağı, 127 özel görev uçağı, 1.522 helikopter ve 531 taarruz helikopterine sahiptir (Global Firepower, 2020).

Üst paragraftaki veriler ışığında, ilk değerlendirilecek hava aracı tipi avcı uçaklarıdır. Avcı uçaklarının diğer hava araçlarından en önemli farkı hız, manevra, havadan havaya vuruş ve düşman hava araçlarına ve seyir füzelerine karşı önleyici kabiliyetlerinin daha gelişmiş olmasıdır. En nihayetinde, hız ve yüksek manevra kabiliyetleri üzerine kurgulanan bu uçakların muharebe esnasında diğer tüm hava araçlarına göre sahip olduğu

vurucu güç kapasitesi savaşın seyri açısından büyük önem arz etmektedir. Karadan havaya, denizden havaya ve havadan havaya kullanılabilen hızlı seyir füzeleri tarafından vurulabilmelerinin zorluğu da bu hava araçlarının diğer hava araçlarına nazaran daha ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında, Birleşik Devletler'in önemli bir oranda bu hava araçları sınıfında diğer iki devlete göre üstünlüğü bulunmaktadır. Çin'in 1,7 katı kadar Rusya'nın ise 2,4 katı kadar büyüklüğünde bir avcı uçağı kapasitesi vardır. Çin de 1,4 kat Rusya'dan daha fazla avcı uçağı kapasitesine sahiptir. Oranların birbirine yakın olmaması bu alanda örneklem ülkelerin birbirinden önemli miktarda farklı kapasitelere sahip olduğunu göstermektedir.

Bir diğer önemli hava aracı tipi ise taarruz uçağıdır. Taarruz uçakları da avcı uçakları kadar önemli görevler icra etmekle birlikte, birbirlerinden ayrıştıkları en önemli özellikleri bu uçak tiplerinin havadan karaya ve havadan denize operasyonlarda kullanılmak için tasarlanmış olmasıdır. Bu uçaklar, karaya ya da denize yapılacak operasyonlarda, yüzey hedeflerinin tespiti için ve avcı uçaklarına nazaran daha fazla mühimmat taşıma özelliklerinden dolayı özel olarak tasarlanmışlardır. Elbette ki avcı uçakları gibi taarruz uçakları da havadan havaya vuruş kabiliyetine sahiptir ancak temel misyonu bu olmadığı için havadan havaya vuruş kapasitesi avcı uçakları kadar iyi değildir. Örneklem ülkelerin sahip oldukları taarruz uçağı sayıları incelendiğinde, Rusya'nın avcı uçaklarında diğer iki ülkeye nazaran var olan dezavantajlı durumunun taarruz uçaklarında olmadığı görülmektedir. Özellikle Birleşik Devletler ve Rusya'nın bu alanda Çin karşısında iki katı taarruz uçağına sahip olması bu ülkeleri Çin'e karşı üstün kılmaktadır.

Üçüncü bir sınıf olarak ele alınacak olan nakliye uçakları orduların her türlü hafif silahlar, mühimmat, teçhizat, erzak ve personel gibi ihtiyaçlarını taşımak için tasarlanmış büyük hava araçlarıdır. Bu araçlar herhangi bir saldırı ya da savunma özellikleri olmamasına rağmen orduların barış ya da savaş esnasında lojistik kabiliyetlerinin en üst seviyede olması için stratejik öneme sahiptir. Günümüzde, bu uçak sınıfı diğer hava araçlarına havadan yakıt ikmali için de kullanılarak hava araçlarının yakıt için piste tekrar dönerek zaman kaybetmesinin önüne geçmektedir. Deniz ve kara nakliye araçlarına nazaran hızlı olması, bu uçak sınıfını acil durumlarda orduların en vazgeçilmez lojistik araçlarından biri yapmaktadır. Birleşik Devletler, Çin ve Rusya'nın bu kabiliyetleri verilen data eşliğinde incelendiğinde, Birleşik Devletler'in hem Çin'e hem de Rusya'ya karşı bu

sınıfta önemli bir üstünlüğünün olduğunu göstermektedir. Birleşik Devletler Çin'in dört katından fazla, Rusya'nın ise iki katından fazla nakliye uçağında sahiptir. Çin ise nakliye uçağı sayısında Rusya'nın yarısı kadar bir orana sahiptir ve bu hava aracı tipinde diğer iki ülkeye karşı yetersiz bir noktadadır.

Diğer bir hava aracı sınıfı olan eğitim uçakları temelde pilotların ve uçaklarda görevli diğer personelin eğitimi için tasarlanmış küçük hava araçlarıdır. Bu uçaklar her ne kadar eğitim için tasarlanmış olsalar bile acil durum ya da savaş esnasında ek modifikasyonlarla keşif ya da savaş uçağı olarak da kullanılabilirler. Bu amaçla değerlendirildiğinde, savaş esnasında destek kuvvet olarak görev yaparak düşmana karşı avantaj sağlayabilmektedir. Örneklemelerin sayısal verilerine gelindiğinde, bu hava aracı sınıfında Birleşik Devletler'in tartışmasız büyük bir üstünlüğü vardır. Birleşik Devletler Çin'in 8,4 katı, Rusya'nın ise 5,3 katı eğitim uçağına sahiptir. Bunun yanında, Rusya da Birleşik Devletler'den sonra ikinci devlet olarak Çin'in 1,6 katı eğitim uçağına sahiptir. Her ne kadar acil durumlarda keşif ve savaş uçaklarına dönüştürülebilirler bile bir savaş durumunda etki değeri diğer hava araçları ile karşılaştırılabilecek ölçüde değildir.

Modern askeri sistemlerin önemli unsurlarından olan bir diğer hava aracı sınıfı olan özel görev uçakları günümüz teknoloji dünyasında çok stratejik bir konuma sahiptir. Neredeyse bütün savaş araçlarının elektronik sistemlere sahip olduğu bir askeri sistemde erken uyarı, elektronik savaş ve devriye vazifesi gören bu özel görev uçakları orduların en vazgeçilmez unsurlarından biridir. Hava sahasında icra ettikleri görevlerle radar vazifesi gören bu uçaklar topladıkları istihbaratla eş zamanlı olarak orduların diğer unsurlarının yapacakları operasyonlar için gerekli olan enformasyonu elde etmektedirler. Sahip oldukları bu denli önemli vazifelerle birlikte veriler analiz edildiğinde, Birleşik Devletler'in diğer iki devlete karşı anlamlı bir üstünlüğü vardır. Çin'in yaklaşık yedi, Rusya'nın ise yaklaşık altı katı büyüklüğünde bir özel görev uçağı olan Birleşik Devletler'in askeri operasyonlarda diğer iki ülkeye nazaran daha verimli bir istihbarat ve elektronik karıştırma ağına sahip olduğu aşikârdır. Çin ve Rusya'nın birbirlerine olan üstünlüklerine bakıldığında ise iki ülkenin hemen hemen aynı seviyede kapasiteye sahip oldukları görülmektedir.

Döner kanat hava araçlarına gelindiğinde ise helikopterler amaçlarına göre iki farklı grupta değerlendirilmektedir. Sabit kanat hava araçlarının aksine helikopterlerin hareket

kabiliyetleri daha fazladır. Dikey iniş ve kalkış yapabilme özelliği bu araçların iniş ve kalkış yapabilmek için herhangi bir havaalanına ihtiyaç duymamasını sağlamaktadır. Bu anlamda bakıldığında, sabit kanat hava araçları kadar hızlı olmasalar bile kendilerine has kullanım amaçları doğrultusunda, bu yetenekleri helikopterleri hava gücü varlıklarının en önemli unsurlarından biri haline getirmektedir. Arama, kurtarma, tahliye, nakliye, devriye, özel operasyonlar, silahlı saldırı gibi birçok konuda yeteneğe sahip olan helikopterlerin Birleşik Devletler, Çin ve Rusya ordularındaki envanterine bakıldığında, Birleşik Devletler'in çok büyük bir üstünlüğü görülmektedir. Çin'in altı katından fazla, Rusya'nın ise yaklaşık dört katı büyüklüğe sahip olan Birleşik Devletler bu büyüklükte bir kapasiteyle çok önemli bir avantaja sahiptir. Sonrasında gelen Rusya ise Çin'in neredeyse iki katı büyüklüğünde bir helikopter sayısına sahiptir.

Son hava aracı olarak taarruz helikopterleri ise sabit kanat hava araçları olan avcı ve taarruz uçakları gibi kendi platform özellikleri ile uyumlu bir şekilde kullanılabilir. Düşman silahlı kuvvetlerine karşı kullanılmak için tasarlanan bu araçlar karşı saldırı ve yakın hava desteği gibi görevleri icra eden taarruzi hava araçları olarak kullanılmaktadır. Kullanım amacı taarruz olduğu için de üzerinde sabit veya gerektiğinde modüler sistemler ile tasarlanmıştır. Ülkelerin taarruz helikopteri sayılarına gelindiğinde, Birleşik Devletler'in helikopter sayılarındaki kadar olmasa da taarruz helikopterlerinde Çin ve Rusya'dan daha fazla kapasiteye sahip olduğu göze çarpmaktadır. Rusya ise neredeyse Çin'in iki katı büyüklüğünde taarruz helikopteri sayısı ile Birleşik Devletler'den sonra ikinci büyük kapasiteye sahip ülkedir.

Sonuç olarak hava gücü varlığının analiz edildiği bu bölümde elde edilen sonuç, taarruz uçağı hariç -ki orada da Rusya ile başa baştır- her türlü hava aracı sınıfında Birleşik Devletler'in çok yüksek oranlarda Çin ve Rusya'ya karşı üstünlüğü mevcuttur. Rusya'nın ise Birleşik Devletler'den sonra avcı uçağı sınıfı hariç her çeşit hava aracı sınıfında Çin'den daha büyük bir kapasiteye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu manada, hava gücü varlığının gerek deniz gerekse kara gücü varlığı için önemli bir savunma kalkanı olduğu ve bununla birlikte savaş durumunda da diğer iki kuvvet için öncü/akıncı vazifesi gördüğü düşünüldüğünde, Birleşik Devletler'in bu alandaki üstünlüğünün önemi daha iyi anlaşılabilmektedir. Ayrıca Birleşik Devletler'in hava gücü varlığının, yurtdışı yani sınır ötesindeki yaygın varlığının sürdürülebilmesi için hem kara hem de deniz üslerinde

kullanıldığı düşünüldüğünde, küresel bir askeri varlık gösterebilmek için ne denli stratejik bir kapasite olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

2.4.1.4. İnsan Gücü Varlığı

İnsan gücü varlığı ülkelerin hem barış halinde hem savaş halinde hem de seferberlik halinde ellerinde bulunan savaşa elverişli insan kaynağının sayısını ifade etmektedir. Devletler barış zamanlarında bile hem caydırıcılık özelliğinden dolayı hem de savaş esnasında hazırda, koordinasyon sorunu olmayan bir askeri kuvvet olsun diye ihtiyaçları dâhilinde belirli sayılarda asker bulundururlar. Ancak savaşın boyutuyla orantılı olarak savaşta kullanabilecekleri nitelikli ya da niteliksiz insan kaynağı da büyük önem arz eder. Örneğin nitelikli bir sivil doktor seferberlik esnasında ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda hekimlik mesleğini ordu için icra edebileceği gibi niteliksiz bir insan kaynağı da böyle bir seferberlik durumunda kendisine verilecek niteliksiz iş kollarında kullanılabilir. Bu insan kaynağı havuzu savaşın şiddetlenen dönemlerinde savaşın sonucunu etkileyebilecek bir faktör olarak kendini gösterebilir. Bundan dolayı, her türlü insan gücü devletlerin savunması için önemli bir rol oynayabilmektedir.

Örnekleme devletlerin insan gücü sayılarına bakıldığında, Birleşik Devletler'in 144.872.845 mevcut insan gücü (available manpower), 119.664.970 askerliğe elverişli insan gücü (fit-for-service), 4.188.274 yıllık askerlik çağına erişen insan gücü (reaching military age annually), 2.260.000 toplam askeri personeli (total military personnel), 1.400.000 muvazzaf personeli (active personnel) ve 860.000 yedek personeli (reserve personnel); (Global Firepower, 2020); Çin'in 752.855.402 mevcut insan gücü, 621.105.706 askerliğe elverişli insan gücü, 19.614.518 yıllık askerlik çağına erişen insan gücü, 2.693.000 toplam askeri personeli, 2.183.000 muvazzaf personeli ve 510.000 yedek personeli (Global Firepower, 2020) ve Rusya'nın ise 69.640.160 mevcut insan gücü, 46.658.907 askerliğe elverişli insan gücü, 1.306.449 yıllık askerlik çağına erişen insan gücü, 3.013.628 toplam askeri personeli, 1.013.628 muvazzaf personeli ve 2.000.000 yedek personeli bulunmaktadır (Global Firepower, 2020).

Bu veriler ışığında, incelenen devletler arasında Çin'in diğer iki devlete nazaran nüfusunun ciddi bir oranda fazla olması, bu devletin her türlü insan gücü sınıflandırmasında diğer iki devlete nazaran çok fazla avantajlı olduğunu göstermektedir. Yukarıdaki veri setinden sadece üç tanesini değerlendirmek yeterli olacaktır. İlk olarak

askerliğe elverişli insan gücü sayılarına bakıldığında topyekûn bir savaş anında, Çin'in sağlayabileceği insan kaynağının nüfusunun büyüklüğüyle doğru orantılı olmasının yanında, diğer iki ülkenin bu verilerinin kendi nüfuslarına orantısından daha fazla bir orana sahip olduğu görülmektedir. Yani, bu alandaki üstünlüğü toplam nüfustaki üstünlüğünden de fazla bir seviyededir. Birleşik Devletler ve Rusya'nın ise birbirleriyle olan mukayeselerinde ise genel nüfuslarındaki oran farkı kadar bir farkın olduğu ve Birleşik Devletler'in Rusya'ya nazaran daha iyi verilere sahip olduğu gözden kaçmamaktadır. Bir diğer önemli veri ise her yıl askerlik çağına erişen insan gücü kaynağıdır. Bu verinin önemli olan yönü barış ve savaş anında sürdürülebilir bir insan gücü kaynağı için gerekli olan nüfus döngüsünün sağlanmasıdır. Bu oran nüfus yaş ortalaması düşük olan ülkelere nüfus yaş ortalaması yüksek olan ülkelere nazaran daha fazla olmaktadır. Örneklemler içerisinde de Çin'in nüfus yaş ortalamasının diğer iki örneklem ülkeye göre daha düşük olması nedeniyle askerlik çağına erişen insan gücü de diğer iki ülkeye göre genel nüfus büyüklüğünün yanında çarpan etkisi yaratarak az da olsa daha fazla sayıdadır. Toplam askeri personel verilerinde, Rusya'nın aktif yani savaşa hazır personel sayısı diğer ikisine göre önemli miktarda düşük olsa bile yedek personelle birlikte hem nominal olarak hem de toplam ülke nüfusuna göre oransal olarak hem Çin'den hem de Birleşik Devletler'den daha fazla asker sayısına sahiptir. Burada, üç ülke arasında genel nüfusuna göre hem aktif hem de toplam askeri personel sayısı diğer ikisine göre az olan ülke ise Çin'dir. Diğer iki devlete göre hem askerliğe elverişli insan gücü sayısında hem de yıllık askerlik çağına erişen insan gücü sayısında daha zayıftır. Bu da barış ortamında bile Birleşik Devletler ve Rusya'nın Çin'e göre daha faal ve aktif rol aldığı bir göstergesidir.

Bütün bu veriler toplu olarak değerlendirildiğinde, Çin'in hem barış hem savaş hem de seferberlik anında kullanabileceği insan gücü diğer iki devletin toplamından bile önemli oranda fazladır. Ancak Birleşik Devletler Savunma Eski Bakanı Mattis'in dediği gibi “eğer kaynaklarınız yoksa stratejiniz bir halüsinasyondan daha fazlası değildir. Çünkü kaynaklar olmadan cesur genç kadın ve erkeklerin yapabilecekleri vardır” (Office of the Under Secretary of Defence (COMPTROLLER), 2018, s. 2-9). Bunu, Çin, İkinci Çin-Japonya Savaşı'nda, bizatihi yaşamıştır. Çin, nüfus olarak, Japonya'dan çok fazla sayıda insan gücüne sahip olmasına rağmen Japonya tarafından işgal edilmiştir. Nüfus çok önemli bir indikatördür. Ancak günümüz teknolojik imkânlarında, uzaktan kullanılabilen

silahların mevcudiyetinin insan kaynağına ihtiyacı azalttığı unutulmamalıdır. Bunun yanında, insan gücünü ancak diğer materyal kaynaklarla birlikte kullanıldığı zaman anlamlıdır.

2.5. Lojistik Kabiliyet

Lojistik güç her alanda olduğu gibi askeri alanda da en önemli belirleyicilerden biridir. Her türlü savaşta iyi planlanmamış bir lojistik sistem savaşın sonucunu etkileyebilecek güçtedir. Komşu devletlerin birbirleriyle olan savaşlarında, lojistik güç her iki taraf için de aşağı yukarı aynı seviyede iken birbirine uzun mesafesi bulunan devletlerin fetih savaşlarında savunma tarafının avantajı bir diğerine göre daha fazladır. Dolayısıyla, günümüzde devletlerin etkileşiminin teknolojik gelişmişlik nedeniyle daha fazla olduğu düşünülürse örneklem ülkelerin küresel bir güç olarak ortaya çıkabilmeleri için bütün dünya üzerinde etkin bir lojistik altyapıya sahip olmaları gerekmektedir. Savaş alanına yani cepheye asker, silah, mühimmat gibi şeylerin sevkiyatının sürekliliği ve başarılı bir şekilde yönetimi savaşların sonucunu etkileyebilecek niteliktedir. Kartacalıların Roma İmparatorluğunu ele geçirmek için yapmış oldukları askeri operasyonun Kartacalıların mağlubiyetiyle sonuçlanmasının en önemli sebeplerinden biri Roma'ya kadar uzanan lojistik desteğin yeterince iyi yönetilememesi ve ordunun daha Roma'ya gelmeden önemli zayıflık vermesidir. Yine aynı şekilde Napolyon Fransa'sı ve Hitler Almanya'sının Rusya'ya yapmış oldukları seferlerin başarısızlıkla sonuçlanmaları da Rusya gibi kendine has bir coğrafyaya ve iklime sahip olan bir ülke için planlayamadıkları ya da yönetmeyi başaramadıkları lojistik kabiliyetleriyle ilgilidir. Sonuç olarak, anavatanından (ki her türlü kaynak rezervinin yoğunlaştığı yer olması açısından önemlidir.) çok uzakta yürütülen operasyonlarda askeri gücün kademeli olarak azaldığı bir gerçektir ve bu doğrultuda savunma tarafının avantajı saldırı tarafınınkinden daha fazladır. Bu çalışmada ele alınan örneklem devletlerin bütün dünya üzerinde etkisi olan birer kutup-başı olup olmadıkları, yine bu devletlerin dünya üzerindeki askeri kontrollerinin boyutuyla da doğru orantılıdır. Bölgesel bir güç olma ile küresel bir güç olma arasındaki en önemli fark bir devletin küresel güç olarak her alanda askeri operasyonel etkinliğinin fazla olmasıdır. Bir devlet yüksek seviyede askeri silahlara sahip olabilir ya da sayısal olarak silah, mühimmat ve insan kaynağı rakiplerine göre daha fazla olabilir. Ancak bu devlet kapasitesini dünya ölçeğine yayamadığı zaman bölgesel bir güç olmaktan başka bir gerçekliği

bulunmamaktadır. Bu manada, lojistik güç anayurt savunması ve küresel etkinlik olarak iki farklı mercide değerlendirilmelidir. Ülkeler anayurtlarının öz savunması için bu lojistik kabiliyete sahip olmalılar ama bir kutup-başı olabilmek için anayurt öz savunmasının ötesinde küresel alan savunmasını sağlamak mecburiyetindedirler.

Bu başlık altında, küresel bir aktör olabilmek için gerekli olan lojistik kabiliyetin hangi örneklem ülkeler lehine olduğu analiz edilemeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, lojistik kabiliyet için gerekli olan insan kaynağı, ulaşım ağı, ikmal ağı ve anayurt ötesi askeri üsler üzerinden bir niceliksel veri analizi gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Elde edilen verilere göre Birleşik Devletler; 160.400.000 işgücüne, 3.692 ticari gemi gücüne, 35 liman ve terminale, 6.586.610 km karayolu ağına, 224.792 km demiryolu ağına ve 13.513 hizmete elverişli havaalanına sahiptir (Global Firepower, 2020). Bunun yanında, Çin; 806.700.000 işgücüne, 4.610 ticari gemi gücüne, 22 liman ve terminale, 3.860.800 km karayolu ağına, 86.000 km demiryolu ağına ve 507 hizmete elverişli havaalanına (Global Firepower, 2020); Rusya ise 76.530.000 işgücüne, 2.625 ticari gemi gücüne, 8 liman ve terminale, 982.000 km karayolu ağına, 87.157 km demiryolu ağına ve 1.218 hizmete elverişli havaalanına sahiptir (Global Firepower, 2020).

İşgücü verileri ülkelerin toplam nüfuslarıyla orantılı olarak örneklem ülkeler arasındaki farkın ana belirleyicisi konumundadır. Savaş esnasında askeri endüstri için gerekli olan üretim kollarında çalışabilecek insan gücünü temsil eden bu veriler sürdürülebilir bir savaşın üretimi için çok önemli bir paya sahiptir. Örneklem ülkeler arasında en büyük nüfus büyüklüğüne sahip olan Çin'in işgücü miktarı diğer iki devletin işgücü miktarının ciddi oranda önündedir. Seferberlik anında iyi koordine edilmiş bir işgücü harbin bazı taktik alanlarında sonuca etki edebilecek niteliklere sahip olabilmektedir. Dolayısıyla, işgücü savaşların sonucu için tek başına tam bir belirleyici etken olmasa bile önemli girdilerden bir tanesidir ve topyekûn bir savaş esnasında anayurt savunması için hayati bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, Çin'in hem Birleşik Devletler'e hem de Rusya'ya karşı bu alanda açık ara bir üstünlüğü bulunmaktadır. Ama şunun da göz ardı edilmemesi gerekir ki en nihayetinde, savaşı kazanabilmek için gerekli olan materyal kapasiteyi üretebilmek için gerekli olan asgari bir nüfusa sahipseniz nüfusun geri kalanının o devlet için ifade ettiği sayısal üstünlüğün bir anlamı yoktur. Yani, savaşın seyrini değiştirebilmek için gerekli olan silah, mühimmat ya da diğer malzemeler için gerekli

olan nüfus miktarı elli milyon ise elli milyon üzerindeki nüfusun size önemli bir avantaj sağlamayacağı düşünülebilir.

Ticari gemiler ise çok amaçlı kullanılabilen yarı-savaş silahları olarak düşünülebilir. Nitekim sadece ticari gemiler değil, ülke varlıkları içerisinde bulunan arabalar, otobüsler, bireysel silahlar gibi her türlü sivil varlık savaş esnasında da kullanılabilir. Ancak ticari gemileri ismi anılan diğer sivil araçlardan ayıran en önemli özellikleri büyüklükleri ve etki değerleridir. Dolayısıyla, ülkelerin varlıkları arasında bulunan ticari gemilerin yarı-savaş silahları olarak değerlendirilmesi savaşın seyrini değiştirebilecek stratejik araçlar olmasından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde değerlendirilmeye alındığında, ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin de etkisiyle Çin'in bu yarı-askeri varlıklar konusunda diğer iki ülkeye karşı üstünlüğü görülebilmektedir. Rusya ise bu alanda diğer iki ülkeye nazaran daha az ticari gemi miktarına sahip olması nedeniyle daha az avantajlı bir durumda görülmektedir. Ancak bu üç devlet arasındaki bu farkın, savaş esnasında ihtiyaçları olacak lojistik kabiliyeti ne kadar etkileyebileceği konusunda net bir durum ortaya koymak çok zordur.

Bir diğer veri ise devletlerin sahip oldukları limanlar ve terminallerle ilgilidir. Bu verinin dikkate değer olmasının sebebi sahip olunan deniz araçlarının yükleme ve indirme yapabilmesi için limanlara ve terminallere ihtiyaç duyulmasıdır. En nihayetinde, bir devletin yüksek miktarda deniz araçlarına sahip olmasının yanında, bu gemilerin operasyonel faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için yaşayabilecekleri yeterli sayıda limanlara ve terminallere de ihtiyacı vardır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Birleşik Devletler'in Çin'e ve daha fazla oranda Rusya'ya nazaran daha fazla limanlara ve terminallere sahip olduğu görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus bu limanları kullanacak olan deniz araçlarının sayısının Çin'in mevcut deniz araçlarının sayısı ile ters orantılı olmasıdır. Deniz araçları sayısı Birleşik Devletler'in sahip olduklarından daha fazla olmasına rağmen bu deniz araçlarının yaşayacakları limanların sayısının aynı oranda Birleşik Devletler'inkinden fazla olmadığı görülmektedir.

En önemli lojistik verilerden bir diğeri de devletlerin anayurtta sahip oldukları karayolu ağıdır. Anayurdun yani, insanların üzerinde yaşadığı mekânın, kara toprakları üzerinde olmasından dolayı, savunmada da en önemli noktalardan biri bu toprak parçasının her bir noktasına ulaşabilmek için yeterince karayolu ağına sahip olunmasıdır. Burada, karayolu

uzunluğu üzerinden bir değerlendirme yapmak akılcı bir değerlendirme olmayacaktır. Sonuç olarak, karayollarının uzunluğu anayurdun büyüklüğüyle ilgilidir ve devletlerin sahip oldukları toprak büyüklüğüne nazaran bir orantı yapılması kıyas yapmayı daha kullanışlı yapacaktır. Burada örneklem ülkeler içerisinde toprak büyüklüğü bakımından en büyük ülke Rusya olmasına rağmen karayolu ağı en az olan ülke de Rusya'dır. Birleşik Devletler 9.833.517 km², Çin 9.596.960 km² ve Rusya 17.098.242 km² toprak büyüklüğüne sahiptir (Central Intelligence Agency, 2019). Birleşik Devletler ve Çin aşağı yukarı aynı yüzölçümüne sahip olmasına rağmen Rusya bu iki devletin yaklaşık 1,7 katı toprak büyüklüğüne sahiptir. Bununla birlikte, karayolu ağı büyüklüğü ise Birleşik Devletler'in yaklaşık yedide biridir. Toprak büyüklüğü de hesaba katıldığında, bu oran on bir katı geçmektedir. Aynı şekilde, Çin ile de bu fark yaklaşık yedi katını bulabilmektedir. Bu bağlamda, Birleşik Devletler'in en avantajlı ülke, Rusya'nın ise dünyadaki en büyük karasal devlet olmasına rağmen, açık ara farkla en dezavantajlı ülke olduğu görülebilmektedir. Rusya'nın karayolu ağının diğer iki devlete göre daha az olmasının en önemli sebeplerinden iki tanesi, coğrafyasının sahip olduğu iklim şartlarının yerleşim yerlerini dağınık değil, daha elverişli noktalarda yoğunlaştırması ve nüfusunun diğer iki ülkeye nazaran daha az olması söylenebilir.

Karayolu ağlarından sonra bir diğer önemli karasal ulaşım ağı olan demiryolu ağlarının ülkesel verilerine bakıldığında, Rusya'nın karayolu ağındaki zayıf yönüne zıt olarak demiryolu ağında çok önemli bir farkla diğer iki ülkenin önünde olduğu anlaşılmaktadır. Karayolu kadar önemli bir ulaşım aracı olan demiryolu ağının karayolu ağına göre avantajlı olan kısmı ise daha fazla yükün daha ucuz imkânlarla daha kötü iklim koşullarına ve çetin topografik özelliklere rağmen taşınabilmesidir. Bu üç devletin toprakları arasındaki oranlar eşitlendiğinde, Rusya'nın Birleşik Devletler'in sahip olduğu demiryolu ağının 2.5 katı büyüklüğünde bir demiryolu ağına sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı oran Çin ile neredeyse yedi katına ulaşmaktadır. Bu nedenle Rusya'nın demiryolu lojistiğindeki lojistik yeteneğinin diğer iki ülkeye nazaran daha fazla olduğu görülebilmektedir.

Son olarak deniz ve kara ulaşım ağlarının ardından bir diğer önemli ulaşım ağı olan hava ulaşımı ağı değerlendirilmeye alındığında, hava yolu ulaşımında da tıpkı deniz yolu ulaşımında olduğu gibi yapılması gereken herhangi bir ulaşım güzergâhı yoktur. Deniz ulaşım araçları olan gemilerin yanaşıp yükleme yapabilecekleri limanlar gibi hava

ulaşımında da önemli olan nokta hava araçlarının iniş ve kalkış yapabilecekleri elverişli havaalanlarının mevcudiyetidir. Bir savaş durumunda, enerji santralleri, köprüler, silah ve mühimmat depoları gibi havaalanları da işgalci devlet tarafından birinci derecede imha edilmesi gereken stratejik hedeflerdendir. Savaşın en önemli güçlerinden hava araçlarının kullanımını en aza indirebilmek için en önemli yöntem, bunları tek tek yok etmeye çalışmaktansa kalkışlarını engellemek için havaalanlarını etkisiz hale getirmektir. Bundan dolayı, bir devlet, anayurt savunmasında, ne kadar çok havaalanı alternatifine sahipse o oranda hava kuvvetlerini etkin kullanabilme imkânına sahiptir. Bunun yanında, sadece vurucu gücünüz olan avcı, taarruz ve bombardıman uçaklarınızın kullanımı için değil, aynı zamanda, her türlü lojistik ihtiyacınızın (Silah, mühimmat, teçhizat, insan kaynağı vb.) anayurdun dört bir yanına hızlı ulaşımı için de hayati öneme sahiptir. Bu çerçevede, Birleşik Devletler'in açık ara diğer iki devlete karşı üstünlüğü bulunmaktadır. Birleşik Devletler 13.513 havaalanı ile Rusya'nın on bir katı, Çin'in ise yirmi yedi katı büyüklüğe sahiptir. Onun ardından gelen Rusya ise Çin'e nazaran yaklaşık iki buçuk kat daha fazla havaalanına sahiptir. Bu veriler, bu alanda Birleşik Devletler'in diğer iki ülkeye göre daha iyi bir altyapıya sahip olduğunu göstermektedir.

şimdiye kadar devletlerin anayurt savunmaları için ellerinde bulunan lojistik kabiliyetler incelenmiştir. Ancak kutup-başı bir devlet olabilmenin en önemli noktalarından biri de anayurt savunmasının ötesine geçebilmektir. Yani küresel ölçekte askeri varlık gösterebilmektir. Bunun için yurtdışında ittifaklar yoluyla stratejik noktalarda asker bulundurmak yani, üs kurmak sınır ötesi operasyonların gerçekleştirilebilmesi için elzem öneme sahiptir. Bu üslerin küresel ölçekte dağılımı ve buralarda faaliyetlerin yürütülmesi için çok büyük bir lojistik ağa ve bu ağın yönetimine ihtiyaç vardır. Küresel ölçekte bir ülke ne kadar çok noktada askeri varlık gösterebilirse o ölçüde uluslararası sistemde kutup-başı aktör ya da aktörlerden biri olabilmektedir. Bu bağlamda, örneklem devletlerin küresel ölçekte askeri varlıklarına bakıldığı zaman, Birleşik Devletler'in nerdeyse her kıtada ve 45 ülkede askeri üssü (United States of America Department of Defence, 2018, s. 7), Çin'in 1 ülkede askeri üssü (The Guardian, 2019) ve Rusya'nın 10 ülkede askeri üssü (Newsweek, 2018) bulunmaktadır. Birleşik Devletler'in başta Almanya, Japonya ve Güney Kore gibi ülkeler olmak üzere özellikle Rusya ve Çin'i çevreleyen ülkelerde askeri üslerinin olması bu ülkenin lojistik kabiliyetinin çok yüksek bir seviyede olduğunu göstermektedir. Çin ise bir Doğu Afrika ülkesi olan Cibuti'de ticari gemilerini koruma

adı altında ilk sınır ötesi askeri üssünü kurmuştur. Rusya tarafında ise durum Çin'den biraz farklıdır. Özellikle iki-kutuplu sistemin kutup-başı ülkelerinden biri olan Sovyetler Birliği'nin halefi olarak Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu birçok sınır ötesi üssü elinde tutmayı başaramamış olmasına rağmen, günümüzde, Eski Sovyetler Birliği ülkelerinin bir kısmının topraklarında geçmişten gelen üslere sahiptir. Her ne kadar Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Doğu Avrupa ülkelerinin Batı ittifakının içerisine girmesini engelleyememiş olsa bile Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi kendisini çevreleyen ülkelerde askeri varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır. Askeri üslerin sayısal ve jeostratejik dağılımına bakıldığında, Birleşik Devletler'in tüm dünyada yaygın bir askeri üs ağının olduğu Çin'in yeni yeni sınır ötesi askeri üs kurma çalışmalarına başladığı, Rusya'nın ise topraklarını çevreleyen ülkelerde anayurt savunmasını daha ileride başlatabilmek için askeri üslere sahip olduğu görülebilmektedir. Askeri üslerin haricinde devletlerin bir başka sınır ötesi lojistik kabiliyetlerini analiz edebileceğimiz nokta ise deniz gücü başlığı altında incelenen uçak gemilerinin miktarı ve kapasiteleridir. Çünkü uçak gemileri, bünyelerinde bulundurdıkları hava araçları sayıları ve bu hava araçlarının kalkış ve iniş yapabilmesine imkân sağlayan güverteleri sayesinde, karada bulunan bir üssün tüm fonksiyonlarını icra edebilmektedir. Bununla birlikte, hareketli olmaları ve ihtiyaç duyuldukları anda istenilen bölgeye gidebilmeleri kara üslarına göre bazı üstünlükleri olduğunu gösterebilir. İşte, bu bağlamda, uçak gemilerinin sayısına, taşıdıkları uçak kapasitelerine ve üstün yeteneklerine göre Birleşik Devletler'in, kara askeri üslerinin yanında, bir deniz askeri üssü sayılabilecek olan uçak gemileri bakımından da diğer iki ülkeye göre daha üstün lojistik kabiliyete sahip olduğu tartışmasız bir gerçektir.

Sonuç olarak, devletlerin lojistik kabiliyetlerinin toplu olarak mukayese edildiği bu başlıkta, anayurt savunması için gerekli olan her türlü lojistik kabiliyete üç örneklem devletin de sahip olduğu görülmektedir. İşgücünde Çin'in, demiryolu ağında Rusya'nın ve karayolu ağı, liman, terminal, havaalanı ve ticari gemi sayısında Birleşik Devletler'in birbirlerine üstünlüğü bulunmaktadır. Ama denildiği gibi bu üstünlük anayurt savunması için olduğundan dolayı, Birleşik Devletler'in bu sayısal üstünlüğüne karşı diğer devletlerin sahip olduğu varlıklar ile kendi anayurtlarını savunamayacakları söylenemez. Ancak yurtdışı askeri operasyonlardaki lojistik kabiliyet verilerine bakıldığında, Birleşik Devletler'in tartışmasız sahip olduğu bu askeri varlık ve lojistik yeteneği diğer iki devlete

karşı Birleşik Devletler’i küresel oyuncu yani kutup-başı olabilme konusunda ön plana çıkarttığı söylenebilir.

Askeri Kapasite Bölümü’nün sonucu olarak devletlerin bu alandaki kapasiteleri analiz edildiğinde, her devletin farklı alt başlıklarda bir diğerine göre göreceli üstünlükleri ortaya çıkmaktadır. Materyal güç kapasitelerinin en önemlisi ve belirleyicisi olan askeri kapasite farklı alt başlıklarda değerlendirilmiş ve sonuç olarak bu verilerden bir kapasite sonucu çıkarılmaya çalışılmıştır. Bölümün başlangıç satırlarında da değinildiği gibi bu konuda birçok farklı sayısal veri baz alınarak bir analiz yapılabilir. Bu çalışmada da özellikle devletlerin savunma harcamaları, silah sanayi büyüklükleri, nükleer kapasiteleri, konvansiyonel silah varlıkları ve lojistik kabiliyetleri gibi birçok alt kapasiteleri mukayese edilmiştir. Her bir başlık devletlerin küresel pozisyonlarına, yetenek ve kabiliyetlerine göre farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

Öncelikli olarak en yaygın ve en bilinen askeri kapasite ölçüm birimlerinden olan savunma harcamaları ve silah sanayinde, Birleşik Devletler’in dünya pastasındaki payı düşünüldüğünde hem Çin’e ama özellikle Rusya’ya karşı ciddi bir üstünlüğü bulunmaktadır. Ancak bu harcamaların önemli bir kısmının lojistik ve operasyonel gider olduğu düşünüldüğünde ve bununla birlikte, bu harcamaların satınalma gücü paritesi çerçevesinde değerlendirilmesinde, Çin ve Rusya’nın lehine bu makasın kapandığı düşünülebilir. Bununla birlikte, devletlerin ellerindeki kaynakları stratejik alanlarda yoğunlaştırdığı da hesaba katıldığında teknolojik yatırımlar anlamında Çin ve Rusya’nın makası daha da daraltabileceği de değerlendirilmeye alınmalıdır. Silah sanayisinin göreceli büyüklüğünde de benzer bir şekilde Birleşik Devletler’in domine ettiği bir alan söz konusudur. Bu sanayinin büyüklüğü sayesinde, barış zamanlarında bile Birleşik Devletler sürdürülebilir bir silah sanayi altyapısına sahip olabilmekte ve müttefiklerinin kendisine olan bağımlılığını da arttırabilmektedir. Savunma harcamalarındaki benzer satınalma gücü paritesi olgusu Çin ve Rusya için bu alanda da geçerli olmakta ve bu iki devletin Birleşik Devletler’in domine ettiği bu alanda, çok olmasa bile farkın kendi lehlerine azalmasını sağlayabilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır.

İkinci olarak silah kapasitelerine bakıldığında, bu kapasite iki farklı sistem üzerinden değerlendirilmiştir. Bunlardan biri nükleer silahlar bir diğer ise konvansiyonel silahlardır. Nükleer silahların kaybet-kaybet özelliklerinden dolayı, bu silahlara sahip olan ülkelere

bir nevi dokunulmazlık vermesi dolayısıyla bu silahlar her ülkenin sahip olmayı isteyeceği sistemlerdir. Örneklem ülkelerin üçünün de sahip olduğu bu sistemlerde, Birleşik Devletler ve Rusya'nın küresel ölçüde bu hâkimiyetleri sayılara yansımaktadır. Konvansiyonel sistemlerde ise örneklem devletlerin kara gücü varlığında benzer kapasitelere sahip oldukları gözlemlenmekte ancak deniz ve hava gücü varlıklarına gelindiğinde ise Birleşik Devletler'in diğer iki devletten daha fazla varlığa sahip olduğu ve bu varlıkların özellikleri bakımından ise stratejik araçların daha fazla olduğu görülmektedir. Deniz ve hava gücünde Birleşik Devletler'in göreceli stratejik araç varlıklarına sahip olması dolayısıyla konvansiyonel silahlar bakımından Çin ve Rusya'nın önünde olduğu söylenebilir.

Üçüncü olarak lojistik kabiliyet değerlendirildiğinde, bütün askeri kapasitenin bir yansıması ortaya çıkmaktadır. Bir ordunun sahip olduğu bütün varlıkların koordineli ve sürdürülebilir bir şekilde çalışabilmesi için gerekli olan en önemli noktalardan biri de lojistik kapasite veya operasyonel kabiliyettir. Örneklem devletlerin lojistik kabiliyetleri anayurt savunmaları için anayurtlarının jeostratejik özellikleri ile paralel şekilde yeterli kabul edilebilir. Ancak burada öne çıkan devlet ise Birleşik Devletler'dir. Lojistik kabiliyet anayurt savunması ve küresel operasyonel güç olarak iki aşamada değerlendirildiğinde, birinci aşama olan anayurt savunması için üç devletin de yeterli olduğu ancak küresel bir kutup-başı aktör olabilmek için gerekli olan küresel lojistik kapasitede, Birleşik Devletler'in sahip olduğu uçak gemileri ve destroyerler gibi stratejik araç varlıkları ve dünya çapındaki askeri üsleri ile birlikte Çin ve Rusya'nın kapasitesinin çok ötesinde olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak nükleer silah kapasitesinde, Rusya ile birlikte dünyanın iki büyük gücünden biri olan Birleşik Devletler'in -ki nükleer silahların kaybet-kaybet özelliğinden dolayı bu iki devletin birbirlerine bu silahları kullanamayacağı varsayımı ile bu kapasitenin göz ardı edilerek diğer askeri kapasiteler üzerinden analiz yapılması anlaşılır olacaktır- hem anayurt savunmasını hem de küresel operasyonlarını sübvans edebilecek savunma bütçesi ve silah sanayi kapasitesine sahip olması sayesinde, askeri kapasite olarak kutup-başı olabileceği ve Çin ile Rusya'nın ise sahip oldukları askeri kapasitenin ancak bölgesel güç olabilmeleri için yeterli olduğu söylenebilir.

3. BÖLÜM: EKONOMİK KAPASİTE

Uluslararası sistem bazında büyük bir aktör olabilmenin en önemli faktörlerinden biri de sürdürülebilir ölçekte bir ekonomik kapasiteye sahip olmaktır. Çünkü “bir ülkenin ekonomik kabiliyetlerinin büyük güç seviyesine yükselmesi, o ülkeyi bölgesel ve küresel olayların merkezine yerleştirir. Bu durum devletin çıkarlarının menzilini genişletir ve onun önemini artırır” (Waltz K. N., 1993, s. 64). Ancak, küresel bir güç olabilmek için ekonomik kapasite tek başına yeterli bir girdi değildir. Fakat sürdürülebilir bir askeri kapasite sahibi olabilmek için ekonomik kapasite en önemli vazgeçilmez faktörlerin başında gelir. Ekonomik kapasitenin önemi, küresel bir gücün tüm uluslararası operasyonlarını yönetebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılayabilmesinde gerekli olan teknolojik altyapı, insan kaynağı ve lojistik gibi temel gereksinimlerin karşılanmasında ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı, “büyük güç statüsü, belirli ekonomik yeterliliklere sahip olmadan sürdürülemez” (Waltz K. N., 1993, s. 50). Ne tek başına askeri kapasite ne de tek başına ekonomik kapasite bu sürdürülebilir güç kapasitesinin devamlılığı için yeterli değildir. Bu iki kapasite arasında simbiyotik bir ilişki vardır. Askeri kapasitenin devamlılığı için büyük bir ekonomik kapasiteye, ekonomik kapasitenin de devamlılığı için büyük bir askeri kapasiteye sahip olmak gerekir.

Bu bölümde, ekonomik kapasite başlıca üç temel faktör üzerinden değerlendirilecektir. Bu üç temel faktör; ekonomi, nüfus ile bilim ve teknolojidir. Bu üç temel faktör büyük ve sürdürülebilir bir refah ekonomisi için gerekli olan materyal kapasitelerdir. Ekonomik bir kapasiteye sahip olabilmek için gerekli olan bu faktörler birbirini tamamlar niteliktedir. Büyük bir ekonomiye sahip olmak için gerekli olan en önemli şeylerden biri büyük bir pazar gücüne sahip olmaktır. Ekonomik olarak rekabet halinde olan dünya piyasalarında büyük bir pazar ancak görece olarak büyük bir nüfus büyüklüğüne ihtiyaç duymaktadır. Bu küresel pazarda, rekabetçi ürünler üretilebilmesi için öncelikli olarak ürünlerin hem kaliteli hem de ucuz olarak piyasaya sunulması gereklidir. Ürün geliştirmesi tamamlanan bir emtianın piyasalarda tutunabilmesi için bu emtianın büyük bir anavatan pazarında kanuni düzenlemelerin korumasında piyasaya sürülmesi gerekmektedir. Nüfus, bu ekonomik büyümenin pazar kısmıdır. Bunun yanında, büyük bir ekonomi olmanın bir diğer asli unsuru ise rekabeti daha zor olan katma değerli ürünleri bu piyasaya sunabilmektir. Nitekim yeryüzünde bütün devletler iyi ya da kötü yerel ya da

uluslararası üretim gerçekleştirebilme yeteneğine sahiptir. Ancak küçük bir azınlık geri kalan büyük çoğunluğun üretme yeteneklerine sahip olmadıkları ürünleri üretebilmektedir. Bu durum, üretimi az olan ürünlerde rekabet avantajının üretimi çok olan ürünlere nazaran daha fazla olmasından dolayı katma değerli üretim yapan devletlerin daha fazla zenginleşmesine ve ekonomilerinin daha güçlü olmasına neden olmaktadır. Mesela günümüz için artık çok da yüksek teknoloji ürünü olmayan içten yanmalı motorlara sahip otomotiv endüstrisinin ürünleri dünyanın birçok ülkesi tarafından üretilmektedir. Bundan dolayı, bu endüstrinin ürünlerinden elde edilen kâr oranı bundan elli yıl ya da daha eski zamanlardaki kâr oranlarına göre daha düşük bir seviyede seyretmektedir. Benzer şey tekstil ürünlerinde de görülebilmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte tekstil ürünlerinin üretiminde zamanının yüksek teknolojisini kullanan Birleşik Krallık rakip ülkelere karşı üstünlük kurmuştur ve tekstil ürünlerinin dünya pazarlarında satışındaki kâr oranlarını yüksek tutabilmiştir. Ancak sonraki on yıllarda, diğer Batı Avrupa ülkelerinin de bu teknolojiyi yakalaması neticesinde rekabet artmış ve Birleşik Krallık zamanla tekstil ürünlerinden elde ettiği yüksek kâr oranını kaybetmeye başlamıştır. Bu iki örnekte olduğu gibi sadece günümüzde değil, gelecekte de üretimi sadece küçük bir grup ülke tarafından gerçekleştirilebilen ürünler küresel piyasada o ülkelere ekonomik avantaj sağlayacaktır. Bu ürünlerin üretilmesi için ise bilgi ve teknolojiye ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, bir ülkenin ekonomik üretimde diğer ülkelere karşı avantajlı bir duruma geçebilmesinin yegâne koşulu bilime ve teknolojiye yapması gereken AR-GE yatırımlarıdır.

3.1. Ekonomi

Bu kısımda, uluslararası ekonomik sistem ve bu sistemde örneklem ülkelerin kapasiteleri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bunun içinse uluslararası çapta önde gelen kuruluşların yayımlamış oldukları veriler temel alınarak rasyonel bir karşılaştırma ortaya konulacaktır. Ekonomi kendi içerisinde farklı değerlendirmelerin en çok olduğu alanlardan biridir. Günümüzde ülkelerin ekonomik performanslarını ölçmek için birçok ölçek kullanılmaktadır. Temel olarak üretime, tüketime ve gelire göre yapılabilen bu değerlendirmelerden en çok kullanılanı üretime göre ekonomik performansın ölçülmesidir. Üretim temelinde yapılan analizleri de ekonomistler iki ana başlıkta incelemektedirler. Bunlardan biri Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla bir diğeri ise Gayrisafi Milli

Hâsıla'dır. Aralarındaki temel fark GSYH'da bir ülkede hem yerli hem de yabancı tüm yerleşiklerin üretime katkısı hesaplanırken GSMH'da ise yabancı yerleşiklerin ülke sınırlarındaki üretimleri hesaplama dan çıkarılarak yerli yurtdışı yerleşiklerin üretimleri hesaba dâhil edilir. Bu ölçeklerden dünya çapında en çok değerlendirmeye tabi tutulanı Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla olduğu için bu kısımda kullanılan veriler de bu değerlendirme üzerinden yapılacaktır. Ağırlıklı olarak yıllar bazlı yapılan bu ölçüm, devletlerin ekonomik performanslarını hem bir önceki yıla göre hem de rekabetçi bir uluslararası ortamda, diğer devletlerle arasındaki ekonomik büyüklük farkına göre karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Ancak örneklem devletleri sadece GSYH açısından incelemek akılcı bir gerçeklik sağlamayacaktır. Çünkü uluslararası ekonomik sistemin kurumsal yapısı da örneklem devletlerin birbirleriyle rekabetlerinde önemli bir unsurdur. Bu kısımda bu kurumsal yapı da analiz edilerek örneklem devletlerin ekonomik açıdan birbirleriyle olan üstünlükleri incelenecektir.

3.1.1. Milli Gelir

Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla kısaca bir devlette yerli ve yabancı yerleşiklerin bir yıl içerisinde üretmiş oldukları mal ve hizmetlerin para cinsinden toplamıdır. Günümüzde üretilen ürünlerin çeşitliliği ve bu çeşitlilik içerisinde de üretilen bu malların ağırlık, yüzölçümü, uzunluk ve hacim gibi farklı ölçüm birimleriyle değerlendirilmesi üretime dayalı milli gelirin hesaplanmasında zorluklar doğuracağından, ortak bir ölçüm aracı olarak o malların hepsinin parasal karşılığının kullanılması görece olarak en az hatayla milli gelir hesabının yapılmasını sağlamaktadır. Ülkeler bu ölçümü kendi para birimleriyle yaptıkları gibi uluslararası rezerv para olma özelliğini taşıyan Birleşik Devletler doları (USD) ile de yapmaktadırlar. Milli gelir ölçümünde sık sık yapılan başka bir endeks ise kişi başı milli gelir hesabıdır. Bu hesap yönteminin amacı ise her ülke vatandaşının ortalama olarak ülkenin milli gelirinden aldığı payı göstermektir. Bu çalışma için örneklem ülkelerin milli gelir mukayesesinde, çok önemli bir ölçüm olsa bile kişi başı düşen milli gelir değil, genel milli gelir hesabı kullanılacaktır. Çünkü uluslararası sistem temelinde büyük bir ekonomik güç olmanın birinci derece göstergesi kişi başına düşen refah değil, ülkenin toplam üretim miktarıdır. Kişi başı milli gelir hesabına göre yapılan endekslerde, bu üç örneklem ülke ekonomik güçleri ölçüsünce listenin başlarında yer alamamaktadırlar. Bu endekslerde başı çeken ülkeler genellikle küçük ölçekli

devletlerdir. Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) 2019 yılı için yayımlamış olduğu kişi başi milli gelir hesabına göre listenin başında yaklaşık 117 bin USD ile Lüksemburg yer almaktadır. Sonrasında ise sırasıyla 87 bin USD ile İsviçre ve İsviçre ile aşağı yukarı aynı kişi başi milli gelire sahip İrlanda, Macao SAR, Norveç ve Katar gelmektedir. Listenin yedinci sırasında 67 bin USD ile Birleşik Devletler, altmış sekizinci ve altmış dokuzuncu sıralarında ise yaklaşık 11 bin USD kişi başi milli gelir ile Rusya ve Çin gelmektedir (International Monetary Fund, 2019).

Bunun yanında, hem milli gelir hem de kişi başi milli gelir hesabında kullanılan bir başka yöntem ise satınalma gücü paritesidir. Satınalma gücü paritesi hesaplanırken referans noktası olarak Birleşik Devletler alınır. Çünkü bütün uluslararası milli gelir hesabı rezerv para biri olan Birleşik Devletler doları üzerinden yapılır. Bu yöntem, temelde, bir ürünün Birleşik Devletler'deki bir birim fiyat üzerinden ne miktarda alınacağıyla başka bir ülkede yine o ülkenin kendi para birimi ile bir birim üzerinden ne miktarda alınabileceği üzerinden yapılan ve sonunda da Birleşik Devletler doları üzerinden bu ülkelerin sıralanmasına dayanan bir hesaplamadır. Daha anlaşılır olması açısından; Almanya'da on avro ile tanesi elli avro sent olan yirmi adet elma alınabildiğini varsayalım. Bununla birlikte, Birleşik Devletler'de de on dolar ile tanesi kırk sentten yirmi beş elma alınabildiğini varsayalım. Bu karşılaştırmaya göre Almanya'da yaşayan birinin bir yılda yüz elma tüketmek için ödemesi gereken ücret elli avro iken Birleşik Devletler'de yaşayan birinin aynı miktardaki tüketim için ödemesi gereken ücret kırk dolardır. Bu varsayımlara göre bir avro seksen dolar sente eşit olmakta ve Birleşik Devletler'deki sadece elma üzerinden yapılan bu hesaplamaya göre satınalma gücünün Almanya'ya göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Satınalma gücü paritesi, üretimin halk üzerinde yaratmış olduğu refahı açıklama konusunda nominal yapılan hesaplamalardan daha anlamlı sonuçlar çıkarmaktadır. Zira bir ülkede bireylerin refah seviyesinin yüksek olması bireysel üretkenliği arttırmakta ve bu da ülke ekonomisine dolaylı yollardan katkı sağlamaktadır.

Kişi başi milli gelirin satınalma gücü paritesi ile birlikte yapılan ölçümlerinde, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) 2019 yılı için yayımlamış olduğu sıralamaya göre ilk sırada yaklaşık 140 bin USD ile Katar yer almaktadır. Katar'ı sırasıyla Macao SAR 113 bin USD, Lüksemburg 112 bin USD, Singapur 105 bin USD ve 87 bin USD ile İrlanda takip etmektedir. Bu listenin on birinci sırasında 67 bin USD ile Birleşik Devletler, elli

beşinci sırasında 30 bin USD ile Rusya ve yetmiş birinci sırasında 21 bin USD ile Çin bulunmaktadır (International Monetary Fund, 2019). Bu verilere göre Birleşik Devletler'in kişi başı milli gelir hesabında nominal ve satınalma gücü paritesi arasında pek bir fark bulunmamakla birlikte nominal değere göre Rusya'nın yaklaşık üç katı Çin'in ise yaklaşık iki katı satınalma gücü paritesi değere sahip oldukları görülmektedir. Satınalma gücü paritesi bağlamında, Rusya'nın Birleşik Devletler ile arasında olan makası kapattığı görülmektedir.

Kişi başı milli gelir hesabında, listenin üst sıralarında, bazılarının reel-politikte devlet bile kabul edilemeyeceği ülkelerin olduğunu görülmektedir. Bu devletler kişi başı milli gelirden, listenin başında olsalar bile küresel ölçekte uluslararası sistemde etkileri çok fazla olamayacağı için ekonomik kapasite olarak bu ülkelerin değerlendirilmeye alınmaması rasyoneldir. Bu yüzden küresel ölçekte büyük devlet olabilmenin en önemli kıstaslarından biri ekonomiyi kişi başı milli gelir üzerinden değil, toplam milli gelir üzerinden değerlendirmektir. Bunun yanında, bu çalışmadaki örneklem devletler gibi uluslararası sistem düzeyinde büyük güç olan devletlerin aralarında kişi başı milli gelir mukayesesi yapmak ise bu devletlerin ekonomik kapasitelerini kıyaslamak açısından toplam milli gelir hesabı kadar olmasa bile anlamlı olacaktır.

Yine Uluslararası Para Fonu tarafından 2019 yılında yayımlanmış veriler ışığında; Birleşik Devletler 22,3 trilyon USD, Çin 15,3 trilyon USD, Japonya 5.4 trilyon USD, Almanya 4 trilyon USD, Hindistan 3,2 trilyon USD, Fransa 2,8 USD, Birleşik Krallık 2,7 USD, İtalya 2 trilyon USD, Brezilya 1.9 trilyon USD, Kanada 1,8 trilyon USD ve Rusya 1,7 trilyon USD ile küresel ekonomik büyüklükler bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri olarak sıralanmışlardır (International Monetary Fund, 2019). Bu listede, ilk iki sıradaki devletlerin birbirleri arasında da önemli bir fark olsa da asıl farkın ilk iki devlet ile geriye kalan diğer devletler arasında olduğu görülmektedir. Bu iki devletin toplam milli gelirinin kendisinden sonra gelen dokuz devletin toplam milli gelirinin bir buçuk katı olduğu görülmektedir. Birleşik Devletler ve Çin ile geri kalan diğer dokuz devletin aralarında bu kadar devasa bir ekonomik büyüklüğün olması elbette ki küresel ölçekte bu iki devletin uluslararası ekonomi üzerindeki hâkimiyetlerini açık bir şekilde göstermektedir. Bütün bunlara ek olarak, örneklem devletlerin birbirleriyle olan toplam milli gelir kıyaslamasına geldiğimiz zaman, zaten yukarıda da değinildiği gibi örneklemlerimizden ikisi listenin ilk iki sırasında ve aralarında da önemli bir farkla yerini

almıştır. Bir diğer örneklem devlet Rusya ise 1.7 trilyon USD ile listenin on birinci sırasında yer almaktadır. Bu verilere göre Birleşik Devletler Rusya'nın yaklaşık 13 katı Çin ise 9 katı büyüklükte toplam milli gelir büyüklüğüne sahiptir. Birleşik Devletler ve Çin'in Rusya'ya karşı atmış oldukları bu devasa fark Rusya'nın bu anlamda Uluslararası sistemde etkili bir ekonomik büyüklüğe sahip olmadığını göstermektedir.

Yukarıdaki paragrafta ülkeler nominal gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüklüklerine göre sıralanmışlardır. Bu paragrafta ise ülkeler, bir diğer hesaplama sistemi olan satınalma gücü paritesi açısından gayrisafi yurtiçi hâsıllarına göre sıralanarak değerlendirileceklerdir. Uluslararası Para Fonu'nun 2019 raporuna göre ülkeler satınalma gücü paritesi açısından gayrisafi yurtiçi hâsıllarına göre şu şekilde sıralanmışlardır; Çin 29,5 trilyon USD, Birleşik Devletler 22,3 trilyon USD, Hindistan 12,4 trilyon USD, Japonya 5,9 trilyon USD, Almanya 4,6 trilyon USD, Rusya 4,5 trilyon USD (International Monetary Fund, 2019). Satınalma gücü paritesi hesabı ile nominal hesaplama arasındaki temel farkın, satınalma gücü hesaplamalarında, bireylerin refah seviyelerini anlamının daha rasyonel olduğudur. Bu hesaplama yöntemiyle çıkan bu sıralamada, Çin'in Birleşik Devletler'i geçtiği Rusya'nın ise nominal hesaplama göre yapılan sıralamadan daha iyi bir noktaya geldiği görülmektedir. Ülkedeki refah seviyesini ölçmede, nominal hesaplama göre daha iyi bir yöntem olsa bile ülkelerin uluslararası sistemdeki üretim performansını ölçme konusunda nominal ölçüm kadar rasyonel bir sonuç ortaya koymamaktadır.

3.1.2. Dış ticaret

Ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin ölçülebildiği bir diğer veri seti ise dış ticaret konusunda yapılmaktadır. Ticaret, mal ve hizmetlerin bireyler, kurumlar ve ülkeler arasında daha önceden taraflar tarafından kabul edilmiş bir değer (Modern dünyada bu değer itibari paradır. Günümüzde ülkeler dış ticaretlerini kendi para birimleri üzerinden yapabildikleri gibi ağırlıklı olarak uluslararası rezerv para olma özelliği taşıyan Birleşik Devletler doları üzerinden yapmaktadırlar.) üzerinden karşılıklı olarak gerçekleşmesidir. Bir ülkede, bireylerin ya da kurumların ihtiyaçları olan mal ve hizmetlerin hepsini kendilerinin üretmesi imkânsızdır. Benzer şekilde, ülkeler de ihtiyaçları olan mal ve hizmetlerin hepsini kendileri üretemezler. Bundan dolayı, başka ülkelerle ticari ilişkiye girmek zorundadırlar. Dış ticaretin önemi ise bu karşılıklı bağımlılıkta, bir ülkenin diğer

ülkelere karşı mukayeseli üstünlüklerdeki konumuyla ilgilidir. Bu açıdan, dış ticareti niceliksel ve niteliksel denge olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirmek gerekir. Bunlardan ilki olan niceliksel denge, bir ülkenin ithalatının ihracatını karşılayabiliyor olmasıdır. Eğer bir ülke, ihtiyacı olan malları ve hizmetleri kendi üretemiyor ve bunları başka ülkelere tedarik ediyorsa ve buna mukabil, aynı miktarda kendisi de başka ülkelere mal ve hizmet satamıyorsa, bu ülke ekonomisi dış ticaret açığı verir. Bunun sonucu ise fakirleşmedir. Dolayısıyla, ülkelerin dış ticaret açığı vermeden başka ülkelerle dengeli bir ticari ilişki kurması gerekir. İkinci kategori olan niteliksel denge ise bir ülkenin ithal ettiği mallara ve hizmetlere olan bağımlılığı ve bununla beraber ihraç ettiği mallara ve hizmetlere başka ülkelerin bağımlılığıdır. Bir ülke her ne kadar ithalat ve ihracat dengesini sağlıyor olsa bile kendi nüfusunu besleyebilecek seviyede tarımsal ve hayvansal ürünlere sahip olamıyor, kendi savunmasını gerçekleştirmek için gerekli olan ürünleri üretemiyor, kendi enerji ihtiyacını karşılayamıyorsa ve bütün bunlar için başka ülkelere bağımlıysa kendi ulusal güvenliği açısından tehlike altındadır. Bu yüzden, dış ticarete nicelik ve nitelik birlikte değerlendirilmesi gereken iki önemli kategoridir. Bundan dolayı, bu kısımda ele alınacak olan dış ticaret verileri, iki ana grupta analiz edilecektir. Bunlardan ilki örneklem ülkelerin dış ticaret performansı ile ithalat ve ihracat dengesinin niceliksel olarak incelenmesidir. İkincisi ise bu ülkelerin ihracat ve ithalatlarındaki malların ve hizmetlerin niteliksel olarak karşılaştırılması olacaktır.

Niceliksel olarak dünya ticareti dünya nüfusunun ve ekonomisinin büyümesiyle paralel olarak yükselme eğilimindedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün 2018 yılı için açıklaması olduğu verilere göre yaklaşık 19,5 trilyon USD mal ihracatı ve yaklaşık 19,5 trilyon USD mal ithalatı yapılmıştır (World Trade Organization, 2019, s. 100). Buna ek olarak yaklaşık 5,5 trilyon USD hizmet ihracatı ve yaklaşık 5,5 trilyon USD hizmet ithalatı gerçekleştirilmiştir (World Trade Organization, 2019, s. 102). Toplamda gerçekleştirilen mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı ise yaklaşık 25'er trilyon USD'dir. Örneklem ülkelerin dünya ticaretindeki performansına geldiğimizde ise özellikle Birleşik Devletler ve Çin'in dünya ticaretinde lokomotif ülkeler olduğu görülmektedir. Birleşik Devletler 1,6 trilyon USD ve %8,5 pay ile dünyada en çok mal ihracatı yapan ikinci ülke konumundadır. Bununla birlikte, 2,6 trilyon USD ve %13,2 pay ile dünyanın en çok mal ithalatı yapan ülkesidir (World Trade Organization, 2019, s. 100). Hizmet ticareti verilerine bakıldığında Birleşik Devletler'in 0.8 trilyon USD ve %14 pay ile dünyanın en büyük

hizmet ihracatçısı ve bunun yanında 0,5 trilyon USD ve %9,8 pay ile dünyanın en büyük hizmet ithalatçısı olduğu görülmektedir (World Trade Organization, 2019, s. 102). Bir diğer örneklem ülke olan Çin'in dünya ticareti verilerine gelindiğinde, yaklaşık 2,5 trilyon USD ve %12,8 pay ile dünyanın en büyük mal ihracatçısı, 2,1 trilyon USD ve %10,8 pay ile dünyanın en büyük ikinci mal ithalatçısı olduğu verilerde ortaya çıkmaktadır (World Trade Organization, 2019, s. 100). Çin'in küresel hizmet ticareti ihracatı verileri incelendiğinde 265 milyar USD ve %4,6 pay ile küresel ölçekte beşinci sıraya gerilediği ve hizmet ticareti ithalatında ise 521 milyar USD ve %9,5 pay ile ikinci sırada olduğu Dünya Ticaret Örgütü verileri tarafından ortaya konmaktadır (World Trade Organization, 2019, s. 102). Üçüncü örneklem ülke Rusya ise küresel ticaret anlamında diğer iki örneklem ülkeden çok daha geri planda kalmaktadır. Rusya 444 milyar USD ve %2,3 pay ile dünya mal ihracatında on dördüncü sırada iken 249 milyar USD ve %1,3 pay ile dünya mal ithalatında yirmi ikinci sırada yer almaktadır (World Trade Organization, 2019, s. 100). Mal ticaretine ek olarak hizmet ticaretinde ise 64 milyar USD ve %1,1 pay ile dünyada yirmi altıncı sırada, ithalatta ise 93 milyar USD ve %1,7 pay ile on altıncı sıradadır (World Trade Organization, 2019, s. 102).

Yukarıdaki paragrafta verilen veriler ışığında, Birleşik Devletler'in dış ticaretinde mallar açısından hemen hemen bir trilyon USD dış ticaret açığı vermektedir. Bu sayı oransal olarak mal ihracatının ithalatını karşılama oranı olarak %60'lar seviyesindedir. Bu kadar ciddi bir açık oranı mal ticareti açısından Birleşik Devletler ekonomisinin en büyük problemlerinden biridir. Bunun zıttı bir şekilde, hizmet ticaretinde ise 0,3 trilyon USD dış ticaret fazlası vermektedir. Mal ve hizmetlerin toplam dış ticaret performansına bakıldığında ise toplam ihracatı 2,4 trilyon USD ve ithalatı ise 3.1 trilyon USD'dir. Toplam verilere göre ise ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %75 seviyelerine çıkmaktadır. Dış ticaret verileri Çin özelinde incelendiğinde ise mal ticaretinde 400 milyar USD fazla vererek dünyanın en çok mal ticareti fazlasını veren ülkesi konumundadır. Hizmet ticareti verimine gelindiğinde ise aynı oranda başarıyı yakalayamamaktadır. Yaklaşık 250 milyar USD açık veren bu ülkenin hizmet ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı %50'dir. Toplam dış ticaret verilerine göre de hizmet ticaretindeki cari başarısızlığına rağmen hem Birleşik Devletler'den hem de Rusya'dan daha iyi bir dış ticaret verimliliğine sahip olduğu ortadadır. Rusya cephesinde ise dış ticaret verileri küresel düzlemde büyüklük anlamında vasat bir görünüm arz etse bile

kendi dış ticaret cari performansı açısından fazla veren bir ülkedir. Mal ticaretinde yaklaşık 200 milyar USD fazla verirken hizmet ticaretinde ise 29 milyar USD açık vermektedir. Bu Niceliksel veriler açısından incelendiğinde bu üç devletten Birleşik Devletler ve Çin'in, Rusya'ya göre açık ara farkla dünya ticaretinde paya sahip oldukları ve bu devletlerin dünya ticaretini şekillendirmede çok büyük aktör oldukları görülmektedir. Bu iki devletin ekonomilerindeki büyüme veya daralmanın dünya ticaretini etkileme kapasitesi Rusya'ya nazaran daha fazladır.

Niceliksel bir analizin ardından değinilmesi gereken bir diğer boyut ise dünya ticaretindeki niteliksel özelliklerdir. Makroekonomi açısından, teknolojinin gelişmesiyle paralel bir şekilde, modern ekonomi tarihinde, zamanla yeni sektörler ortaya çıkmıştır. İnsanlık tarihinin en büyük kısmı tarım ekonomisi iken sanayi devrimi sonrası tarımla birlikte sanayi sektörünün ve ilerleyen on yıllarda da hizmet sektörünün üretimdeki payları artmış ve bu iki sektör modern ekonominin en önemli kolları olmuşlardır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri bu sektörlerin ekonomi içerisindeki payları ile orantılı olarak değerlendirilmektedir. Gelişmiş bir ekonomide, tarım sektöründe çalışan işgücü piyasası çok düşük seviyelerde gezerken hizmet sektöründe çalışan işgücü piyasası da sanayi sektöründe çalışan işgücü piyasasından fazla olmaktadır. Makineleşme ve teknoloji artık hem tarım hem de sanayi sektöründe insan gücüne ihtiyacı azaltmaktadır. Bu dönüşüm hizmet sektöründe yeni alt sektörlerin, iş kollarının ve mesleklerin doğmasına neden olmaktadır. Gelişmemiş ve gelişmekte olan devletlerin bu denli bir dönüşüme sahip olamamaları, bu devletlerin, gelişmiş ülkelerin üretiminden vazgeçtikleri malları ve hizmetleri üretmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler sermaye, bilgi ve katma değeri yüksek sanayi ürünleri ihracatı yapmaya; gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler ise hammadde ve katma değeri düşük ürün ihracatına geçiş yapmışlardır. Ülkelerin dış ticaret verimlilikleri bu üretim dönüşümü açısından değerlendirildiğinde, ticaretin niteliksel boyutunu katma değerli ürünleri daha fazla ihtiva eden hizmet ticareti üzerinden değerlendirmek daha mantıklı bir yol olacaktır. Bu bağlamda, mallarla ilgili hizmetler; ulaştırma; seyahat; bakım ve tamir hizmetleri; sigorta ve emeklilik hizmetleri; finansal hizmetler; fikri mülkiyet; telekomünikasyon, bilgisayar ve enformasyon hizmetleri; ticaret hizmetleri ile kişisel, kültürel ve eğlence hizmetleri gibi hizmet ticaretinde Birleşik Devletler'in Çin'in yaklaşık dört katı, Rusya'nın ise

yaklaşık on üç katı ihracat yapıyor olması, Birleşik Devletler'i hem büyüklük olarak hem de cari fazla olarak açık ara farkla dünya liderliğine çıkarmaktadır.

Üç örneklem ülkeden en büyük iki dış ticaret rakamına sahip olan Birleşik Devletler ve Çin'in birbirleriyle olan ikili ticaretini ve bu iki ülkenin karşılıklı bağımlılığını analiz etmek mukayeseli üstünlükler açısından önemli bir açıklayıcılığa sahiptir. Bu iki ülkenin birbirleriyle ticaretine bakıldığında Birleşik Devletler'in Çin'e 120,3 milyar USD'lik mal ihracatına karşılık Çin 539,5 milyar USD'lik mal ihracatı, Birleşik Devletler'in 58,9 milyar USD'lik hizmet ihracatına karşılık Çin'in 18,4 milyar USD'lik hizmet ihracatı gerçekleştirdiği görülmektedir (Office of the United States Trade Representative, 2019). Verilere göre Çin'in mal ihracatındaki oran üstünlüğüne karşılık Birleşik Devletler'in hizmet ihracatında aynı verimlilikte olmasa bile oran üstünlüğü vardır. Çin'in görece ucuz işgücü piyasasından dolayı Birleşik Devletler'e nazaran daha ucuz üretim gerçekleştiriyor olması Birleşik Devletler için Çin'in on yıllardır üretim üssü haline dönüşmesine ve Birleşik Devletler firmalarının üretim için bu ülkeye yatırım yapmasına ve Birleşik Devletler'in ihtiyaçlarının bir kısmının Çin'den karşılanmasına neden olmuştur. İki ülke arasında 2017 yılındaki doğrudan yabancı yatırım verilerine bakıldığında Birleşik Devletler'in Çin'de imalat sanayi, toptan ticaret, finans ve sigortacılık gibi alanlarda 107,6 milyar USD'lik yatırım yapmasına karşılık Çin'in Birleşik Devletler'e imalat sanayi, emlak ve mevduat kuruluşları gibi alanlara 39,5 milyar USD'lik yatırım yaptığı ortaya çıkmaktadır (Office of the United States Trade Representative, 2019). Bu veriler açısından Çin'in Birleşik Devletler'e yaptığı ihracatta Birleşik Devletler şirketlerinin yatırımlarının etkisi anlaşılabilmektedir.

3.1.3. Bütçe

Devletlerin ekonomik olarak büyüklüklerini kıyaslayabileceğimiz bir başka gösterge de devletlerin yıllık bütçeleridir. Bütçeler devletlerin bulundukları yıl içerisinde ağırlıklı olarak vergiden elde etmiş oldukları gelirleri ve bu gelirlerin eğitim, savunma, sağlık ve sosyal güvenlik gibi kalemlerdeki harcamalarını kapsamaktadır. Devletlerin bütçelerini karşılaştırırken genellikle bütçelerinin milli hasıllarına oranlarına bakılır. Milli hasılları arasındaki farkın çok büyük olduğu devletleri kıyaslarken ise böyle bir yöntem rasyonel bir sonuç vermeyecektir. Bundan dolayı burada örneklem ülkelerin 2019 yılı bütçeleri 31

Aralık 2019 tarihli döviz kurları referans alınarak USD cinsinden hesaplanarak karşılaştırılacaktır.

İlk olarak incelenecek ülke olan Birleşik Devletler 2019 yılında 3.422 milyar USD gelir elde ederken buna mukabil 4.407 milyar USD harcama yapmıştır (Office of Management and Budget, 2018, s. 117). Birleşik Devletler sadece örneklem devletler arasında değil, küresel ölçekte de en büyük gelir ile gidere ve aynı zamanda yaklaşık 1 trilyon USD ile en büyük bütçe açığına sahip olan devlettir. Bu denli yüksek bir gelir elde edebilme kapasitesine sahip olan bir devletin harcamalar konusunda da başta savunma harcamaları olmak üzere, eğitim, altyapı, bilim ve araştırma-geliştirmeye ayıracağı bütçenin büyüklüğü ve bu sayede elde edebileceği üstünlük tartışmasız gözler önündedir.

İkinci örneklem ülke olarak, Çin 2019 yılında 19.038 milyar CHY gelir elde ederken buna karşılık 23.887 milyar CHY harcama yapmıştır (National Bureau of Statistics of China, 2020). Kendi para biriminden belirtilen bu bütçe rakamlarını USD cinsine çevirdiğimizde ise 2.734 milyar USD gelir elde ettiği, buna karşılık 3.430 milyar USD harcama yaptığı görülmektedir (Bloomberg Finance L.P., 2020). Birleşik Devletler ile benzer şekilde Çin de yüksek bir gelir ile gidere ve bununla beraber yaklaşık 700 milyar USD'lik bütçe açığına sahiptir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken nokta, Çin'in bu kadar büyük bir bütçeyi Birleşik Devletler'in yaklaşık 4,3 katı büyüklüğünde bir nüfus için harcıyor olmasıdır.

Son örneklem ülke Rusya ise 2019 yılında 20.187 milyar RUB gelir elde ederken buna karşılık 18.220 milyar RUB harcama yapmıştır (Ministry of Finance of the Russian Federation, 2020). Kendi para biriminden belirtilen bu bütçe rakamlarını USD cinsine çevirdiğimizde ise 325 milyar USD gelir elde ettiği, buna karşılık 294 milyar USD harcama yaptığını görülmektedir (Bloomberg Finance L.P., 2020). Örneklem ülkeler arasında açık ara farkla en küçük bütçeye sahip olan Rusya ise diğer iki örneklem ülkenin aksine bütçesinde açık vermemektedir. Bunun yanında Birleşik Devletler ve Çin bütçe gelirlerinin çoğunluğunu vergilerden elde ederken Rusya'nın gelirlerinin %40'ı (128 milyar USD [7.924 milyar RUB]) petrol ve doğal gaz satışlarından elde edilmektedir. Rusya'nın bütçe gelirlerini, üretim ekonomisinin vergilendirme esasına göre değil de önemli ölçüde yeraltı zenginliklerinin satışından elde ediyor oluşu, uzun vadede, Birleşik Devletler ve Çin'e nazaran aleyhine bir durumun oluşmasına neden olabilir.

Sonuç olarak, üç ülkenin bütçelerinin karşılaştırıldığı bu kısımda, Birleşik Devletler'in kapasitesinin Çin'den yaklaşık %60 daha fazla olduğu hatta nüfusu göz önünde bulundurulduğunda bu farkın ciddi oranda arttığı görülmektedir. Bunun yanında, Birleşik Devletler'in bütçesinin Rusya'nın bütçesinin yaklaşık on üç katı olduğu ve bu farkın Birleşik Devletler'i hem Çin hem de açık ara farkla Rusya'nın önüne geçirdiği anlaşılmaktadır.

3.1.4. Uluslararası Finansal Sistem

Ekonomik faaliyetler iki temel ayak üzerinde gerçekleşmektedir. Bunlardan klasik manada gerçek mal ve hizmetlerin faaliyetlerinin toplamı olan reel piyasalar bir diğeri ise reel piyasaların ihtiyacı olan parasal döngünün sağlayıcısı olan finansal piyasalardır. Tarihsel süreç içerisinde, insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştirdiği toplayıcılık, avcılık, tarımsal üretim, endüstriyel üretim ve en nihayetinde hizmet üretimi sonucundaki ihtiyaç fazlasını, üretimini gerçekleştiremediği ve gerekli olan ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bulmuş olduğu mübadele yöntemiyle elinden çıkarmıştır. Bu mübadele yöntemi paranın icadıyla farklı bir mekanizmaya dönüşmüş ve zamanla bu mekanizma evrilerek günümüzdeki parasal sisteme dönüşmüştür. Artık modern uluslararası ekonomi sisteminde sadece mal ve hizmetler değil, sermayenin de hareketliliği söz konusudur. Sermayenin de mal ve hizmetler gibi hareketliliği de beraberinde çok komplike bir uluslararası ticaret, döviz rejimi ve bankacılık sistemini ortaya çıkarmaktadır.

Uluslararası ekonomi devletlerin birbirleriyle yapmış oldukları ticaretin bir bütünüdür. Bu bağlamda, bir devletin başka bir devletle yapmış olduğu ticarete kullanacağı ödeme aracının ne olacağı ise tarih boyunca değişkenlik arz etmiştir. Coğrafi keşifler ve sonrasında meydana gelen sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan modern ekonominin temelleri bu konuda devletleri birçok farklı alternatif uygulamaya itmiştir. Özellikle, on altıncı yüz yıldan on sekizinci yüzyıla kadar dünya ticaretinde uygulanan merkantilist politikalar beraberinde Avrupalı devletler için birçok ön görülemeyen sonuçlar doğurmuştur. Özellikle, Sömürgeci devletlerin Yeni Kıtalar'dan getirdikleri altın ve gümüş gibi değerli madenler ve sanayileşmiş kapitalist devletlerin zenginliklerini daha fazla arttırmak için dış ticaret fazlası vermeye çalışmaları, beraberinde bu devletlerde daha fazla zenginliğe ve hayat pahalılığına neden olmuştur. Merkantilizme tepki olarak

Adam Smith'in başını çektiği liberaller ise dünya ekonomik pastasının statik değil, dinamik olduğu görüşünü savunmaktadır. Yani, bu görüş küresel ekonomide bir ülkenin büyümesinin diğer ülkelerin zıt oranda küçülmesine neden olmayacağını, aksine bütün ülkelerin birlikte büyüyebileceğini iddia etmektedir. Hal böyle olunca, liberallere göre uluslararası bir serbest ticaretin bütün ülkelerin faydasına olacağı kabul edilmektedir. Yine benzer şekilde, merkantilizmin eleştirisi olarak İskoç Düşünür David Hume'un teorileştirdiği Madeni Para-Akım Mekanizması'na (Specie-Flow Mechanism) göre bir ülke uluslararası ticarette ihracat fazlası vermesi halinde ülke içerisinde para bolluğu meydana gelir ve bu bolluk ülkede fiyatların artmasına neden olur ve neticesinde ihracattaki fiyat avantajını kaybeder. Sonrasında ise dış piyasalardaki fiyatların görece daha ucuz kalmasından dolayı ihracatı düşer ve ithalatı artar. Böylece dış ticaret açığı veren bir ülkeye dönüşür. Dolayısıyla dengeli ve kontrollü bir dış ticaret bütün ülkelerin menfaatinedir.

Uluslararası ticareti dengeli ve kontrollü bir şekilde devam ettirebilmek için yürütülebilecek üç ana kur sistemi mevcuttur. Bunlar; Sabit Kur Sistemi, Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi ve Dalgalı Kur Sistemi'dir. Modern uluslararası sistemde farklı dönemlerde uygulanmaya çalışılan bu sistemlerden ilki bir sabit kur sistemi olan Altın Standardı Sistemi'dir. Altın Standardı Sistemi Birleşik Krallık'ın uluslararası ticarette bir Hegemon güç olduğu dönem olan Britanya-Barışı (Pax-Britannica) döneminde uygulamaya başlanan bir kur sistemidir. Altın Standardı Sistemi'ne göre Birleşik Krallık öncülüğündeki dönemin gelişmiş ülkeleri birbirleriyle yapmış oldukları ticarette kendi para birimlerini belli bir altın miktarına sabitlemekteydiler. Bu sayede, dış ticaret açığı veren ülkelerin rezervlerinde altın miktarı azalmakta ve piyasaya arz edilen para miktarı azaldığı için ülke içi fiyatlar düşmekte ve sonraki dönemde bu ülkelerin dış ticaretleri artıya dönmekte ve bu ülkelerin birbirleriyle olan ticaretlerinde doğal yollu bir dengelenme yaşanmaktaydı. Tam tersinde ise yine dış ticaret fazlası veren ülkelerde altın rezervi artmakta ve bununla birlikte piyasaya arz edilen para miktarı arttığı için ülke içi fiyatlar artmakta ve sonraki dönemde bu ülkelerin birbirleriyle olan ticaretlerinde bir dengelenme oluşmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar altın standardı başarıyla uygulanabilmiş ve uluslararası ticarette dengeli bir süreç yaşanmıştır.

Altın Standardı Sistemi'nin önemli bir özelliği sistemin referans noktasının altın gibi üretimi sadece doğadaki rezerv miktarına göre gerçekleştirilebilen değerli bir madene

bağlı olmasıydı. Ve özellikle Yeni Dünya topraklarından getirilen bu değerli madenler sayesinde üretimde kısmi zamanlarda ani artışlar olsa bile genel anlamıyla dengeli bir üretime neden olmaktaydı. Aşırı enflasyon olma riski altının arzı kısıtlı olduğu için sınırlıydı. Bunun yanında, kısıtlı bir rezerv olmasının getirmiş olduğu bir başka nokta ise uluslararası ekonominin büyümesinin bu kısıtlı rezerve bağlı olması ve ileride anlatılacağı üzere itibari para olma özelliğine sahip olan döviz kuru rejime göre talebe ya da tüketime bağlı bir büyüme olmadığı için küresel manada suni bir büyümeye sebep vermiyor oluşudur. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu yıkıcı etki, dünya ekonomisinin büyüme talebine karşı mevcut küresel altın rezervinin bunu karşılayamayacak olması ve altın standardının merkezinde bulunan ve küresel bir ekonomik güç olan Birleşik Krallık'ın bu rolünü artık sürdürebilecek kabiliyette olamayışı nedeniyle Savaş sonrası dönemde yeni bir sistem ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu suretle, 1922 yılında, Cenova Konferansı'ndan sonra uluslararası ticarete Altın-Döviz (Dolar ve Sterlin) Sistemi bazı önemli devletlerce kabul edilmeye başlanmıştır.

Bütün bu gelişmelere rağmen hem Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan Altın-Döviz Sistemi'nin yeterince çalışmaması hem de İkinci Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu yıkıcı etki sonunda uluslararası ticaretin resesyona girmesi, yeni çözüm yolları için büyük ekonomilerin yeni bir sistem için ismini Birleşik Devletler'in bir kasabasından alan Bretton Woods Anlaşması'nı imzalamasına neden olmuştur. İsmi bu anlaşmadan alan Bretton Woods Sistemi bir nevi Altın Standardı benzeri, altına endeksli ayarlanabilir sabit kur sistemi idi ve bu sisteme dolar ya da altın standardı da denilmekteydi. Anlaşma uyarınca, 1 ons 35 USD'ye sabitlenmiş ve ülkelerin kendi dış ticaret fazlaları ya da eksikliklerine göre $\pm 1\%$ revalüe veya devalüe ayarlaması yapmalarına izin verilmiştir. Bu anlaşma ile tıpkı Altın Standardı Sistemi döneminde sterlinin rezerv para olma özelliği kazanması gibi Bretton Woods Sistemi ile de Birleşik Devletler doları da uluslararası rezerv para olma özelliğini kazanmıştır. Hem Birinci Dünya Savaşı hem de İkinci Dünya Savaşı'nda, savaşların son dönemlerinde savaşa girmiş olması, savaşların kendisine uzak bir bölge olan Avrupa'da cereyan etmesinden dolayı Birleşik Devletler ekonomisi bu iki dönem sonunda da diğer büyük devletlere göre çok daha az hasar almıştı. Bu sayede, hem ekonomisi hem de altın rezervleri ile böyle bir altın-dolar standardı sistemini yönetebilecek güçteydi. Artık, bu anlaşma ile Birleşik Devlet doları tüm dünya ticaretinde kullanılmaya başlanmış ve bu sayede Birleşik Devletler küresel ticaretin referans noktası

olmuştur. Ancak, Birleşik Devletler'in özellikle Savaş sonrası dönemde Federal Almanya ve Japonya'nın hızla büyüyen ve ihracata dayalı ekonomileri karşısında dış ticaret açığı vermesi ve bununla birlikte, Vietnam Savaşı'nın bütçeye olan ek maliyetleri Birleşik Devletler'in altın rezervlerini adım adım eritmiş ve bu durum, Birleşik Devletler dolarının altın karşısında değerini kaybetmeye başlamasına neden olmuştur. Doların rezerv para olmasının avantajını yıllarca dış ticaret ve bütçe açıklarını kapatmak için kullanan Birleşik Devletler bu süreci yürütememiş ve 1971 yılında Birleşik Devletler Başkanı Nixon Birleşik Devletler'in Bretton Woods Sistemi'nden çıktığını deklare ederek dolar ve altın arasındaki nominal bağı koparmıştır. Başkan Nixon'un bu açıklaması sonrası gelişmiş ülkeler küresel bir ticaret krizi riskine karşı aynı yılın sonuna doğru Washington'daki Smithsonian Enstitüsü'nde toplanarak doların, hem kendi para birimlerine karşı hem de altına karşı belli oranlarda devalüe edilmesi kararını almışlardır. Anlaşma ile Bretton Woods Sistemi'nde 35 USD olan 1 ons altının değeri 38 USD'ye çıkarılmıştır. Ancak, bu anlaşmadan sonra bile doların değersizleşmesi devam etmiş ve 1973 yılında dolar ve 1 ons altın arasındaki değer 42,22 USD ile tekrar ayarlanmış olmasına rağmen dolar ve altın arasındaki nominal değer ile reel değer farklılaşmaya devam etmiş ve Bretton Woods Sistemi sonlanmıştır.

Bretton Woods Sistemi'nin sonlanmasıyla birlikte küresel ticarete dalgalı kur sistemine geçilmiş ve herhangi bir para biriminin altına sabitlenmesi durumu ortadan kalkmıştır. Altına bağlı sterlin ve dolar gibi sistemler aslında bir çeşit mal para sistemi iken Bretton Woods Sistemi sonrası itibari para dediğimiz devletlerin itibarı esas alınarak karşılığında herhangi bir değerli madenin bulunmadığı bir sisteme geçilmiştir. Bu sistemde devletlerin para arzı için herhangi bir değerli maden bulundurması gerekmemekte, para arzı piyasanın talepleri doğrultusunda başta merkez bankaları olmak üzere bankalar üzerinden gerçekleşmektedir. Birleşik Devletler'in siyasi, askeri ve iktisadi gücü ve Bretton Woods Sistemi'nde doların altına bağlı rezerv para olması nedeniyle kullanımının yaygınlaşmasından dolayı Bretton Woods Sistemi'nden sonraki dönemde de doların rezerv para olma kabiliyeti devam etmiştir. Küresel olarak doların yaygınlaşmasıyla birlikte, merkez bankaları rezervlerinde dolar bulundurmaya ve dış ticaretlerindeki fazla veya açık durumlarında piyasalara dolar üzerinden müdahale etmeye başlamışlardır. Birleşik Devletler'in dış ticaret ve bütçe açığı vermeye devam etmesine rağmen doların

rezerv para olma özelliği, bu açıklarını piyasaya dolar arz ederek kapatabilmesine ve oluşacak enflasyonu da ülke dışına ihraç edebilmesine olanak sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, başta Federal Almanya ve Japonya olmak üzere gelişmiş ekonomilerin uluslararası ticaretteki artan rolleri ve bu ülke para birimlerinin rezerv para olan dolar karşısındaki değerklenmeleri kimi dönem Birleşik Devletler'in bu ülkelere karşı para birimlerini devalüe etmeleri konusunda baskılara dönüşmüştür. Sürekli dış ticaret fazlası veren Federal Almanya ve Japonya'nın para birimleri olan mark ve yen ekonomik bir güç olabilmenin ötesinde askeri ve siyasi bir güç olamadıkları için rezerv para olma özelliğini elde edememiştir. Bununla birlikte, Birleşik Devletler'in doların rezerv para olması dolayısıyla kendi ulusal çıkarları için uluslararası ticareti istikrarsızlaştırması başta Federal Almanya olmak üzere Avrupalı devletleri yeni bir bölgesel para sistemi konusunda arayışlara itmştir. Avrupa Kömür ve Çelik Birliği olarak altı Avrupalı devletin bir araya gelerek kurmuş oldukları birlik zamanla büyük bir ekonomik birliğe dönüşmüş ve yapmış oldukları gümrük anlaşmaları ile de ticaretin önündeki tüm ulusal sınırları kaldırmışlardır. Bu Avrupalı devletlerin birbirleriyle yaptıkları ticarete hem kendi para birimlerini kullanmaları hem de para birimlerinin dolar paritesine bağlı olması, bu devletlere hem parasal kayba hem de ticaretlerinde istikrarsızlıklara yol açmaktaydı ve bundan dolayı ortak bir para birliği kurmayı planlamışlardı. Başlıca bu sebeplerden ötürü, bu Avrupalı devletler, 1979 yılında, Avrupa Para Birliği'ni (European Monetary Union) başlatmışlardır. Fransız siyasetçi ve iktisatçı olan Jacques Delors tarafından hazırlanan Delors Raporu doğrultusunda, sonunda ortak bir paranın tedavüle sunulmasıyla nihayete erecek olan Avrupa Para Birliği, belirli aşamalar halinde devreye girecektir. En nihayetinde de para birliğine katılan her bir devlet kendi ulusal paralarından vazgeçerek yeni bir para birimi olan avroyu kullanmaya başlayacaktır. Avro ile birlikte doların uluslararası rezerv para olma özelliğinin getirmiş olduğu avantajlardan faydalanılacak, kur farklarının oluşturmuş olduğu dezavantajlar minimize edilecek ve Birleşik Devletler'in ulusal çıkarları için uluslararası ticareti istikrarsız hale getirmesi riski azaltılacaktır. Bu hedeflerle oluşturulan bu parasal birlik neticesinde, gümrük birliği içerisindeki devletlerin birbirleriyle olan ticaretlerindeki bu riskler azaltılmış ve avronun uluslararası rezerv para olma özelliği de yıllar itibariyle artmaya başlamıştır.

Bretton Woods Sistemi ile uluslararası ticarete rezerv para olma özelliğini kazanan Birleşik Devletler, Sistem'in çökmesinden sonra bile bu özelliği koruyarak günümüze kadar getirmeyi başaramıştır. Bu anlamda, 1976 yılında, dünya tahsisli döviz rezervlerinin (allocated reserves) %78,8'i USD, 8,2'si Alman markı, %2,5'i yen, %2,2'si paund sterlin ve %2'si Fransız frankı iken 1986 yılında %66,2'si USD, %15'i Alman markı, %7,6'sı yen, %2,8'i paund sterlin ve %1,2'si Fransız frankıdır (Dooley, Lizondo, & Mathieson, 1989, s. 386). 1996 yılında %61,98'i USD, %14,67'si Alman markı, %6,71'i yen, %2,68'i paund sterlin ve %1,85'i Fransız frankı; 2006 yılında %65,76'sı USD, %24,58'i avro, %4,32'si paund sterlin ve %3,48'i yen; 2016 yılında %65,19'u USD, %19,44'ü avro, %4,48'i paund sterlin ve %3,99'u yen; 2019 yılında ise %61,36'sı USD, %20,40'ı avro, %4,55'i paund sterlin ve %5,56'sı yen ve %1,95'i Çin renminbisidir (yuan) (International Monetary Fund, 2020). Bu verilere bakıldığı zaman, karşımıza çıkan tablo, Birleşik Devletler'in Bretton Woods Sistemi'nin dağılmasından sonra bile uluslararası ticaretteki etkisini dolarla birlikte devam ettirebilmeyi başardığıdır. Dünyanın en büyük ekonomilerinin ulusal paralarının yıllar yılı uluslararası sistemde kullanım durumuna bakıldığı zaman, Birleşik Devletler dolarının yaklaşık yarım yüzyıllık bir süreçte payının azaldığı görülse bile hâlâ dünya rezervlerinin üçte ikisine yakın bir payına sahip olmasıyla birlikte dünyanın en büyük rezerv parasıdır. Bununla birlikte, Altın Standardı döneminde dünyanın en büyük rezerv parası olabilme özelliğini kazanmış olan paund sterlin ise aynı özelliği Dünya Savaşları ile birlikte kaybetmiş ve Savaşlar sonrası dönemde çok düşük bir payı olmasına rağmen son elli yılda uluslararası piyasalardaki payını yaklaşık iki katına çıkarabilmeyi başarmıştır. Son yarım yüz yıllık dönemde, dolar karşısındaki en büyük rakip kuşkusuz Alman markı ve halefi avrodur. İkinci Dünya Savaşı'nın Japonya ile birlikte mağlubu olsa bile üretimdeki rolü ve net dış ticaret fazlası nedeniyle Alman markının uluslararası ticaretteki payı her geçen yıl artmıştır. Ve özellikle Avrupalı devletlerle birlikte para birimlerini dolara karşı koruyabilmek için 1979 yılında kurdukları Avrupa Para Birliği, 1999 yılında, başlangıçta sanal para olarak avronun kullanılmaya başlamasıyla tek bir para birliğine dönüşmüştür. Avronun tedavüle girmesiyle dolar karşısında daha güçlü bir para birimi ortaya çıkmış ve bu para birimi dünyanın en büyük ikinci rezerv para birimi olarak dolar karşısındaki en büyük alternatifi oluşturmaktadır. Japon yeni ise paund sterlin gibi küçük bir rezerv

payına sahip olsa bile son yarım yüz yılda uluslararası sistemdeki payını yaklaşık iki katına çıkarabilmeyi başarmıştır.

Bütün bu veriler ışığında yukarıdaki paragrafta uluslararası ticarete ve finans çevrelerinde aktif rol oynayan para birimlerinin yıllar itibariyle sistemdeki payları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu devletlerden bazıları ciddi manada dünyanın en üretken ülkeleri olması nedeniyle sistemde tercih edilen paralara sahip olmalarının yanında, bazıları ise eskiden beri süre gelen dünyadaki aktif rollerinden ötürü paralarının görece rezerv para olabilme özelliğini koruyabilmişlerdir. Bu çalışmadaki örneklem ülkelerden Birleşik Devletler'in bu döviz kuru rejimindeki rolü şimdiye kadar açık bir şekilde verilmiştir. Bir diğer örneklem ülke olan Çin'in bu rejimdeki rolüne gelindiğinde ise tahminlerin tersine, yani Çin ekonomisinin nominalde dünyada ikinci, satınalma gücü paritesinde ise birinci ülke olmasının aksine, uluslararası para sisteminde rezerv para olma özelliğini hâlâ yeteri miktarda kazanamamıştır. Dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olma özelliğini, özellikle ucuz işgücü piyasası sayesinde başlatmış olduğu kalkınma planına borçludur. Bundan dolayı, dünyanın dört bir yanına ürün satabilmekte ve dış ticarete de fazla verebilmektedir. Bununla birlikte, dış ticaretteki en büyük partneri de Birleşik Devletler'dir. Çin'in büyümesindeki en önemli etkenlerden biri de Birleşik Devletler'in iç piyasası ve ihracatı için gerekli olan ucuz ürün tedarikini elde edebilmek amacıyla, şirketlerinin Çin'e sermaye yatırımı yapması ve bu sayede Çin'in gelişmesini sağlamasıdır. Bu yüzden, Çin herhangi bir şekilde kendi lehine kurulmuş böyle bir ekonomik döngünün şu an için bozulmasını istemekten ziyade, vermiş olduğu dış ticaret fazlalarıyla dolar rezervlerini arttırmakta ve Birleşik Devletler tahvillerine yatırım yapmaktadır. Rusya'ya geldiğimizde ise karşımızda ne Birleşik Devletler ne de Çin gibi dünya devi bir ekonomi bulunamamaktadır. Dolayısıyla rezerv para olabilme özelliği ihtimali de bulunamamaktadır.

Bunların yanında, bir diğer önemli husus ise bazı devletlerin, doların bu ülkelerin ekonomisi ve uluslararası ekonomi üzerindeki baskısını ve hâkimiyetini kırmak için almaya çalıştıkları önlemlerdir. Bu önlemlerin en önemlilerinden biri de kendi para birimleri ile ticaret yapmaya çalışmalarıdır. Tabii ki, iki ülkenin birbirleriyle olan ticaretlerinde, birbirlerine karşı dış ticaret açığı vermemeleri, bu iki devletin ticaretinin dengeli bir şekilde devam edebilmesi ve herhangi birinin bir diğerine üstünlük kurmaması bu ticaretin sürdürülebilir olması açısından çok önemlidir. Bu sayede, bu ülkelerin dolara

ya da bir başka rezerv paraya olan ihtiyaçları azalacak ve doların bu hegemonyasından kurtulabilecektir. Ancak buradaki en önemli sorun ise doların uluslararası ticaretteki stratejik rolüdür. Dünyanın en önemli ticari ürünü olan petrolün ve sonrasında da doğal gazın uluslararası piyasalarda dolara bağlı olarak fiyatlandırılması, her hâlükârda kendi para birimiyle ticaret yapmaya çalışan devletlerin, bu enerji kaynaklarına ya da türevleri olan üretim ve tüketim kaynaklarına ulaşabilmeleri için dolar rezervine sahip olmaları gerekliliğini ortadan kaldıramaz. Yani, doların bu hegemonik gücü tek başına birkaç devletin yapacağı hamlelerle ya da ülkelerin ekonomik gücüyle ilgili değil, Birleşik Devletler'in askeri, iktisadi ve siyasi gücünün olmasıyla ilgilidir. Tıpkı Birleşik Krallık'ın bir askeri, iktisadi ve siyasi güç olarak dünyada paund sterlini rezerv para yapmayı başardığı ve bu güçlerini kaybettikten sonraki aşamada ise paund sterlinin rezerv para olma özelliğini kaybetmesi gibi. Bugün, hem Çin sanayileşmesi ve büyümesi için ihtiyacı olan hidrokarbon kaynaklarına ulaşmak için dolar rezervine sahip olmak zorunda hem de Rusya sahip olduğu zengin hidrokarbon yataklarından elde ettiği gelirleri dolara endeksli bir değer üzerinden elde etmek zorundadır.

Yukarıda verilen verilere göre uluslararası ekonominin en büyük silahlarından biri olan döviz rejimi konusunda Birleşik Devletler'in bir ekonomik hegemon pozisyonunda tüm sistem üzerinde etkinliği son yarım yüz yıldır kısmen azalsa da hâlâ son derece muazzamdır. Bununla birlikte, örneklem diğer ülkemiz Çin ise dünyanın en büyük iki ekonomisinden biri olmasına rağmen ekonomik büyümesi Birleşik Devletler sermayesine ve bu ülke ile yaptığı ticarete bağlı olduğu için uluslararası ekonomi sisteminde döviz rejimindeki etkinliği ekonomik hegemon rolünde olan bir devlete karşı henüz bir varlık gösterememektedir. Son olarak, Rusya'ya gelecek olursak, Rusya'nın uluslararası ekonomideki rolü, zengin hidrokarbon yataklarına sahip olması ve bu kaynakların uluslararası piyasalarda fiyatlanmasındaki etkisidir. Ancak, bununla birlikte, bu önemli stratejik ürünün uluslararası piyasaya arzı dolara bağlı olduğu için Rusya'nın da bu kaynakların satışını dolara bağlı olarak yapması ya da değerlemesini dolara bağlı olarak yapması kaçınılmazdır. Sonuç olarak, uluslararası döviz rejimin kontrolü bir hegemon olabilecek seviyede Birleşik Devletler'in kontrolünde ve faydasındadır. Çin'in bu role ortak olmasının kısa vadede gerçekleşmesi muhtemel görünmemekle birlikte Rusya'nın böyle bir role bürünebilecek büyük bir ekonomik gücü zaten bulunmamaktadır.

3.1.5. Kaynak Yoğunlaştırma

Ekonomik kapasite bölümü, örneklem ülkeleri ekonomik kapasite ile ilgili olan her türlü materyal konuda karşılaştırarak bu kapasite açısından hangi devlet ya da devletlerin daha avantajlı olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak kaynak yoğunlaştırma başlığı altında incelenecek olan bu kısımdaki amaç devletlerin genel olarak belli bir ekonomik kapasite dağılımına sahip olmalarıyla beraber belli durumlarda ekonomik kapasitelerindeki imkân ve insan kaynağını belli alanlara yoğunlaştırarak bu alanlarda avantajı ele geçirmeye çalıştıklarını göstermektedir. Bu durum, kimi zaman bilinçli bir strateji iken kimi durumlarda şartların zorlaması kimi durumlarda ise zevkler ve tutkular gibi insan doğasıyla ilgili olan bazı özelliklerin tezahürü neticesinde olabilmektedir.

Kaynak yoğunlaştırmanın uygulanabilecek iki boyutu vardır. Bunlardan birincisi, bir materyal kapasite olan imkânların belli stratejik hedefler doğrultusunda kullanılmaya çalışılmasıdır. Mesela, bir ülke güç kapasitesini arttırabilmek için var olan sınırlı imkânlarını belirlemiş olduğu stratejik alanlarda yoğunlaştırabilir. Devlet gelirlerinin önemli bir kısmını bu alanları kaldırmak için kullanabilir ve buralara daha fazla kaynak aktarabilir. Bu imkânlar tabiatın bu ülkeye bahsettiği her türlü stratejik kaynak olabilir. Okyanus ya da deniz kıyısında olan bir devletse imkânlarını donanmayı kuvvetlendirmek için kullanabileceği gibi daha alt stratejik hedefler olan balıkçılık sektörünü geliştirmeye çalışmak da olabilir. Bu tamamen ülkenin sahip olduğu materyal kapasiteyle yani imkânlarla alakalıdır. İnsan kaynağı ise benzer şekilde bu imkânları kullanacak ve geliştirecek olan işgücüdür. Ülke olarak elinizde var olan yüksek kapasiteli ve nitelikli insan kaynağını bu belirlenmiş olan stratejik hedeflerde yoğunlaştırırsanız bu stratejik alanda elde edeceğiniz başarı çok fazla olacaktır. Yukarıdaki imkân örneğinde olduğu gibi bir deniz devleti olarak donanmanıza yatırım yapıyorsanız benzer şekilde elinizdeki insan kaynağını da bu alanda çalışmalar yapabilecek şekilde yoğunlaştırmanız gerekmektedir.

Sadece ekonomide değil, hayatın her alanında kaynak yoğunlaştırma ile karşı karşıyayızdır. Antik Yunan ve Roma şehir devletleri dönemlerinin en ileri toplumlarıydılar. Güçlü ekonomileriyle birlikte, bilime ve sanata daha fazla yatırım yapıyorlar birbirinden harika şehir devletleri kurabiliyorlardı. O gün için kullandıkları bina mimarisi hâlâ dünyanın en önemli mimarı tarzlarından biridir ve birçok ülkede

benzer mimari tarzda yapılan yapılar görülebilmektedir. Peki, Grekler ve Romalılar sanatın her alanında mı iyiydiler? Mimaride ve plastik sanatlarda olağanüstü iyi eserler yapabilmelerine rağmen resim sanatındaki hünerleri o kadar iyi değildi. Bir insanı ya da bir hayvanı heykel olarak aslına çok benzer bir şekilde mermer ve bronz gibi malzemelere işleyebiliyorlarken aynı benzer başarıyı resme aktaramıyorlardı. Atina’da ve Roma’da bulunan müzelerde, bu fark çok rahat bir şekilde fark edilebilir. Bu farkın neden kaynaklandığına gelince ise cevap vermesi çok zor olsa da muhtemelen resim sanatına plastik sanatlar kadar önem vermemelerinden dolayı resim sanatının yeterli düzeyde sektörleşmediği ve insan kaynağının bu alana yoğunlaşmadığı gibi önermeler ortaya konulabilir. Benzer şekilde, ekonomik kapasiteleri benzer seviyede olmasına rağmen birçok ülkede farklı tutkulardan dolayı farklı alanlarda kümeleşmeler meydana gelmiştir. Dünyanın en büyük otomotiv endüstrilerine sahip ülkelerin başında Almanya, Japonya ve Birleşik Devletler gelmektedir. Otomotiv tüketicilerinin büyük bir çoğunluğu Almanların bu endüstride diğer tüm uluslardan bir adım daha önde olduğunu kabul etmektedir. Ancak spor araba kulvarına gelindiğinde ise Almanların rekabet edemeyecekleri bir diğer endüstri ülkesi İtalya’dır. Almanlar kadar güçlü bir otomotiv endüstrisine sahip olmasalar da spor arabaların tasarımından teknolojisine kadar birçok alanda merkez ülke konumundadır. Burada, İtalyanların tekstilden mimariye her şeyde genel anlamıyla tasarım konusunda dünyanın en önde gelen uluslarının başında geliyor olmasının etkisi büyüktür. Gelişmiş bir sanat ve tasarım zevki spor arabalarda da kendini hissettirmekte ve beraberinde performans motorları da eklenince bu konudaki kaynak yoğunlaştırma neticesinde ortaya bu süper makineler çıkmaktadır. Benzer bir şekilde, spor dünyasında da böyle örnekler görülebilmektedir. Futbol endüstrisinin merkezi konumundaki Avrupa kıtasında sektöre milyarlarca avro kaynak ayrılırken aynı ekonomik imkânlarla sahip olmayan Latin Amerika ülkelerinde de futbol endüstrisi gelişmiş olmasa bile insan kaynağı Avrupalı rakipleri kadar iyidir. Buradaki temel belirleyici faktörlerin en önemlileri Latin Amerika’da insanların futbola olan ilgisi ve ağırlıklı gelişmekte olan ülkeler olan bu devletlerin insan kaynağının ekonomik getirisi yüksek olduğu için futbol sektörüne yönelmesidir. Yani bu alanda bir kaynak yoğunlaşması vardır.

Günümüzde, kaynak yoğunlaştırma birçok ülkede kapasitelerince uygulanmaya çalışılmaktadır. Aslında, bir nevi mukayeseli üstünlükler olan bu strateji, devletlerin sadece iyi oldukları alanda yoğunlaşmaları değil, büyük güç kapasitesine ulaşabilmek için

belirlemiş oldukları stratejilerdir. Yoksa yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi sanat, spor, kültür gibi alanlarda ortaya çıkan kaynak yoğunlaştırma stratejik bir hedef için değil, tamamen insanların istekleri, arzuları, kültürleri ve bazen de imkânların zorlamaları ile ilgilidir. Stratejik olarak imkânları ve insan kaynağını belli stratejik hedefler doğrultusunda belli alanlara yoğunlaştırma veya teknik diliyle kümelenme modelinin en bilinen örneği Birleşik Devletler’de uygulanan Silikon Vadisi modelidir. Birleşik Devletler’in bilişim sektöründeki liderliği ve bu liderliği daha ileriki yıllarda da devam ettirmek için belirlemiş olduğu bir modeldir. Bu model katma değeri çok yüksek olan bu sektörün ekonominin lokomotifi olacağını ve bu sektörde lider ülke pozisyonunda olan ülkelerin de ekonomik kapasitelerini rakiplerine göre avantajlı halde tutacaklarını öngörür. Bugün gelinen noktada Silikon Vadisi bilişim sektörünün dünyadaki merkezidir. Bu kümelenme sayesinde dünyanın önde gelen teknoloji şirketleri ve bunlara insan kaynağı sağlayan teknoloji üniversiteleri bölgede yoğunluk kazanmış ve Birleşik Devletler’i bu alanda dünyanın lider ülkesi konumuna getirmiştir.

Kaynak yoğunlaştırmanın stratejik bir plan dâhilinde ilerlemesinin en önemli örneği Sovyetler Birliği’nde daha net görülebilmektedir. Bilindiği üzere kapalı bir ekonomik model uygulayan Sovyetler Birliği’nin ekonomik kapasitesi başta uluslararası sistemde rakibi olan Birleşik Devletler olmak üzere Batılı devletlerle rekabet edebilir bir seviyede değildi. Ancak kısıtlı imkânlar ve insan kaynakları ile Sovyetler Birliği stratejik olarak askeri ve uzay sanayisine kaynak yoğunlaştırması yaparak ve bu alanda dünyanın en büyük iki gücünden biri olma özelliğini kazanarak Soğuk Savaş Dönemi olarak adlandırılan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde süper güç olmayı başarabilmiştir. Rekabetçi bir pazar ekonomisine sahip olmamasının getirmiş olduğu bir sonuç olarak uluslararası ticarete ileri mamul üretimi gerçekleştiremeyen ve dolayısıyla bu anlamda ülke ekonomisinin kapasitesini arttıramayan Sovyetler Birliği elindeki imkânları ve insan kaynağını askeri teknolojilere yatırmış, nitelikli insan gücü kaynağını bu alanlara yönlendirmiştir. Bu sayede, nükleer silah üretmiş, diğer kutup başı olan Birleşik Devletler’in ürettiği askeri silah ve mühimmatlarla yarışabilmiş hatta kimi zaman ondan daha iyisini üretebilmiştir. Roket sanayisinin gelişmesi sayesinde, kıtalararası balistik füzeler üretebilmiş ve uzaya ilk insanlı seyahati gerçekleştirebilmiştir. Bugün, Sovyetler Birliği’nin en büyük devleti olan ve Birlik 1991 yılında dağıldıktan sonra bu liderliği halefi olarak gerçekleştirmeye devam eden Rusya ekonomisinde de benzer bir şekilde

kaynak yoğunlaştırma stratejisi devam etmektedir. Bu bölümde incelendiği gibi ekonomik kapasite anlamında örneklem ülkelerden Birleşik Devletler ve Çin'in çok gerisinde olmasına rağmen Rusya uygulamış olduğu kaynak yoğunlaştırma stratejisi sayesinde askeri ve uzay sanayisini diğer iki devletle rekabet edebilir bir seviyede tutmayı başaramıştır.

3.1.6. Büyük Şirketler

Ekonominin devlet ve hanehalkıyla birlikte en önemli başka bir bileşeni de şirketlerdir. Liberal bir ekonomik sistemde, şirketlerin performansları ülkelerinin milli hasıllarına en önemli katma değeri üretecek taraflarıdır. Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin hepsinde faaliyet gösteren şirketler kâr amacı güttüğünden dolayı bu şirketler için ekonomik verimlilik esastır. Bu manada, bazı şirketlerin devletlerden bile daha iyi yönetildiği söylenebilir. Hatta devletlerin sahibi olduğu kamu iktisadi teşebbüslerinin kötü yönetim neticesinde kârlılıklarının ve verimliliklerinin dünyada birkaç örnek hariç düşük olduğu genel geçer bir kabuldür. Büyük şirketlerin yüksek sermaye sahibi olmaları uluslararası ekonomide bu şirketlere diğer bütün küçük şirketler karşısında rekabet avantajı sağlamaktadır. Normatif iktisatta çokça tartışılan bir konu olan gelir adaletsizliği meselesi uluslararası ekonomide önemini yitirmektedir. Bir ülke ekonomisinde gelir adaleti o ülkedeki istikrar için önemli bir konu iken bu ülkenin şirketlerinin uluslararası ticarete dezavantajlı bir duruma gelmesine neden olmaktadır. Büyük şirketlerin yüksek sermaye sahibi olmaları daha fazla yatırım yapabilme ve araştırma ile geliştirmeye daha fazla kaynak aktarabilme olanağına sahip olmalarına neden olmaktadır. Bu sayede, uluslararası ticarete söz sahibi olurlar ve ülkelere ekonomik girdi sağlamada daha fazla katkı sağlarlar. Bu açılardan bir ülkede büyük sermaye gruplarının ve şirketlerin olması büyük bir ekonomik güç olmada önem arz etmektedir.

Bu kısımda da devletlerin ekonomik performanslarına en çok etkisi olan bu şirketlerin en büyükleri üzerinde durulacaktır. Örneklem ülkeler sahip oldukları bu büyük şirketlere göre bir değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Burada, bu şirketlerin hangi ölçütleri ele alınmalı sorusuna gelindiğinde ise karşımıza birkaç parametre çıkmaktadır. Bu şirketler piyasa değerlerine, çalıştırdıkları insan sayısına ya da sektörlerine göre değerlendirilmeye tabi tutulabilir. Ancak, ne bu şirketlerin piyasa değeri -ki çok izafi ve değişken bir ölçüttür.- ne de bu şirketlerde çalıştırılan insan sayısı bu çalışmanın amacı

için yeterli bir sonuç çıkarılmasını sağlayacaktır. Bundan dolayı, ekonominin en ölçülebilir şeyi olan üretimi yansıttığı için şirketler yıllık gelirlerine göre analiz edilecektir.

Dünyanın önde gelen iş dergilerinden biri olan ve uluslararası iş dünyası ile ilgili birçok sıralama yapan Forbes dergisinin yayınlamış olduğu Global 500 verileri, şirketlerin kendi ülkelerinin uluslararası ekonomideki etkinliklerinin ölçülebilmesi için önemli göstergeler sunacaktır. Derginin 2019 yılı için yapmış olduğu dünyanın gelirleri bakımından en büyük beş yüz şirketinin aynı yıl için gelirleri toplamı 17.856.953,9 milyon USD'dir (Fortune Media IP Limited, 2020). Bu beş yüz şirketin örneklem ülkelere hem adet hem de gelirleri toplamlarına göre dağılımına bakıldığında, Birleşik Devletler yüz on beş şirket ile listenin başında yer almaktadır. Bu şirketlerin elde ettikleri gelirlerin toplamı ise 8.852.695,4 milyon USD'dir (Fortune Media IP Limited, 2020). Bu şirketlerin elde ettikleri gelirlerin toplamı ilk beş yüz şirketin toplamının yarısına denk gelmektedir. Şirketlerin sayısı bakımında %23'lük bir paya sahip olmasına rağmen gelir büyüklüğünün bu denli fazla olması bu şirketlerin verimliliklerinin ve piyasa üzerindeki etkilerinin ne kadar çok olduğunu da bir göstergesidir. Çin'e gelindiğinde ise aynı durumun Birleşik Devletler kadar olmasa bile Çin için de geçerli olduğu görülmektedir. Ülke toplam yüz yedi şirketi ile 7.317.654,4 milyon USD gelir elde etmiştir (Fortune Media IP Limited, 2020). Şirketlerin sayısının toplamdaki oranı %21.4 iken gelirlerinin toplamdaki payı %40'dır. Çinli şirketler de Birleşik Devletler şirketleri ile benzer şekilde yüksek verimlilik ve katma değer üreterek küresel piyasalarda çok etkin bir konumda olduğunu tescillemiştir. Rusya cephesinde durum diğer iki ülke gibi iyi gözükmemektedir. Rusya dünyanın en çok gelir getiren beş yüz şirketi arasına ancak toplam 385.400,4 milyon USD gelirli dört şirket sokabilmiştir (Fortune Media IP Limited, 2020). Bu dört şirketin sektörel dağılımı ise Rusya'nın zaten bu bölümde tartışılan ekonomik pozisyonunu yansıtır derecede anlamlıdır. Rusya'nın bu dört şirketinin ilk üçü doğal gaz ve petrol dördüncü şirket ise bankacılık işi yapmaktadır.

Sonuç olarak, dünyanın en çok gelir elde eden şirketlerinin örneklem ülkelerin sahipliklerine göre incelendiği bu kısımda, genel ekonomik kapasiteleri ile doğru orantılı bir şekilde Birleşik Devletler ve Çin'in benzer performanslara sahip olduğu görülmektedir. Bu iki ülkenin ekonomik faaliyetler içerisinde her alanda birbirleri ile rekabet içerisinde olabilmelerinde en önemli etkenlerden biri de bu büyük şirketlerin

sergiledikleri başarılı üretim ve ticaret faaliyetleridir. Verilerin göstermiş olduğu gibi Rusya'nın ise bu iki ülkenin sahip oldukları başarının yakınından bile geçemediği anlaşılmaktadır.

3.2. Nüfus

Nüfus ekonomik faaliyetlerin en önemli girdisidir. Bir ekonomik faaliyetin iki yönü, yani arz ve talep, olduğu düşünüldüğünde nüfus büyüklüğünü de iki boylamda ele almak gerekir. Bu boyamlardan arz kısmı, her türlü mal ve hizmet üretimini, talep kısmı ise her türlü mal ve hizmet tüketimini gerektirmektedir. Ekonomik faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli olan ise bu iki boyutun dengeli bir şekilde piyasada karşılığını bulabilmesidir. Bu bağlamda bakıldığında, bu kısımda büyük bir ekonomik kapasite için gerekli olan yüksek nüfus, hem üretim nüfusu hem de tüketim nüfusu olarak iki ayrı başlıkta değerlendirilecektir.

3.2.1. Üretim Nüfusu

Uluslararası piyasalarda, bir malın veya hizmetin fiyatını belirleyen faktörlerden en fazla değişkenlik arz edeni bu mal ve hizmetin üretimi için gerekli olan işgücü piyasasının fiyatıdır. Küresel bir piyasada, bir malın üretim fonksiyonunda hammaddenin fiyatı küresel ölçekte dünya borsalarındaki arz ve talep eğrisine göre şekillendiği için bu hammaddenin üretildiği yerin ürünün fiyatındaki değişkenliğe etkisi sınırlı kalmaktadır. Örneğin bakır, demir, petrol gibi hammaddelerin fiyatları uluslararası ölçekte faaliyet gösteren ilgili malların borsalarında şekillenir. Ama işgücü piyasasına gelindiğinde ise durum farklılık arz etmektedir. Bundan dolayı, işgücü piyasasında, ekonomik olarak refah seviyesi yüksek olan devletlerden düşük olanlara doğru bir yönelim ortaya çıkmaktadır. Konu, teorik bir çerçevede değerlendirilecek olursa, küresel sistemde de tıpkı ulusal seviyede olduğu gibi devletler arasında gelir eşitsizliği mevcuttur. Immanuel Wallerstein'in sınıflandırdığı gibi merkez, çevre ve yarı-çevre devletler bulunmaktadır (Wallerstein, 1974, s. 63). Bu sınıflandırmaya göre merkez devletler sermayenin ve üretimin merkezi ve bununla beraber ekonomik refahın da kaynağıdır. Çevre devletler ise hammadde ve ucuz işgücünün merkezi konumundadır. Yarı-çevre devletler ise bu iki devlet grubunun arasında bir seviyede kalan günümüzdeki tabiriyle gelişmekte olan

devletlerdir. İşgücü piyasasının bu görece durumu ucuz üretim anlamında, bazı devletlere avantaj sağlayabilmektedir.

Bir ülke olarak tüketim talebi için ihtiyacınız olan üretimi sağlayabilmek için iki kaynak merkezine ihtiyacınız vardır. Bunlardan ilki, bu üretimi kendi ulusal sınırlarınız içerisinde gerçekleştirirsiniz. Bir diğeri ise bunu, dış ticaret yoluyla başka ülkelerden tedarik edersiniz. Ülkelerin neden ihtiyaçları olan ürünleri başka ülkelerden sağlamaya çalıştığına gelirsek, ya bu üretimi gerçekleştirebilecek kapasiteleri bulunmamaktadır ya da maliyet açısından başka bir ülkede üretilmiş bir ürün iç piyasada üretilmiş bir üründen daha ucuzdur. Ülkeler, stratejik olarak, yerel üretimde, çok önemli olan ürünler konusunda daha ısrarcı olabilmekte iken stratejik olmayan ürünlerin üretiminde, serbest piyasa koşullarında daha iyi fiyat ve kalite performansı sağlayan ürünlere yönelebilmektedirler.

Kalabalık nüfusa sahip olan ülkelerin üretim konusundaki avantajlarına gelirsek burada karşımıza iki tip ülke ekonomisi çıkmaktadır. Bunlar gelişmiş ülke grubu olarak uluslararası ekonomide var olan devletler ve gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler grubunda var olan devletlerdir. Gelişmiş ülke grubunda yer alan devletlerde, nüfusun üretime katkısı en verimli düzeyde seyretmekte, istihdam sorunları da en az seviyelerde kendini göstermektedir. Bu ekonomilerde işgücü piyasasında çalışan bireyler daha kalifiye ve yaptıkları işlerin niteliği de kalifikasyonlarıyla birlikte doğru orantılıdır. Bu tarz ülkelerin istihdam konusunda en büyük sorunlarından bir tanesi de işgücü piyasasında çalışan bireyleri devlette var olan ekonomik refah seviyesi nedeniyle bazı düşük kalifikasyon gerektiren iş kollarında çalışmaktan kaçınmalarıdır. İş kollarının niteliği ülkelere göre görecelidir. Gelişmiş ülkelerde işgücü piyasasının hizmet sektöründe istihdam konusunda sanayi sektöründe istihdama göre daha istekli olmasına karşın az gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün çok fazla gelişmemiş olmasından ötürü işgücü piyasası yüksek işsizlik oranının olduğu bir konjonktürde böyle bir tercih yapma şansına sahip olmadığından bulabileceği her türlü işi yapmaya razı olmak durumunda kalmaktadır. Bununla birlikte, bir diğeri sorun ise gelişmiş ülkelerdeki zenginlikle birlikte işgücü piyasasında da maliyetlerin artması ve üretilen mal ve hizmetlerin ihracatında uluslararası piyasalardaki rakip ülkelerle de rekabette dezavantajlı bir duruma düşülmesidir.

Yukarıdaki paragrafta bahsedilen birinci sorundan ötürü gelişmiş ülkeler istihdamdaki sorunu dışarıdan resmi ya da gayri resmi statüdeki işgücünü ithal ederek aşmaktadır. Bu sayede, bir çok gelişmiş devlette olduğu gibi bu devletler yüksek kalifikasyon gerektiren işlerde kullanılmak üzere beyin göçü çekebildiği gibi daha az kalifikasyon gerektiren işgücü piyasası için belli çalışma izinleri vererek işgücü piyasası ithal etmekte ya da gayri resmi yollarla ülkelere gelen bu işgücü piyasasının çalışmasına göz yummaktadır. Bununla birlikte, işgücü piyasasının pahalı olmasının getirmiş olduğu sorunlarda ise bu devletler üretimlerini işgücü piyasasının görece daha ucuz olduğu ülkelere ya fason üretim yaptırarak ya da bu ülkelere sermaye yatırımı yaparak gerçekleştirmektedir. Bu sayede, kendi ülkelerinden daha düşük bir seviyede maliyete katlanarak hem iç piyasaları için gerekli olan talebi karşılamakta hem de bu ucuz üretim yöntemiyle ihracatlarını avantajlı bir konuma getirebilmektedirler. Bu bağlamdan bakıldığında, ortalama bir üretim altyapısı sistemine sahip, regülasyonları iyi ve yatırımcıya güven telkin edecek şekilde düzenlenmiş ve devlet otoritesinin sağlam olduğu (Burada kasıt devletlerin rejimleri değil, devlet içerisinde devletlerin regüle edici bir gücünün olmasıdır. Bundan dolayı devletin piyasa ekonomisi için gerekli olan güveni, rejimi ne olursa olsun veriyor olması gerekir.) ülkeler yatırım gerçekleştirecek olan üreticiler için başlıca hedeflerdendir.

Bundan bahisle örneklem ülkelerimizden Birleşik Devletler gelişmiş ülkeler grubunda Çin ve Rusya ise gelişmekte olan ülkeler grubunda yer almaktadır. Birinci tip özellikleri gösteren Birleşik Devletler on yıllardır dış ticaret ve bütçe açığı vermesine rağmen doların uluslararası ekonomide rezerv para olma özelliğine sahip olması nedeniyle talep daralmasına girmemiş ve hem iç piyasası için hem de ihracatı için gerekli olan ucuz ürün ihtiyacını yurt dışında işgücü piyasası bakımından göreceli olarak daha ucuz olan ülkelere ya fason üretimle ya da bu ülkelere sermaye yatırımı yaparak karşılamaya çalışmıştır. Yıllarca bu üretim için ana üretici olarak Asya-Pasifik ülkelerini kullanmıştır. Japonya, Tayvan, Güney Kore gibi ülkeler özellikle 70'ler de bu üretimin merkezi konumunda yer almıştır. Sonrasında ise bu ülkeler Birleşik Devletler'den gelen bu sermaye yatırımı ve know-how sayesinde kendi kalkınmalarını sağlamış ve fasonculuktan taklit mal üretmeye ve en sonunda da kendilerine has özgün tasarım ve mal üretimine geçerek uluslararası ticarete Birleşik Devletler'e ekonomik anlamda rakip ülke konumuna gelmişlerdir.

Bu Asya-Pasifik ülkelerinin de gelişmiş ülkeler olarak uluslararası ticarete aktör ülkeler konumuna gelmesinin sonrasında ise Birleşik Devletler için ucuz işgücünün olduğu yeni üretim merkezlerine ihtiyacı ortaya çıkmıştır ve bu konuda da en önemli merkez konumuna Çin gelmiştir. Çin'in komünist bir devlet sistemine sahip olmasına rağmen uluslararası ekonomi sisteminde oyunu kurallarına göre oynayarak serbest ticareti benimsemesi ve yabancı sermayeyi ülkesine çekmeye çalışması ekonomik anlamda dünyanın en büyük iki ekonomisinden biri olmasının yolunu açmıştır. Bu kısımda bahsedilen gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Çin'in diğer gelişmekte olan ülkelere farklı olduğu nokta resmi verilere göre dünyanın en kalabalık nüfusuna ve beraberinde de en büyük işgücü piyasasına sahip olmasıdır. İyi bir devlet planlamasıyla üretim konusunda kendisi için avantajlı olabilecek ucuz işgücü piyasasını dünya üretiminin merkezi konumuna getirmiştir. Bir zamanların Japonya'sı ve Güney Kore'si gibi Asyalı devletleri gibi gelişmiş ülkelere fason üretimle başlamış ve bunu başarılı ve istikrarlı bir şekilde sürdürünce yabancı sermayenin ülkesine sermaye yatırımı yapması konusunda istekli olmasını ve küresel birçok büyük şirketin ülkesinde sermaye yatırımı yapması sağlamıştır. Bu yüksek sermaye akımı Çin'in on yıllarca dünyada en hızlı büyüyen ülkelerin başında tutmuş ve dünya mal ve hizmet üretiminin en büyük devletlerinden biri haline dönüşmüştür. Özellikle, Birleşik Devletler ve Avrupalı şirketlerin üretim üssüne dönüşen Çin, bu ülkeler için üretim yapmanın yanında, bu ülkelerin üretim tecrübelerini kazanarak uluslararası piyasalara taklit ürünlerle girmeye başlamış, kalitesiz ama ucuz olan bu ürünlerle pazardaki bir açığı kapatabilmeyi başarmıştır. Geline son noktada ise Çin artık sadece ucuz ve kaliteli ürünlerin üretildiği bir ülke değil, aynı zamanda kendi araştırma ve geliştirmesi ile tasarımlarını yapan kendisine ucuz işgücü üretimi için gelen ülkelerin şirketlerinin mallarıyla uluslararası ticarete rekabet edebilen, hatta elektronik ve telekomünikasyon gibi yüksek teknoloji gerektiren alanlarda dünyanın en iyi ülkelerinden biri haline gelmiştir. Rusya cephesinde ise bu ülke gelişmekte olan ülkelere biri olmasına rağmen nüfus bağlamında Çin gibi büyük bir avantaja sahip değildir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra liberal ekonomik modeli uygulama konusunda eski dönemine göre daha açık ve istekli olsa bile küresel ölçekte bir üretim üssüne dönüşebilmesi açısından ne kalabalık bir nüfusa ne de Asya'nın gelişmekte olan ekonomileri gibi görece ucuz işgücü piyasasına sahiptir. Bundan dolayı da yüksek bir sermaye yatırımına sahip değildir. Bunun yanında, Çin gibi

kapalı bir siyasal sisteme sahip olmasına rağmen yabancı yatırımcının Rusya'ya yatırım yapmasını teşvik edici politik mekanizmalarını da Çin gibi başarılı bir şekilde yürütememiştir.

Üretim için nüfusun nicelikseliği yanında nitelikseliği de çok önemlidir. Zira üretim için gerekli olan işgücü piyasasının kalifikasyonu, üretkenliği, inovasyonel özelliği, yaratıcılığı üretimin her safhasında önem arz etmektedir. Dünyanın ekonomilerinin işgücü piyasası için gerekli olan şey beden gücü iken günümüz işgücü piyasası için bu insan aklının çıktılarıdır. Dolayısıyla, iyi eğitim almış nitelikli işgücü piyasası, üretimde verimlilik ve katma değerin artırılabilmesi için çok önemlidir. Bu nedenle, işgücü piyasası için gerekli olan insan kaynağının hem temel eğitim olan lise bitimine kadar hem de temel eğitimin daha ileri safhası olan yükseköğretimde iyi bir seviyede eğitim almış olması gereklidir. Temel eğitim mal ve hizmetlerin üretiminde gerekli olan ara eleman ihtiyacını karşılamak için yükseköğretim ise mal ve hizmetlerin üretiminde gerekli olan planlama, yönetim, pazarlama, tasarım ve AR-GE gibi know-how gerektiren süreçler için insan kaynağını yetiştirmektedir. Bundan dolayı, ülkelerin insan kaynağını nasıl yetiştirdiği ve buna nasıl bir kaynak aktardığı önem arz etmektedir. İnsan kaynağı iyi olan ülkeler katma değeri yüksek ürünler üretebilir ve diğer ülkelerle olan ticaretlerinde o ülkelere karşı daha avantajlı olurlar. Dış ticaret fazlası verip stratejik ürünlerde dışa bağımlı değil, tam aksine dışı bağımlı hale getirirler.

Üretim nüfusu için gerekli olan niteliksel özelliklerin en başında nitelikli işgücü piyasası gelmektedir. Bu, üretim için kullanacağınız insan kaynağının yıllar süren planlamasıyla oluşabilecek en önemli girdilerden biridir. Günümüz dünyasında üretim fonksiyonunun içindeki en önemli girdilerden biri olan insan kaynağı dünyamızın en önemli silahlarından biridir. Dünya, üretimde, bedensel üretimin çok daha önemli olduğu zamanlardan akılsal üretimin çok daha önemli olduğu biri zamana evrilmiş bir noktadadır. Bugün, dünyanın en çok ihtiyaç duyulan hammaddeğine sahip bir ülke olabilirsiniz ancak bu hammaddeyi işleyecek teknolojiye, endüstriye ve bu teknolojiyi oluşturacak insan kaynağına sahip değilseniz herhangi bir şekilde, dünyada diğer uluslarla her anlamda rekabet edebilecek bir kapasiteye sahip olamazsınız. Buna karşın, iyi yetişmiş bir insan kaynağına sahip olarak üretmiş olduğunuz katma değerli ürünlerden elde edeceğiniz zenginlik sayesinde, dünyanın birçok ülkesinden sahip olmadığınız hammaddeleri alarak ekonominizin görece üstünlüğünü devam ettirebilirsiniz. Buna en güzel örnek Japonya'dır. Yeraltı ve yerüstü

zenginlikler konusunda çok da zengin bir ülke sayamayacağımız bu ülke, yüksek insan kaynağı kapasitesi sayesinde, katma değersiz olarak ithal ettiği hammaddeleri yüksek teknolojiyle işleyerek katma değerli ürünler olarak tüm dünya piyasalarına sunmaktadır.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında, ülkelerin insan kaynağı kalitesi yükseköğretim öncesi ve yükseköğretim seviyesinde olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Bu kategorilerden ilki olarak Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]) tarafından yükseköğretim öncesi öğrencilerin bilgi ve yeteneklerini ölçmek için yapılan ve üç yılda bir yayımlanan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment [PISA]) testi bu alanda anlamlı bir karşılaştırma olanağı sunacaktır. Bu çerçevede, 2019 yılı PISA testi sonuçlarına göre okuma kategorisinde; B-S-J-Z Çin (Beijing, Shanghai, Jiangsu and Zhejiang [Çin]) 555 puanla birinci, Birleşik Devlet 505 puanla on üçüncü ve Rusya ise 479 puanla otuz birinci; matematik kategorisinde; B-S-J-Z Çin 591 puanla birinci, Rusya 488 puanla otuzuncu ve Birleşik Devletler 478 puanla otuz yedinci; fen kategorisinde ise; B-S-J-Z Çin 590 puanla birinci Birleşik Devletler 502 puanla on sekizinci ve Rusya 478 puanla otuz üçüncüdür (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2019, s. 6-7-8). Bu veriler üzerinden bir değerlendirme yapılırsa Çin'in, dört bölgesinin değerlendirildiği her üç kategoride de dünyanın en iyi eğitim standardına sahip olan ülkesi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Birleşik Devletler ve Rusya'nın bu kategorilerin her üçünde de orta derece ülkeler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Unutulmaması gereken nokta ise Çin'in sadece dört bölgesinin değerlendirildiği bu çalışma, bütün Çin için aynı performansın göstergesi değildir. Ama aynı zamanda, Çin'in bu dört bölgesinin 180 milyon gibi bir nüfusa sahip olması da Çin'in insan kaynağı konusunda diğer ülkelerden daha iyi bir havuza sahip olacağının da göstergesidir. Ayrıca temel eğitim öğrencilerinin bilgi ve yeteneklerinin ölçüldüğü bu test Çin'in gelecek on yıllar için insan kaynağı havuzunun ne kadar iyi yetiştirildiğini günümüze yansıtmaktadır.

İkinci kategori olan yükseköğretim seviyesindeki insan kaynağının karşılaştırılmasında da yükseköğrenim öncesi insan kaynağının karşılaştırılmasında olduğu gibi Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü verileri kullanılacaktır. Örgüt'ün, ülkelerin bir yükseköğrenim programından mezun olan 25 ve 64 yaşları arasındaki nüfusunun toplam nüfusu içerisindeki payını gösteren verilerine göre 2018 yılında Birleşik Devletler'in bu

yaş aralığındaki nüfusunun %47,43'ü 2017 yılında Rusya'nın %56,70'i ve 2010 yılında Çin'in %9,68'i bir yükseköğrenim programı mezunudur (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2019). Verilerin farklı yıllara ait olmasının sebebi ise OECD'nin bu konuda yapmış olduğu çalışmada, ilgili yılların en son verilerin elde edilebildiği yıllar olmasıdır. Birleşik Devletler ve Rusya'nın verilerinin çekildiği yıllar arasında bir yıllık bir farkın olması ve her bir yıl arasındaki farkın da belli bir oranda artış eğiliminde olması bu iki ülkenin verilerinin değerlendirilmesinde büyük bir farklılık yaratmayacağı düşüncesini oluşturmaktadır. Çin verilerinin yorumlanmasına gelince, buradaki verilerin sınırlı miktarda oluşu nedeniyle diğer iki ülkenin yıllar itibariyle olan artış hızlarının da göz önünde bulundurulmasıyla 2018 yılı için Çin verilerinin %15'i geçmemesinin düşük bir ihtimal olduğu düşüncesi yanlış olmayacaktır. Verilerin bu şekilde bir varsayımla kabul edildiği düşünülürse, yükseköğrenim seviyesinde, Birleşik Devletler ve Rusya'nın nüfuslarının belirlenen yaş aralığındaki grubunun oranları birbirlerine yakın bir seviyede seyrederken Çin'in oranlarının ise bu iki ülkeye nazaran çok düşük bir seviyede seyrettiği görülmektedir. Ancak, Çin'in yaklaşık 1,5 milyarlık nüfusuna göre bu oran değerlendirildiğinde, Çin'in üretim ekonomisi için gerekli olan üretim nüfusunun adetsel olarak bu iki ülkeden çok çok fazla bir miktarda olduğu ortadadır.

Sonuç olarak, bu üç devletin üretim nüfusu konusundaki kapasiteleri değerlendirilirse, Çin'in diğer iki ülkeden daha fazla kapasiteye sahip olduğu, Rusya'nın ise bu konuda neredeyse hiçbir kapasitesinin olmadığı görülebilir. Bunun yanında, Çin'in üretim nüfusu konusunda başarılı politikaları neticesinde kendisinin de artık küresel şirketlere ve sermayeye sahip olduğu da bir gerçektir. Çin'in bu zenginleşmesi ve ülkesindeki para bolluğu neticesinde kendi zengin sınıfı ortaya çıkmış, insanların tüketim alışkanlıkları değişmiş ve iç piyasa talebi artmaya başlamıştır. Bir zamanlar için ucuz olan Çin işgücü piyasası, artık bu fiyatlamalarla dünya ölçeğinde gerilemeye başlamıştır. Artık, Çin gelişmiş ülkeler için ucuz üretim merkezi olma özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Ancak, yılların vermiş olduğu yatırımlar ve işbirliği anlaşmalarından dolayı mevcut üretimler devam etse bile uluslararası sermaye için artık yeni üretim üsleri ortaya çıkmıştır. Sadece yabancı yatırımcı için değil, Çin'in kendi şirketleri için bile Çin'de üretim yapmak kârlı olmaktan çıkmaya başlamıştır ve bu Çinli büyük şirketler de anayurt dışında yeni yatırım

alanları bulmaya başlamışlardır. Dolayısıyla, Birleşik Devletler sermayesi ve Çin arasındaki ucuz işgücüne dayalı işbirliği ve ticaret ağı artık farklı bir boyuta evrilecektir.

3.2.2. Tüketim Nüfusu

İster ulusal seviyede olsun ister uluslararası seviyede olsun kapitalist bir ekonomik sistemde üreticiler her zaman daha fazla sermaye biriktirme eğilimindedirler ve bunun için de sürekli olarak üretim çarklarının dönmesi gerekir. Ayrıca, bu durum, tek başına bireyin istek ve arzularıyla da değil, aynı zamanda rekabet ortamındaki var olma savaşıyla da ilgilidir. Böyle bir ekonomik modelde varlığınızı sürdürebilmek için sürekli belli bir kalite-fiyat dengesi içerisinde üretim gerçekleştirmeniz gerekir. Eğer bunu sağlayamazsanız, rakipleriniz tarafından pazardaki payınızın zamanla ele geçirilmesi ve sonunda da yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmanız muhtemeldir. Bu, hem iç piyasa hem de dış piyasa için geçerlidir. Bundan dolayı, sürekli olarak üretme ve bu arza da bir talep oluşturmak zorundasınızdır. Yani, ürettiğiniz malı satmak zorundasınızdır. Kapitalist bir ekonomik modelde, sermayenin büyümesi için gerekli olan bir piyasa büyüklüğüne ancak yüksek nüfuslu bir pazarda sahip olabilirsiniz. Sizin pazarınız ne kadar büyükse, arzınıza karşı bulabileceğiniz talep de o kadar büyük olacaktır. Dolayısıyla, küçük bir kasabadaki rekabetçi bir piyasada, sermaye biriktirme hacminizle rekabetçi bir büyük şehirdeki sermaye biriktirme olanağınız aynı olmayacaktır. Bu sebepten ötürü, var olma mücadelesi en küçük bir ekonomik birimden en büyük ekonomik birim olan devlete kadar hayati önemini korumaktadır. Kapitalist bir küresel ekonomik sistemde de devletler varlıklarını sürdürebilmek için askeri ve siyasi kapasitelere ihtiyaç duymaktadırlar ve bu kapasitelerin sürekliliğini de ekonomik kapasitelerinin büyüklüğü ile destekleyebileceklerdir. Bundan dolayı, böyle bir küresel sistemde ekonomik rekabetler devletler için hayati öneme sahiptir. Uluslararası ekonomik sistemde, böyle bir güce erişebilmek için sürekli üretim ve bu üretimi destekleyecek pazarların olması gerekir. Üreticiler için en önemli hedef iç pazardır ve iç pazarda üretim altyapılarını belli bir noktaya getirip dış pazar için ihtiyaçları olan gerekli sermaye birikimine ve iş yapma kapasitesine ulaşabilirler. İç pazar ne kadar büyük ise bir üreticinin ulaşabileceği üretim hacmi o denli büyüyecek ve dış pazar için gerekli olan büyüklüğe daha kolay erişebilecektir. On milyon nüfusu olan bir ülkede faaliyet gösteren bir firmanın küresel anlamda büyük bir kurum haline dönüşmesi yüz milyon ya da daha

fazla nüfusa sahip olan bir ülkeninkisi ile aynı ihtimal dâhilinde olmayacaktır. Zira biri, ürettiği ürünler için gümrüksüz ve korumacılık politikaları olmadan sadece on milyon insana ulaşabilecekken bir diğeri ise gümrüksüz ve korumacılık politikaları olmadan yüz milyonlarca insana ulaşarak hızlı ve hacimli büyüyerek küresel bir kuruluş olacaktır.

Tüketim ekonomisi için ülkenin demografik, yani niteliksel, özelliklerinin de çok büyük payı vardır. Zira ülke nüfus ortalaması yaşlı olan ülkelerde genç olanlara göre tüketim eğrisi düşüş eğilimi göstermektedir. Çünkü genç nüfus için harcamanız gereken beslenme, giyinme, sağlık, seyahat ve eğlence gibi harcamalar yaşlı nüfustan çokça fazladır. Bu da genç nüfusa sahip olan ülkeleri ekonomik anlamda daha dinamik bir hale getirmektedir. Bununla birlikte, yaşlı nüfus ortalamasına sahip olan ülkelerde tasarruf oranları da fazla olduğu için tasarruf edilen bu sermayenin de ekonominin çarklarında pasif finansal kaynak aracına dönüşmesi ekonominin büyümesini yavaşlatan etkenlerden olmaktadır. Özellikle, yaş ortalaması yüksek olan Avrupa ve Japonya'nın büyüme ve harcama rakamları daha genç olan ülkelere göre daha yavaş seyretmektedir ve bu da bu ülkeler için tüketim nüfusu açısından avantajsız bir durumdur.

Tüketim nüfusunun niceliksel boyutu için Avrupa Birliği güzel bir örnek olacaktır. Birliğin içerisinde, nüfus sayısı bakımından öne çıkan birkaç ülke vardır. Ayrıca, bu ülkeler ekonomik büyüklükleri bakımından da Birliğin önde gelen ülkeleridir. Ancak, bu ülkelerin her biri bağımsız birer piyasa olarak üretecekleri mal ve hizmetler bakımından dünyanın önde gelen ekonomileri olan Birleşik Devletler ve Çin gibi ülkelerle rekabet edebilecek seviyede değildirler. Dolayısıyla, bu ülkeler, Avrupa Birliği gibi bir birlik içerisinde, gümrüksüz ve korumacılık politikaları olmadan ticaret yapabilme olanağı veren bölgesel bir ekonomik pazara dönüşmüş ve bu sayede, ticaret hacmini daha fazla geliştirerek bu rekabet ortamında Asya-Pasifik ekonomilerine rakip olarak kalabilmeyi başarmıştır. Bunun yanında, böyle bir bölgesel ekonomik pazar yaşlı bir nüfus ortalamasına sahip olan gelişmiş Batı Avrupa devletleri ile genç ve işsiz gelişmekte olan Doğu Avrupa ülkelerini tek bir pazarda harmanlayarak daha dinamik bir bölgesel ekonomik pazar haline dönüştürmüştür. Ne yaklaşık seksen milyonluk Almanya ne de yetmiş milyonluk Fransa bu büyük devletlerle rekabetini bölgesel ekonomik pazarda oldukları kadar kolay yapabileceklerdir.

Bu bağlamda, bir ülke ekonomisinin küresel bir ekonomik güç haline gelebilmesi için gerekli olan piyasa büyüklüğü ancak büyük bir nüfusla gerçekleşebilmektedir. Bugün dünya nüfusu 7,594 milyardır. Bu nüfusun ülkeler bazında dağılımına bakıldığında, 2018 yılı verilerine göre; Çin 1,392 milyar, Hindistan 1,352 milyar, Birleşik Devletler 327 milyon, Endonezya 267 milyon, Pakistan 212 milyon, Brezilya 209 milyon, Nijerya 195 milyon, Bangladeş 161 milyon ve Rusya 144 milyonluk nüfus büyüklükleri ile dünyanın en karabalık ilk dokuz ülkesidir (The World Bank Group, 2019). Yukarıda verilen sıralamaya göre Çin ve Hindistan hariç diğer ülkelerin nüfus dağılımları arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Çin ve Hindistan'ın bu kadar büyük bir nüfusa sahip olması ise bu ülkeleri ekonomik anlamda ucuz işgücü piyasası yapmakta ve bunun neticesinde ise başta ekonomik refah seviyesi yüksek olan ülkelerin şirketlerinin kendi ülkelerine nazaran göreceli olarak işgücü piyasası ucuz olan bu ülkelere üretimlerini kaydırmalarına neden olmaktadır. Tüketim nüfusu olarak bir değerlendirme yapıldığında, Çin'in üretim nüfusundaki işgücü piyasası avantajının tüketim nüfusunda da benzer bir avantaja sahip olduğu görülebilir. Dünya nüfusunun neredeyse %20'sine sahip olan bu ülkenin bu nüfus büyüklüğü ile dünya ekonomi pastasından alacağı pay her geçen gün daha da fazla artacaktır. Ancak, bütün bu avantajların yanında, Çin'in sahip olduğu bu nüfusun refah seviyesinin çok düşük olması ise tüketim nüfusu olmak babında Birleşik Devletler'in sahip olduğu avantajlara hâlâ sahip olamadığını göstermektedir.

3.3. Bilim ve Teknoloji

Bilim ve ekonomi birbirinden ayrı olarak düşünölemeyecek iki olgudur. Çünkü bilim için imkân gerekir ve bu imkânlarda ekonomik refahla sağlanabilir. Ya da ekonomik bir refah için bilginin gücüne ihtiyaç vardır. Bilim ve ekonomi arasındaki ilişki modern ekonomik sistemden çok daha öteye gider. Bilinen tarih bilgimize dayanarak argüman üretecek olursak hem Mısır hem Grek hem Çin hem Orta Doğu hem Avrupa hem de Kuzey Amerika coğrafyalarındaki bilimsel gelişmişlik ve ekonomik refah arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Mısır'da gıda üretiminin mevsimsel etkiden arındırılması için geometrinin kullanılması gibi birçok sorunun çözümü için bilimsel yöntemler ya da en basit haliyle tecrübi bilgi kullanılmıştır. Ancak, bilimin bir bölgede gelişebilmesi için belli bir refah seviyesine ihtiyaç vardır. Bu refah seviyesi iki boyuta sahiptir. Bunlardan biri insan kaynağı bir diğeri ise bu insan kaynağının kullanımına sunulabilecek materyal imkândır.

İnsan kaynağının ihtiyacı olan materyal imkânlar için gerekli olan ekonomik refah tarihsel süreç içerisinde dünyanın belli yerlerinde ortaya çıkmıştır. Hem Grek hem Avrupa hem de günümüz Kuzey Amerika ve Çin bölgelerinin bilimsel faaliyetlerde ve bilgi üretmede becerikli olabilmelerinin en önemli nedenlerinden biri de bu bölgelerin ekonomik refah seviyelerinin farklı zaman periyodlarında dünyanın farklı bölgelerinden kat kat fazla olmalarıdır. Özellikle, belli coğrafi bölgelerin insan habitatı için geri kalan bölgelerden daha verimli özelliklere sahip olması, bu bölgelerde ekonomik faaliyetlerin ve zenginleşmenin daha fazla olmasına neden olmuştur. Yüzyıllarca Akdeniz Çanağı'nın birçok güçlü ve zengin devletlere ev sahipliği yapmasının temel nedenleri bu bölgenin tarımsal üretim için elverişli iklim koşullarına sahip olması ve denizcilik sayesinde malların ticaretinin karayolu taşımacılığına göre hem daha ucuz hem de fazla yapılabilmesidir. Hal böyle olunca, başta Ege Denizi ve İtalya Yarımadası olmak üzere zengin şehir devletleri ortaya çıkmış ve zenginliklerini etkileşim sayesinde yakın coğrafyalara da yaymayı başarabilmişlerdir. Özellikle, Venedikli ve Cenevizli tüccarlar bölgedeki ticareti kontrol etmişler ve elde ettikleri zenginliklerle bilime ve sanata yatırım yapmışlardır. Grek Coğrafyasından ortaya çıkan ve sonraki yüzyıllarda Güney Avrupa'yı da etkileyen refah toplumlarında, yüzlerce düşünür ile filozof ortaya çıkmış ve günümüz biliminin temelleri atılmıştır. Yine aynı şekilde, doğu-batı ticaret yolları sayesinde, Orta Doğu coğrafyasında zenginleşme ve beraberinde bilimsel faaliyetler artmıştır. Son beş yüzyıla geldiğimizde de coğrafi keşiflerle başlayan ve Birleşik Krallık'ta Sanayi Devrimi'nin de ortaya çıkmasıyla birlikte Avrupa Kıtası'nda devasa bir zenginliğe sahip olunmuştur. Bu zenginlikle birlikte, Kıta'nın dört bir yanında eğitim kurumlarının sayısı artmış ve bilgi üretimi hız kazanmıştır. Bu süreçte, bilimle uğraşan kurumların ve bilim insanlarının sayısı arttıkça klasik bilim alanlarının haricinde birçok yeni bilim alanı kurulmuştur. Matematikten fiziğe, kimyadan biyolojiye ve ekonomiden sosyolojiye birçok alanda çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar sayesinde ulusların zenginliği ve gücü artmıştır. Dünya Savaşları'nın Avrupa Kıtası'na vermiş olduğu devasa tahribat, ekonomik problemler ve beyin göçü neticesinde Yeni Dünya'nın yeni devleti olan Birleşik Devletler bilimsel gelişmelerin yeni merkezi konumuna yükselmiştir. Savaş sonrası dönemin yeni ekonomik gücü, bu ekonomik imkânlarla birlikte bilimsel faaliyetlerin de merkezi haline gelmiştir. Savaşın etkisini yıllar sonra atmayı başaran Federal Almanya ve Japonya da bilimsel çalışmalara tekrar kaynak aktarabilmiş ve

Federal Almanya bu alanda Avrupa Kıtası'nda bir lokomotif görevi görerek diğer ülkelerde de bu çalışmalar için imkân sağlamaya başlamıştır. Son kertede, özellikle, iki binli yıllarla birlikte, Çin'in ekonomik büyümesi ve bölgesel zenginleşmeye katkısı, başta Çin olmak üzere Asya-Pasifik bölgesinde birçok ülkenin bilimsel çalışmalar için imkân yaratabilmelerini sağlamıştır.

Bilimsel bilgi üretimi için ekonomik materyal imkânların yanında, bu imkânları kullanacak insan kaynağı da önemli bir noktadır. Çünkü şunu biliyoruz ki dünyanın birçok noktasında da zengin refah devletleri olmasına rağmen buralardaki insan kaynağının yeterince olmaması ve bir bilimsel kümeleşmenin oluşamamasından ötürü, bu devletler bilimsel bilgi üretimi konusunda fakir kalmaktadırlar. Uzun bilim tarihi süreci içerisinde, günümüz dünyasından farklı olarak bilim insanları iki farklı ortamda ortaya çıkmışlardır. Bunlardan biri, bireysel sermaye sahibi olan insanların çocukları ya da el verdikleri kişiler, bir diğeri ise kurumsal sermaye sahibi olan devletin ve dini kurumların mensuplarıdır. Bunun harici bir kitlenin mensubunun eğitime ulaşma ihtimali çok düşüktür. Bilim insanlarının yetişmesi sürecinde karşımıza çıkan bu iki farklı imkândan ilkinde, önceleri toprağa bağlı zenginliğin sahibi olan aristokratların sonralarında ise ticarete ve endüstriye bağlı zenginliğin sahibi olan burjuvazinin imkânlarıyla ortaya çıkan insan kaynağı yetişmiştir. Çünkü bu insanların geçinmek ya da zenginliklerini arttırmak gibi bir kaygıları yoktur ve bundan dolayı, çalışmak zorunda değildirler. Dolayısıyla, bu insanlar küçük yaşlarından itibaren iyi bir eğitim alabiliyor ve ileri yaşlarında ise zamanlarını fikişel, kültürel ve sanatsal aktivitelere ayırabiliyorlardı. Bu zümrenin içinde bir kısım insan ise bilime meraklı olduğundan dolayı, bilimsel faaliyetlere girişiyor ve yeni yeni fikirler ortaya atıp bunları ellerindeki imkânlarla test edebiliyorlardı. İkinci imkân durumunda ise devlet ya da dini kurumların imkânlarıyla yetişen bilim insanlarında da benzer bir durum vardır. Bu zümre de kendilerine ait bir mal varlıkları olmamasına rağmen bu kurumların imkânlarıyla iyi birer eğitim alabiliyor ve yine kurumların kendilerine verdikleri görevleri yaptıkları sürece geçim sıkıntıları olmayacağından dolayı kendilerini bilimsel faaliyetlere verebiliyorlardı.

Sanayi Devrimi'nden sonra eğitim ve öğretimin kitleleşmeye başlamasıyla birlikte, önceleri okur-yazar oranları artmaya başlamış ve insanların hiç değilse temel eğitim alması sağlanmıştır. Özellikle, son iki yüz yılla birlikte, devletlerin ve kurumların başarılı beyinlere burs imkânları sağlamasıyla birlikte, bilim insanı sayısı hızla artmış ve bu

sistematik gerçekleştirmeyi başarabilen devletlerin diğer devletlerin önüne geçtiği görülmüştür. Artık, fırsat eşitliği insanlara daha fazla sunulmaya başlamış ve bir çocuk taşrada bile doğmuşsa eğer başarılıysa, bir şekilde sistemin içinde iyi bir eğitim alabilmiş ve yükseköğrenim görerek bilimsel çalışmalar yapabilmıştır.

Bu kısımda, örneklem ülkeler bilimsel faaliyetleri ve bilgi üretebilme kapasiteleri üzerinden değerlendirilecektir. Bunun için kullanılacak olan karşılaştırma yönteminde, bilimin merkezi olan üniversiteler ve yine günümüzde araştırma ve geliştirme faaliyeti yapan üniversite harici ilaç ve teknoloji şirketleri gibi kuruluşlar incelenecektir.

3.3.1. Üniversiteler

Üniversiteler sadece yükseköğrenim kuruluşları değildir. Üniversitelerin en büyük misyonu araştırma yapmak ve bilgi üretmektir. Yani, her disiplin için farklı bir şekilde ortak akılla belirlenmiş yöntemlerle bilgi üretmeye çalışmaktadırlar. Ama bunun yanında, hem bilim insanlarının araştırmalarının devamlılığı sağlarlar hem de ülkenin ihtiyacı olan nitelikli insan kaynağını yetiştirmek için de öğrenci kabul ederler. Günümüz dünyasında, üniversitelerin performanslarını ölçmek için birçok uluslararası kuruluş vardır. Bu kuruluşlar, üniversiteleri; yapılan araştırmalara, patent sayılarına, doktora öğrenci sayılarına, araştırmacılarının yayınlarına yapılan atıflara, öğrencilerini mezuniyet sonrası iyi ve nitelikli işe sokma oranlarına, çevreye ve doğaya duyarlılıklarına, bulundukları topluma yaptıkları sosyal katkıya gibi birçok kriterlere göre değerlendirip farklı alanlara göre sınıflandırarak bir uluslararası sıralama yapmaktadırlar. Bu sıralamalar sadece üniversitelerin performanslarını değil, ülkelerin de bilimsel performanslarını ortaya koydukları için ülkeler açısından da değerlidir.

Bu sıralama kuruluşlarının en önemlilerinden biri Quacquarelli Symonds (QS) bir diğeri ise Times Higher Education (THE)'dir. QS'in 2020 yılı için açıkladığı verilere göre dünyanın ilk bin üniversitesi arasında Birleşik Devletler'den yüz elli yedi, Çin'den kırk iki ve Rusya'dan yirmi beş üniversite bulunmaktadır (Quacquarelli Symonds Limited (QS), 2020). İlk bin listesi bu ülkelerin genel yükseköğrenim durumları için bir gösterge niteliğindeyken bu listeyi biraz daha daraltırsak daha net bir görüntü ortaya çıkacaktır. Yine QS'in aynı sıralamasında, dünyadaki ilk yüz üniversite sıralamasına bakıldığında, Birleşik Devletler'den yirmi dokuz, Çin'den altı ve Rusya'dan ise sadece bir üniversite bu sıralamaya girmektedir (Quacquarelli Symonds Limited (QS), 2020). Bir diğer

uluslararası kuruluş olan THE'nın 2020 yılı için açıklamış olduğu verilere bakıldığında ise ilk binde Birleşik Devletler'den yüz altmış yedi, Çin'den yetmiş ve Rusya'dan ise on beş üniversite bulunmaktadır (Times Higher Education (THE), 2020). Bu listenin ilk yüzüne göre değerlendirme yapıldığında da Birleşik Devletler'den kırk, Çin'den üç ve Rusya'dan da herhangi bir üniversite sıralamada gözükmemektedir (Times Higher Education (THE), 2020).

İki kuruluşun yayımlamış olduğu veriler arasında farklılıkların olmasının nedeni kuruluşların endeksleri oluştururken temelde büyük çoğunlukla benzer kriterlere sahip olsalar bile farklı kriterleri de değerlendirdikleri ve bu kriterlere vermiş oldukları değerlerin ağırlıklarının farklı olmasıdır. İki sıralamada da dünyanın en iyi üniversiteleri arasında Birleşik Devletler üniversitelerinin açık ara üstünlükleri gözükmektedir. Özellikle, ilk yüz sıralamasında, dünyanın en iyi üniversitelerinin yüzde otuz ile kırk arasında Birleşik Devletler'de olduğu görülmektedir. Bu sıralamalarda, Birleşik Devletler kadar olmasa da Çin'in durumunun da iyi olduğu görülebilmektedir. Rusya ise bu konuda çok kötü bir durumdadır ve THE'nın sıralamasında, ilk yüze hiçbir üniversite sokamamıştır. Örneklem ülkelerin bilgi üretme konusunda değerlendirildiği bu kısımda, üniversitelerin başarıları göz önünde bulundurulduğunda Birleşik Devletler'in günümüz dünyasının bilim merkezi olduğu ortadadır.

3.3.2. Teknoloji Şirketleri

Günümüz ekonomi modelinde, ekonomik kapasiteyi etkileyen bir başka başlık da teknolojik gelişmişlik seviyesidir. Gelişmiş ülkelerin en önemli ekonomik özelliklerinden biri de hem hizmet sektörlerinin gelişmiş olması hem de sanayi sektöründe ileri teknoloji ürünler üretmesidir. Bunlardan biri olan hizmet sektörü; bankacılık, eğitim, sağlık gibi alt sektörlerden oluşur. Bu alt sektörler sadece gelişmiş ülkelerde değil, aynı zamanda gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerde de bulunmaktadır. Ancak, gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün diğer ülke gruplarından ayrılan özelliği yüksek teknoloji altyapısıyla bu alt sektörleri besliyor olmasıdır. Bankacılık, eğitim ve sağlık gibi alt sektörler başta olmak üzere kullanılan bu yüksek teknoloji yine o ülkedeki bilişim sektörünün gelişmişliğine bağlıdır. Bilişim sektörü yazılım yönüyle hizmet sektörüne donanım yönüyle ise ileri teknoloji sanayi sektörüne katma değer kazandırmaktadır. Bütün sektörlerde çevrimiçi sistemlerin gelişmesi daha modern ve ulaşılabilir bir hizmet ağıının

ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bankacılık işlemlerinin bankalara gitmeden mobil yapılabilmesi, eğitim için artık adım adım okullarda kitlelerin bir araya gelmesindenense uzaktan öğretime geçilmesi gibi ileri düzey yenilikler bilişim teknolojilerinin gelişmesi sayesinde ortaya çıkmıştır. Bilişim sektörü, alt sektör olarak bulunduğu hizmet sektörü de dâhil olmak üzere günümüz dünyasının en ileri ve katma değeri en yüksek sektördür. Evlerimizde ve iş yerlerimizde kullandığımız bilgisayarların ve cebimizde taşıdığımız cep telefonlarının işletim sistemlerinin hepsi bilişim sektörünün birer ürünüdür. Bununla birlikte, bu sektöre yapılan yatırımlar neticesinde, ülkeler uluslararası rekabette hem iktisadi hem de askeri olarak diğer ülkelere karşı önde bulunmaktadırlar. Hiçbir oteli olmadığı halde bütün otellerin rezervasyon hizmetlerini düzenleyen uygulamalar, hiçbir taksisi olmadığı halde bütün taksicilik faaliyetlerini koordine eden yazılımlar ile reklam gelirleri eden ve elde ettikleri verileri analiz ederek satan sosyal medya şirketleri sayesinde, bu teknoloji şirketleri, her bir işletmenin kârından hizmet bedeli almaktadır. Bilişim sektörünün hemen hemen her sektöre ve alt sektöre teknoloji altyapısı için temel teşkil ettiği düşünülürse ne kadar önemli bir sektör olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Makineleşmenin, bilgisayarlaşmanın, robotlaşmanın ve gelecek dönemde yapay zekâyâ dayalı üretim modellerinin gelişmesiyle bu sektörün stratejik önemi daha fazla ortaya çıkacaktır. Bundan dolayı, örneklem ülkelerin ekonomik kapasitesinin ölçülmeye çalışıldığı bu çalışmada, teknoloji şirketlerinin örneklem ülkelerin ekonomik kapasitelerine katkıları önem arz etmektedir. Çalışmanın bu kısmında, dünyanın önde gelen teknoloji şirketleri değerlendirilerek bulundukları ülkenin ekonomik kapasitesine katkısı gösterilmeye çalışılacaktır.

Fortune dergisinin yayınlamış olduğu Global 500 sıralamasına göre enerjiden kimyaya, medyadan ulaştırmaya birçok sektör değerlendirilmektedir. Ancak, bu çalışmanın bu kısmı için sadece teknoloji şirketlerinin performansı analiz edilecektir. Global 500 sıralamasında teknoloji şirketlerinin yıllık bazda gelirleri 2.322.112,1 milyon USD ile toplam beş yüz şirketin toplam gelirlerinin %13'ünü gerçekleştirmektedir (Fortune Media IP Limited, 2020). Otuz beş teknoloji şirketi ilk beş yüz şirketin %7'sini oluştururken gelirde neredeyse iki katı bir performans elde etmişlerdir. Bu durum, şirketlerin gelir üretmede, katma değerli ürünlerinin önemini sayısal olarak da gözler önüne sermektedir. Bu şirketlerin ülkelere göre dağılımına bakıldığında, Birleşik Devletler, Çin, Japonya,

Güney Kore ve Tayvan'ın bu sektörün en önemli lokomotif ülkeleri olduğu anlaşılmaktadır.

Örnekleme ülkelerin bu dağılımdaki paylarına gelindiğinde, Birleşik Devletler'in bu otuz beş şirketin on birine sahip olduğu ve bu şirketlerle birlikte, teknoloji şirketlerinin neredeyse üçte birine sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Birleşik Devletler'in bu şirketlerden elde ettiği yıllık gelir yaklaşık 927.927 milyon USD'dir (Fortune Media IP Limited, 2020). Bu gelir ise toplam küresel gelirin %40'ına tekabül etmektedir. Görüldüğü üzere, teknoloji şirketlerinin genel olarak gelir performansı diğer bütün sektör şirketlerine göre ciddi manada fazla olmasıyla birlikte, teknoloji şirketleri kendi içerisinde değerlendirildiğinde, Birleşik Devletler teknoloji şirketlerinin adetsel oranına göre gelirsel oranı daha fazladır. Bu da Birleşik Devletler teknoloji şirketlerinin gelir üretmede, diğer teknoloji şirketlerine göre daha iyi bir performans sergilediğini göstermektedir.

Bir diğer örneklem ülke olan Çin en büyük otuz beş teknoloji şirketi arasına beş şirket katmayı başarabilmiştir. Bunun yanında, bu şirketlerin gelirleri ise 266.840,2 milyon USD'dir (Fortune Media IP Limited, 2020). Çin'in bu beş şirketinin elde ettiği gelirin toplam otuz beş teknoloji şirketi içerisindeki payı %11,5'dur. Bu ise şirket sayıları bakımından pastanın %14'ünü sahip olan Çin'in gelir üretmede o denli başarılı olamadığını göstermekte ve teknoloji şirketlerinin katma değer üretmede, Birleşik Devletler şirketleri kadar iyi olamadığını yansıtmaktadır. Sonuncu örneklem ülke Rusya ise bu otuz beş teknoloji şirketi içerisinde hiçbir Rus şirketini sokmayı başaramamıştır.

Teknoloji şirketlerinin gelirlerine göre yapılan bu veri analizi, günümüz dünya ekonomisinin en ileri aşaması ve lokomotif sektörü olan teknoloji sektörü bakımından, Birleşik Devletler ve Çin'in Rusya'ya göre tartışılmaz ölçüde önde olduğunu göstermektedir. Bu ülkelerin teknoloji konusundaki pozisyonlarının yakın gelecekte de bu ülkelerin dünyanın önde gelen ekonomilerinden birisi olmalarına katkıda bulunacağı düşünülebilir. Ancak, aynı şekilde Rusya için böyle bir şeyi söylemek çok zor gözükmemektedir. Bundan dolayı, ekonomik kapasitenin bu kısmında Rusya'nın yeterli seviyede olmadığı aşikârdır.

3.3.3. Araştırma ve Geliştirme Harcamaları

Araştırma ve geliştirme faaliyetleri hayatın her alanında insanlar ya da kurumlar tarafından bilinçli olmadan da olsa gerçekleştirilir. Bir üreticinin benzer ürünler üreten rakip bir firmanın piyasadaki mallarını satın alarak ürün üzerinde yaptığı incelemeler ve iyi yemek düşkünü bir kimsenin daha iyi yemek yapılan yerlere ulaşabilmek için yeni yeni mekânlarda yemek yiyerek yapmış olduğu tadımlar da basit de olsa birer araştırma ve geliştirme örneğidir. Ancak, bu kısımda analiz edilecek olan araştırma ve geliştirme faaliyetleri ise devletlerin, yükseköğrenim kurumlarının ve şirketlerin yapmış oldukları profesyonel ve bilimsel çalışmalar olacaktır.

Araştırma ve geliştirme faaliyetleri büyük oranlarda üç temel kurumsal kimlik üzerinden gerçekleşmektedir. Bunlar; devletler yani hükümetler, yükseköğrenim kurumları ve iş dünyasını temsilen şirketlerdir. Günümüz dünyasında, her alanda rekabetin yaşandığı bir konjonktürde, uluslararası siyasal sistemde veya uluslararası ekonomik sistemde varoluşun sağlanabilmesi için bilimsel ve teknolojik olarak öncü kuruluşlardan ya da devletlerden olunması gerekmektedir. Bu öncü olma durumunun en önemli göstergelerinden biri de araştırma ve geliştirmeye kaynak aktarılmasıdır.

Dünyada araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin öncülüğünü devletler yürütür. Yüksek kamu kaynaklarına sahip olmaları dolayısıyla, devletler, geleceklerini şekillendirecek birçok stratejik alanda, mali destekler vererek araştırma ve geliştirme faaliyetlerine liderlik etmektedirler. Özellikle, uluslararası sistemdeki güvenlik kaygıları neticesinde, devletler silahlanmakta ve bununla birlikte, bu silahlanma yarışında geride kalmamak için askeri sanayiye yatırımlar yapmaktadır ve bu sanayinin gelişmesi için önemli miktarlarda destekler vermektedirler. Bununla birlikte, yine devletler dönemsel olarak karşılaştıkları sorunların çözümü konusunda da ciddi kaynaklar ve fonlar ayırırlar.

Bir diğer önemli öncü araştırma ve geliştirme merkezi ise yükseköğrenim kuruluşlarıdır. Üniversiteler ve enstitüler gibi yükseköğrenim kuruluşlarının kendi kapasiteleriyle birlikte araştırma ve geliştirme çalışmaları yapabildiği gibi devletler ve iş dünyasıyla birlikte de araştırma ve geliştirme çalışmaları yapabilmektedirler. Yetişmiş insan kaynağı bakımından hükümetlerin ve şirketlerin sahip olduklarından daha iyi bir kaynağa sahip olmaları bu kurumları araştırma ve geliştirmenin merkezine koymaktadır. Tıp ve mühendislik çalışmaları için bünyelerinde bulundurdıkları yüksek kapasiteli

laboratuvarlar ve insan kaynağı sayesinde dünyadaki çoğu bilimsel gelişmeye öncülük etmişlerdir.

Sonuncu bir merkez olarak iş dünyasının kuruluşları olan şirketlerin yapmış oldukları araştırma ve geliştirme faaliyetleri tüm zamanlardakinden daha fazla bir şekilde son yıllarda hızlı bir ivmelenme ile artmıştır. Uluslararası ürün satışlarının kolaylaştığı ve teknolojinin çok hızlı bir şekilde arttığı bir ortamda, şirketler ürün satışlarını arttırabilmek ve piyasada varlıklarını sürdürebilmek için araştırma ve geliştirmeye kaynak ayırmak zorundadırlar. Bu, bazen bir teknoloji şirketinin yeni ürün geliştirmek için şirket bünyesinde araştırma ve geliştirme laboratuvarları kurarak burada yeni ürünler için çalışmalar yapması şeklinde olabileceği gibi bazen de bir ürünü tasarlanmadan önce müşteri beklentisini ölçmek için pazar araştırması ya da satışı yapılan ürünün geri bildirimini almak için yapılan satış sonu araştırması olabilir.

Ülkelerin araştırma ve geliştirmeye harcadıkları kaynakları analiz etmek için iki farklı yöntem kullanılabilir. Bunlardan biri ülkelerin yıllık bazda sahip oldukları gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüklükleri içerisinde araştırma ve geliştirmeye yapmış oldukları oransal harcamalardır. AR-GE yoğunluğu (R&D Intensity) olarak adlandırılan bu veri setine göre 2018 yılında, ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasıllarının içerisinde AR-GE harcama toplamı (Gross Domestic Expenditure on Research and Development as % of Gross Domestic Product [GERD as % of GDP]) Birleşik Devletler için %2,8; Çin için %2,2 ve Rusya için de %1'dir (Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2020). Bu oransal harcamalar birbirine yakın olsa bile bu verilerin hem ülkelerin GSYH'ları hem de kişi başı GSYH'ları bakımından değerlendirilmesi, hem bu araştırma ve geliştirmeler için harcanan kaynaklar açısından hem de bu kaynaklarla yapılabilecek çalışmaların büyüklüğü ve rekabetteki avantajı konusunda daha doğru bir bakış açısı kazandıracaktır. Bu bağlamda, 2018 yılı için Birleşik Devletler 20.544.343,46 milyon \$, Çin 13.608.151,86 milyon \$ ve Rusya 1.657.554,65 milyon \$ GSYH büyüklüğüne sahiptir (The World Bank Group, 2019). Bu verilere göre Birleşik Devletler 575.242 milyon \$, Çin 299.379 milyon \$ ve Rusya 16.576 milyon \$ araştırma ve geliştirme için kaynak ayırmıştır. Bunun yanında, bu ülkelerin nüfusları da göz önünde bulundurulduğunda, kişi başı GSYH'ları Birleşik Devletler için 62.794,6 \$, Rusya 11.288,9 \$ ve Çin 9.770,8 \$'dır (The World Bank Group, 2019). Bahsi geçen veriler bakımından ise Birleşik Devletler'in

1.758,26 \$, Çin'in 215 \$ ve Rusya'nın 113 \$ araştırma ve geliştirme için kişi başına kaynak aktardığı gözükmemektedir.

Yukarıdaki paragraftaki veriler, oransal olarak, Birleşik Devletler ve Çin'in birbirine çok yakın olduğunu gösterirken ulusal ekonomilerinin büyüklüğü içerisindeki ayrılan kaynak miktarına bakıldığında, Birleşik Devletler'in araştırma ve geliştirme faaliyetlerine Çin'in iki katı daha fazla kaynak ayırdığını ve bu iki devlet ile Rusya arasındaki kaynak ayırma miktarının onlarca katı farka sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu veriler bu devletlerin nüfusları açısından değerlendirildiğinde, Birleşik Devletler ile Çin arasındaki farkın yaklaşık dokuz katı olduğu ve Rusya'nın ise bu manada açık ara geride olduğu gözlenmektedir. Elbette, burada gözden kaçırılmaması gereken iki nokta vardır. Bunlardan biri, kişi başı kaynak ayırmanın her ne kadar bireylerin bu kaynaklara ulaşımının ve bu manada bireysel verimliliklerinin daha iyi olacağına sebep olacağı düşünülse bile devletler kaynakları yoğunlaştırarak kullandıkları için toplam araştırma ve geliştirme harcamalarının miktarı bireysel kaynak ayırmadan daha gerçekçi bir anlam taşımaktadır. Bunun yanında, bir diğer önemli değerlendirme ise satınalma paritesi bakımından bu kaynakların analiz edilmesidir. Satınalma gücü bakımından ülkelerinin birbirlerine göre farklılıkları olduğu için A ülkesinde bir araştırma X birim maliyetle yapılabilirken B ülkesinde aynı araştırma X+1 maliyetle yapılabilir. Bundan dolayı 2018 yılı rakamlarına göre Çin'in nominal GSYH ile satınalma gücü paritesi bakımından GSYH arasında 1,87 kat Rusya'nın ise 2,44 kat fark olduğu için Rusya'nın olmasa bile Çin'in Birleşik Devletler kadar araştırma ve geliştirmeye kaynak ayırdığı görülebilir. Bu da bu iki ülkenin araştırma ve geliştirme konusunda birbirleriyle aynı derecede kapasiteye sahip olduğunu gösterir.

3.3.4. Fikri Mülkiyet

Mülkiyet, yani bir eşyaya sahip olmak kavramı modern dünyada sadece maddi varlıklar için değil, aynı zamanda soyut bir varlık olan fikrin de sahipliğini kapsamaktadır. Bilginin diğer bütün zamanlardan daha fazla bir şekilde önem kazanması ve dünyayı her anlamıyla değiştirebilecek bir noktaya gelmesi neticesinde, insan aklının bir ürünü olan fikirlerin de tescillenmesi ve ticari bir metaya dönüşmesi ve bunun sonucu olarak da bireysel ve ulusal zenginliğe ve kalkınmaya katkı sağlaması bu konuda uluslararası kurumları ve regülasyonları ortaya çıkarmıştır. Bu kurumların en önemlisi ve aynı zamanda bir

uluslararası çatı kuruluş olan Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (World Intellectual Property Organization [WIPO]) bu fikirlerin tescil edilmesi konusunda uluslararası sistemdeki yegâne otoritedir. Bireyler veyahut kurumlar ticari ya da ticari olmayan her konuda fikri mülkiyetlerini tescile ettirmekte ve bu sayede ekonomik ve ticari olarak bir koruma elde etmektedirler. Rekabetin çok fazla olduğu ve üretimin çok kolaylaştığı bir dünyada, fikri mülkiyet her türlü ticari ürünün önüne geçmeye başlamıştır. Günümüzde, bir şirket tarafından yeni bir ürünün tedavüle sokulması sonrası bu ürünün başka ülkeler tarafından taklit edilerek üretilmesini engelleyen tek mekanizma budur. Her ne üretilirse üretilsin, bir tekstil ürününden bir otomobile veya bir bilgisayara kadar, kopya edip üretmek çok basittir. Bundan dolayı, bu mekanizma her türlü fikri mülkiyeti ticari olarak koruma altına almaktadır.

Fikri mülkiyetin bir ürünün taklit edilmesinin engellenmesi mekanizmasının haricinde, başka bir yönü daha vardır. Bazen, tasarımı yapılmış bir ürünün üretimi konusunda, şirketler veya devletler üretim sürecinin çok kârlı olmamasından dolayı, bu ürünün üretimini anayurtta değil, başka ülkede gerçekleştirmektedirler. Bu da üretimin gelişmiş ülkelere kayması sonucunu doğurmaktadır. Birçok teknoloji şirketi, tasarımı kendilerinin gerçekleştirdikleri ürünlerin fikri mülkiyet haklarını aldıktan sonra üretim süreci için başka ülkeleri tercih etmektedirler. Bu, o ürünün üretimin gerçekleştirildiği ülkenin mülkiyetinde olduğu anlamına gelmez. Çünkü işin para kazandıran ve ticari avantaj getiren kısmı tasarım sürecinin yapıldığı ülkeye aittir. Bu durum gelişmiş ülkelerin artık yavaş yavaş sanayi üretiminden vazgeçerek daha katma değerli olan insan merkezli, aklın ve bilginin öne çıktığı inovasyonel bir üretim modeline geçmesiyle ilgilidir. Konu hakkında yapılan bu değerlendirmeler ışığında, fikri mülkiyetin birkaç temel nokta üzerinden değerlendirilebileceği söylenebilir. Bunlar; patent, faydalı model, ticari marka ve endüstriyel dizayndır. Bu kısımda, ülkelerin bu dört noktada yapmış oldukları çalışmaların verileri karşılaştırılarak bu konudaki kapasiteleri değerlendirilecektir.

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'nün 2018 rakamlarına göre dünyada gerçekleşen toplam patent başvuru sayısı 3.326.300'dür. Bu başvuruların 1.542.002'si Çin, 597.141'i Birleşik Devletler ve 37.957'si ise Rusya üzerinden yapılmıştır (World Intellectual Property Organization (WIPO), 2019). Bu rakamlara göre 2018 yılında, dünyada gerçekleşen patent başvurularının %46'sı Çin üzerinden gerçekleşmiştir ve bu dünya patent

başvurularının neredeyse yarısıdır. Bununla birlikte, %18'i Birleşik Devletler üzerinden ve %1'i ise Rusya üzerinden gerçekleşmektedir. Görüldüğü üzere, Rusya'nın patent başvuruları ile her iki örneklem ülke patent başvuruları arasında devası bir fark bulunmaktadır. Ayrıca, Çin'in bu kadar yüksek sayıda patent alması dünya üretim ve ticaretinde ne denli başarılı bir yol izlediğinin bir göstergesidir. Ve bu patentlerin ticarileşmesi sürecinin Çin ekonomisine ciddi manada ivme kazandıracağı düşünülebilir. Bunun yanında, bu veriyi bir de verimlilik perspektiften ele alırsak Çin ve Birleşik Devletler'in nüfus büyüklükleri beşe bir iken patent sayısı arasındaki fark üçe birdir. Bu da Birleşik Devletler'in verimlilik esasında daha iyi bir konumda olduğunu göstermektedir. Ancak, iş ticarileşmeye ve rekabete gelince verimlilikten ziyade patent sayısındaki hacim daha önemli bir noktada bulunduğundan ötürü Çin'in bu konuda açık ara lider ülke olduğu anlaşılmaktadır.

Faydalı model için Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'nün 2018 verilerine bakıldığında, dünyada toplam 2.145.960 adet başvuru gerçekleşmiştir. Bunların 2.072.311 tanesi Çin ve 9.747 tanesi Rusya tarafından gerçekleşirken Birleşik Devletler için bu veri setinde herhangi bir veri kaydı bulunamamıştır (World Intellectual Property Organization (WIPO), 2019). Bununla birlikte, bu veriler ışığında, dünya ölçeğinde, Çin'in %97'lik bir tekel konumu mevcuttur. Dolayısıyla, Çin kıyas götürmez bir şekilde, bu alanda da lider ülke konumundadır.

Bir diğer fikri mülkiyet hakkı olan ticari markada ise sınıflara göre başvuru 2018 yılında dünya çapında 14.002.985 tane olmuştur. Bu küresel başvuru sepetinin içinde, Çin 7.365.437 başvuru ile birinci sonrasında Birleşik Devletler 640.181 başvuru ile ikinci sırada yer alırken Rusya 263.552 başvuru ile örneklem ülkeler içerisinde sonuncu sırada yer almaktadır (World Intellectual Property Organization (WIPO), 2019). Bu rakamlar Çin'in toplam içerisindeki orantısal dağılım payının patent ve faydalı modeldeki kadar yüksek olduğunu ve %53 ile dünyadaki ticari markalaşmanın yarısından fazlasını gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Son olarak, endüstriyel dizayn için dünya 2018 yılı verilerine göre toplam 1.024.100 başvuru alınmıştır. Çin, bu başvurularda, 708.799'luk bir sayı ile birinci ülke konumundadır. Bu çalışmanın konusu olan Birleşik Devletler 44.383 ve Rusya 6.563 başvuruya sahiptir (World Intellectual Property Organization (WIPO), 2019). Endüstriyel

dizaynda da dünya başvurularının yarısından fazlasına sahip olan Çin'in egemenliği tüm dünyada belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.

Dört temel fikri mülkiyet hakkı üzerinden yapılan veri incelemesinde, Çin'in açık ara dünyanın en verimli ülkesi olduğu göze çarpmaktadır. Günümüz dünyasında, üretimin kolaylaşması ve buna mukabil zekânın ürünü olan yeni değerlerin önem kazanması neticesinde, bu yeni değerlerin ticarileşmesi süreci daha kurumsal bir hüviyete dönüşmektedir. Bilişim sektörünün ön plana çıkması, iletişim araçlarının gelişmesi neticesinde, birçok yeni sektör ve iş kolu ortaya çıkmaktadır. Artık, emek yoğun işler çok katma değer üretmediği için gelişmekte olan ya da gelişmemiş ülkelere kayarken gelişmiş ülkeler akıl yoğun iş modellerine dönerek daha fazla katma değer yaratarak küresel rekabette üst ligde kalmaya devam etmektedir. Böyle bir ortamda, küresel ölçekte ekonomik kapasiteyi yüksek bir seviyeye getirmenin ya da tutmanın en önemli araçlarından biri de herhangi bir ülkenin üretmesinin zor olduğu know-how ürünleri üretebilmektir. Bu da iyi yetişmiş insan kaynağına ve bu insan kaynağına sunulan imkânlarla bağılıdır. Çin'in en büyük küresel ekonomik iki güçten biri olduğu bu çalışmadaki birçok veriden anlaşılmaktadır. Ancak, bu kısımdaki veriler, gelecekteki on yıllarda da Çin'in en büyük küresel ekonomi olmayı planladığını ancak başaramazsa bile en kötü ihtimal şu anki yerini korumaya çalıştığının en önemli göstergesidir. Bunun yanında, daha önce de bahsedildiği gibi nüfusa göre oranlandığında, Birleşik Devletler'in de aynı üretkenlikle Çin ile birlikte bu konuda dünyanın en önemli ülkesi olduğu aşikârdır. Dolayısıyla, yukarıdaki satırlarda, Çin'in gelecekteki pozisyonu için yapılan analizlerin Birleşik Devletler için de geçerliliği kuşku götürmezdir. Bu, bu iki devletin yakın gelecekte de akıl gücüne dayalı üretimde, dünya çapında birbirlerinin rakipleri olmaya devam edeceklerini göstermektedir. Bir diğer ülke olan Rusya ise fikri mülkiyet hakları alanında diğer iki ülke ile rekabet edebilecek bir seviyede değildir. Rusya'nın bu alanda gerekli olan insan kaynağını yetiştirmede ve bu insan kaynağına gerekli olan imkanları sağlamada diğer ülkeler ile rekabet edemiyor oluşu hem bugün hem de yakın gelecekte ekonomik kapasite artışı için anlamlı bir projeksiyon çizilmesine olanak vermemektedir.

3.3.5. Bilimsel Yayınlar

Bilim ve teknoloji başlığı altında, ülkelerin araştırma ve geliştirmeye ayırdıkları kaynaklardan bahsedilmiştir. Bu kaynaklarla finansal olarak belirli araştırma ve geliştirme projeleri fonlanmakta ve neticesinde de bir çıktının ortaya çıkması planlanmaktadır. Yapılan bu araştırmaların en önemli çıktılarından biri, hatta en önemlisi, bilimsel yayınlardır. Dünya çapında birçok doğa ve sosyal bilimci ister teorik düzeyde ister deneysel düzeyde yapmış oldukları çalışmaları bilimsel yayınlarla dünyaya duyurmaktadırlar. Aslında, bu duyurular bir bilimsel sürecin en son aşamasıdır. Çünkü bilimsel dergiler yüzyıllar boyunca süregelen bir disiplin içerisinde, araştırmacıların ve bilim insanlarının yapmış oldukları çalışmaları belli yöntemler ve denetimler içeren bir mekanizmayla yayımlamaktadırlar.

Sadece bugünün değil, dünün de bilim dünyasında bilim insanlarının ve araştırmacıların yaptıkları yayınları yukarıdaki paragrafta bahsedildiği şekilde yayımlayan standartları düşük bilimsel dergiler olmuştur. Bu kaygıdan dolayı bilimsel dergiler de niteliklerine göre sınıflandırılmış ve yapılan yayınların kalitesi ve özgünlüğü bu perspektifte analiz edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, çalışmanın bu kısmında, bilimsel makale sayıları karşılaştırılırken de aynı değerlendirme hassasiyeti gösterilecek ve günümüz bilim dünyasında itibarlı olarak kabul edilen dergilerde çıkan yayınlara göre bu karşılaştırma yapılacaktır. Bilim Alıntı Endeksi (Science Citation Index [SCI]) ve Sosyal Bilim Alıntı Endeksi (Social Science Citation Index [SSCI]) gibi alanında önde gelen dergilerin yayınlarının sıralandığı ve analiz edildiği endekslerde yayımlanmış olan dergilerdeki yayınların ele alındığı bu veri seti analiz için en rasyonel sonuçları sağlayacaktır.

Ulusal Bilim Vakfı'nın (National Science Foundation [NSF]) 2018 yılı için açıkladığı verilere göre dünyada yayımlanan bilimsel ve teknolojik dergi makalesi sayısı toplam 2.555.959 adettir. Bu yayınların 528.263 tanesini Çin, 422.808 tanesini ise Birleşik Devletler yaparak dünyadaki ilk iki sırada yer almaktadırlar. Bunun yanı sıra, Rusya ise 81.579 yayın yaparak bu değerlendirmede yedinci sırada bulunmaktadır (National Science Foundation, 2019). Bu veriler bakımından Çin dünyada yapılmış yayınların %20,67'sini gerçekleştirirken Birleşik Devletler %16,54'ünü ve Rusya %3,19'unu gerçekleştirmiştir. Yine aynı veri setinin 2008 ile 2018 yılları arasındaki on yılı karşılaştırıldığında, dünyada bu on yılın yayın artışı ortalaması %3,83'dür. Çin, bu

dönemde, yayınlarını ortalama %7,81 arttırmasına karşılık Birleşik Devletler %0,71 ve Rusya %9,88 arttırabilmiştir (National Science Foundation, 2019).

Bu çerçeveden bakıldığında, örneklem ülkelerden Çin'in araştırma ve geliştirme için ayırmış olduğu kaynaklar nominal değerde Birleşik Devletler'in çok gerisinde iken bilimsel yayın sayısında Birleşik Devletler'in önünde yer almaktadır. Benzer şekilde, araştırma ve geliştirme için ayrılan kaynakların analizi yapılırken ayrılan kaynakların satınalma gücü paritesi de göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bu açıdan yapılan bir değerlendirmede, bilimsel makale sayılarından çıkan sonuçlar bakımından Çin'in Birleşik Devletler'den daha fazla verimliliğe sahip olmasının temel nedenlerinden biri Çin'in satınalma gücü paritesinin nominal değerde gözüktüğünden daha fazla olmasıdır. En basitinden bir araştırma için aynı kalitede iki bilim insanından Birleşik Devletler'de olan için ödenen maaş ile Çin'deki için ödenen maaş aynı olmayacaktır. Çin'de yaşayan bir insanın satınalma gücü göreceli olarak Birleşik Devletler'de yaşayanından daha fazladır. Bu da bir bilimsel projenin gerçekleşmesi için gereken kaynak miktarının Çin için X birim olarak gerçekleşmesine neden olurken Birleşik Devletler için X+1 birim olarak gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu durum, benzer şekilde, aynı oranlarla olmasa bile Rusya için de geçerlidir. Çünkü Rusya'da da benzer şekilde araştırma ve geliştirme için ayrılan kaynak miktarından daha fazla oranda bilimsel verimlilik elde edilmiştir.

Ulusal Bilim Vakfı'nın verileri doğrultusunda, örneklem ülkeler ele alındığında, iki büyük ekonomik güç olan Birleşik Devletler ve Çin'in bilimsel üretkenlikte de birbirleriyle kıyasıya yarış içerisinde oldukları görülmektedir. Özellikle, Çin'in küresel ölçekte büyük bir ekonomik güç olarak ortaya çıktığı son yıllarda, aynı derecede bilimsel faaliyetlere de yatırım yaptığı ve bunun neticesinde, bir çıktı olarak bilimsel yayın sayılarında da rakibi Birleşik Devletlerle rekabet içerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırımların bilimsel çıktılarıyla birlikte, o ülkelerin ekonomik ve askeri kapasitelerini ilerletmek konusundaki etkileri dünyada birçok örnekte görülebilmektedir. Bu manada, örneklem ülkelerden Çin ve Birleşik Devletler'in bilimsel yayınlarda dünyanın lokomotif ülkeleri oldukları ve Rusya'nın ise bu bağlamda, bu iki ülke ile rekabet edebilecek bir kapasitesinin olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak, bu bölümde, örneklem ülkelerin ekonomik kapasiteleri; milli gelir, dış ticaret, bütçe, finansal sistem, kaynak yoğunlaştırma, büyük şirketler, üretim nüfusu, tüketim nüfusu, üniversiteler, teknoloji şirketleri, araştırma ve geliştirme harcamaları, fikri mülkiyet ve bilimsel yayınlar gibi alanlar üzerinden analiz edilmiştir. Her biri materyal ekonomik kapasite açısından önemli kabul edilen bu başlıkların her birinden örneklem ülkelerin birbirlerine göre farklı oranlarda kapasitelerinin olduğu verilerle gözlemlenmiştir.

Ekonomi başlığının altındaki, örneklem ülkelerin dünya ekonomisindeki etkilerinin ölçüldüğü milli gelir kısmında, nominal hesaplamada Birleşik Devletler'in satınalma gücü pariteleri açısından da Çin'in dünyanın en büyük ekonomileri olduğu Rusya'nın ise her iki hesaplama modelinde de bu iki devletle rekabet edebilecek düzeyde olmadığı görülmüştür. Karşılıklı bağımlılığın ölçüldüğü, yani bir ülkenin ürettiği mallara diğer ülkelerin ne kadar ihtiyaç duyduğu, ikamesinin göreceli olarak daha kolay üretilip üretilmeyeceğinin değerlendirildiği ve bununla birlikte, bu ülkenin diğer ülkelerin ürettiği mallara ne kadar ihtiyaç duyduğu ve kendi kendine yetebilme kapasitesinin ölçüldüğü dış ticaret verilerine göre ise yine Birleşik Devletler ve Çin'in dünyanın en önemli oyuncularından biri olduğu ancak Rusya'nın ise dış ticaretinde açık vermemesine rağmen bu alanda diğer iki ülke gibi varlık gösteremediği verilerde kendini göstermiştir. Niceliksel olarak, Birleşik Devletler'in dış ticaret açığı verirken Çin'in fazla vermesi ve bu iki ülkenin birbirleriyle yaptıkları ticarette de Çin'in fazla veren ülke olduğu görülebilmektedir. Bununla birlikte, niteliksel olarak ise Birleşik Devletler'in ihraç ettiği malların daha katma değerli ve yüksek teknoloji ürünleri olması ve ayrıca Birleşik Devletler sermayesinin de üretim için Çin'e önemli miktarlarda yatırım yapması dış ticaret fazlası vermesine rağmen Çin'in Birleşik Devletler'e bağımlı bir şekilde üretimde ve dış ticarette büyüme gerçekleştirdiğini göstermektedir. Ekonomilerin büyüklüğünün ölçüldüğü ve daha fazla imkân yaratma kabiliyetini mümkün kılan bir diğer gösterge olan bütçe performanslarına gelince ise Birleşik Devletler ve Çin'in bütçe açığı vermesine rağmen dünyanın en büyük bütçelerine sahip olan devletler olduğu buna mukabil bütçe açığı vermemesine rağmen Rusya bütçesinin petrol ve doğal gaz gelirlerine bağımlı görece küçük bir bütçe olduğudur. Bu devasa bütçe büyüklükleri ile Birleşik Devletler ve Çin; güvenlikten eğitime, adaletten sağlığa, araştırma ve geliştirmeden altyapı yatırımlarına kadar birçok alanda, diğer ülkelere nazaran daha fazla imkân ve kabiliyete

sahip olmaktadırlar. Ekonomik kapasitenin bir diğ er önemli indikatörü olan finansal sisteme gelindiğinde, karşımıza tamamen bir Birleşik Devletler ekonomi rejimi çıkmaktadır. Çünkü  zellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni ekonomik sistemin en büyük destekçisi ve kurgulayıcısı olan Birleşik Devletler kendi parasını uluslararası rezerv para olarak kabul ettirmiş ve dünya finansal sisteminde, bu paranın payını dönemsel olarak değışmekle birlikte yaklaşık iki b l     oranında korumayı başarabilmiştir. Rezerv paraya sahip olmanın yanında, Birleşik Devletler uluslararası bankacılık sisteminin de temelinde yatan ülkedir. Dünya ekonomisi ve özellikle dış ticaret için gerekli olan bankacılık işlemlerinin gerçekleşmesi için yapılması gereken para transferleri de Birleşik Devletler'in kontrolünde olan bir uluslararası bankacılık sistemi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Birleşik Devletler bu gücü sayesinde, ülkeleri politik olarak sıkıştırabilmekte hatta bazen İran gibi devletleri bankacılık sisteminin dışına iterek bu ülkelerin ekonomik olarak zarar görmesine neden olmaktadır. Çin ve Rusya için de ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirebilmenin şimdilik yegâne yolu Birleşik Devletler'in kurduğu ve kontrol ettiği bu finansal sistemin bir parçası olmaktadır. Alternatif bir bankacılık sistemi kurulana kadar Birleşik Devletler'in bankacılık sistemindeki hami rolü devam edecektir. Bir diğ er indikatör olan kaynak yoğunlaştırmayı her ülke belli alanlarda yapıyor olsa bile bu üç ülke arasında ekonomik seviyesi diğ er ikisine nazaran daha geride olan Rusya için stratejik olarak bir öneme sahiptir. Rusya kaynak yoğunlaştırma sayesinde, askeri kapasitesinin, lojistik olarak değil, ama teknolojik olarak, Sovyetler Birliği zamanından beri süregelen gelişmişliğini korumayı başarabilmiştir. Büyük şirketler boyutunda ise ekonominin aşağı yukarı her alanında olduğu gibi Birleşik Devletler ve Çin'in Rusya'ya karşı açık ara üstünlüğü mevcuttur. Toplamda ekonomi başlığı değerlendirildiğinde, Birleşik Devler ve Çin'in Rusya karşısında çok ciddi bir seviyede üstünlükleri varken bu iki ülkenin kendi aralarındaki kapasite büyüklüklerinde Birleşik Devletler'in Çin'e göre daha ağır bastığı ve özellikle ekonominin yapısal konularında Çin'in Birleşik Devletler'in kontrolünde olan bir sistemde henüz bu sistemin dengeleyebilecek bir kapasitede olmadığı görülmektedir.

Ekonomik kapasite fonksiyonunun bir diğ er girdisi olan nüfus başlığı altında, örneklem devletler üretim ve tüketim nüfuslarına göre analiz edilmişlerdir. Üretim nüfusu kısmında, üretim için gerekli olan nicelik ve nitelik yani işgücü piyasasının miktarı ve bu piyasanın mensuplarının niteliği önem kazanmaktadır. Bu anlamda, dünyanın en

kalabalık ülkesi olan Çin nicelik olarak ön plana çıkmakta ve ucuz işgücü piyasası ile üretim ekonomisi için önemli bir avantaj elde etmekte ve bunun yanında, Birleşik Devletler ve Rusya'nın ise nitelikli işgücü piyasasında Çin'e karşı oransal üstünlükleri olmasına rağmen toplam nüfus büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda Çin'in bu açığı sayısal olarak tamamlayabildiği görülebilmektedir. Tüketim ekonomisi kısmına gelindiğinde ise nüfusun demografisiyle ilgili olarak tüketim eğilimleri değerlendirildiğinde, genç ve kalabalık bir nüfusa sahip olan Çin'in son on yıllarda, ekonomik olarak da ileri bir noktaya gelmiş olmasının getirmiş olduğu zenginlikle birlikte, iç piyasa avantajını diğer iki devlete göre elinde bulundurmaktadır. Zira her ne kadar nüfusunun hâlâ önemli bir kısmı fakirlik seviyesinde olsa bile yaklaşık bir buçuk milyarlık devasa nüfusu ile kendi başına büyük bir ekonomik pazar olma özelliğine sahiptir. Üretim ve tüketim nüfusu özellikleri değerlendirildiğinde, kişi başı milli gelir hesabına göre gelişmekte olan ülkeler sınıfına girse bile Çin, diğer iki ülkeye göre hem günümüz hem de gelecek için büyük bir pazar ekonomisi avantajına sahiptir.

Bilim ve teknoloji başlığı altında incelenen konulara gelince ilk olarak üniversiteler analiz edilmiştir. Üniversite değerlendirmesi yapan iki uluslararası saygın kuruluşun raporları neticesinde, Birleşik Devletler üniversitelerinin dünyanın en iyi üniversiteleri olduğu ve yine dünyanın en iyi üniversiteleri arasında da Birleşik Devletler'in en çok üniversite ile başat ülke olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Çin üniversiteleri de bu kategoride başarılıdır. Ancak, Birleşik Devletler üniversiteleriyle kıyas götürmeyeceği raporlarda kendisini göstermektedir. Bununla birlikte, Rusya ise üniversitelerinin performansları açısından çok başarısız bir durumdadır. Yine, bilim ve teknoloji başlığı altında incelenen bir diğer konu ise ülkelerin teknoloji şirketlerinin durumudur. Teknoloji şirketleri ülkelerin genel olarak hem milli hasılda hem de dış ticarete yüksek katma değer üretmeleri açısından ve de ileri ki yıllarda, dünya ekonomisinde ki paylarının etkisinin artması açısından önemli bir indikatördür. Bu bağlamda, teknoloji şirketleri yıllık gelirlerine göre değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde, bilişim teknolojilerinin ilk vücut bulduğu ülke olan Birleşik Devletler'in dünyanın en büyük beş yüz şirketi arasında bulunan otuz beş teknoloji şirketinin hemen hemen üçte birine sahip olduğu ve bu otuz beş teknoloji şirketinin bütün teknoloji şirketlerinin toplam gelirinin beşte ikisini elde ettiği görülmektedir. Hem şirket sayısı hem de gelir açısından bununla beraber hem de elde edilen gelirin şirket sayısına göre oransal olarak çok fazla olmasından

dolayı, Birleşik Devletler'in bu alanda lider ülke olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Çin'in ise şirket sayısı bakımından neredeyse Birleşik Devletler'in yarısı kadar bir adede yaklaştığı ve benzer şekilde gelir olarak da Birleşik Devletler gibi toplam şirket sayıları içerisindeki payından daha fazla bir paya sahip olduğu görülmektedir. Rusya cephesinde ise herhangi bir Rus şirketi bu büyük teknoloji şirketleri arasına girememiştir. Teknoloji şirketleri baz alınarak yapılan bu ölçüm neticesinde, Birleşik Devletler'in bu alanda, Çin'in hem şirket sayısı hem de gelir anlamında çok fazla önünde olduğu Rusya'nın ise bu rekabette varlık gösteremediği görülmektedir. Bir diğer alt başlık ise araştırma ve geliştirme harcamalarıdır. Ekonomik kapasiteye dolaylı yoldan en büyük katkıyı sağlayan girdilerden biri de araştırma ve geliştirme faaliyetleridir. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin ekonomik bir artıya dönüşmesi bazen yıllar alan ve ciddi kaynakların ayrılması gereken bir süreçtir. Bazen, müteşebbisler tarafından yıllar harcanmasına ve devasa kaynaklar aktırılmasına rağmen bu araştırma ve geliştirme faaliyetlerinden herhangi bir çıktı elde edilemeyebilir. Dolayısıyla, bu faaliyetler önemli ölçüde kamu kaynakları tarafından sübvans edilir. Örneklem ülkelerin araştırma ve geliştirme faaliyetleri için ayırdıkları kaynaklar nominal olarak hem GSYH'larına göre hem de kişi başı GSYH'larına göre değerlendirilmiştir. GSYH'larına göre yapılan değerlendirmede, Birleşik Devletler ve Çin'in aşağı yukarı aynı oranlarda kaynak ayırdığı gözlemlenirken Rusya'nın ise oransal olarak bu iki devletin yarısı kadar bile kaynak aktaramadığı görülmektedir. Ancak, bu örneklemelerde böyle bir durum olmasa bile, araştırma ve geliştirme harcamalarının devletlerin GSYH'larının içerisindeki payına göre yapılan değerlendirme sağlıklı bir sonuç doğurmayabilir. Nitekim A devletinin GSYH'sı X birim iken B devletinin GSYH'sı 2X ise ve A devleti GSYH'sının %2'sini AR-GE'ye harcıyorken B devleti %1'ini harcıyorsa, oransal olarak A devleti fazla AR-GE harcaması yapıyor olsa bile GSYH'sı B devletinin yarısı kadar olduğu için nominalde A devleti ve B devleti aynı miktarda kaynak aktarmış olur. Bundan dolayı AR-GE harcamaları için bir de nominal harcamalara da bakılmıştır. Nominal kaynak aktarımlarında ise Birleşik Devletler'in Çin'in neredeyse iki katı ve Rusya'nın ise otuz beş katı kadar kaynak aktardığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte kişi başı AR-GE harcamalarında ise bu makas çok daha fazla açılmaktadır. Sonuç olarak, AR-GE harcamaları alanında da Birleşik Devletler'in Çin ve Rusya'nın önemli oranda önünde olduğu, Rusya'nın da diğer ekonomik kapasite alanlarında olduğu gibi çok geri planda kaldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, ekonomik kapasite toplamı olarak örneklem ülkelerin performansları değerlendirildiğinde, milli gelir, dış ticaret, bütçe, uluslararası finansal sistem, büyük şirketler, üniversiteler, teknoloji şirketleri ve bilimsel yayınlar gibi girdilerde Birleşik Devletler'in; nüfus, araştırma ve geliştirme harcamaları ve fikri mülkiyet gibi girdilerde ise Çin'in üstünlüğü görülmektedir. Rusya'nın ise kaynak yoğunlaştırma stratejisi hariç diğer herhangi bir alt indikatörde üstünlüğünün olmadığı görülebilmektedir. Bu verilerin sonucu olarak yapılacak bir değerlendirmede, Birleşik Devletler'in ekonomik kapasite olarak Çin'den daha üstün olduğu ve bununla birlikte Rusya'nın ise bu kapasite çerçevesinde, değil bu iki örneklem ülke, çalışmanın dışında kalan birçok ülkeden geride olduğu söylenebilir.

4. BÖLÜM: JEOPOLİTİK KAPASİTE

Coğrafya ile ilgili söylenen meşhur bir söz vardır: “Coğrafya kaderdir.” Aslında biraz üzerinde durulacak olursa, bu cümlemin pek de yabana atılacak bir söz olmadığı kanısına varmak hiç zor olmayacaktır. İlk zamanlardan beri, insan toplulukları bekaları için öncelikli olarak yaşayacakları alanları seçerken güvenlik ve beslenme kriterlerini göz önünde bulundurmışlardır. Doğadan veya diğer insan topluluklarından gelebilecek tehlikelere karşı yaşam alanlarını stratejik olarak belirlemekte ve savunması kolay olan bölgeleri tercih etmişlerdir. Bunun için öncelikli olarak yapısı itibarıyla doğa şekillerinin vermiş olduğu avantajlar kullanılmış ve bunlar belli bir seviyeden sonra yeterli olmayınca kaleler ve kuleler gibi güvenlik duvarları inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra, ikinci önemli nokta ise beslenme ihtiyacı için gıda ürünlerine rahat ulaşılabilirlik tercih edilmiştir. Bunun için yerleşim yerleri su kaynaklarına yakın yerlere inşa edilmiş ve medeniyetler bu bölgeler üzerinden yayılmıştır. Sonraki tarihsel süreçte, bu toplumlar büyüyüp devlet gibi belli bir siyasi oluşuma dönüştükten sonra göreceli olarak stratejik yaklaşımları da değişmiş ve büyümüştür. Artık bekaları için küçük nehir veya göllerin yanında yaşamak yetmemiş ve denizlere ulaşılabilirlik çok önemli bir varlık sebebi olarak belirmiştir. Çünkü denize açılabilen topraklara sahip olmak birçok açıdan avantaj sağlamaktadır. Bunlardan biri denizin doğal bir sınır oluşturması ve denizden gelebilecek bir saldırının karadan gelebilecek bir saldırıdan daha kolay bir şekilde bertaraf edilebilmesidir. Bir diğer avantaj ise diğer ülkeler ile yapılacak dış ticaretin daha bağımsız, kolay ve ucuz bir şekilde yapılabilmesine imkân sağlıyor olmasıdır.

Uluslararası sistemde, ana aktör devletlerden biri olabilmek için gerekli olan materyal yapılardan biri de devletlerin sahip oldukları jeopolitik koşullardır. Yani bir devletin sahip olduğu toprak büyüklüğü, bu toprakların sahip oldukları yerüstü ve yeraltı imkânları ile bu devletin ankarasının, bulunduğu üst veya alt sistemin içerisindeki konumudur. Bir devletin “dünyadaki konumu iklim bölgesini ve dolayısıyla ekonomik yapıyı tanımlar. Bölgesel konumu da potansiyel düşmanları ve dolayısıyla, ülke güvenliği problemini ve potansiyel ittifakları ve hatta bir ihtimal kolektif güvenlik sisteminde bir katılımcı olarak devletin rolünün sınırlarını tanımlar” (Spykman, 1938, s. 40). Jeopolitik böyle okunduğu zaman mikro sistemlerde bile her devlet konumu itibarıyla kıymetli ve değerlidir. Ancak çalışmanın ana konusu itibarıyla makro seviyede sistem analizi yapılmaya

çalışıldığından, incelenecek olan devletler küresel ölçekte dünya kutupluluğunu etkileyebilecek kapasiteye sahip olan devletlerdir. Bu çalışmanın ilgilendiği devletler de Birleşik Devletler, Çin ve Rusya olduğu için bu üç devletin jeopolitik durumları incelenecektir.

4.1. Su mu? Toprak mı?

Jeopolitiğin en önemli noktası devletin konumudur. “Konum ilk olarak büyük topraklara ve okyanuslara göre tanımlanır” (Spykman, 1938, s. 43). Bu üç devlet de büyük toprak parçalarına sahip ve aynı zamanda da okyanuslara çıkışı olan -okyanusa çıkışları olması bu devletlerin konumlarını betimlemek için hafif kalır. Çünkü bu devletler direk olarak okyanuslara komşudurlar.- devletlerdir. Bir devlet için denizlere veya okyanuslara çıkışın olması o devlet için hayati bir öneme sahiptir. Devletlerin anarşik bir uluslararası sistemde kendi kendine yetebilmesi için başka devletlere bağımlı olmaması gerekmektedir. Sınırdışı olmayan devletlerle askeri, ticari ve siyasi işbirliği veya ittifak yapma kapasitelerine sahip olabilmeleri için mutlak surette denizlere açılabilir olmaları gerekmektedir. Okyanuslara ya da denizlere çıkışı olmayan ve karayla-çevrili ülke (Landlocked country) olarak adlandırılabilen devletlere örnek olarak Kazakistan, Ermenistan ve Sırbistan verilebilir. Bu devletler var olabilmek için komşularına bağımlıdırlar.

Devletleri bu anlamda iki sınıfa sokabiliriz. Bunlardan birincisi kara devletleri bir diğeri ise deniz devletleridir. Kara devletlerinden kasıt okyanuslara sınırları olsa bile anakarada mukim bulunan devletlerdir. Bunlar klasik anlamda Roma İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği gibi devletlerdir. Bu devletlerin her anlamda bütün sistemik kurguları bir kara devleti özelliği taşır ve askeri sistemlerini kara orduları üzerine oluştururlar. Bunun anlamı bu devletlerin deniz kuvvetlerine sahip olmadığı değil, ama kara kuvvetlerinin daha üstün olduğudur. Buna mukabil deniz devletleri ise genellikle ada devletleri ya da bu özelliğe en yakın jeopolitiğe sahip devletlerdir. Bunlar; Britanya, Japonya, Avusturalya ve Birleşik Devletler gibi devletlerdir. Her devletin arasında olan rekabet kara ve deniz devletleri arasında da mevcuttur. Böyle bir rekabette, hangi özelliğe sahip olan devletlerin daha avantajlı olduğu sorusu ise cevaplanması kolay olmayan bir sorudur. Tarih boyunca ağırlıklı olarak kara devletleri birbirleriyle savaşmışlardır. Deniz devletleri

ise gemi sanayisinin gelişmesi ve bununla birlikte yeni toprakların keşfi sonucunda dünya sahnesinde ön plana çıkmaya başlamıştır.

Deniz devletleri ya da ada devletleri anakarada meydana gelen birçok istikrarsızlıktan diğer devletlere göre daha izoledir. Her türlü göç, salgın hastalık, askeri tehdit bu jeopolitik özelliklerinden ötürü deniz devletlerini kara devletlerine karşı avantajlı bir duruma getirmektedir. Devletler bir coğrafi bölgeyi günümüz teknolojisi ile sadece havadan, denizden veya karadan bombalamakla kontrol altında tutamaz. Eğer devletler başarılı bir askeri harekât amacındaysa nihai hedef saldırılan devletin boyun eğmesini sağlamak olmalıdır. Bu yüzden, kara birliklerinin işgal edilen devletin her parçasında kontrolü sağlaması gerekmektedir. Deniz ya da ada devletlerinin avantajı ise bu noktada devreye girmektedir. Deniz ya da ada devletlerine kara harekâtı yapmak kara devletlerine nazaran daha zordur. Havadan ya da denizden bindirmelerle bu devletlere yapılabilecek asker çıkarma operasyonlarının başarılı veyahut sürdürülebilir olması çok zordur. Her iki dünya savaşında da Almanlar'ın Kıta Avrupası'ndaki devletleri kara gücüyle teslim almayı başarabilmesi fakat buna mukabil Britanya Adası'na karşı aynı başarıyı sağlayamaması deniz ya da ada devletlerinin bu jeopolitik üstünlüklerindendir. Avrupa Kıtası büyüklüğünde bir toprak parçasına sahip olan Birleşik Devletler de tam manasıyla bir ada devleti olmasa bile iki tarafının okyanuslarla çevrili olması nedeniyle ada devleti olarak kabul edilebilir. Sahip olduğu bu coğrafi özellik sayesinde, Britanya'nın modern dönem öncesi var olan ada devleti olma avantajına sahip olduğu aşîkârdır. Bir devletin coğrafi konumunun bu devletin davranışlarına etkisi üzerine “anlatılanlara göre, Napolyon bir defasında, bir ulusun coğrafyasını bilmenin o ulusun dış politikasını bilmek olduğunu söylemiştir” (Brzezinski, 1997, s. 37). Napolyon'un bu argümanının Birleşik Devletler özelindeki yansıması onu doğrular niteliktedir. Birleşik Devletler'in sahip olduğu bu coğrafi özellik, Birleşik Devletler'i birçok küresel tehdidin uzağında tutmaktadır ve bu, Birleşik Devletler'in politika belirlemede daha rahat davranmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, Spykman'ın de söylediği gibi “eğer Birleşik Devletler, Büyük Britanya gibi Avrupa kıtasına yakın olsaydı, bir izolasyon politikası tasavvur edemeyecekti ve bu politikayı savunmak için hiçbir şey söyleyemeyecekti” (Spykman, 1938, s. 214). Bu jeopolitik avantaj yüzünden, Birleşik Devletler her iki dünya savaşında da savaşların son yıllarına kadar izolasyon politikası izlemiştir ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Japonların Birleşik Devletler anakarasına çok yakın bir noktaya yapmış

olduğu saldırılar neticesinde, savaşa müdahil olmuş ve kullanmış olduğu atom bombaları ile önce Japonya'ya daha sonrasında da Almanya'ya diz çöktürmüştür.

4.2. Ev Alma Komşu Al

Tıpkı aynı apartmanda oturan iki komşu ya da aynı mahallede yaşayan iki sakinin birbirleriyle etkileşimlerinden kaynaklı sorunlarının fazla olması ve bu etkileşimin kimi zaman sözlü sataşmalara, kimi zaman yaralamalı kavgalara kimi zaman ise birbirlerini öldürmeye gidebileceği süreçte olduğu gibi devletlerin de doğal olarak daha fazla etkileşime sahip oldukları sınır komşuları ya da deniz komşularıyla gerginliğe veya savaşa girmeleri kaçınılmazdır. Bundan ötürü “iki devlet arasında etkileşim sayısı arttıkça anlaşmazlıkların sayısı (anlaşmaların sayısı gibi) artmaya eğilimlidir” (Vasquez, 1995, s. 280). Bu durum bir olasılık hesabıdır ve komşu devletlerin savaşa girme olasılığı komşu olmayanlarınkine nazaran daha fazladır. Dolayısıyla bir devletin savaşa girme olasılığının az ya da fazla olması komşu olduğu devletlerin sayısının az ya da fazla olmasıyla da ilintilidir. Bununla beraber, devletler uzak coğrafyalarda meydana gelebilecek savaşlara dâhil olma konusunda çok istekli değildir. Çünkü “bir devletin kuvveti, gücünü üzerine hâkim kıldığı anavatanından uzaklaştıkça azaldığından dolayı, devlet gücünü kendi evine daha yakın bölgelerde kullanmaya meyillidir. Birbirinden çok uzak mesafelerde olan devletler arasında bir savaşın çıkması olasılığının daha az olduğu varsayılır. Çünkü savaş diğer tarafa götüren devletin dezavantajı daha büyük olacaktır” (Vasquez, 1995, s. 279). Bu da savaşların neden komşu ya da birbirine yakın devletler arasında yoğunlaştığının iyi bir ek açıklamasıdır.

Komşu devletlerin birbirleriyle savaş olasılıklarının tarihsel istatistiki verilere göre daha fazla olmasında teknolojinin gelişmesiyle gözle görülür bir sapma meydana gelmeye başlamıştır. Çünkü “teknoloji devletlerin küresel erişimlerini genişletme yeteneklerini geliştirdikçe, komşu olmayan devletler arasındaki savaş fırsatı artar” (Vasquez, 1995, s. 280). Özellikle, donanma gücüne sahip olan devletler denizaşırı savaşları kendilerinin ülkesel komşusu olmayan devletlerle gerçekleştirmişlerdir. Modern dünyada ise balistik füze teknolojisindeki gelişmeler devletlerin başka bir kıtada ki bir devlete müdahale edebilme kapasitelerini ölümcül bir şekilde artırmıştır. En son çeyrek yüzyılda Birleşik Devletler; Afganistan, Irak, Suriye, Libya ve bunun gibi kendisinden binlerce kilometre uzaklıkta devletlerle savaşmıştır. Bunun için uçak gemilerini, askeri üslerini, uzun menzil

kapasiteli uçaklarını kullanmıştır. Vasquez'in de ortaya attığı etkileşen devletlerin savaşma olasılığının daha fazla olduğu savını da destekler bir biçimde, teknolojik ilerleme devletlerin birbirleriyle askeri olarak daha fazla etkileşime girebilmelerine neden olmuştur. Burada basitçe gözden kaçan bir nokta ise balistik füzelerin kullanımı ile ilgilidir. Balistik füzeler stratejik silahlardır. Balistik füzelere sahip iki büyük devlet birbirlerine karşı bu silahları kullanmak isterlerse iki devletin de savunma sistemleri birbirlerini topraklarına varmadan bu silahları havada imha edebilirler. Çünkü balistik sistemler uzun menzilli tasarlanmıştır ve konuşlandıkları noktalardan ateşlendikleri zaman hedef devletin radar sistemleri tarafından tespit edilir ve hedef devlet de bu balistik bombardımanı engellemek için savunma sistemlerini devreye sokar ve bu balistik füzeleri seyir halindeyken havada imha edebilir. Demek oluyor ki sadece balistik füzeye sahibi olmak askeri etkileşimde avantaj sağlamaz. Devletlerin göreceli olarak taktik silahlara da sahip olması gerekir. Çünkü taktik silahlar yakın mesafeden kullanılır ve bu silahlarla yapılan saldırılar radar sistemleri tarafından tespit edilebilse bile bu silahlara hedef devlet tarafından cevap verebilmek daha da zorlaşır. Bundan dolayı, taktik silahların kullanılabileceği ya müttefik devletlere ya da askeri operasyonel güce sahip olmak gerekir (uçak gemileri, yakıt tanker uçakları ve bunun gibi).

Komşu sayılarını ve bu komşuların güç kapasitelerini inceleyeceğimiz örneklem devletlerimizin ilki olan Birleşik Devletler izole bir şekilde Eskidünya'nın çok ötesinde Yenidünya'nın kuzey kısmında yer almaktadır. Yenidünya'nın güney kısmında devlet sayısı fazla olmasına rağmen kuzey bölgesinde tarihsel süreç içerisinde Birleşik Krallık'ın eski kolonileri olan devletlerin birleşmesiyle bugün yaklaşık on milyon kilometre karelik büyüklükte bir devlet ortaya çıkmıştır. Güney devletlerinin başaramamış oldukları bu federal birlik kuzey bölgesinde savaş olasılığını da düşürmüştür. Büyük bir anarşik coğrafyada birçok devletin olması ve bu devletlerin sürekli bir şekilde birbirleriyle savaşa girme olasılıkları, bu anarşik coğrafyada bir üst otorite olan federal devletin oluşmasıyla kaybolmuştur. Bugünkü haliyle Birleşik Devletler'in sınır komşularına baktığımız vakit, kuzeyde, Alaska'nın Birleşik Devletler'in ana ülke topraklarına sınırının olmamasına rağmen Kanada ile Kanada'nın kuzeybatısında sınırdaş olmasından kaynaklı sınırlarıyla birlikte, 8.893 km uzunluğundaki sınırıyla Kanada ile güneyde ise 3.155 km uzunluğundaki sınırıyla Meksika ile komşudur. Bunun yanında, her ne kadar Rusya toprakları Asya kıtasında olsa

bile dünyanın yuvarlak olmasından dolayı Birleşik Devletler'in Alaska Eyaleti ile Rusya ortak bir sınıra sahip olmamakla birlikte yakındırlar. Ancak hem Alaska eyaletinin hem de Rusya'nın doğu sınırlarının iklim şartlarının insan yaşamı için çok fazla elverişli olamamasından dolayı buralarda insani bir etkileşim söz konusu değildir.

Birleşik Devletler'in komşularının güç kapasitelerini ele aldığımız zaman Kanada topraklarının Birleşik Devletler gibi büyük ve izole olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, dünyada tek komşusu olan tek ülke olması da Kanada'nın savunulması açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır. Bununla birlikte, doğal kaynaklar açısından da Birleşik Devletler kadar olmasa bile büyük toprak parçasına sahip olmanın getirdiği sürdürülebilir bir zenginliğe sahiptir. Jeopolitik kapasitesinin yanında ekonomik kapasite bakımından dünyanın önde gelen refah devletlerinden biri olmasına rağmen yaklaşık otuz beş milyonluk nüfusuyla büyük bir ekonomik güç olabilme kapasitesi mevcut değildir. Askeri kapasite bakımından nükleer bir güç olmamasının yanı sıra askeri bütçe harcamaları, ordu büyüklüğü, asker sayısı, silah ile mühimmat sayısı ve askeri lojistik kapasitesinin düşük olması gibi nedenlerden dolayı orta sınıf bir devlettir.

Bir diğer komşu devlet olan Meksika yaklaşık iki milyon km² toprak büyüklüğüne sahiptir. Birleşik Devletler ile olan 3.155 km'lik sınırının yanında, Guatemala ile 958 km ve Belize ile de 276 km'lik bir sınırı vardır. Meksika ülke toprağı olarak Birleşik Devletler'in beşte biri kadar bir büyüklüğe sahip olsa bile diğer iki komşusuna göre ciddi anlamda bir büyüklüğe sahiptir. Bu büyüklük bu iki devletin Meksika için ciddi manada tehdit oluşturamayacağını göstermektedir. Meksika kendisi gibi aşağı yukarı aynı toprak büyüklüğüne sahip Suudi Arabistan ve İran kadar bile doğal kaynak zenginliklerine sahip değildir. Bu durum Meksika'nın hem endüstrisi hem de askeri imkânları için komşusu olan Birleşik Devletler'e göre daha düşük bir profilde kalmasına neden olmaktadır. Meksika'nın ekonomik kapasitesini değerlendirdiğimiz zaman gayrisafi yurtiçi hasılda yaklaşık 125 milyonluk nüfusuyla dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olmasına rağmen kişi başı milli gelir hesabında gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer almaktadır. Ve ekonomik performansı açısından yüksek teknoloji üreten ülkeler grubunda da yer almamaktadır. Askeri kapasite olarak ise bir nükleer güce sahip olmayan ve yüksek sayıda insan kaynağına sahip olsa bile en büyük komşusu olan Birleşik Devletler'e karşı ulusal savunmasını gerçekleştirebilecek yeterli sayıda hava, kara ve deniz gücüne sahip değildir.

Birleşik Devletler'in iki komşusunu incelediğimiz yukarıdaki paragrafların gösterdiği gibi Birleşik Devletler bölgesinde hem az sayıda komşusu olması hem de bu iki komşusunun güç kapasitelerinin kendisini tehdit edebilecek düzeyde olmayışından dolayı avantajlı bir konuma sahiptir. Bununla birlikte, bu iki komşu devletin Birleşik Devletler ile ilişkilerinde bu devlete daha bağımlı oluşu ve hem Çin hem de Rusya ile bu iki devletin hem askeri hem de ekonomik ilişki kuramıyor oluşu Birleşik Devletler açısından bölgede tam hâkimiyet durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanında Birleşik Devletler'in bölgedeki tek nükleer kapasiteye sahip devlet oluşu komşu devletler üzerindeki caydırıcılık özelliğini azami noktaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla evinde güçlü olan bir devlet olan Birleşik Devletler dünya politikalarında aktif rol oynarken diğer büyük güç sahibi devletlerin Birleşik Devletler'e karşı Birleşik Devletler'in komşuları ile bir ittifaklık ilişkisi kurabilmeleri çok zordur.

Doğu ve Güneydoğu Asya Bölgesi'nin en büyük devleti olan Çin yaklaşık 10 milyon km²'lik toprak büyüklüğü ile dünyanın en büyük devletlerinden biridir. Bu kadar büyük bir coğrafyaya sahip olan Çin, Birleşik Devletler'in aksine on dört devletle komşuluk yapmaktadır. Bunlar Çin ile sahip oldukları sınırların uzunluğuna göre sırasıyla Moğolistan 4.630 km, Rusya 4.179 km, Hindistan 2.659 km, Burma 2.129 km, Kazakistan 1.765 km, Nepal 1.389 km, Kuzey Kore 1.352 km, Vietnam 1.297 km, Kırgızistan 1.063 km, Butan 477 km, Tacikistan 477 km, Laos 475 km, Pakistan 438 km ve Afganistan 91 km'dir. Çin'in bu kadar fazla komşu devlete sahip olması bölgesinde yönetilmesi gereken birçok siyasi, askeri ve iktisadi sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu devletlerin birçoğu güç kapasitesi bakımından Çin için bir tehdit oluşturmayacak küçüklükte iken bir kısmı ise askeri güç kapasiteleri bakımından Çin'in bölgesinde hassas bir uluslararası siyaset dengesi gütmesine neden olmaktadır. Özellikle örneklem ülkelerden Rusya ile sınır komşusu olması ve bununla birlikte Hindistan, Kuzey Kore ve Pakistan'ın nükleer kapasiteye sahip olması Çin'in bölgesinde hami ülke rolü oynamasının en önemli engellerinden bir tanesidir.

Çin'in komşuları ile güç kapasitesi ilişkilerini incelerken komşu ülkeler nükleer kapasiteye sahip olan ve olmayan devletler olmak üzere iki kategori altında incelenecek ve örneklem ülkelerden biri olan Rusya özel olarak kendisine ayrılan paragraflarda zaten inceleneceği için burada analize dâhil edilmeyecektir. Nükleer silaha sahip olmayan

devletlerin bir kısmı da çok küçük olmaları nedeniyle hep birlikte aynı paragraf içerisinde değerlendirilecektir.

Birinci kategorideki ülkelerden Hindistan yaklaşık 3.3 milyon km²'lik toprak büyüklüğü ve denize çıkışı olması itibarıyla Çin açısından en önemli bölgesel rakiplerden bir tanesidir. Hem 1.3 milyarlık nüfusu hem de bu nüfusun getirmiş olduğu 3 trilyon dolarlık ekonomik büyüklük Hindistan'ı dünyanın en büyük devletleri arasına sokmaktadır. Bunun yanı sıra Hindistan'ın diğer komşuları olan Bangladeş, Butan, Burma, Nepal ve Pakistan'dan sadece Pakistan'ın nükleer kapasitesinin olması Hindistan için Çin ile birlikte bölgedeki dengeleri bozabilecek en büyük faktördür. Zira Nye'nin belirttiği üzere "tehdit algıları genellikle tehdidin yakınlığından etkilenir. Bir komşu, mutlak bir küresel ölçekte zayıf olabilir, ancak bölgesinde veya yerel alanında tehditkâr olabilir" (Nye, Jr. & Welch, 2011, s. 77). Bundan dolayı, Hindistan dünya ölçeğinde büyük bir güç olmasa bile Güney-Güneydoğu Asya bölgesinde Çin için bölgesel bir tehdit olabilir.

Bir diğer nükleer güç olan Kuzey Kore ise hem askeri hem ekonomik hem de jeopolitik açıdan zayıf bir ülke olmasına rağmen nükleer kapasitesinin oluşu bölgede diğer ülkelere göre caydırıcılık kapasitesinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Kuzey Kore'nin nükleer kapasiteye sahip olmasına rağmen sahip olduğu dezavantajı ise topraklarının küçük olmasıdır. Nükleer silahlar her ne kadar caydırıcılık özelliği yüksek silahlar olsa bile ülke savunması için Kuzey Kore'nin geniş bir toprak parçasına sahip olması gerekir. Çünkü bir nükleer kapasitenin tam anlamıyla verimli olabilmesi için o devletin ikinci vuruş kapasitesine de sahip olması gerekir. Kuzey Kore ise küçük bir toprak parçasıyla bu ikinci vuruş kapasitesine sahip değildir. Dolayısıyla Çin ulusal savunması için büyük bir tehdit unsuru değildir.

Çin'in nükleer silahlara sahip üçüncü komşusu da Pakistan'dır. Pakistan görece orta büyüklükteki topraklarının yanında nüfus yoğunluğu yüksek olan bir ülkedir. Ekonomik büyüklüğü ve kişi başı milli geliri ise bu ülkeyi Birleşmiş Milletler'in 2019 yılı için yayımladığı Ülke Sınıflandırmaları (Country Classification) raporunda gelişmekte olan ülkeler grubuna sokmaktadır. Maddi kapasiteleri bakımından zayıf ülke kategorisinde yer alan Pakistan'ın Çin için nükleer bir tehdit olmak haricinde herhangi bir bölgesel rekabet unsuru yoktur.

Nükleer silahlara sahip olmamakla beraber Çin'in komşuları içerisinde önemli bir yere sahip olan Kazakistan eski bir Sovyetler Birliği ülkesi olarak günümüz Rusya'sının da önemli bir müttefikidir. Yaklaşık 2.7 milyon km²'lik toprak büyüklüğü ve bu toprak büyüklüğünün aksine neredeyse 20 milyonu bulan nüfusu ile görece küçük bir ekonomiye sahip Orta Asya ülkesidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun bir parçası olan Kazakistan'ın dünyanın en büyük karayla-çevrili ülkesi olması nedeniyle bölgede ulusal çıkarlarını koruyabilmek için bağımsız politikalar geliştirmesi ve bununla birlikte Rusya'nın nüfuzundan kendini çıkarabilmesi zordur. Önemli yenilemeyen doğal kaynak rezervlerine sahip olan ülke, bu kaynaklar sayesinde refah seviyesini yükseltmeye çalışsa bile iki büyük komşu devlet olan Çin ve Rusya'nın arasında sıkışıp kalmıştır. Rusya'nın etkisinin ülke üzerinde yüksek olması Çin için bölgede önemli bir komşunun ulusal güvenlik riski oluşturmaya neden olmaktadır. Güç kapasitesi açısından zayıf bir ülke olmasının yanında, Rusya'nın bölgesel rakibi olan Çin'i çevreleme stratejisi açısından Rusya'nın önemli bir müttefiki olması Kazakistan'ı Çin açısından tehdit değerlendirmelerinde nükleer kapasiteye sahip olan komşularından sonra ikinci sıraya koymaktadır.

Asya'nın iki büyük devletinin arasında sıkışıp kalan ve aynı zamanda, dünyanın en büyük ikinci karayla-çevrili ülkesi de Moğolistan'dır. Moğollar dünyaca ünlü liderleri Cengiz Han önderliğinde dünyanın en büyük bitişik (contiguous) devletini kurmuşlardır. Bu büyük başarıyı tarihlerinde bir daha gerçekleştiremeyen bu ülke günümüzde yaklaşık 1.5 milyon km²'lik anayurt coğrafyasında sıkışıp kalmıştır. Bu kadar büyük bir coğrafyada üç milyon gibi küçük bir nüfus yoğunluğuna sahip olan bu devletin ekonomik performansı da nispeten küçük bir boyuttadır. Moğolistan'ın iki büyük gücün arasında bulunuyor olması bu devletin stratejisini belirlerken çok daha büyük bir seçenekler listesine sahip olmasını engellemektedir. Zira her iki devlet de Moğolistan'ın varlığına tehdit oluşturuyorken Moğolistan'ın stratejik olarak tehdidin büyüklüğüne göre dönemsel olarak bu iki devletten biriyle denge politikası gütmekten başka çaresi yoktur. Dolayısıyla Moğolistan'ın bu tampon devlet durumu Çin için net bir tehdit durumunun varlığını ortaya koyamamaktadır.

Çin'in; Afganistan, Butan, Burma, Kırgızistan, Laos, Nepal, Tacikistan ve Vietnam gibi komşularının hepsinin aynı anda değerlendirilmesinin sebebi bu ülkelerin hiçbirinin güç kapasitesinin unsurları olan askeri, ekonomik ve jeopolitik güç kapasitelerinden herhangi

birine sahip olmayışlarıdır. Bu ülkeler bölgede küçük toprak parçaları üzerinde varlıklarını sürdüren bir kısmı Butan, Kırgızistan, Nepal ve Tacikistan gibi denize kıyısı olmayan devletlerden oluşan ülkelerdir. Özellikle bu ülkelerden Afganistan yıllarca Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler tarafından kontrol altında tutulan günümüzde ise başarısız devlet (failed-state) statüsündeki devletlerden biridir. Bu ülkeler bu güç kapasiteleri bakımından değerlendirildiklerinde, Çin için büyük bir tehdit olmaları söz konusu değildir.

Güneydoğu Asya bölgesindeki bu güç dağılımı incelendiğinde karşımıza çıkan tablo, Çin'in bölgede kendi lehine denge kurabilmesi Birleşik Devletler'e göre çok daha zordur. Bölge dünyada nükleer silahlara sahip devletlerin en çok yoğunlaştığı alandır. Bu dağılım bölge ülkelerinin kırmızıçizgileri konusunda birbirlerine karşı daha fazla hassas davranmalarına neden olmaktadır. Birbirleriyle bölgesel rekabetleri çok fazla olan bu devletlerin bölgedeki en büyük bölgesel tehdit olan Çin'e karşı kendileri için tehdit seviyesi çok düşük olan ve bölge dışında varlığını sürdürün bir ülke olan Birleşik Devletler ile işbirliği içerisinde olması hatta bir askeri ittifak içerisinde olması daha yüksek bir olasılıktır. Bu bağlamda, Çin'in bölgesinde bir egemen güç olmadan dünya üzerinde küresel bir güç kapasitesine sahip olması bölgesinde bunu başarabilmiş bir ülkeye nazaran daha zordur.

Bu kısımda incelenecek son on örneklem ülke olarak Rusya 17 milyon km² toprak büyüklüğü ile dünyanın en büyük ülkesidir. Birleşik Devletler ve Çin'e benzemeksizin bu kadar büyük coğrafya beraberinde iklim çeşitliliği getirmemiştir. Yani ülkenin çok büyük bir kısmının karasal iklim özelliklerine sahip soğuk bir coğrafyaya sahip olması yaşam açısından zorluklar getirmiş olsa bile stratejik olarak da üstünlükleri de beraberinde getirmiştir. Rusya da tıpkı Çin gibi birçok komşuya sahip coğrafi olarak dev bir ülkedir. Ülkenin komşularının da ağırlıklı olarak karasal bir coğrafyaya sahip olması ve önemli bir kısmının da karayla-çevrili ülkelerden oluşu Rusya'ya komşularıyla ilişkilerinde önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Sınırlarının bir kısmı Avrupa kıtasında bir diğer kısmı ise Asya kıtasında olan bu devletin komşuları sınır uzunluğuna göre sırasıyla Kazakistan 7.644 km, Çin 4.179 km, Moğolistan 3.452 km, Ukrayna 1.944 km, Beyaz Rusya 1.312 km, Finlandiya 1.309 km, Gürcistan 894 km, Azerbaycan 338 km, Letonya 332 km, Estonya 324 km, Litvanya (Kaliningrad Oblast) 261 km, Polonya (Kaliningrad Oblast) 210 km, Norveç 191 km ve Kuzey Kore 18 km'dir.

Rusya ve komşuları arasında güç kapasitelerini mukayese ederken çok yönlü bir bakış açısı kullanılması gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi bu ülkelerin büyük bir çoğunluğu eski Sovyetler Birliği ülkesidir ve Rusya ile stratejik birlikteliği devam etmektedir. Yine bu ülkelerden iki tanesi nükleer güç kapasitesine sahiptir ve bunlardan biri Çin bir diğeri ise Kuzey Kore'dir. Bu iki ülke de zaten Çin'e ayrılan kısımda incelendiği için burada analize dâhil edilmeyecektir. Sadece Kuzey Kore için söylenecek şey ise Çin'e nazaran Rusya merkezi topraklarına daha uzak bir coğrafyada bulunmasından dolayı Rusya'dan ziyade Çin'e tehdidi daha fazladır. Bir diğeri iki ülke olan Kazakistan ile Moğolistan da bu bölümün Çin kısmında değerlendirildiği için bu kısımda özel paragraflar olarak değerlendirilmeye alınmayacaktır. Bunun yanında, Finlandiya ve Norveç İskandinav ülkeleri olarak, Letonya ve Estonya Baltık ülkeleri olarak, Gürcistan ve Azerbaycan Kafkas ülkeleri olarak ve sonunda ise Polonya ve Litvanya ise Kaliningrad Oblast bölgesi üzerinden komşu olmaları nedeniyle birlikte incelenecektir.

İlk olarak ele alınacak olan ülke Ukrayna, Rusya ile ilişkileri en problemlili olan komşu ülkedir. Sovyetler Birliği üyesi iken Rusya'dan sonra birliğin en büyük ikinci üretici ülkesi olan Ukrayna günümüzde görece orta büyüklükte bir ekonomiye sahip gelişmekte olan ülkelerden biridir. Yarım milyon km²'den biraz daha büyük bir toprak büyüklüğüne sahip bu ülkenin Karadeniz'e kıyısı olması onu Doğu Avrupa'da ki denize kıyısı olmayan ülkelerin sahip olduğu dezavantajlı jeopolitik durumdan kurtarmaktadır. Ukrayna'nın eski bir Sovyetler Birliği üyesi ülke olarak Rusya'nın etkisinden kendisini kurtarmaya çalışması ve bu amaçla Batı'ya yaklaşmaya çalışması ülkenin doğu ve Karadeniz kıyısındaki topraklarının önemli bir kısmının Rusya tarafından işgal edilmesine neden olmuştur. Kırk milyonluk görece yaşlı bir nüfusu sahip olan bu ülkenin büyük bir ekonomisinin ve askeri gücünün olmaması Rusya için bir tehdit oluşturmamakla beraber ülkenin Rusya'nın etki alanından çıkıyor olması Bölge'de Rusya'nın kendisiyle küresel ölçekte rekabet halinde olan ülkelerle ittifak kurabilecek bir komşuyla karşı karşıya olmasına sebep olacaktır.

Bir diğeri Doğu Avrupa ülkesi Beyaz Rusya, Rusya'nın denize kıyısı olmayan komşularından bir tanesidir. On milyonluk küçük bir nüfusa sahip olmasının yanında toprak olarak da küçük bir ülkedir. Ülkenin eski bir Sovyetler Birliği üyesi olması, Birlik dağıldıktan sonra Rusya ile sıkı ilişkilerinin devam etmesine neden olmuştur. Denize

kıyısı olmayan tüm devletlerin en büyük sorunlarından birisi olan coğrafi sıkışmışlık Beyaz Rusya için de geçerlidir. Ve bölgesinin en büyük devleti olan Rusya'nın etkisinin en çok görüldüğü devletlerden bir tanesidir. Beyaz Rusya'nın Rusya açısından bir sorun olmaktan çok etkinliğinin çok yüksek olduğu bir müttefik devlet olması stratejik bir avantajdır. Bu bağlamda güç kapasitesi düşük olan Beyaz Rusya Bölge'de Rusya için bir tehdit faktörü oluşturmamaktadır.

Refah seviyesi dünyada en yüksek devletlerinden olan Finlandiya ve Norveç Rusya'nın kuzeybatı İskandinav komşularıdır. Finlandiya toprak parçası olarak hem daha yakın olması hem de sınır komşuluğunun Norveç'ten hemen hemen altı kat daha fazla olması nedeniyle Norveç'e göre Rusya ile etkileşimi daha fazla olan bir ülkedir. İskandinav ülkelerinin ekonomik refahlarının yüksek olması ve başarılı birer sosyal devlet modeline sahip olmaları bu ülkelerin ekonomik kapasitelerinin yüksek olduğu anlamına gelmez. Bir gücün ekonomik kapasitesi ölçülürken kişi başı üretimden ziyade toplam üretim gücünün yüksek olması gerekir. Sadece İskandinav ülkeleri değil, birçok refah devleti kişi başı milli gelirden Çin'in kişi başı milli gelirinin defalarca katına denk gelen gelire sahip olsalar bile Çin gibi bütün dünya ekonomik sistemini etkileyebilecek büyük bir dev olmadıkları sürece bir refah devleti olabilme özelliğinin ötesine geçemezler. Dolayısıyla Norveç gibi hem büyük miktarda petrol rezervlerine sahip hem de katma değeri yüksek ürünler üretebilme potansiyeline sahip bir devletin petrol rezervleri hariç benzer özelliklerdeki bir diğer ülke olan Finlandiya ile birlikte Rusya'ya karşı ekonomik kapasitelerinin yüksek olduğu analizi gerçeği yansıtmayacaktır. Bu iki ülkenin askeri kapasiteleri ekonomik kapasitelerinden çok daha fazla düşüktür. Benzeşik bir şekilde, aşağı yukarı beş milyon nüfusa ve üç yüz bin küsur km² toprak büyüklüğüne sahip bu iki ülkenin jeopolitik kapasite açısından da Rusya için tehdit oluşturabilecek bir konumları yoktur.

Letonya ve Estonya gibi iki Baltık ülkesine geldiğimiz vakit bu iki ülkenin Rusya ile olan ilişkileri Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra çok farklılaşmıştır. Rusya'nın Birlik dağıldıktan sonra etkisini devam ettiremediği ülkelerden olan bu iki devlet bölgenin en küçük devletlerindendir. Hem askeri hem ekonomik hem de jeopolitik kapasiteleri açısından Rusya'nın bölgedeki güç kapasitesini azaltabilecek ülkeler değildirler. Bununla birlikte, bu iki ülkenin Rusya tehdidi karşısında Batı bloğuna kaymış olması ve Avrupa

Birliği üyeliğini elde etmeleri stratejik olarak bu iki devletin Rusya karşıtı bir koalisyonun birer ileri karakolu olabilme ihtimalini getirmiştir.

Rusya'nın Kafkaslar Bölgesi'ndeki iki komşusu Gürcistan ve Azerbaycan küçük birer ülke olmalarına rağmen Rusya'nın bölge politikaları için çok önemli olan iki komşu devlettir. Rusya'nın önemli küresel müttefiklerinden biri olan İran ile arasında bulunan üç devletten ikisi olan bu iki devlet küçük toprakları ve iki ülkenin toplamında on beş milyonluk nüfusları ile güç kapasiteleri bakımından Rusya'nın bölgedeki üstünlüğünü bozabilecek bir özelliğe sahip değildirler.

Komşulukları sadece Rusya'nın bitişik (contiguous) toprak parçası olmayan Kaliningrad Oblast (Rusça: Özerk) bölgesi üzerinden olan Polonya ve Litvanya bu manada önemli bir sorunun da parçalarıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet ordusu tarafından işgal edilen Kaliningrad; Polonya ve Litvanya arasında bulunan ve Baltık Denizi'ne kıyısı olan bir Rus toprağıdır. Bölgenin önemi özellikle Polonya ve Litvanya'nın Avrupa Birliği ve Batı ittifakının bir parçası olmasından sonra daha fazla artmıştır. Zira Rusya için bu toprak Batı bloğu topraklarının içerisinde bir ileri karakol ya da stratejik kara adası özelliğine sahiptir.

Rusya'nın topraklarını çevreleyen komşularının incelendiği bu kısımda, bu ülkenin büyük bir coğrafyada sahip olduğu bu topraklarda Çin haricinde güç kapasitesi olarak kendisi için tehdit oluşturabilecek bir ülkenin varlığından söz etmek zordur. Özellikle komşu ülkelerinden sadece Çin ve Kuzey Kore'nin nükleer kapasiteye sahip olması ve bununla birlikte yine birçok denize kıyısı olmayan devletlerle komşu olması Rusya'ya komşularıyla etkileşiminde avantaj sağlamaktadır. Ukrayna ve Gürcistan'da olduğu gibi komşularıyla yaşayabileceği sorunlarda askeri güç kullanabilme kapasitesinin yüksek olması tüm komşuları için caydırıcı bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Komşularına nazaran sahip olduğu bu devasa güç kapasitesi Rusya'nın kendi bölgesi dışında yani küresel ölçeekte etki alanını arttırmaya yönelik alan arttırma çabalarına teşvik etmektedir.

Sonuç olarak bu kısımda değerlendirilen örneklem ülkeler arasından komşuların sayısına ve bu komşularla arasındaki güç kapasitesi farkına bakıldığında Birleşik Devletler'in diğer iki örneklem devlete göre daha avantajlı bir durumda olduğu görölmektedir. Bununla birlikte Rusya ve Çin gibi çok komşulu devlerin bulunduğu Asya kıtasında Rusya'nın da Çin gibi çok komşusunun olmasına rağmen bu komşularının Çin ve Kuzey

Kore hariç hem nükleer kapasiteye sahip olmamaları hem de güç kapasitelerinin Çin'in komşusu olan devletlerin güç kapasiteleri kadar yüksek olmaması hem de komşu devletlerden bir kısmında Rusya'nın Sovyetler Birliği döneminden kalma etkisinin devam etmesi Rusya'yı bölgesinde Çin'e göre daha kabiliyetli bir noktaya getirmektedir. Bütün bu veriler ışığında, Çin'in diğer iki örnekleme göre daha sorunlu ve güç kapasiteli komşular grubuna sahip olması bu devleti bu haliyle bölgesel bir aktör olmanın ötesine götürme hususunda göreceli olarak diğer iki örnekleme göre daha dezavantajlı bir duruma sokmaktadır. Bu kısımda işlenen konu itibariyle güç kapasitelerine bölgesel meydan okuma konusunda, öncelikle Birleşik Devletler sonrasında ise Rusya ve Çin görece avantajlı durmaktadır.

4.3. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar bir ülkenin en önemli stratejik değerlerinden bir tanesidir. Bunun iki önemli ayağı vardır. Bunlardan biri doğal kaynaklar ekonomik olarak refah devleti olabilmek için çok büyük katkılar sağlayabilir. Bir diğeri ise güvenlik açısından askeri silah sanayinin diğer devletlere bağımlılığını azaltmak açısından hayati öneme sahiptir. Bu başlık altında, çalışmanın konusu olan üç devletin doğal kaynaklarının kendilerinin stratejik pozisyonları için ne denli bir katkı sağladığı hususu araştırılacaktır.

Tarihin her safhasında doğal kaynakların zenginliğinin sürdürülebilirliği büyük devlet olabilmenin en önemli noktalarından bir tanesidir. Bir askeri gücün ya da bir ekonomik gücün bu güçlerini devam ettirebilmesi için gerekli olan üretim faktörlerinden bir tanesi de hammadde ve bu hammaddeyi işleyebilme kapasitesidir. Ne Roma İmparatorluğu ne Britanya İmparatorluğu ne son iki dünya savaşına katılan büyük devletler ne de günümüz dünyasının büyük aktörleri dünyada süre gelen liderliklerini yeterli doğal kaynaklara sahip olmadan sürdüremezlerdi. Doğanın insanlığa sunmuş olduğu her şey insan düşüncesinin de şekillendirmesiyle bugünkü insanlık medeniyetini oluşturmuştur. Kimi zaman dağlık bir arazi askeri bir savunmada o bölge insanların güvenliklerini sağlarken kimi zaman ise bir coğrafya da bulunan su kanalları ticaretin gelişmesine katkı sunmuştur. Denizlere yakın coğrafyalarda yaşayan insan toplulukları hayatta kalabilmek için balığa dayalı bir beslenme ve ekonomi oluştururken sert soğuk iklim kuşaklarında yaşayan insanlar ise tarım yapmanın güçlüğünden ötürü hayvancılıkla hayatta kalmaya çalışmışlardır. Demir madenlerinin bolca bulunduğu bölgelerdeki toplumlar ihtiyaçları

olan gündelik eşya ya da güvenlikleri için gerekli olan askeri malzemeleri demirden üretirlerken bakır ve kalayın bolca bulunduğu coğrafyalarda bronzun yaygın bir ürün olarak kullanılması tamamen doğanın insana vermiş olduğu imkânlarla ilgilidir.

Bu bölümde doğal kaynaklar yenilenebilir doğal kaynaklar ve yenilenemeyen doğal kaynaklar başlıkları altında incelenecektir. Böyle bir ayrımın yapılmasında belirleyici olan nokta o kaynağın kullanıldıktan sonra üretiminin tekrar mümkün olup olmamasıyla ilgilidir. Bu iki temel sınıflandırmanın yanında, yenilenebilir doğal kaynaklar kendi içerisinde flora, fauna ve enerji üretim kaynakları olarak değerlendirilirken yenilenemeyen doğal kaynaklar da petrol, doğalgaz ve kömür ile kok kömürü gibi organik kaynaklar ve elementler ile nadir toprak elementleri gibi organik olmayan kaynaklar olarak ele alınacaktır.

Yenilenebilir doğal kaynaklar özellikle yerüstü kaynaklar olarak insanların istifadesinde olan o coğrafyaya ait bitki örtüsü, hayvanlar, su kaynakları, rüzgâr ve güneş gibi tüketimle bitirilemeyen ya da tüketimle bitirilebilen olsa bile tekrardan üretimi yapılabilen kaynaklardır. Örneğin bir tarımsal faaliyet için gerekli olan verimli topraklar, su ve güneş yenilenebilir kaynaklardır. Ve bu tarımsal faaliyet sonucu elde edilen ve tüketilen her bir ürün aynı faaliyet tekrar ve tekrar belli metotlarla gerçekleştirildiği sürece sürdürülebilir bir yenilenebilir doğal kaynak olarak tekrar üretilebilecektir. Bu manada, bir ülkedeki su kaynakları, iklim, flora, fauna ve günümüzde enerji üretimi için önemi büyük ölçüde artan güneş ile rüzgar gibi yerüstü kaynaklar yenilenebilir doğal kaynaklardır.

Yerkabuğun her bir parçası insanlık için bir doğal kaynak iken bunların bir kısmı özellikle yeraltı kaynaklı olanlarının yeniden üretimi söz konusu değildir. Örneğin bir bakır madenini işletirsiniz ve bir ürün haline getirirsiniz. Ancak bu maden cevheri tükendikten sonra bu alanda tekrardan bir bakır cevheri üretmeniz mümkün değildir. Ancak bu maden geri dönüştürme yöntemiyle tekrar ve tekrar kullanılabilir. Dolayısıyla yenilenemeyen doğal kaynaklar sınırlıdır. Yenilenemeyen doğal kaynaklar da kendi içerisinde organik kaynaklar ve organik olmayan kaynaklar olmak üzere iki başlık altında incelenecektir. Bu sınıflandırmanın nedeni ise organik kaynakların tekrar kullanımının yani geri dönüştürülebilir oluşunun organik olmayan kaynaklara nazaran az oluşudur. Organik kaynaklar olarak incelenecek olan petrol ve doğal gaz gibi hidrokarbon kaynaklar bir enerji hammaddesi olarak kullanıldığında tabiatta kimyasal dönüşüme uğramakta ve geri

dönüştürülebilir olması imkânsız hale gelmektedir. Bu kaynakların üretimde kullanılan hali ise kalitesi düşmekle birlikte geri dönüştürülebilmektedir. Petrolden elde edilen polimer bazlı plastik ürünler geri dönüştürülerek tekrar üretimde kullanılabilse bile her bir geri dönüşüm faaliyeti bu ürünlerin ilk halindeki kaliteyi yakalayamamaktadır. Buna mukabil organik olmayan kaynaklar ise geri dönüştürülebilmekte ve bu geri dönüşüm iyi yönetilirse en iyi örneği Japonya olan devletlerdeki gibi bu devletlerin sanayileri için gerekli olan bu hammaddeler konusunda dışa bağımlılıklarını azaltmaktadır. Demir, altın, bakır, gümüş ve alüminyum gibi organik olmayan kaynaklar bazen otomotiv sanayiinde kullanıldıktan sonra geri dönüştürülerek bir daha ki sefere gıda sanayiinde ya da elektronik sanayiinde kullanılabilir. Çalışmada organik olmayan kaynaklar da elementler ve nadir toprak elementleri olmak üzere iki başlık altında incelenecektir. Bu ayırımın sebebi ise adından da anlaşılacağı üzere bazı elementlerin yerkürede bulunmasının zor olmasıdır. Klasik olarak hem iyi bilinen hem de arzı bol olan demir, bakır ve alüminyum gibi elementlerden ziyade günümüzde özellikle bazı elementler yüksek teknoloji gerektiren endüstrilerde kullanılmaktadır. Ve bu nadir toprak elementlerinin hem yüksek teknoloji endüstrileri için elzemiyetleri hem de arzındaki düşüklük kendilerinin stratejik doğal kaynaklar olarak ayrı bir başlıkta incelenmesini gerekli kılmaktadır.

4.3.1. Yenilenebilir Kaynaklar

Doğal kayaklardan sürdürülebilirlik açısından en önemli olanı yenilenebilir doğal kaynaklardır. Genel olarak yerkürenin toprak üstü kısmını ifade eden bu kaynaklar sanayi üretimi için elzem olan yenilenemeyen doğal kaynaklardan farklı olarak ağırlıklı bir şekilde insanoğlunun hayatta kalması için gerekli olan başlıca ihtiyaçlardan beslenmenin devamlılığı için önemlidir. Hem barışta hem de savaşta bir orduyu ya da bir ulusu ayakta tutabilmek için hem fizyolojik hem de psikolojik olarak bu kaynakların yeterli bir seviyede olması şarttır. İnsan yaşamı için en önemli şey olan nefes almak için gerekli olan havadan sonra sırasıyla su ve yiyecekler en önemli gereksinimlerdir. Barış zamanının bolluk döneminin aksine savaş zamanında minimum maliyetle maksimum faydayı sağlayacak stratejik ürünlere ihtiyaç vardır. Bunlar da temel olarak su, flora ve fauna temelinde belirlenecek ürün gruplarıyla sağlanmaktadır. Tarih boyunca birçok savaşın kaybedilmesine veya ekonomik refahın bitmesine neden olan yetersiz üretim ya da kıtlık

neticesinde ulusların ulusal güvenlikleri tehdit altına girmiştir. Bunun için sürdürülebilir bir gıda tedarik zinciri ulusal güvenlik için elzem önem ihtiva etmektedir. Bu çalışmada, bir savaş durumu senaryosu üzerinden stratejik su kaynakları, tarım ve canlı hayvan stoku üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Ancak bu değerlendirmede, insan metabolizması için gerekli olan enerjiyi sağlayacak ve minimum maliyetle maksimum fayda sağlayacak olan ürünler kullanılacaktır. Bunun yanında, bu ürünlerin seçiminde gıda endüstrisinin hâlihazırdaki altyapısı da göz önünde bulundurulacak ve savaş zamanında da bu altyapının kullanılmasının hızlı üretim için gerekliliği göz önünde bulundurulacaktır.

İlk olarak incelenecek yenilenebilir doğal kaynak tatlı su kaynaklarıdır. Dünya yüzeyinin yaklaşık dörtte üçü sularla çevrili olmasına rağmen tuzlu olmasından dolayı deniz suyunun insan, hayvan ve bitki metabolizmasına uygun olmaması nedeniyle çok az olan tatlı su kaynakları ülkeler için stratejik öneme sahiptir. Tatlı su kaynakları sadece insan ve hayvanların içimi için değil, aynı zamanda tarımsal sulama için de gerekli olan doğal kaynaklardır. Hatta insan ve hayvanların tüketiminden daha fazla tatlı su kaynakları tarımsal sulama için kullanılmaktadır. Bundan dolayı tatlı su kaynakları sadece içilebilir kaynaklar olarak değil, tarımsal üretim için de elzem gerekli kaynaklar olarak düşünülmelidir. Dağların zirvesindeki kar kütleleri, yeraltı obrukları ya da göller birer doğal tatlı su rezerv alanlarıdır. Ancak bazı coğrafyalar bu manada diğerlerine göre daha şanslı ya da şanssızdır. Yine benzer şekilde, kaynağı ülkenin kendi sınırları içinde başlayan iç kaynak akarsuları ve kaynağı başka bir ülke sınırları içinde başlayan dış kaynak akarsuları da devletlerin ikili ilişkilerinde yaşadıkları güvenlik kaynaklarından biridir. Kaynağın sahibi ülkenin hem elektrik üretmek hem de daha verimli tarımsal sulama yapabilmek için baraj yaparak akarsu kaynak akışını akarsuyun geçtiği diğer ülkelerin aleyhine azaltması ülkeler arasında gerilimlere sebep olmaktadır. Bundan dolayı bağımsız ve yeterli su kaynaklarına sahip olmak stratejik öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün 2003 yılı Su Raporu'na göre iç ile dış ve yeraltı ile yerüstü mevcut yenilenebilir su kaynakları bakımından Rusya 4.507 km³'lük su kaynağı ile dünyada Brezilya'dan sonra ikinci ülkedir. Çin 2.830 km³ ile beşinci, Birleşik Devletler 2.071 km³ ile yedinci sıradadır (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2003, s. 22). Bu veriler her bir örneklem ülkenin su kaynakları miktarı bakımından dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olduklarını göstermektedir. Bu su

kaynaklarının ülkelerin nüfuslarına göre oranlanması neticesinde ise En avantajlı ülkenin Rusya en dezavantajlı ülkenin ise Çin olduğu görülebilmektedir.

4.3.1.1. Flora

Savaş ya da barış zamanında, devletlerin güç kapasitelerinin önemli bir unsuru da dar çerçevede sahip oldukları ordularının, geniş çerçevede ise uluslarının sürdürülebilir gıda tedarikinin sağlanabilmesi için gerekli olan flora zenginliği ve bu floranın üretimi için gerekli olan altyapıdır. Flora üç temel bağlamda değerlendirilmelidir. Bunlardan biri insanların beslenmesini sağlayan dolaysız flora olan tarım arazileri, bir diğeri insanların beslenmesini hayvansal ürünler üzerinden sağlayan dolaylı flora olan meralar ve son olarak da taktik savaş ve endüstrinin ihtiyacı için sahip olunan ormanlık alanlardır. Tarım arazilerinden elde edilen mahsul direk olarak gıda üretiminde kullanılırken meralar ise insan gıda tedarikinin önemli bir unsuru olan hayvansal gıdalar için besi hayvanlarının beslenmesi için gerekli olan flora zenginliğini sağlar. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün 2017 yılı verilerine göre dünya topraklarının %36'sı tarım arazisi ve %24'ü daimi mera iken bu oran Birleşik Devletler için %41 tarım arazisi ve %25 daimi mera, Çin için %55 tarım arazisi ve %41 daimi mera ve Rusya için ise %13 tarım arazisi ve %5 daimi meradır (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2019). Bu verilere göre toprak büyüklükleri de göz önünde bulundurulduğunda, Çin hem dolaylı hem de dolaysız flora zenginliğinde diğer iki ülkeye göre daha iyi oranlara sahiptir. Rusya ise diğer iki örneklem ülkeye göre yaklaşık 1.7 kat daha fazla toprak büyüklüğüne sahip olsa bile toprak büyüklüğüne göre tarım ve mera arazilerinin oranları 1,7 kat sayısı ile çarpıldığında bile tarım ve mera arazisi oranında Birleşik Devletler ve Çin'e göre çok geride kalmaktadır. Bunun yanında, daha gerçekçi bir analiz için örneklem ülkelerin nüfusları da hesaba katıldığında, Rusya kişi başı tarım arazisi bakımından Birleşik Devletler'den biraz fazla Çin'den ise yaklaşık dört katı fazla alana sahiptir. Kişi başı mera arazisi bakımında da Birleşik Devletler hemen hemen Rusya'dan 1,5 katı ve Çin'den ise 2,5 katı daha fazla alana sahiptir. Bu ülkelerin toplam tarım ve mera arazisi kapasiteleri değerlendirildiğinde ise Birleşik Devletler Rusya ile arasında çok önemli bir fark olmadan birinci ülke iken Çin çok geride kalmaktadır.

Tarih boyunca birçok savaşta, devletlerin ordularını ya da uluslarını besleyemedikleri için avantajlarını kaybettikleri bilinmektedir. Bundan dolayı barış zamanlarında bile devletler

gıda güvenliklerini sağlayabilmek için tarımsal hasıllarını önem vermektedirler. Refah devletlerinde sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesiyle çiftçilikle uğraşan insanların sayısında düşüş olmasına rağmen teknoloji ve sübvansiyonlar vasıtasıyla devletler bu sektörün ulusu besleyebilmesi için desteklenmesini sağlamaktadırlar. Bu sebeple orduyu ve ulusu başka devletlere bağımlı olmadan besleyebilmek hayati bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, barış zamanında insan beslenmesi için üretilen tarımsal ürünlerde çok çeşitlilik olsa da hem barış hem de savaş zamanında, insan yaşamı için gerekli olan temel gıda ürünleri vardır. Burada da bu temel gıda ürünlerinin örneklem devletler bazındaki üretimleri karşılaştırılarak bu alandaki kapasiteleri ölçülmeye çalışılacaktır. Enerji ile hayatını sürdüren insanlar için temel olarak ihtiyaç duyulan bitkisel gıdalar tahıl, şeker ve yağdır. Bu üç grup tarımsal gıda ürünlerinin üretiminde temelde önemli olan unsur düşük maliyet, yüksek verimlilik, hızlı üretim, sürdürülebilirlik ve insan yaşamı için gerekli olan besinsel değerlerin azami ölçüde sağlanabilmesidir. Bundan dolayı, barış zamanlarındaki gıda endüstrisinin üretim altyapısı kritik öneme sahiptir. Tahıl grubu gıda ürünlerinde üretim çeşitliliği çok fazla olmasına rağmen her ürün her coğrafyada ya da iklimde verimli bir şekilde yetişmemektedir. Bundan ötürü, bazı devletlerin tarımsal ürün sepetlerinde bazı tahılların ağırlığı diğerlerine göre daha fazladır. Örneğin buğday Ortadoğu, Avrupa, Batı Asya gibi bölgelerde ağırlıklı olarak üretilirken, mısır Amerika Kıtası'nda ve pirinç de Güney, Doğu ve Güneydoğu Asya Kıtası'nda ağırlıklı olarak temel besin maddesi olarak üretilmektedir. İnsan beslenmesi için önemli olan bu tahıl ürünlerinin ve sonrasında incelenecek olan şeker pancarı, şeker kamışı ve yemeklik yağ üretiminde kullanılan tarımsal ürünlerin bir diğer önemli özelliği ise beslenmek için kullanılan kısımlarının haricindeki artıklarının hayvanların beslenmesi için küspe ya da silaj gibi ürünler şeklinde kullanılması ve bu sayede dolaylı yoldan insan beslenmesine katkı sağlamasıdır. Tahıllar, genel olarak, üretim miktarlarına göre buğday, pirinç, mısır, arpa, darı, yulaf, çavdar, sorgum ve diğer çeşitlerden oluşmaktadır. Buğday ve pirinç haricindeki tahıllara da iri taneli tahıllar (coarse grain) denmektedir. Bu çalışmada da buğday, pirinç ve mısırın (iri taneli tahıl olmasına rağmen üretimi çok olduğu için iri taneli tahıllarla birlikte değerlendirilmeyecektir.) üretimi ayrı ayrı iri taneli tahıllarınkisi ise birlikte değerlendirilecektir.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün 2018 yılı için yayımladığı verilere göre dünya toplam tahıl üretimi 2.933 milyon tondur. Bunun içerisinde, Birleşik Devletler'in

üretimi 468 milyon ton, Çin'in üretimi 610 milyon ton ve Rusya'nın üretimi ise 108 milyon tondur. Bu genel verinin içerisinde, 734 milyon tonluk dünya buğday üretiminin içerisinde örneklem devletlerin üretim miktarı Birleşik Devletler için 51 milyon ton, Çin için 131 milyon ton ve Rusya için de 72 milyon tondur. 1.148 milyon tonluk dünya mısır üretiminin içerisindeki üretim miktarları ise Birleşik Devletler'de 392 milyon ton, Çin'de 257 ve Rusya'da 11 milyon tondur. Pirinçte ise dünya toplam üretimi olan 782 milyon ton içerisinde Birleşik Devletler 10 milyon ton, Çin 214 milyon ton ve Rusya 1 milyon ton üretim gerçekleştirmiştir. Mısır hariç toplam iri taneli tahılda da dünyadaki toplam 269 milyon tonluk üretim içerisinde Birleşik Devletler'in 14 milyon ton, Çin'in 7 milyon ton ve Rusya'nın 24 milyon ton üretimi vardır (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2020).

Tahıl çeşitlerinin üretimlerinin ülkelerin üretim miktarlarına göre dağılımına bakıldığında coğrafyanın ve iklimin bu ürünlerin üretim miktarları üzerindeki etkisi rahatlıkla görülebilmektedir. Pirinç gibi yumuşak bir iklim ve sulak arazi isteyen bir ürünün üretimi Rusya gibi sert iklim koşullarına sahip olan bir ülkede sadece mikro iklim bölgelerinde gerçekleşebilir. Bununla birlikte, tahıl ürünleri toplam olarak değerlendirildiğinde de Birleşik Devletler ve Çin'in dünya tarım üretiminde lokomotif ülkelerden olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak sadece bir besin kaynağı olarak değerlendirebileceğimiz bu ürünlerin miktarının örneklem ülkelerin nüfusları ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ülkelerin kişi başı tahıl üretimi yıllık olarak Birleşik Devletler'de 1.418 kg, Çin'de 406 kg ve Rusya'da 720 kg'dır. Bu verilere göre Birleşik Devletler'de bir kişiye düşen yıllık tahıl miktarı Çin'dekinin 3,5 katı, Rusya'dakinin de 2 katıdır. Sadece bir yıllık mahsulün bile Birleşik Devletler'i diğer iki ülkeden birkaç yıl daha fazla idare edebileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tahıl üretiminin hayvan varlığını beslemek için de kullanıldığı hesaba katılırsa Birleşik Devletler elindeki hayvan varlığını da sürdürülebilir bir şekilde diğer iki ülkeye göre daha iyi besleme şansına sahiptir.

Bir diğer stratejik besin grubu şeker üretimi için kullanılan iki temel tarımsal ürün şeker pancarı ve şeker kamışıdır. Bunlardan ilk incelenecek olan şeker pancarı 2018 yılında dünyada 274 milyon ton üretilmiştir. Bu üretimin 30 milyon tonunu Birleşik Devletler, 12 milyon tonunu Çin ve 42 milyon tonunu ise Rusya gerçekleştirmiştir. Şeker kamışında ise 2018 verilerine göre dünyada 1.907 milyon ton üretim gerçekleşmiştir. Birleşik

Devletler 31 milyon ton, Çin 109 milyon ton üretim gerçekleştirirken Rusya ile ilgili üretim verisi büyük bir ihtimalle ikliminin şeker kamışı yetiştirmeye elverişli olmamasından ötürü Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nde bulunmamaktadır (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2020). Bu üç ülkenin küresel şeker pancarı ve şeker kamışı üretimindeki payları çok yüksek olmamakla birlikte kişi başı üretimlerinde, yıllık bazda Birleşik Devletler 184 kg, Çin 80 kg ve Rusya 280 kg'lık hâsıla elde etmiştir. Veriler Rusya'yı şeker üretiminde şeker kamışı üretimi olamamasına rağmen diğer iki ülkeden daha üstün kılmaktadır.

İnsanların temel beslenmesi için gerekli olan diğer bir tarımsal ürün ise bitkisel yağlardır. Her bitkinin kendi bünyesinden yağ elde edilebildiği halde bitkilerin coğrafi ve iklimi olarak yetiştirilebilirliklerine ve yine coğrafi olarak tarihsel süreç içerisinde toplumlar tarafından kullanımlarının yaygınlığına göre belli bitkilerden üretilen bitkisel yağlar gıda endüstrisinde daha fazla ön plana çıkmaktadır. Ana yemeklik yağ bitkileri soya yağı, kolza (kanola) yağı, ayçiçek yağı, yer fıstığı yağı ve pamuk yağıdır (United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service, 2020, s. 29). Ülkelerin coğrafi ve iklimi özelliklerinden ötürü her bir bitki için üretim hacmi ülkeden ülkeye değişmektedir.

Ana yemeklik yağ bitkilerinin 2018 haziran ve 2019 temmuz arasındaki zaman diliminde, dünyadaki toplam üretimi 574 milyon tondur. Üç örneklem ülkenin bu pasta içerisindeki yerleri sırasıyla Birleşik Devletler 131 milyon ton, Çin 60 milyon ton, Rusya 19 milyon tondur (United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service, 2020, s. 29). Birleşik Devletler üretim miktarı ile dünya üretiminde önemli bir oyuncu konumundadır. Bununla birlikte bu üretimlerin ülkelerin nüfuslarına bölünmesiyle yıllık olarak Birleşik Devletler'de kişi başı ana yemeklik yağ üretimi 397 kg, Çin'de 40 kg ve Rusya'da da 127 kg'dır. Bu üretim miktarlarıyla Birleşik Devletler Rusya'nın 3 katından fazla Çin'in de 10 katından fazla üretim gerçekleştirmiştir.

Flora kaynaklarının en önemli unsurlarından biri de ülkelerin sahip oldukları ormanlardır. Ormanlar stratejik olarak iki temel özelliğe sahiptir. Bunlardan biri ülke savunması için vermiş oldukları kamuflaj avantajı bir diğeri ise endüstri için gerekli olan hammadde ihtiyacını karşılama kapasitesidir. Askeri savunma stratejilerinde ülkelerin sahip oldukları coğrafi özellikler saldırı ya da işgal esnasında düşman unsurlarının hareket

kabiliyetlerini kısıtlamaktadır. Özellikle ada devletlerinin ya da günümüz kıta devletlerinin sahip oldukları savunma kapasitelerinden Su mu? Toprak mı? başlığında bahsedilmiştir. Bunun yanında topografyanın vermiş olduğu bazı özellikler de benzer şekilde devletlerin savunmasında taktik derecede önemlidir. Özellikle topografyanın dağlık olduğu bölgelerde askeri unsurların ya da ağır askeri araçların hareket kabiliyetleri kısıtlanmaktadır. Bu da beraberinde gerilla savaşı denilen açık hedeflerin olmadığı asimetrik bir savaş sistemini getirmektedir. Bu gibi savaş sistemlerinde, savunma unsurları saldırı unsurlarına göre daha avantajlı bir konumdadır. Benzer şekilde ormanlık bir coğrafyada da benzer asimetrik savaş sistemleri önem kazanmaktadır. Zira büyük zırhlı araçların giremediği bu coğrafyalarda hedeflerin de yüksek kamuflaj olanaklarına sahip olması savaşın sürecini uzatmakta ve beraberinde savunma lehine sonuç doğurmasa bile saldıran tarafın yıpranmasını getirmektedir. İkinci olarak da ormanların sağlamış oldukları endüstriyel hammadde olanağı sürdürülebilir bir savaş için devletlere önemli avantajlar sağlamaktadır. Bir orman ürünü olan kerestenin endüstride yaygın kullanımı sanayi için gerekli olan hammadde ihtiyacını karşılayabildiği gibi beraberinde, ormanlar, gerektiğinde termik santrallerde enerji üretimi için gerekli olan hammadde stokunu da sunmaktadır.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün 2017 yılı verilerine göre Dünya topraklarının %30'u orman arazisi iken bu oran Birleşik Devletler'de %32, Çin'de %22 ve Rusya'da %48'dir (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2019). Örneklem ülkelerin toplam orman rezervleri incelendiğinde Coğrafyasının da büyük olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'nın neredeyse Birleşik Devletler ve Çin'in her birinin ülkesi kadar büyüklüğüne ulaşacak seviyede orman varlığına sahip olduğu görülmektedir. Birleşik Devletler ve Çin'in toprak büyüklükleri aynı olduğu için orman arazilerinin ülke topraklarına oranları paralel şekilde değerlendirilebilir. Bu bağlamda da Birleşik Devletler ülke topraklarının üçte biri orman arazisi iken bu oran Çin'de beşte bir seviyelerindedir. Bu verilere göre Rusya taktik savunma açısından diğer iki ülkeden daha avantajlı bir konuma sahiptir. Bunun yanında, Rusya her ne kadar yüksek miktarda orman varlığına sahip olsa bile bu denli yüksek miktarda bir orman varlığı endüstrinin ihtiyaç duyabileceği orman rezervi bakımından gerçekçi olmayacaktır. Dolayısıyla Birleşik Devletler ve Çin'in sahip olduğu orman miktarı da yeterlidir.

4.3.1.2. Fauna

İnsan besin zincirinin bir diğer stratejik girdisi hayvansal gıdalardır. Geleneksel olarak dünyanın birçok noktasında farklı türde hayvan tüketimi gerçekleştirilse bile belli hayvanların tüketimi diğerlerine göre daha fazladır ve endüstrileşmiştir. Hayvanların sadece etinden değil, sütünden, yumurtasından ve derisinden, başta beslenme ve giyim olmak üzere birçok noktada faydalanılmaktadır. Bu bağlamda, hayvanlar büyükbaş, küçükbaş ve kümes hayvanları olmak üzere üç farklı kategoride endüstriyel üretim altyapılarına göre değerlendirilecektir.

Büyükbaş hayvan grubunda hem süt endüstrisi hem de et endüstrisi için üretimi gerçekleştirilen hayvanlar sığırlardır. Bununla birlikte, aslında, sığır grubu sayılabilecek mandalar ise yüksek ve kaliteli süt üretimi için beslendiğinden ve üretim adedi küresel ölçekte çok fazla olduğundan ayrıca ele alınacaktır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün 2020 yılı verilerine göre dünya canlı sığır stoku 1.489.744.504 adettir. Bu stokta, Birleşik Devletler 94.298.000, Çin 63.417.928 ve Rusya 18.294.228 adet canlı sığır rezervine sahiptir. Bunun yanında, dünya manda (buffalo) rezervi ise 206.600.676 adettir ve Çin 27.118.636, Rusya 5.311 adet manda rezervine sahipken Birleşik Devletler'in bu alanda Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü verilerine göre rezervi bulunmamaktadır (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2020). Bu veriler ülkelerin nüfuslarına göre değerlendirildiğinde, Birleşik Devletler'de yaklaşık olarak her 3,5 kişiye bir sığır düşerken, Rusya'da 8 kişiye bir sığır ve Çin'de ise 24 kişiye bir sığır düşmektedir. Çin'in manda üretimindeki yüksek kapasitesini de sığır kapasitesiyle birleştirerek yapılan bir değerlendirmede ise Çin'de büyükbaş hayvan varlığı her 16,5 kişiye bir büyükbaş hayvana kadar çıksa bile Birleşik Devletler ile arasında yaklaşık 5 kat Rusya ile arasında ise yaklaşık 2 kat büyükbaş hayvan stoku farkı bulunmaktadır. Bu da Birleşik Devletler'i büyükbaş canlı hayvan varlığında açık ara avantajlı ülke konumuna getirmektedir.

Yine büyükbaş hayvan stokuna benzer şekilde, küçükbaş hayvanlar da etinden, sütünden ve derisinden faydalanılan fauna varlıklarındandır. Küçükbaş hayvanlar geleneksel ve endüstriyel üretimlerine göre koyun, keçi ve domuz olmak üzere üç çeşit üzerinden değerlendirilecektir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün 2020 yılı verilerine göre dünyada 1.209.467.079 adet koyun varlığı vardır ve bunun 5.265.000 adedi Birleşik

Devletler’de, 22.347.284 adedi Çin’de ve 164.079.093 adedi Rusya’dadır. Bununla birlikte, dünyada keçi varlığı 1.045.915.764 adettir ve Birleşik Devletler’de 2.639.000 adet, Çin’de 138.383.129 adet ve Rusya’da 2.041.790 adet keçi varlığı vardır. 978.332.119 adetlik dünya domuz varlığının 74.550.200 adedi Birleşik Devletler’in, 447.175.334 adedi Çin’in ve 23.075.510 adedi Rusya’nındır (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2020). Görüldüğü gibi her ülkenin koyun, keçi ve domuz yetiştiriciliğinde birbirlerinden farklı ağırlıkları vardır. Üç hayvan cinsi de aşağı yukarı benzer fonksiyonlara sahip oldukları için ülkeler üçünün toplam varlıklarına göre karşılaştırılacaktır. Bu verilere göre Birleşik Devletler’de her 4 kişiye 1 küçükbaş hayvan düşerken bu oran Çin’de 2,5 kişiye 1 küçükbaş hayvan ve Rusya’da 0,8 kişiye 1 küçükbaş hayvandır. Bu veriler ışığında Rusya Birleşik Devletler’in 5 katı Çin’in ise 3 katı civarı canlı küçükbaş hayvan stoku vardır.

Üçüncü grup hayvan stoku ise kümes hayvanlarıdır. Kümes hayvanlarının diğer iki grup olan hayvan varlıklarından temel olarak ayrıldığı nokta bu hayvan çeşidinin yetiştirme sürelerinin daha kısa olması ve üretiminin kolay ve ucuz olmasıdır. Yaklaşık 1,5 ay gibi kısa bir sürede yetiştirilebilen bu hayvan grubundan elde edilen yumurta da insanların gıda ihtiyacının önemli bir kısmını sağlamaktadır. Tavuk, kaz, ördek ve hindi gibi kanatlı hayvanları içeren bu grupta endüstriyel olarak en çok üretilen ve tüketilen tavuk ve hindilerin verileri incelenecektir. 2020 yılında, dünya tavuk üretimi 23.707.134.000 ve hindi üretimi 466.787.000 adet olarak gerçekleşmiştir. Tavukta, Birleşik Devletler 1.973.380.000 adet, Çin 5.372.559.000 adet ve Rusya 507.050.000 adet üretim gerçekleştirirken hindide, Birleşik Devletler 244.750.000 adet, Çin 83.000 adet ve Rusya 8.961.000 adet üretim gerçekleştirmiştir (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2020). Tavuk ve hindi varlığının ülkelerin nüfuslarına göre dağılımına bakıldığında, Birleşik Devletler’de bir kişiye 6,7 kümes hayvanı düşerken bu oran Çin’de 3,6 kümes hayvanı ve Rusya’da ise 3,4 kümes hayvanıdır. Bu verilere göre Birleşik Devletler kümes hayvanları varlığında diğer iki örneklem ülkenin iki katı oranında canlı hayvan stokuna sahiptir.

Üretim altyapısına göre canlı hayvan stoklarının değerlendirildiği bu başlıkta, büyükbaş ve kümes hayvanlarında Birleşik Devletler Çin ve Rusya’ya göre önemli oranda canlı hayvan stokuna sahiptir. Bununla birlikte her ne kadar Çin ve Rusya küçükbaş hayvan stokunda Birleşik Devletler’den daha fazla varlığa sahip olsalar bile büyükbaş hayvanın

sahip olduğu et ve süt ağırlığı miktarının oranı küçükbaş göre kat kat fazla olduğu için Birleşik Devletler büyükbaş ve küçükbaş hayvan stoklarının toplam et ve süt varlığında da bu iki ülkenin önündedir. Kümes hayvanlarında ise bu hayvan grubunun yenilenebilirliklerinin diğ er iki gruba göre daha fazla olduğu kabulüyle ve üretimleri için büyük meralara ihtiyaç duyulmaması ve ucuz olmasından dolayı kişi başı düş en hayvan miktarı her bir örneklem ulusun asgari şartlarda beslenmesi için sürdürülebilir seviyededir.

4.3.1.3. Enerji Üretim Kaynakları

Üretimde en ilkel haliyle enerji insan kas gücü iken günümüzde teknolojik olarak geline n noktada üretim için enerji farklı doğal kaynaklardan elde edilmektedir. Hidrokarbon kaynaklardan kömürün üretimde kullanılmasıyla birlikte insan ve hayvan kas gücünün kullanımı azalmış ve daha sonraki yıllarda elektrik jeneratörlerinin keşfiyle birlikte elektrik enerjisi hayatın her alanına girmiştir. Tarımsal ve endüstriyel üretimden evlerde kullanılan her türlü cihaza kadar yaygınlaşmış olan elektrik enerjisi bugünün dünyasında hava ve su kadar önemli bir noktaya erişmiştir. İnsanlığın kullandığı tüm altyapı elektrik enerjisine bağlı hale gelmiştir. Hastanelerde kullanılan tıbbi cihazlar, uzay araştırmalarında kullanılan bilimsel cihazlar, her türlü iletişim ile ulaşım altyapısı elektrik enerjisi olmadan çalışmamaktadır. Hal böyle olunca, devletlerin sürdürülebilir enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri de stratejik bir öneme sahiptir. Bundan dolayı, herhangi bir savaş durumunda, düşman devletlerin birincil hedefleri arasında askeri üsler, büyük sanayi tesisleri, havaalanları ve köprüler ile birlikte enerji santralleri de vardır.

Elektrik enerjisi üretiminde iki temel strateji vardır. Bunlardan ilki arz güvenliği çerçevesinde kaynak çeşitliliği yaratarak tek bir kaynağa bağımlı kalmamak, ikincisi ise savaş zamanında stratejik hedefler olarak bu enerji üretim tesislerinin alan yoğunluğunun daha küçük enerji üretim birimleri kurularak azaltılmasıdır. Birinci olarak arz güvenliği açısından devletlerin hem dışa bağımlı olmaması hem de tek bir enerji üretim kaynağına bağımlı olmaması için enerji üretiminde çeşitliliğe gitmeleri gerekmektedir. Bugün dünyada elektrik enerjisi üretimi için yaygın ve ağırlıklı olarak kömür, doğalgaz, petrol gibi hidrokarbon kaynaklar, su kaynakları ve nükleer kullanılmaktadır. Dünya elektrik üretiminin yaklaşık %38'i kömür, %23'ü doğalgaz, %10'u nükleer ve %3'ü petrol gibi yenilenemeyen enerji kaynaklarından elde edilmektedir (International Energy Agency,

2017). Bu da toplamda yaklaşık olarak dünya enerji üretiminin dörtte üçüne tekabül etmektedir. Bu kaynakların sürdürülebilir olmaması ve her ülkenin bu kaynaklara sahip olamaması nedeniyle dışa bağımlı olmaları enerji arz güvenliği açısından devletler için önemli bir sorundur. Bundan dolayı, yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir ve bağımsız bir enerji arz güvenliği için önemi her geçen gün daha da fazla artmaktadır. Enerji üretimindeki ikinci önemli strateji ise enerji üretim tesislerinin alan yoğunluğu sorunudur. Termik santraller, hidroelektrik santraller ve nükleer santraller tek bir noktadan elde ettikleri yüksek elektrik enerjisi kapasiteleri ile maliyet açısından kârlı olsalar bile savaş esnasında her bir santralin zarar görmesi aynı anda onlarca GWh enerji üretiminin durmasına neden olmaktadır. Yenilebilir enerji kaynaklarından olan güneş ve rüzgar santrallerinin yatırım ve üretim maliyetleri rantabl olmasa bile dağınık ve alan yoğunluklarının düşük olması hedef sayısını arttırmakta ve savaş zamanı enerji arz güvenliğini maksimum seviyeye çıkarmaktadır. Bu bakımdan hem enerji arz çeşitliliğine sahip olan ülkeler hem de sürdürülebilir ve alan yoğunluğu düşük olması nedeniyle yenilebilir enerji kaynaklarının toplam üretimdeki payı fazla olan ülkeler enerji güvenliği açısından diğerlerine göre daha çok üstünlüğe sahiptirler.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2017 verilerine göre dünyada 25.721.050 GWh elektrik üretimi gerçekleşmiştir. Bu üretimin içerisinde, güneş, rüzgâr ve su gibi ana yenilenebilir enerji kaynaklarının payı %22'dir (International Energy Agency, 2017). Örneklem ülkelerden Birleşik Devletler'in toplam elektrik enerjisi üretimi 4.286.429 GWh iken enerji ithalatıyla birlikte ülke içine toplam arzı 4.342.743 GWh'tir. Bu üretimin 325.114 GWh'ini hidroelektrik santrallerden, 67.393 GWh'ini fotovoltaik güneş santrallerinden ve 257.249 GWh'ini rüzgâr santrallerinden elde etmektedir (International Energy Agency, 2017). Diğer örneklem ülke Çin'in toplam elektrik enerjisi üretimi 6.634.900 GWh iken enerji ithalatıyla birlikte ülke içine toplam arzı 6.621.853 GWh'tir. Çin'in toplam elektrik üretiminde, hidroelektrik santraller 1.189.840 GWh, fotovoltaik güneş santralleri 130.658 GWh ve rüzgâr santralleri 295.023 GWh elektrik enerjisi üretmişlerdir (International Energy Agency, 2017). Rusya'da ise toplam elektrik enerjisi üretimi 1.094.289 GWh'tir ve ülke içine arz ettiği toplam elektrik enerjisi 1.083.692 GWh'tir. Bunun 187.131 GWh'ini hidroelektrik santraller, 558 GWh'ini fotovoltaik güneş santralleri ve 140 GWh'ini rüzgâr santralleri üretmiştir (International Energy Agency, 2017).

Üç ülkeden Birleşik Devletler hariç -ki kayda değer bir açık değildir.- diğer iki ülkenin toplam elektrik arzını üretimleriyle karşıladıkları görülebilmektedir. Bu ülkeler sürdürülebilir enerji potansiyellerine göre değerlendirildiğinde, Çin'in %24 ile en yüksek sürdürülebilir yenilenebilir enerji kaynağına sahip ülke olduğu anlaşılmaktadır. Sonrasında ise birbirlerine yakın oranlara sahip olmalarına rağmen %17 ile Rusya ve %15 ile Birleşik Devletler gelmektedir. Bunun yanında, bu yenilenebilir enerji kaynaklarının içerisinde, savaş dönemlerinde, arz güvenliğinin sağlanması için elektrik santrali alan yoğunluğu açısından en avantajlı ülke %8'lik hidroelektrik santrali kaynaklı elektrik enerjisi üretimi gerçekleştiren Birleşik Devletler'dir. Buna mukabil, Çin ve Rusya ise %18 ve %17'ye tekabül eden yaklaşık iki katı bir oranla Birleşik Devletler'e göre dezavantaja sahiptirler.

4.3.2. Yenilenemeyen Kaynaklar

Dünyada bir devletin endüstri için kendi ihtiyaçlarını tek başına karşılayabilmesi çok zor bir olgudur. Tarihi süreç içerisinde farklı zamanlarda birçok kaynak stratejik olarak önem kazanmıştır. Bu zenginliklerin kimi enerji ihtiyacını karşılayabilmek için kimi ise üretimin hammaddesi olarak kimi zaman ise bir ödeme ya da tasarruf aracı olarak büyük bir öneme sahip olmuştur. Demir, altın, gümüş ve kömür gibi madenlerin önemi ise bu özelliklere sahip olmalarından kaynaklanır. Özellikle keşifler ve hemen arkasından Sanayi Devrimiyle birlikte devletler pozisyonlarını ya koruyabilmek ya da arttırabilmek için başka devletlerin kaynaklarına da sahip olmaya çalışmışlar ve neticesinde zengin devletler fakir devletleri sömürgeleştirerek değerli tüm kaynaklarını kendi ülkelerine getirmişlerdir. Özellikle Afrika Kıtası ve Yeni Kıtaların talanı bu şekilde gerçekleşmiştir.

Sanayide makinelerin öneminin artmasıyla daha hızlı bir silahlanma süreci başlamış ve devletler bu rekabetçi ortamda güvenliklerini sağlayabilmek için daha fazla sanayi yatırımlarına girişmiş ve neticesinde de bu devletler gerekli olan enerji ve hammaddeyi bulamadıkları zaman daha saldırgan olmaya başlamışlardır. Bu davranış modeli günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir. Çalışmanın konusu olan Birleşik Devletler, Çin ve Rusya'nın küresel ölçekte büyük devlet olabilmek için ulaşmaları gereken önemli kaynaklar vardır. Bu üç devletten birinin rakiplerine karşı üstünlük kurabilmesi için hem ekonomik zenginlik hem de askeri kapasite için gerekli olan kaynakları kontrol edebiliyor olması çok önemlidir.

Her dönemin farklı olması gibi günümüz dünyasının da stratejik yenilenemeyen doğal kaynakları farklıdır. Sanayi Devrimi ve yirminci yüzyıla kadar devam eden yüzyıllar boyunca kömür en önemli enerji kaynağı iken zamanla yerini günümüzde hâlâ en önemli enerji ve hammadde kaynağı olan petrole bırakmıştır. Bunun sebebi kömür rezervlerinin bitiyor olması değil, petrolün daha kolay çıkarılabiliyor olması ve aynı zamanda likit bir ürün olarak kullanımının da çok daha kolay olmasıdır. Gelişen teknoloji kaynak üretimi konusunda insanlığı daha ileri noktalara getirmektedir ve bununla birlikte yeni kaynakların bulunma ve geliştirilme süreçleri devam etmektedir. Günümüz dünyasında, hem ekonomik hem de askeri önemi çok yüksek olan yenilenemeyen doğal kaynaklar; başta petrol olmak üzere, doğal gaz, uranyum, demir, bakır, alüminyum vesairesidir. Bu bölümde ise bu kaynakların ne kadarını hangi ülkenin kontrol edebildiğini inceleyerek mukayeseli bir üstünlük analizi yapmaya çalışılacaktır.

Yenilenemeyen doğal kaynaklar üretimleri esnasında farklı ölçüm birimleri üzerinden değerlendirilirler. Bunların bir kısmı ağırlıklarına, bir kısmı hacimlerine bir kısmı da yüz ölçümlerine göre ürün olarak piyasaya sunulurlar. Ülkelerin yenilenemeyen doğal kaynaklarının mukayese edilebilmesi için bütün bu farklı ölçüm birimlerinin ortak bir paydaya çevrilmesi gerekmektedir. Bu payda da bu ürünlerin parasal değerleridir. Ülkelerin yenilenemeyen doğal kaynakları uluslararası finansal piyasalarda rezerv para olma özelliğinden dolayı Birleşik Devletler doları cinsinden bir değerlendirilmeye tabi tutulursa, Statista'nın bu konuyla alakalı özet veri seti, konunun anlaşılabilmesini çok fazla kolaylaştıracaktır. Sırasıyla yenilenemeyen doğal kaynakları bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri: Rusya 75 trilyon USD (Kömür, doğalgaz, petrol, altın, kereste ve nadir toprak elementleri), Birleşik Devletler 45 trilyon USD (Kömür, kereste, doğalgaz, altın ve bakır), Suudi Arabistan 34.4 trilyon USD (Petrol ve kereste), Kanada 33.2 trilyon USD (Petrol, uranyum, kereste, doğalgaz ve fosfat), İran 27.3 trilyon USD (Petrol ve doğalgaz), Çin 23 trilyon USD (Kömür, nadir toprak elementleri ve kereste), Brezilya 21.8 trilyon USD (Altın, uranyum, demir, kereste ve petrol), Avusturalya 19.9 trilyon USD (Kömür, kereste, bakır, demir cevheri, altın ve uranyum), Irak 15.9 trilyon USD (Petrol ve fosfat kayası) ve Venezuela 14.3 trilyon USD (Demir, doğalgaz ve petrol)'dir (Statista, 2019).

Yukarıdaki sıralamada Rusya'nın açık ara farkla, her ne kadar veri üretimi yapan kuruluş tarafından yenilenebilir bir kaynak olsa bile kerestenin de bu hesaba katılmasıyla,

dünyada yenilenemeyen doğal kaynaklara sahip en büyük ülke olduğu görülmektedir. Bunda Rusya'nın yaklaşık 17 milyon km² toprak büyüklüğüne sahip olmasının etkisi yadsınamaz. Sonrasında gelen Birleşik Devletler'in de yine bir diğer örneklem ülkesi olan Çin'in yaklaşık iki katına denk gelen bir yenilenemeyen doğal kaynağa sahip olması bu üç ülkenin bu manada birbirlerinden ciddi miktarda zenginlik farklarına sahip olduklarını gözler önüne sermektedir. Bu verilerde, metodik olarak dikkat edilmesi gereken husus bu kadar büyük yenilenemeyen doğal kaynak rezervlerinin hepsinin kullanılabileceği ne bir ekonomik savaşın ne de bir askeri savaşın zaten mümkün olduğudur. Dolayısıyla bu ülkelerin sahip oldukları mevcut rezervler günümüz dünyasında birbirleriyle yaptıkları rekabette herhangi bir ülkeyi diğerlerinden daha fazla ön plana çıkarmayacaktır. Ancak bu rezervlerden bazıları toplam rezervler içerisinde sürdürülebilir ekonomik ve askeri kapasite hâkimiyeti için önemlidir. Bunun başında enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan petrol ve doğalgaz gibi hidrokarbon rezervler ve yüksek teknoloji üretimi için gerekli olan nadir toprak elementleri gelmektedir.

4.3.2.1. Organik Kaynaklar

Modern dünyanın muhtemelen en stratejik ürünü petroldür. Çünkü petrol hem bir enerji kaynağı hem de bir hammaddedir. Günlük işe giderken ya da hafta sonları gezmek için araçlarımızı çalıştırabilmemiz için ihtiyaç duyduğumuz benzin ve motorin günlük hayatımızda bir enerji kaynağı olarak petrolün varlığını en çok hissettiğimiz alanların başında gelmektedir. Yani dünyadaki ulaşım ağı büyük bir çoğunlukla petrolden elde edilen benzin, motorin ve likit petrol gazına (LPG) bağımlıdır. Tarım arazilerimizi sürmek ve mahsulleri işlemek için kullandığımız traktörler, elde edilen mahsulleri pazara ve nihai tüketiciye ulaştırmak için kullandığımız nakliye araçları bu ürünlerle çalışmaktadır. Yine aynı şekilde sanayi ürünlerimiz de bu şekilde son kullanıcıya ulaştırılmaktadır. İş ya da dinlenmek için yapmış olduğumuz şehirlerarası ya da ülkelerarası seyahatlerde kullanılan uçaklar, trenler ve diğer karayolu vasıtaları da petrolden elde edilen enerji kaynaklarıyla çalışmaktadır. Ayrıca elektrik enerjisi üretimi için kurulan termik santrallerde de bu enerji kaynakları kullanılmaktadır. Bütün bunların yanında petrol mamul ve ara mamul üretimi için bir hammaddedir ve sanayinin her alanında kullanılmaktadır. Tekstil sanayiinden plastik sanayiine kadar birçok sanayi kolunda varlığını sürdürmektedir. Giymiş olduğumuz gömlekler ya da çoraplardan tutun

da mutfağımızdaki birçok malzemede, otomobillerimizin içinde, günümüz dünyasının önemli ihtiyaçlarından elektriğin aktarımında kullandığımız kabloların üzerinde de yine petrol türevi ham maddeler vardır. Görüldüğü üzere petrol insan sağlığı ve çevre için zararlı bir hammadde olsa da günümüz dünyasında çok önemli bir yer kaplamaktadır. Günlük hayat, sanayi ve ekonomi açısından bu denli öneme sahip olan bir ürünün ülkeler için çok önemli bir yere sahip olduğu yadsınamaz. Bu nedenlerden ötürü, bu ürüne sahip olmak ya da kontrolünü elinde bulundurmak devletlere önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Bilinen tahmini dünya petrol rezervlerine bakıldığında vakit liste aslında çok da kısa değildir. Dünyada petrol üretimi için on dört üyesi bulunan OPEC (Organisation of the Petroleum Exporting Countries) adında uluslararası bir kuruluş vardır. Bu kuruluş üyeleri dünya ham petrol rezervlerinin yaklaşık %80'ine sahiptir (MacNeill & Quinn, 2019, s. 26). OPEC ülkeleri arasında sırasıyla hem örgütün üyeleri olan hem de dünyada en çok petrol rezervlerine sahip olan ülkeler Venezuela %20.2, Suudi Arabistan %17.8, İran %10.4, Irak %9.6, Kuveyt %6.8 ve Birleşik Arap Emirlikleri %6.5 pay ile başı çekmektedir (MacNeill & Quinn, 2019, s. 26). Görüldüğü üzere bu sıralamada hem OPEC'e üye olmamaları nedeniyle hem de bu denli yüksek miktarda ham petrol rezervlerine sahip olmamalarından dolayı Birleşik Devletler, Çin ve Rusya bulunmamaktadırlar. Rusya %5.3, Birleşik Devletler %3.1 ve Çin %1.7 oranında ham petrol rezervine sahiptir (MacNeill & Quinn, 2019, s. 26).

OPEC üyesi devletlerin bu denli büyük kapasitede ham petrol rezervine sahip olmalarına rağmen üretimleri ve dünya piyasalarına petrol arzları aynı oranda değildir. Ham petrol rezervi bulunduğu halde aynı oranda üretim yapamayan ülkelerin her birinin münferit sebeplerden dolayı üretimleri istenilen seviyelerde değildir. Kimi bölgesel çatışma ortamından dolayı üretimini tam kapasite gerçekleştiremezken kimi ise teknolojik altyapısının yetersizliğinden ötürü kapasitesini tam anlamıyla kullanamamaktadır. 2018 yılı verilerine göre OPEC dünyada kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin %79,4'üne sahipken dünya ham petrol üretiminin %41,9'unu gerçekleştirmektedir (MacNeill & Quinn, 2019, s. 26 ve 31). Bu oran neredeyse yarı yarıyadır. Dünyanın önde gelen ham petrol üreticisi ülkeleri oranlarıyla birlikte: Birleşik Devletler %14.47, Rusya %13.89, Suudi Arabistan %13.61, Irak %5.82, Çin %4.99, İran %4.69, Birleşik Arap Emirlikleri %3.97, Kuveyt %3.61 ve Brezilya %3.41'dir (MacNeill & Quinn, 2019, s. 31). Bu veriler bize Venezuela gibi dünyanın en büyük kanıtlanmış petrol rezervlerine sahip olan bir

devletin ham petrol üretiminde aynı varlığını sürdüremediğini buna mukabil OPEC üyesi ülkelere göre göreceli olarak daha az ham petrol rezervi olan devletlerin ham petrol üretiminde OPEC üyesi devletleri geride bıraktıklarını göstermektedir.

Bütün bu sayısal verilerin yanında, petrol rezervleri bulunan devletlerin önemli bir kısmı istikrarsız bir durumdadır. Irak (yaklaşık olarak son otuz yıldır) ve Libya devlet bütünlüğüyle ilgili beka mücadelesi verirken Venezuela da son birkaç yıldır siyasi istikrarsızlık ve darbelerle mücadele etmektedir. Körfez ülkeleri olarak adlandırılan Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Suudi Arabistan ise Birleşik Devletler'in etkisi altındadır. Bu siyasal durum ise petrol rezervleri ve üretimi üzerinde Birleşik Devletler'e diğer devletlere nazaran önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Bu sayede, Birleşik Devletler kimi zaman kendisine bağımlı petrol üreticisi ülkelerle birlikte ortak çıkarlar etrafında dünya ham petrol fiyatlarına müdahale etmektedir. Suudi Arabistan için bölgesel bir tehdit olan İran'a Birleşik Devletler tarafından yaptırım uygulanacağı zaman petrol fiyatlarındaki artışı önlemek için Suudi Arabistan petrol üretimini arttırarak dengelemeye gönüllü olmaktadır. Bu sayede İran'a yapılacak olan yaptırımların dünya ekonomisini olumsuz etkilemesinin önü kapatılmaya çalışılmaktadır. Bunun yanında, petrolden önemli miktarda gelir elde eden Rusya'nın petrol gelirlerinin artması da engellenmektedir.

Çin'in ise yüksek bir büyüme hızına sahip olmasıyla doğru orantılı olarak petrol ve petrol türevi ürünlere olan talebi kendi üretimi tarafından karşılanamamaktadır. Bu yetersizlik Çin'i petrole karşı bağımlı bir hale getirmekte ve dünya piyasasındaki fiyat dalgalanmalarından ciddi manada etkilenmesine neden olmaktadır. Zengin petrol rezervlerine sahip Rusya'nın ekonomik girdilerinde petrolün önemli bir yer tutması dünya piyasalarında petrol fiyatları arttığı zaman kendisine önemli bir gelir kaynağı oluştururken aynı durum Çin için dış ticaret dengesinde negatif yönlü bir etkiye sebep olmaktadır. Birleşik Devletler etkisi altındaki devletlerin de katkısıyla, Rusya'nın petrolden elde ettiği gelirleri düşürmek için dünya petrol arzını arttırmaya çalışan Birleşik Devletler, düşen petrol fiyatları yüzünden Çin'in dış ticaret dengesinin olumlu etkilenmesine neden olmaktadır. Aynı senaryonun tam tersinde ise bu defa Rusya'yı ekonomik olarak güçlendirirken Çin'i zor durumda bırakmaktadır. Birleşik Devletler'in petrol arzı ve talebi konusunda diğer iki ülkeye göre daha dengeli bir kapasiteye sahip olması ve dünyadaki zengin rezervli ülkeler üzerindeki hem askeri hem de siyasi etkisi

Rusya ve Çin'e göre bu ülkeyi daha kapasiteli bir noktaya getirmiştir. Bunun yanında Çin ve Rusya cephesinde ise Rusya'nın ihtiyacından fazla rezervlere sahip olmasına karşın Çin'in kendi talebini karşılayamaması bu iki ülke arasında Rusya'yı daha güçlü bir noktada tutmaktadır.

Petrolten sonra stratejik olarak en önemli ikinci organik yenilenemeyen kaynak ise doğalgazdır. Petrol kadar geniş bir kullanım yelpazesine sahip olmasa da özellikle binaların ısınması, sanayi üretimi ve termik santrallerde elektrik enerjisi üretimindeki payı düşünüldüğünde dünya için önemi göz ardı edilemeyecek seviyededir. Doğalgaz da tıpkı petrol gibi dünyanın bazı ülkelerinde yoğun bir şekilde varken bazı ülkelerinde ise kıtlık derecesinde yoktur. Daha ucuz bir ikamesi sınırlı olan bu kaynak bazı ülkeleri ciddi ölçüde doğalgaz sahibi olan ülkelere bağımlı yapmaktadır. Özellikle, Kıta Avrupası'nın doğalgaz rezervlerindeki fakirliği rezerv konusunda dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan Rusya'ya karşı Avrupalı devletleri bağımlı yapmaktadır. Bu bağımlılık, bu Avrupalı devletlerin Rusya'ya karşı politika geliştirebilmelerinin önünü tıkamaktadır. Bu denli önemli bir kaynağın dünyadaki rezerv, üretim, tüketim, ithalat ve ihracat dağılımları ise örneklem ülkeler çerçevesinde aşağıdaki paragrafta kıyaslanacaktır.

Dünyada bilinen doğalgaz rezervi miktarı 7.177 tcf (trillion cubic feet)'dir. Rusya 1.688 tcf ile bu rezervlerin yaklaşık %24'üne sahiptir. Örneklem ülkelerden Birleşik Devletler 475 tcf ve Çin ise 213 tcf bilinen rezerve sahiptir (U.S. Energy Information Administration, 2019). Bu veriler ışığında yapılan bir değerlendirmede, Rusya'nın Birleşik Devletler ve Çin'e kıyasla ciddi bir üstünlüğü vardır. Bu bilinen doğalgaz rezervlerinin dünyadaki üretim miktarı ise 142.687 bcf (billion cubic feet)'dir. Bu üretimin yaklaşık %24'ünü 33.968 bcf ile Birleşik Devletler, yaklaşık %17'sini 23.938 bcf ile Rusya ve yaklaşık %5'ini ise 6.333 bcf ile Çin gerçekleştirmektedir (U.S. Energy Information Administration, 2019). Üretim miktarlarında göze çarpan en önemli nokta ise doğalgaz rezervleri bakımından Rusya çok önemli bir üstünlüğe sahip olmasına rağmen üretim konusunda Birleşik Devletler'in Rusya'dan daha fazla üretim gerçekleştiriyor olmasıdır. Daha önceden değinildiği gibi yüksek rezervlere sahip olmak bu rezervlere bütün dünyanın aynı anda ihtiyacı olduğu anlamına gelmez. Bu verilerden yapılacak okumaya göre ise Rusya her ne kadar yüksek rezerv miktarına sahip olsa da dünyanın ihtiyacına yönelik üretimin ancak %17'sini gerçekleştirmektedir. Ve bu konuda dünya üretiminin yaklaşık dörtte birini karşılayan Birleşik Devletler'den sonra

gelmektedir. Üretimden sonra değerlendirilecek bir diğer husus ise tüketim rakamlarıdır. Bu bağlamda, dünyada yıllık bazda 141.353 bcf doğalgaz tüketimi gerçekleşmiştir. Bu tüketimin yaklaşık %22'sini 31.099 bcf ile Birleşik Devletler, yaklaşık %12'sini 16.933 bcf ile Rusya, yaklaşık %8'ini de 10.827 bcf ile Çin gerçekleştirmiştir (U.S. Energy Information Administration, 2019). Bu sayısal verilerde, Birleşik Devletler'in tüketim konusunda hem Rusya'nın hem de Çin'in toplam tüketiminden daha fazla tüketim değerine sahip olduğu görülmektedir. Üretim ve tüketim verileri karşılıklı olarak değerlendirildiğinde, Birleşik Devletler'in üretiminin tüketimini karşılayabildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Rusya'nın üretiminin dörtte üçünü tükettiği ve dörtte birlik bir payın ise üretim fazlası olduğu görülmektedir. Çin ise doğalgaz tüketiminin %57'sini kendi üretimiyle karşılayabilmekte ve geri kalan kısımda ise dışarıya bağımlı olduğu düşünülmektedir. Bu bağımlılık dış ticaret verilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin doğalgaz ithalatı dünya toplamında yıllık olarak 43.749 bcf'dir. Bu miktarın yaklaşık %11'ini 4.648 bcf ile Çin, yaklaşık %6'sını 2.742 bcf ile Birleşik Devletler ve yaklaşık %1'ini 569 bcf ile Rusya yapmıştır (U.S. Energy Information Administration, 2019). Bu veriler Çin'in önemli bir doğalgaz ithalatçısı ülke olduğunu göstermektedir. Bir diğer veri seti olan ihracat rakamlarında dünya doğalgaz ihracat hacmi yıllık 43.647 bcf'dir. Bunun yaklaşık %21'ini 9.051 bcf ile Rusya, yaklaşık %11'ini 4.656 bcf ile Birleşik Devletler ve yaklaşık %0,3'ünü de Çin gerçekleştirmiştir (U.S. Energy Information Administration, 2019). Bu ihracat rakamları da Rusya'nın üretim fazlası doğalgazını ihraç ettiğini ve bu bağlamda küresel doğalgaz piyasasında çok önemli bir oyuncu olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Birleşik Devletler de önemli bir doğalgaz ihracatçısı ülkedir ve doğalgaz kaynakları bakımından hem Rusya'nın hem de Birleşik Devletler'in Çin'e karşı önemli bir üstünlüğünün olduğu söylenebilir.

Petrol ve doğalgazdan sonra değerlendirilecek bir diğer yenilenemeyen organik kaynak da kömür ve kömürün bir türevi olan kok kömürü kaynaklarıdır. Sanayi devrimi ile kullanımı hızla yaygınlaşan kömür, petrolün sanayide kullanımının yaygınlaşmaya başlamasıyla önemini kademeli olarak yitirmeye başlamış olsa da günümüzde hâlâ elektrik enerjisi üretimi için kullanılan ucuz bir yakıttır. Özellikle, doğalgaz ve petrol gibi elektrik enerjisi üretiminde kullanılan kaynaklar konusunda fakir olan ülkelerin alternatif olarak yöneldikleri kömür bu manada günümüzde hâlâ önemli bir kaynak olarak ülkelerin sepetinde yer bulmaktadır.

Dünyada bilinen kömür rezervi miktarı 1.156.060 milyon st (million short tons)'dir. Bunun yaklaşık %22'si 252.057 milyon st ile Birleşik Devletler'dedir. Diğer örneklem ülkelerden Rusya bu rezervin yaklaşık %16'sı olan 178.757 milyon st'ye ve Çin ise yaklaşık %14'ü olan 156.082 milyon st'ye sahiptir (U.S. Energy Information Administration, 2019). Rezerv olarak bakıldığında, her ne kadar Birleşik Devletler daha fazla rezerve sahip gibi gözükse de örneklem ülkelerin rezerv oranları arasında ciddi bir fark bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bu rezervlerin üretim miktarlarına bakıldığında, bu ülkelerden Çin 4.799.331 mst (thousand short tons) ile dünya kömür ve kok kömürü üretiminin %50'sini gerçekleştirmektedir. Birleşik Devletler ve Rusya ise sırasıyla 719.177 mst (~%8) ve 511.320 mst (~%5) üretim yapmıştır (U.S. Energy Information Administration, 2019). Üretim miktarları ve rezerv arasındaki ilişkiye bakıldığında, birbirlerine yakın oranlarda rezervlere sahip olmalarına rağmen Çin dünya üretiminin yarısını gerçekleştirirken diğer iki ülkenin toplam üretimi dünya üretiminin %13'üdür. Bu üretim ve rezerv arasındaki ilişki Birleşik Devletler ve Rusya'nın petrol ve doğalgaz konusundaki zenginliğine karşılık Çin'in bu iki kaynaktaki yetersizliğini bir ikame ürün olan kömür ve kok kömürü üretimiyle karşılamaya çalıştığını gösterir. Üretim ile ortaya çıkan bu çıkarım Çin'in tüketim verilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, tüketim rakamlarına bakılacak olunursa, dünya kömür ve kok kömürü tüketimi 9.380.154 mst'dir. Çin bunun 5.111.236 mst'si ile yaklaşık %55'ini tüketmektedir. Birleşik Devletler ve Rusya da sırasıyla 600.347 mst (~%6) ve 268.790 mst (~%3) kömür ve kok kömürü tüketmiştir (U.S. Energy Information Administration, 2019). Bu rakamlarda, kömür ve kok kömürünün Çin'in enerji sepetinde ne kadar önemli bir ürün olduğu çok rahatlıkla görülebilir. Bir diğer veri seti olan ithalat ve ihracat rakamlarının ithalat kısmında ise 2019 yılında dünya üzerinde 1.634.399 mst kömür ve kok kömürü ithalatı gerçekleşmiştir. Bunun %20'sini 330.237 mst ile Çin, yaklaşık %1,6'sını 25.637 mst ile Rusya ve yaklaşık %0,4'ünü 6.813 mst ile Birleşik Devletler yapmıştır (U.S. Energy Information Administration, 2019). Burada, Çin'in üretimi tüketimini karşılamadığı için önemli bir kömür ve kok kömürü ithalatçısı olduğu görülürken Rusya ve Birleşik Devletler'in ithalat oranları dikkate alınacak bir seviyede değildir. İhracatta ise tüm dünyadaki bu ürünün ihracatı 1.636.697 mst'dir. Bunun yaklaşık %15'ini 242.847 mst ile Rusya, yaklaşık %6'sını 94.732 mst ile Birleşik Devletler ve yaklaşık %0,9'unu 13.840 mst ile Çin gerçekleştirmiştir (U.S. Energy Information Administration, 2019). Rakamlar,

her ne kadar kömür ve kok kömürü tüketicisi bir ülke olmasa bile üretiminin önemli bir kısmını ihraç eden Rusya'nın ve Birleşik Devletler'in Çin'e göre bu bağlamda daha bağımsız olduklarını gösterir.

4.3.2.2. Organik Olmayan Kaynaklar

4.3.2.2.1. Elementler

Bu bölümde küresel endüstride kullanılan başlıca metaller bakımından örneklem ülkelerin kapasiteleri karşılaştırılacaktır. Seçilecek olan metaller miktar anlamında sanayinin bel kemiği olarak adlandırılabilir nitelikte olacaktır. Bu bağlamda, dünyada en çok kullanılan metaller olarak altın, gümüş ve platin gibi değerli madenler hariç, başta demir ve sonrasında da demir içermeyen baz metallerden alüminyum, bakır, çinko, kurşun ve nikelin 2019 yılı verileri değerlendirilecektir (U.S. Geological Survey, 2020).

Dünyada en çok kullanılan metaller arasında ilk sırada gelen demir endüstride demir ve çelik olarak iki farklı türev ürün olarak kullanılır. Ham cevher rezervi içerisinde bulunan demir içeriği rezervinin kullanılabilir kısmının içerisinde bulunan demir içeriğinin üretimi gerçekleştirildikten sonra bu demir içeriği endüstride dökme demir ve ham çelik olarak tekrardan işlenir. Ham cevherden demir ve çelik sanayisinde kullanılabilir bir seviyeye gelmesinden önce demir, ham cevher içerisinde demir içeriği olarak ayrıştırılır. Bundan dolayı, demir için rezerv miktarını verirken hem ham cevher hem de demir içeriği olmak üzere iki farklı kategori belirlenmiştir. Bu anlamda, dünyadaki bilinen ham cevher rezervi 170 milyar ton iken bu ham cevherinde içerisindeki bilinen demir içeriği miktarı 81 milyar tondur. Bu rezervin içerisinde Rusya'nın payı ham cevherde yaklaşık %15 (~25 milyar ton) ve demir içeriğinde %17 (~14 milyar ton), Çin'in payı ham cevherde yaklaşık %12 (~20 milyar ton) ve demir içeriğinde yaklaşık %9 (~6,9 milyar ton) ve son olarak Birleşik Devletler'in payı ham cevherde yaklaşık %2 (~3 milyar ton) ve demir içeriğinde %1 (~1 milyar ton) seviyelerindedir (U.S. Geological Survey, 2020, p. 89). Bu madenin üretiminde ise dünyadaki 2,5 milyar ton kullanılabilir cevher içerisinden 1,5 milyar tonluk demir içeriği elde edilmiştir. Örneklem ülkeler bazında karşılaştırıldığında, Çin 350 milyon ton kullanılabilir cevherin içerisinden 220 milyon ton demir içeriğini üretmiş ve bu rakamlarla dünya demir içeriği üretiminin yaklaşık %15'ini gerçekleştirmiştir. İkinci örneklem ülke olarak Rusya ise 99 milyon ton kullanılabilir cevherin 59 milyon tonundan demir içeriği üreterek dünya üretiminin yaklaşık %4'ünü yapmıştır. Birleşik

Devletler'in verilerine bakıldığında da 48 milyon tonluk kullanılabilir cevherin 31 milyon tonundan demir içeriği üretmiş ve dünya üretiminden %2 pay almıştır (U.S. Geological Survey, 2020, p. 89).

Demir içermeyen metallerin ilki ve dünyada en çok kullanılanı olarak alüminyumun doğadan elde edilerek endüstriye kazandırılması zorlu süreçlerden geçmektedir. Bu çerçevede, alüminyum üretimi iki aşamada gerçekleşir. İlk aşamada boksit cevheri işlenerek alümina elde edilir. Sonrasında ise alümina işlenerek alüminyum ortaya çıkarılır. Alüminyumun elde edilme süreci içerisinde ortalama olarak dört birim boksitten iki birim alümina, iki birim alüminadan da bir birim alüminyum elde edilir. Bu bilgiler ışığında, endüstride kullanılan alüminyum için boksit cevherine ihtiyaç vardır. Ve bu nedenle rezerv olarak boksit madeninin verileri kullanılmıştır. Üretim verileri için de nihai ürün olan alüminyum üretim verileri kullanılmıştır. Alüminyum üretiminin ham maddesi olarak sayabileceğimiz boksitin dünyadaki bilinen rezervi yaklaşık 30 milyar tondur. Bu rezervin örneklem ülkelere göre dağılımında ise başta Çin gelmektedir. Çin yaklaşık 1 milyar ton rezervle dünyadaki rezervlerin %3'üne sahiptir. Sonrasında gelen bir diğer örneklem ülke olan Rusya'da ise 500 milyon ton rezerv vardır ve bu miktarla Çin'in yarısı kadar bir rezerv oranına sahiptir. Birleşik Devletler ise bu anlamda 20 milyon tonla bu iki ülkeden kat ve kat geride kalmaktadır (U.S. Geological Survey, 2020, p. 31). Boksit rezervinden alümina elde edilmesinden sonraki süreçte, alüminyum üretim verilerine bakıldığında, dünyada yaklaşık 64 milyon ton alüminyum üretimi gerçekleşmiştir. Çin, 36 milyon ton üretim ile dünyadaki üretimin %56'sını gerçekleştirmiştir. Rusya ise 3,6 milyon ton üretimle dünya üretiminin yaklaşık %6'sını sağlamıştır. Birleşik Devletler'e gelince 1,1 milyon ton alüminyum üretimi ile dünya üretiminin yaklaşık %2'sini yapmıştır (U.S. Geological Survey, 2020, p. 21).

Bir diğer demir içermeyen baz metal olan bakırın 2019 yılı bilinen dünya rezerv miktarı yaklaşık 870 milyon tondur. Bunun %7'si 61 milyon ton rezerv ile Rusya'nın, yaklaşık %6'sı 51 milyon ton rezerv ile Birleşik Devletler'in ve yaklaşık %3'ü 26 milyon ton ile Çin'e aittir (U.S. Geological Survey, 2020, p. 53). Dünyada bu rezervlerden üretilen bakır miktarı ise yaklaşık 20 milyon tondur. Bu üretimin %8'ini 1,6 milyon ton ile Çin, yaklaşık %7'sini 1,3 milyon ton ile Birleşik Devletler ve yaklaşık %4'ünü de 750 bin ton ile Rusya gerçekleştirmiştir (U.S. Geological Survey, 2020, p. 53).

Dünyadaki kullanım miktarı olarak dördüncü sırada değerlendirilecek olan çinko metalinde ise bilinen dünya rezervleri yaklaşık olarak 250 milyon tondur. Çinko bakımından bu üç devletin de zengin rezervlere sahip olduğu söylenebilir. Bununla beraber içlerinde en yüksek rezervlere sahip olan ülke 44 milyon ton yani yaklaşık %18'lik dünya rezervi ile Çin'dir. Sonrasında gelen Rusya Çin'in yarısı ve Birleşik Devletler de Rusya'nın yarısı kadar rezerve sahiptir (U.S. Geological Survey, 2020, p. 191). Bununla birlikte, bu ülkelerin sahip oldukları rezervlerden elde ettikleri üretimlerinin dünya üretimindeki payı sahip oldukları rezervlerle paralel gitmemektedir. Çinkonun küresel çaptaki maden üretimi yıllık olarak 13 milyon tondur. Bu üretimin yaklaşık üçte birini 4,3 milyon tonla Çin sağlamaktadır. Bununla birlikte, rezerv miktarında Rusya'dan daha az rezerve sahip olmasına karşın Birleşik Devletler üretim anlamında 780 bin ton ile 300 bin ton üretim yapan Rusya'nın 2,5 katından daha fazla üretim yapmıştır ve dünya üretimindeki payı %6'dır (U.S. Geological Survey, 2020, p. 191).

En çok kullanılan baz metallerden bir diğeri olan kurşunun yeryüzündeki bilinen rezerv miktarı 90 milyon tondur. Bu rezervlerin %20'si Çin'de, %7'si 6,4 milyon ton ile Rusya'da ve yaklaşık %6'sı 5 milyon ton ile Birleşik Devletler'dedir (U.S. Geological Survey, 2020, p. 95). Bu rezervlerin 4,5 milyon tonu 2019 yılında üretilmiştir. Bu üretimin 2,1 milyon tonunu yani yaklaşık %47'sini Çin gerçekleştirmiştir ve bu bağlamda dünya kurşun üretimindeki oranı dünya rezervlerindeki oranının 2 katından fazladır. Birleşik Devletler 280 bin ton ve Rusya ise 220 bin ton maden üretimi ile toplamda dünya üretiminin %11'ini sağlamışsalar da Çin ile aralarında açık ara fark vardır (U.S. Geological Survey, 2020, p. 95).

Son olarak değerlendirilecek baz metal ise nikeldir. Bu metalin bilinen dünya rezervi 89 milyon tondur. Bu rezervlerin yaklaşık %8'i olan 6,9 milyon tonu Rusya topraklarındadır. 2,8 milyon ton olan %3'ü Çin'e ve 110 bin ton olan %1'i de Birleşik Devletler'e aittir (U.S. Geological Survey, 2020, p. 113). Nikelin maden üretimi de yıllık olarak küresel ölçekte 2,7 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bunun %10'unu Rusya, 110 bin ton ile %4'ünü Çin ve 14 bin ton ile %5'ini Birleşik Devletler gerçekleştirmiştir (U.S. Geological Survey, 2020, p. 113).

4.3.2.2.2. Nadir Toprak Elementleri

Dünyada demir, bakır, altın, petrol ve doğalgaz gibi yaygın bir şekilde bulunan ve bilinen doğal kaynakların yanı sıra doğada az bulunan fakat çok önemli stratejik öneme sahip doğal kaynaklar da vardır. Bunlar nadir toprak elementleri olarak adlandırılırlar. Toplam sayıları on yedi olan nadir toprak elementleri Lantan (La), Seryum (Ce), Praseodim (Pr), Neodim (Nd), Prometyum (Pm), Samaryum (Sm), Evropiyum (Eu), Gadolinyum (Gd), Terbiyum (Tb), Disprosyum (Dy) Holmiyum (Ho), Erbiyum (Er), Tulyum (Tm), İterbiyum (Yb), Lütesyum (Lu), Skandiyum (Sc) ve İtriyum (Y)'dur. Bu elementler çelik alaşımı, demir-dışı alaşım, seramik, optik cam, x-ray camları, kamera lensi, pil, lamba, renkli televizyon tüpü, cep telefonu ve bilgisayar çipi ile sürücüler, süper-iletken, mikrodalga kristalleri, floresan, medikal-lazer, diş porseleni, uydu gibi yüksek teknoloji ürünlerinin üretimde ve petrokimya, nükleer enerji, güneş enerjisi, mücevher, kriyojenik soğutma gibi yüksek teknoloji alanlarında kullanılmaktadır. Nadir toprak elementlerinin doğada sınırlı miktarda oluşu ve buna mukabil yüksek teknoloji gerektiren alanlarda kullanımının elzem oluşu bu elementleri stratejik olarak çok önemli bir duruma getirmektedir.

Bu elementlerin dünya üzerindeki dağılımına bakıldığında, 2018 yılı verilerine göre dünya toplam nadir toprak rezervi 120 milyon tondur. Bu rezervlere sahip başlıca ülkeler ve sahip oldukları rezervler sırasıyla: Çin 44 milyon ton, Brezilya 22 milyon ton, Vietnam 22 milyon ton, Rusya 12 milyon ton, Hindistan 6.9 milyon ton, Avustralya 3.4 milyon ton, Birleşik Devletler 1.4 milyon tondur (Statista, 2019). Bu verilere göre dünya nadir toprak rezervlerinin yaklaşık olarak %37'si Çin topraklarında bulunmaktadır. Bu çalışmada ele alınan örneklerden Rusya dünya nadir toprak rezervlerinin %10'una, Birleşik Devletler ise %1,1'e sahiptir. Bu dağılıma göre Çin'in sahip olduğu rezervler Rusya'nın yaklaşık 4 katına, Birleşik Devletler'in ise 34 katına tekabül etmektedir.

Petrol'de olduğu gibi nadir toprak elementlerinde de sadece rezervlere sahip olmak değil, aynı zamanda bu rezervleri çıkarıp işleyerek kullanılabilir bir ürün haline getirebilmek önemli bir faktördür. Bu bağlamda, 2016 yılı verilerine göre dünyada yaklaşık 130 bin ton nadir toprak elementi üretimi gerçekleşmiştir. Bunun 105.000 tonunu Çin, 12.000 tonunu Avustralya, 5.900 tonunu Birleşik Devletler, 2.800 tonunu Rusya, 1.700 tonunu Hindistan ve geri kalan kısmı ise diğer ülkeler gerçekleştirmiştir (Gambogi, 2019, s.

60.16). Bu veriler Çin'in dünya toplam üretiminin %80'inini gerçekleştirerek rezervlerde sahip olduğu %37'lik paydan kat ve kat fazlasını üretimde başardığını göstermektedir. Birleşik Devletler %4,5 Rusya ise %2,2 ile Çin'in büyük bir farkla arkasında bulunmaktadır. %80'lik bir üretim, Çin'i dünya nadir toprak elementleri pazarında bir tekel haline getirmiştir.

Nadir toprak elementleri açısından bu üç ülkeyi değerlendirdiğimizde Çin'in hem rezerv hem de üretim olarak Birleşik Devletler ve Rusya'ya göre ciddi anlamda üstün olduğu görülmektedir. Nadir toprak elementlerinin stratejik bir ürün olması ve bu elementlerin özellikle yüksek teknoloji gerektiren ürünlerde kullanılıyor olması sürdürülebilir bir üretim için Çin'in diğer iki ülkeye göre daha avantajlı olmasına sebep olmaktadır. Birleşik Devletler'in teknolojik insan kaynağı potansiyelinin Çin ve Rusya'ya nazaran daha fazla olmasına rağmen bu teknolojileri üretmek için Çin rezervlerine ve üretimine ihtiyaç duyuyor olması Çin'in elini bu iki ülkeye karşı güçlendirmektedir. Özellikle Birleşik Devletler'de Trump yönetiminin başta Çin ve Avrupalı devletlerin uluslararası ticarete Birleşik Devletler'in göreceli üstünlüğünün azalmasına neden olan ticari büyümelerini yavaşlatmak için giriştiği saldırgan ticari politikaları Çin'in böyle bir rezerv zenginliğine ve üretimine sahip olması nedeniyle daha ileri bir safhaya geçememiştir. Birleşik Devletler'in ticarete ek gümrük vergileri getirmesi ve Çin'de üretim yapan Amerikan firmalarına baskı kurarak üretimlerini Birleşik Devletler'e getirtmeye çalışması Çin'i zor durumda bıraksa bile Çin Birleşik Devletler'in daha ileri adımları atmaya çalışmasını elindeki nadir toprak elementleri kozuyla önlemeyi başarmıştır.

Sonuç olarak, jeopolitik kapasite başlığı altında örneklem ülkeler değerlendirildiğinde, bu ülkelerin içerisinde hem bir ada devletinin sahip olduğu stratejik avantaja sahip olması hem kendisine gelebilecek tehditler açısından rakiplerine göre az sayıda ve güç kapasitesi düşük olan devletlere komşu olması hem de rakiplerinin çok fazla sayıda devletle komşu olması nedeniyle bu komşu devletler içerisinde rakip devletlere karşı müttefiklik ilişkisi kurabileceği devlet sayısının fazla olması nedeniyle Birleşik Devletler Çin ve Rusya'ya göre daha avantajlı bir küresel ve bölgesel coğrafi konuma sahiptir. Bunun yanında, doğal kaynaklar bakımından da yenilenebilir kaynaklar açısından Çin ve Rusya'ya göre daha yüksek kapasiteye sahip olmasıyla beraber yenilenemeyen kaynaklardan organik kaynaklar açısından da hem Çin hem de Rusya'ya göre daha avantajlı bir ülkedir. Buna karşın, özellikle nadir toprak elementleri başta olmak üzere organik olmayan kaynaklar

açısından da Çin'in hem Birleşik Devletler'e hem de Rusya'ya göre daha yüksek bir kapasiteye sahip olduğu görülmektedir. Jeopolitik kapasitenin girdisi olan bu başlıklar toplu olarak bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda her ne kadar üç örneklem ülke de öz savunmalarını fazlasıyla sağlayabilecek ülkeler olsa bile Birleşik Devletler'in diğer iki örneklem ülkeye göre daha avantajlı bir jeopolitik kapasiteye sahip olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Uluslararası sistemin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki durumunun üç örneklem devlet üzerinden analiz edildiği bu çalışmada, örneklem devletlerin güç kapasiteleri; askeri kapasite, ekonomik kapasite ve jeopolitik kapasite başlıkları altında farklı bölümlerde incelenmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise bu devletlerin bu üç farklı kapasite altındaki karşılaştırmalarının özetleri ve çıkan sonuçlar açısından bir değerlendirme yapılacaktır.

Literatürde, sistem tartışmaları genellikle teorik çerçevede yapılmış ancak ampirik olarak devletlerin kapasitelerin mukayesesi sınırlı kalmıştır. Bu çalışma ise bu bağlamda, geniş bir teorik literatüre sahip olan tartışmaları veri anlamında daha derin bir incelemeye tabi tutarak, araştırmacılar için mukayese edebilecekleri bir veri seti sunmaya çalışmıştır. Üç farklı güç kapasitesine etkisi olduğu düşünülen alt kırımlarla örneklem devletlerin güç kapasiteleri farklı bir değerlendirme ölçeğiyle incelenmeye çalışılmıştır. Örneğin, ekonomik kapasiteyi etkilediği düşünülen milli gelir, dış ticaret, bütçe, finansal sistem, kaynak yoğunlaştırma, büyük şirketler, üretim nüfusu, tüketim nüfusu, üniversiteler, teknoloji şirketleri, araştırma ve geliştirme harcamaları, fikri mülkiyet ve bilimsel yayımlar gibi kırımlar için gerekli olan veriler detaylı bir araştırma sonucunda elde edilerek bir karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Bu sayede, örneklem devletlerin ekonomik kapasitesini etkileyen bu alt kapasiteler sayesinde, yapılacak olan güç kapasitesi karşılaştırmalarının standart sapması daha az bir seviyeye indirilmeye çalışılmıştır.

Askeri kapasite başlığı altında, bu kapasiteyi etkilediği düşünülen savunma harcaması, silah sanayi, nükleer silahlar, konvansiyonel silahlar ve lojistik kabiliyet tek tek alt başlıklar altında hem niceliksel hem de niteliksel olarak karşılaştırılmıştır. Askeri harcamalar açısından elde edilen veriler Birleşik Devletler'in dünyada en fazla askeri harcama yapan ülke olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, dünyada en çok askeri harcama yapan ikinci ülke olan Çin'in ise askeri harcama kapasitesinin yıllar yılı artış eğiliminde olduğu da bir diğer önemli husustur. Rusya'nın askeri harcaması ise bu iki devlet kadar olmasa bile yine de önemli bir seviyededir. Bununla birlikte, Birleşik Devletler'in askeri harcamasının bu kadar fazla olmasının sebebinin küresel ölçekte birçok noktada sahip olduğu askeri varlığının getirmiş olduğu lojistik mali yükten kaynaklandığı söylenebilir.

Silah sanayi verileri değerlendirildiğinde ise üç örneklem ülkeden Birleşik Devletler'in bu alanda önemli bir üretici olduğu görülmektedir. Silah sanayisinin bu kadar büyük olmasının en önemli sebeplerinden birisinin Birleşik Devletler'in müttefik devletlerinin önemli bir kısmının öz savunmalarını sağlayabilecek askeri kapasiteye sahip olmamalarıdır. Benzer ilişki Çin ve Rusya'nın müttefikleri arasında da vardır. Ancak Birleşik Devletler ile Çin ve Rusya'nın müttefiklerinin birbirinden ayrılan en önemli özelliklerinden biri Birleşik Devletler'in müttefiklerinin görece olarak diğer iki devletin müttefiklerine göre ekonomik olarak refah seviyelerinin yüksek olması gösterilebilir. Bu sayede, Birleşik Devletler'in elinde, silah sanayisinde ürettiği mallar için bu ürünlerin parasını ödeyebilecek önemli sayıda devlet vardır. Bu durum, Birleşik Devletler silah sanayisinin büyümesinde potansiyel bir etkiye neden olmaktadır. Birleşik Devletler silah sanayisinin diğer iki örneklem ülkeye göre daha büyük olmasının bir diğer önemli sebebi olarak da Birleşik Devletler'in küresel ölçekte birçok noktada sahip olduğu askeri varlığın ihtiyaçları için gerekli olan askeri ürünlerin Çin ve Rusya'ya oranla daha fazla olması düşünülebilir.

Nükleer silahlar başlığında elde edilen veriler ise diğer bütün askeri kapasite alt kırımlarından farklı bir durumu gözler önüne sermektedir. Sayısal veriler Birleşik Devletler ve Rusya'nın nükleer silahlar kapsamında önemli bir sayısal üstünlükle dünyanın en büyük iki devleti olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, nükleer silahların caydırıcılık özelliği ve bu silahların kullanılması durumunda, sadece birkaç tanesinin bile bu çalışmada değerlendirilen bu üç ülkenin yerle bir olmasına neden olacağından dolayı her ne kadar sayısal olarak aralarında önemli bir fark olsa da Çin'in de bu denklemde önemli bir oyuncu olarak kabul edilmesini gerektirmektedir. Bu minvalde değerlendirildiğinde, nükleer silahların bu üç ülkeye de dokunulmazlık zırhı kazandırdığı söylenebilir.

Konvansiyonel silahlar açısından bakıldığında, nükleer silahlar kadar büyük caydırıcılığa sahip olmasalar bile günümüz teknolojisinin gelmiş olduğu noktada, birçok stratejik konvansiyonel silah büyük yıkımlar getirebilmektedir. Ve nükleer silahların dâhil olmadığı savaşlarda konvansiyonel silah kapasitesi bakımından yüksek kapasiteye sahip olan devletler rakiplerine karşı büyük üstünlükler sağlayabilmektedir. Özellikle klasik harp sistemi olarak sayılabilecek olan kara orduları günümüzde hâlâ önemlerini korurken bununla birlikte hava ve deniz gücünün etkinliği ya da yüksek kapasitesi kara ordularının

düşman ülkenin topraklarının kontrolünü sağlaması açısından çok büyük katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, örneklem ülkelerin kara, deniz, hava ve insan gücü varlıklarının mukayesesi konvansiyonel silah kapasitesi olarak önemli bir göstergedir. Bu varlıkların mukayeselerinde anlamlı bir ilişki kurulabilmesi için ülkelerin sahip oldukları jeopolitik özellikleri de dikkate alınmıştır. Çünkü bu üç ülkenin sahip oldukları jeopolitik özellikler dolayısıyla farklı konvansiyonel güç varlıklarına yatırım yaptıkları ve konvansiyonel silah sistemlerini jeopolitik özelliklerine göre kurguladıkları görülmektedir. Karasal bir jeopolitik özelliğe sahip olan Rusya'nın kara gücü varlığının bu özelliğe göre şekillendiği denizsel bir jeopolitik özelliği sahip olan Birleşik Devletler'in de deniz gücü varlığının bu özelliğe göre şekillendiği görülebilmektedir. Dolayısıyla kara gücü varlığında, Rusya'nın diğer iki devlete göre daha büyük bir kapasiteye sahip olması, deniz ve hava gücü varlığında ise Birleşik Devletler'in üstünlüğe sahip olması bu ülkelerin jeopolitiklerinin doğasına bağlanabilir. Bütün bu konvansiyonel güç varlıklarının değerlendirilmesi neticesinde üç örneklem ülkenin de sahip oldukları konvansiyonel güç varlıkları ile öz savunmalarını sağlayabilecekleri ve birbirlerine karşı egemenlik kuramayacakları düşünülebilir.

Lojistik kabiliyet ülkelerin hem anayurt savunmalarında hem de uluslararası askeri rekabette sahip olması gereken altyapı gücü olarak da düşünülebilir. Ülkelerin sahip oldukları karayolu ve demiryolu ağları, hava alanları, gemi limanları, ticari gemi ve uçak sayıları ve hâlihazırdaki işgücüne katılabilecek insan sayıları önemli lojistik kabiliyet ya da kapasiteleri olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, ülkelerin sahip oldukları lojistik kabiliyet karşılaştırıldığında, her bir örneklem devletin farklı lojistik alt başlıklarda birbirlerine karşı üstünlükleri olduğu görülmektedir. Bu da bu ülkelerin anayurt savunmaları için yeterli lojistik kabiliyete yani altyapı yeterliliklerine sahip olduğunu gösterir. Bununla birlikte, Birleşik Devletler küresel lojistik kabiliyette Çin ve Rusya'ya göre pozitif ayrılmaktadır. Küresel ölçekte sahip olduğu askeri üs sayısı ile Çin ve Rusya'ya göre daha avantajlı bir pozisyonda olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, küresel ölçekte bu kadar geniş bir üs ağına sahip olmak beraberinde ekonomik maliyet ve sahip olduğu gücün yoğunluğunun dağılması anlamına da geleceği için niceliksel olarak avantaj olarak görülebilecek bir pozisyonun, getirmiş olduğu ekonomik maliyet ve güç yoğunluğunun farklı coğrafyalara paylaştırılmasından dolayı niteliksel olarak negatif bir etkiye dönüşebileceği de düşünülebilir.

Ekonomik kapasite başlığı altında, bu kapasiteyi arttırdığı düşünülen milli gelir, dış ticaret, bütçe, finansal sistem, kaynak yoğunlaştırma, büyük şirketler, üretim nüfusu, tüketim nüfusu, üniversiteler, teknoloji şirketleri, araştırma ve geliştirme harcamaları, fikri mülkiyet ve bilimsel yayınlar ayrı ayrı alt başlıklar altında karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Ülkelerin ekonomik kapasitelerinin karşılaştırılmasında en çok kullanılan veri milli gelir üzerine yapılmaktadır. Milli gelir üzerine yapılan karşılaştırmalar araştırmacılara önemli ipuçları verse de bunun yanında ekonomik kapasiteyi etkileyen diğer girdilerin de değerlendirmeye tabi tutulması daha sağlıklı mukayese yapılmasını sağlayacaktır. Milli gelir bağlamında, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle ister kazananlar tarafında olsun ister kaybedenler tarafında olsun savaşan devletler ekonomik olarak çok büyük yara almışlardır. Özellikle, Avrupa devletlerinin ekonomik olarak büyük zarar görmesiyle ve savaşa nispeten uzak bir coğrafyada olan ve bunun yanında savaşa sonradan katılan Birleşik Devletler'in savaşın doğurduğu ekonomik yıkımdan en az etkilenen savaşan devletlerin başında olduğu aşîkârdır. Savaşın bitimiyle küresel olarak dünyanın en büyük ekonomisi olarak ortaya çıkan Birleşik Devletler'in bu büyük ekonomik kapasitesini on yıllar içerisinde yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Günümüzde de nominal milli gelirden dünyanın en büyük ekonomisi olsa bile bu üstünlüğünü yakın bir zamanda Çin'e devredeceği beklentisi küresel ekonomi çalışan araştırmacılar arasında beklenmektedir. Örneklemler ülkelerin milli gelirleri üzerinden yapılan karşılaştırmalarda, Birleşik Devletler ve Çin'in bu alanda Rusya'nın çok ilerisinde olduğu görülmektedir. Bu büyük iki küresel ekonomik gücün rekabeti küresel anlamda da bölgesel ekonomik kutuplaşmalara dönüşmekte ve on yıllardır süren Birleşik Devletler ekonomik gücünün özellikle Güney Doğu Asya Bölgesi'nde zayıflamaya başlamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, Birleşik Devletler'in ne Soğuk Savaş Dönemi'ndeki ne de Soğuk Savaş Dönemi'nin hemen sonrasındaki ekonomik gücünün milli gelir seviyesinde aynı etkili kapasitede olduğu söylenemez.

Dış ticaret başlığındaki değerlendirmede, milli gelirle paralel olarak Çin'in büyüyen bir dış ticaret kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Her ne kadar ticari partnerleri başta Birleşik Devletler olmak üzere Batılı devletler olsa bile dünyanın her bir yeriyle ticaret yaparak bu alandaki kapasitesini de yükseltmektedir. Özellikle ucuz işgücü kapasitesi nedeniyle dünyanın üretim merkezi olma özelliğiyle birlikte ülkenin dış ticarete cari fazla vererek zenginleşmesi kendi sermaye sınıfının oluşması Batı merkezli sermaye

yatırımlarına olan bağımlılığını yıllar yılı azaltmıştır. Rusya'nın ise başta doğalgaz ve petrol olmak üzere yeraltı kaynaklarının satışına bağımlı olan bir ihracatı vardır. Küresel pazar ekonomisinin dinamiklerinde enerji kaynaklarına sahip olmak çok önemli bir avantaj olsa bile Rusya'nın yeraltı zenginlikleri ve askeri ürünler haricinde küresel ekonominin diğer ürünlerini rekabetçi bir şekilde üretebilme kapasitesi bulunmamaktadır. Bu durum, dış ticaret kapasitesi anlamında, Rusya'yı hem Birleşik Devletler hem de Çin karşısında geri plana itmektedir.

Devletlerin sahip oldukları yıllık bütçeler değerlendirildiğinde, Birleşik Devletler'in her iki devletin bütçelerinden daha fazla bütçe gelirine sahip olduğu görülmektedir. Özellikle gelir anlamında Birleşik Devletler ve Çin'in ülke içindeki üretimden ve tüketimden elde ettikleri vergiler Rusya'nın doğalgaz ve petrol satışından elde ettiği gelirlere göre daha sağlıklı bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Rusya'nın gelirlerinin önemli bir kısmının bu iki yeraltı kaynağının satışından elde ediyor olması, bu kaynakların orta vadedeki küresel ekonomi için önemlerinin azalmaya başlamasıyla Rusya'yı bütçe dengesi konusunda sıkıntıya sokabilir. Bunun yanında, Birleşik Devletler ve Çin'in bütçe açığı verirken Rusya'nın bütçe fazlası vermesi ise Rusya için önemli bir artı olarak görülebilir.

Uluslararası finansal sistem başlığında, ekonomik kapasite fonksiyonunun önemli bir girdisi olan finansal güç ele alınmıştır. Üretim ekonomisinin en önemli parçalarında biri olan finans, bu başlıkta ülkelerin küresel ekonomideki rekabetçi bir ortamda ellerinde bulundurdukları finansal güç bağlamında değerlendirilmiştir. Modern uluslararası ekonomide, uluslararası finansal güç denildiğinde, ilk akla gelen uluslararası finansal sistemin kanı sayılabilecek para ve bu paranın dolaşımını sağlayan ve damara benzetebileceğimiz bankacılık sistemi gelmektedir. Hem bankacılık sisteminin hem de uluslararası ekonomide ve ticarete kullanılan paranın gücü devletlerin ekonomik kapasitesinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Modern uluslararası finansal sistemin temellerinin İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile ortaya çıkan Bretton Woods Sistemi ile atılması ve bu sayede klasik olarak kullanılan altın standardı rejiminin yerine altına bağlanmış Birleşik Devletler Doları yani dolar standardı rejimine geçilmesiyle uluslararası finansal sistem üzerinde Birleşik Devletler'in devasa bir üstünlüğü ortaya çıkmıştır. 1970'lerin başıyla birlikte, Birleşik Devletler dolarının altın karşısında değer kaybetmesiyle altına bağlı dolar standardı rejimi çökmüştür. Bununla birlikte, uluslararası bankacılık sisteminin de Birleşik Devletler öncülüğünde Batılı devletler tarafından

kurulmasıyla birlikte dünya ekonomisinin çarkları Birleşik Devletler merkezli Batı'nın kontrolüne geçmiştir. Dünya'nın birçok önemli merkez bankaları bilançolarında dolar tutmaya başlamış, uluslararası ticaret dolar üzerinden yapılmış ve çağın en önemli enerji kaynakları olan petrol ve doğalgaz dolar üzerinden işlem görmeye başlamıştır. Küresel ölçekte bu denli bir finansal güce sahip olan Birleşik Devletler'in bu finansal gücü son on yıllar boyunca özellikle Güney Doğu Asya ülkelerinin dünya üretim ve tüketimindeki payının artmasıyla düşüş trendine girmeye başlamıştır. Özellikle Çin'in dünya ekonomisinden aldığı payın giderek artmasıyla Çin yuanının küresel ticarete ve büyük ülke ekonomilerinin rezervlerindeki payını arttırmıştır. Batı merkezli bankacılık sisteminin alternatifi olarak da Çin (Union Pay) ve Rusya (MIR) kendi bankacılık ve ödeme sistemlerini kademeli olarak devreye sokarak Birleşik Devletler'in uluslararası finansal sistemdeki hâkimiyetini kırmaya çalışmaktadır.

Bir diğer başlık olan kaynak yoğunlaştırma ise ülkelerin sahip oldukları ekonomik kapasite varlıklarını mümkün mertebe en verimli şekilde kullanmak için uyguladıkları stratejik bir politikadır. Bu bağlamda, her ne kadar Birleşik Devletler ve Çin dünyanın en büyük ekonomilerine ve bununla birlikte imkânlarına sahip olsalar da hem ağırlıklı olarak Rusya hem de Çin ellerindeki ekonomik kaynakları stratejik alanlara kaydırarak göreceli olarak Birleşik Devletler ekonomisinin sahip olduğu üstünlüğü kırmayı başaramamaktadırlar. Özellikle, Rusya'nın güçlü bir ekonomiye sahip olmamasından dolayı Rus karar alıcılar ülkenin imkânlarını askeri sanayi gibi alanlara yoğunlaştırarak bu alanlarda rakipleri olan devletlere karşı rekabet gücü elde etmeye çalışmaktadırlar. Benzer bir uygulamayı Çin de takip etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, başta savunma ve uzay sanayi olmak üzere birçok stratejik alanda hem Çin hem de Rusya Birleşik Devletler ile rekabet edebilecek kapasiteye sahiptirler.

Küresel ekonominin en büyük oyuncularını olan şirketler üzerinden yapılan değerlendirmede, küresel iki büyük ekonomik gücünün bu alanda da rekabet içerisinde olduğu görülebilmektedir. Bu rekabet bu iki ülkenin küresel ekonomi üzerindeki etkilerini arttırıcı bir özelliğe sahiptir. Büyük şirketlerin her alanda yapmış oldukları girişimler, ürün geliştirme ve AR-GE faaliyetleri gibi çalışmalar ülke ekonomilerine pozitif etki sağlamakta ve bu sayede küresel ekonomide bu ülkelerin etkisini önemli ölçüde yükseltmektedir. Elde edilen verilere göre Rusya küresel rekabet ekonomisinde Birleşik Devletler ve Çin kadar varlık gösterememektedir.

Nüfus bir ekonomik bölge için en önemli dinamiklerdendir. Nüfusun demografisi, yoğunluğu ve miktarı gibi özellikleri pazarın hacmi ve niteliği konusunda önemli avantajlar sağlamaktadır. Küresel bir ekonomik güç olabilmek için devletlerin önemli bir nüfus büyüklüğüne sahip olmaları gerekir. Yaklaşık beş milyonluk bir nüfus büyüklüğüne sahip olan Norveç bir refah devleti olabilir ama küresel bir ekonomik güç olamaz. Bunun tam tersi olarak yaklaşık bir buçuk milyarlık bir ülke olan Hindistan fakir bir ülke olabilir ama bununla birlikte küresel bir ekonomik güç olabilir. Yaşlı bir nüfusta tüketim ekonomisi zayıf olabilir çünkü yaşlı nüfusun ihtiyaçları ve zevkleri azalmaktadır. Bununla birlikte, genç bir nüfusta tüketim ekonomisi güçlü olabilir çünkü genç nüfusun ihtiyaçları ve zevkleri artmaktadır. Dolayısıyla nüfusun demografik özelliği ekonomik kapasitenin büyüklüğünü etkileyebilen bir etkidir. Örneklem ülkeler arasında da benzer bir ilişki incelendiğinde, Rusya'nın nüfus yapısı açısından Birleşik Devletler ve Çin'den negatif olarak ayrıştığı görülebilir. Bunun yanında, Birleşik Devletler ve Çin'in ise nüfuslarının özelliklerine göre birbirlerine göre üstünlükleri ve zayıflıkları vardır. Çin nüfus büyüklüğü açısından Birleşik Devletler'in neredeyse beş katı büyüklüğe sahiptir. Ve bu büyüklük Çin'e onlarca yıldır üretim ekonomisi açısından ucuz üretim avantajı sağlamıştır. Ancak bununla beraber nüfusun niteliğine bakıldığında ise Birleşik Devletler'in Çin'e göre göreceli üstünlüğü vardır. Dolayısıyla nüfusun büyüklüğü ve demografik özelliği devletlerin uyguladıkları politikalarla avantaj ya da dezavantaja dönüşebilir.

Bilim ve teknoloji başlığı altında devletlerin sahip oldukları üniversitelerin ve teknoloji şirketlerinin verimliliği, araştırma ve geliştirmeye harcadıkları kaynaklar, fikri mülkiyetler ve bilimsel yayınlar karşılaştırılarak anlamlı bir sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu başlıkların her birinde Birleşik Devletler ve Çin'in ekonomik kapasitelerinin birer yansıması olarak yine birbirleri ile rekabet eder bir durumda oldukları görülmektedir. Rusya'nın ise bu iki devlete göre önemli ölçüde geri olduğu anlaşılmaktadır. Küresel ekonominin en rekabetçi ürünlerinin katma değeri yüksek ürünler olduğu düşünülürse bu katma değerli ürünleri üretebilmek için bilgi kaynağı olarak iyi üniversitelere ve buralardan çıkacak bilimsel yayınlara, bu ürünlerin üretimini yapabilecek teknoloji şirketlerine, yüksek AR-GE harcamalarına ve bu AR-GE yatırımlarının fikri mülkiyete dönüşmesine ihtiyaç vardır. Birleşik Devletler ve Çin'in

bütün bu alanları domine ediyor oluşu yakın gelecekte de bu iki ülkenin küresel ölçekte birbirleri ile rekabet edebilecek ekonomiler olacağını gösterebilir.

Jeopolitik kapasite başlığı altında, bu kapasiteyi desteklediği varsayılan ülkelerin jeopolitik olarak kara mı yoksa deniz devletleri mi olduğu, devletlerin çatışma olasılığını arttırdığı varsayılan komşu sayıları ve birçok alt başlıkla birlikte doğal kaynakları mukayese edilmeye çalışılmıştır. Devletlerin sahip oldukları jeopolitik kapasitelerden en stratejik olanı bu devletlerin kara devleti mi yoksa deniz ya da ada devleti mi olduğudur. Bu bağlamda, örneklem ülkeler değerlendirildiğinde, Birleşik Devletler'in her ne kadar ada olmasa da üzerinde bulunduğu Kuzey Amerika kıtasının önemli bir kısmında sahip olduğu büyük toprak parçasıyla ve iki tarafının da okyanuslarla çevrili olması nedeniyle ada devleti statüsünde değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır. Zaten ordu yapılanmasının da ağırlıklı olarak deniz gücü üzerine kurulmuş olması bunun en büyük göstergesi olarak kabul edilebilir. Ada devletlerinin muharebe esnasında savunulmasının kara devletlerine göre daha kolay olması -ki Birleşik Krallık yüzyıllar boyunca bunun avantajını görmüştür.- nedeniyle Birleşik Devletler'in de benzer bir avantaja sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Rusya ise tipik bir kara devleti özelliğine sahiptir. Ve bu özelliği dolayısıyla da Rusya'nın da ordu sistemi ağırlıklı olarak kara ordusu üzerine kuruludur. Bunun yanında, Rusya'nın sahip olduğu geniş stepler, topraklarının önemli bir miktarının soğuk karasal iklim özelliklerine sahip olması ve kuzey ile doğusunun da denizlerle çevirili olması savunma açısından bu ülkeye önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Bu iki ülkenin sahip olduğu bu jeopolitik özellikler hangisinin daha büyük bir üstünlük getirdiği sorusunun cevaplanmasını zor kılmaktadır. Dolayısıyla, bu iki ülkenin sahip oldukları bu özelliklerinin birbirlerine karşı değil, ama diğer devletlere karşı önemli bir üstünlük sağladığı söylenebilir. Bunun yanında, Çin'in jeopolitiği ise ne tek başına karasal bir devlet ne de tek başına denizsel bir devlet özelliğine sahiptir. Dolayısıyla, jeopolitik olarak Birleşik Devletler ve Rusya kadar olmasa da önemli bir özelliğe sahiptir.

Yine yukarıdaki değerlendirmeye eşgüdümlü olarak devletlerin sahip oldukları komşu sayısı da bu devletlerin çatışma olasılığını arttırmaktadır. Bu çerçevede değerlendirilen kısımda, Çin ve Rusya'nın sahip olduğu komşu sayılarının Birleşik Devletler'e nazaran çok fazla olması bu devletlerin herhangi bir sıcak çatışmaya girebilme ihtimalini arttırmaktadır. Ve çatışma ya da savaş durumu ise bu devletlerin rakipleri olan Birleşik Devletler'e göre daha fazla yıpranmalarına ve savaşın getireceği askeri ve ekonomik

yükün görece olarak Birleşik Devletler'e göre güç kaybetmelerine neden olabilecektir. Bununla birlikte, komşu devlet sayısının fazla olmasının bir başka açıdan da menfi etkisi vardır. Çin ve Rusya'nın komşularının fazla olması, Çin ve Rusya gibi iki büyük devleti kendilerine tehdit olarak gören komşu devletlerin daha az tehdit olarak gördükleri devletlerle ittifak yapmalarına neden olabilir. Dolayısıyla bu iki devletin Birleşik Devletler'e göre daha dezavantajlı bir konumda olduğu düşünülebilir. Ancak teorik olarak böyle çıkarım yapılsa bile Rusya'nın özellikle güney kanadında komşusu olan Orta Asya devletlerini kontrol edebiliyor oluşu da göz önünde bulundurulduğunda, devletlerin komşuları üzerindeki etkilerinin de bu değerlendirmeye tabi tutulması gerekir.

Doğal kaynaklar olarak bu devletler karşılaştırıldığında, özellikle yenilenebilir kaynaklar olarak ele alınan flora, fauna ve enerji üretim kaynakları konusunda elde edilen veriler bu üç devletin de bu üç alanda kendi kendine yetebilen bir kapasiteye sahip olduklarını göstermektedir. Bunun yanında, yenilenemeyen kaynaklar olan organik kaynaklarda, özellikle Birleşik Devletler ve Rusya'nın önemli kaynak zenginliğine sahip olduğu buna karşın Çin'in ise bu kaynaklardan özellikle petrol ve doğalgaza olan bağımlılığı görülebilmektedir. Bunun yanında, organik olmayan kaynaklardan elementler seviyesinde ise üç devletin farklı elementlerde kapasiteleri birbirlerine göre üstünlük gösterse bile bu devletler kendi kendilerine yetebilecek kapasitedelerdir. Nadir toprak elementlerinde ise Çin'in önemli bir üstünlüğü bulunmaktadır.

Sonuç olarak, üç örneklem ülkenin niceliksel ve niteliksel verilerinin toplamında bir değerlendirme yapıldığında, Çin'in ekonomik kapasite olarak büyük bir devlet olduğu, jeopolitik kapasite olarak da kendi kendine yeten ve öz savunmasını sağlayabilecek bir ülke olduğu görülebilir. Ancak askeri kapasite bağlamında, diğer iki örneklem ülkenin kapasitesine göre daha küçük ölçekli bir devlet olarak kabul edilebilir. Rusya ise ne Birleşik Devletler ne de Çin kadar büyük bir ekonomik kapasiteye sahiptir. Bununla beraber askeri kapasite bakımından da özellikle nükleer silah kapasitesi bakımından yüksek bir caydırıcılığa sahip olması ve jeopolitik kapasite bakımından da Çin gibi kendi kendine yetebilen ve öz savunmasını sağlayabilecek bir ülke olması nedeniyle önemli bir güç olarak değerlendirilebilir. Lakin yüksek seviyede küresel askeri operasyonları sübvans edebilecek bir ekonomik güce sahip olmaması da bu ülkeyi bir kutup-başı devlet olabilme kapasitesi konusunda yeterli bir konumda göstermemektedir. Birleşik Devletler ise ekonomik kapasite anlamında, dünyanın en büyük ekonomisidir. Ancak bununla

beraber İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki küresel ekonomik düzenin kurucusu olması nedeniyle sahip olduğu ekonomik üstünlüğü göreceli olarak Avrupa ve Güney Doğu Asya bölgelerine kaymaya başlamıştır. Bu da hem İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği dönemdeki hem de Soğuk Savaş'ın bittiği dönemdeki ekonomik gücünün göreceli olarak azaldığı bir durumu gözler önüne sermektedir. Jeopolitik kapasite olarak da tıpkı Çin ve Rusya'nın sahip olduğu gibi bir kapasiteye sahip olan Birleşik Devletler kendi kendine yetebilen ve öz savunmasını sağlayabilecek bir devlettir. Askeri kapasite olarak Rusya gibi önemli bir nükleer kapasiteye sahiptir ve bu kapasite sayesinde caydırıcılık özelliği fazla olan bir ülkedir. Dünyanın birçok noktasında sahip olduğu askeri üsler sayesinde operasyonel kabiliyetini arttırmış bir ülkedir. Ancak bu operasyonel kabiliyet beraberinde büyük bir ekonomik maliyet getirmektedir. Ve bundan dolayı, Birleşik Devletler'in askeri harcamaları çok ciddi oranda diğer devletlere göre fazladır. Çin ve Rusya'nın bu denli büyük bir operasyonel maliyetin altına girmemesi savunma bütçelerinin de bu kadar yüksek olmamasına neden olmaktadır. Bununla beraber, Birleşik Devletler'in Birinci ve özellikle İkinci Körfez Savaşları'nda yüksek bir ekonomik maliyetin altına girmesi ve Afganistan'dan askeri varlığını geri çekmesi Birleşik Devletler'in küresel etki gücünün ne Soğuk Savaş dönemindeki gibi ne de Soğuk Savaş'ın hemen sonrasındaki birkaç beş yıldaki gibi olmadığını göstermektedir. Bu yönüyle bakıldığında, Soğuk Savaş sonrası dönemin ikinci periyodunda uluslararası sistemin çok-merkezli bir yapıya doğru evrildiği söylenebilir. Ancak, 2022 yılında, Rusya ve Ukrayna arasında başlayan savaşın seyriyle birlikte, başta Avrupalı Devletler olmak üzere Birleşik Devletler'in Soğuk Savaş boyunca müttefiki olan devletlerin blok halinde tekrar hareket etmeye başlamasıyla Birleşik Devletler merkezli bir tek-kutuplu sistem yapısına dönüşümün başladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Baylis, J. (2008). The Concept of Security in International Relations. H. G. Brauch (Dü.) içinde, *Globalization and Environmental Challenges* (s. 495-502). Berlin: Springer.
- Begg, D., Fischer, S., & Dornbusch, R. (2010). *Economics*. Maidenhead: The McGraw-Hill Education.
- Bloomberg Finance L.P. (2020, 03 06). *Bloomberg L.P.* 03 08, 2020 tarihinde Bloomberg L.P. Web sitesi: <https://www.bloomberg.com/quote/USDRUB:CUR> adresinden alındı
- Bloomberg Finance L.P. (2020, 03 06). *Bloomberg L.P.* 03 08, 2020 tarihinde Bloomberg L.P. Web sitesi: <https://www.bloomberg.com/quote/USDCNY:CUR> adresinden alındı
- Boutros-Ghali, B. (1996). Global Leadership after the Cold War. *Foreign Affairs*, 86-98.
- Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books.
- Buzan, B. (2008). The Changing Agenda of Military Security. H. G. Brauch (Dü.) içinde, *Globalization and Environmental Challenges* (s. 553-560). Berlin: Springer.
- Buzan, B., & Little, R. (1994). The Idea of "International System": Theory Meets History. *International Political Science Review*, 15(3), 231-255.
- Carr, E. H. (1987). *What is History?* London: Penguin Books.
- Central Intelligence Agency. (2019). 12 15, 2019 tarihinde Central Intelligence Agency Web sitesi: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html> adresinden alındı
- Central Intelligence Agency. (2019). 12 15, 2019 tarihinde Central Intelligence Agency Web sitesi: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html> adresinden alındı
- Central Intelligence Agency. (2019). 12 15, 2019 tarihinde Central Intelligence Agency Web sitesi: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html> adresinden alındı
- Central Intelligence Agency. (2019). 12 17, 2019 tarihinde Central Intelligence Agency Web sitesi: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/279.html#US> adresinden alındı
- Charter of the United Nations, signed at San Francisco. (1945, 06 26). (*Article 2, Principle 4*). San Francisco.

- Convention on Rights and Duties of States, signed at Montevideo. (1933, 12 26). (*Article 1*). Montevideo.
- Cottingham, J., Stoothoff, R., & Murdoch, D. (1985). *The Philosophical Writings of Descartes: Volume I*. New York: Cambridge University Press.
- Cox, R. W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium - Journal of International Studies*, 126-155.
- Cox, R. W. (1983). Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method. *Millennium: Journal of International Studies*, 162-175.
- Dean, Jr., P. D., & Vasquez, J. A. (1976). From Power Politics to Issue Politics; Bipolarity and Multipolarity in Light of a New Paradigm. *The Western Political Quarterly*, 29(1), 7-28.
- Deutsch, K. W., & Singer, J. D. (1964). Multipolar Power Systems and International Stability. *World Politics*, 16(3), 390-406.
- Dooley, M. P., Lizondo, J. S., & Mathieson, D. J. (1989). The Currency Composition of Foreign Exchange Reserves. *Palgrave Macmillan Journals on behalf of the International Monetary Fund*, 385-434.
- Doyle, M. W. (1986). Liberalism and World Politics. *American Political Science Review*, 1151-1169.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2003). *Water Reports: Review of World Water Resources by Country*. Rome.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2019, 12 03). 07 27, 2020 tarihinde Food and Agriculture Organization of the United Nations Web sitesi: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RL> adresinden alındı
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2020). 07 25, 2020 tarihinde Food and Agriculture Organization of the United Nations Web sitesi: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> adresinden alındı
- Fortune Media IP Limited. (2020). *Fortune Media IP Limited*. 04 28, 2020 tarihinde Fortune Media IP Limited Web sitesi: <https://fortune.com/global500/2019/search/?profitable=true§or=Technology> adresinden alındı
- Fortune Media IP Limited. (2020). *Fortune Media IP Limited*. 04 28, 2020 tarihinde Fortune Media IP Limited Web sitesi: <https://fortune.com/global500/2019/search/?profitable=true&rank=asc> adresinden alındı
- Gaddis, J. L. (1986). The Long Peace: Elements of Stability in the Postwar International System. *International Security*, 10(4), 99-142.

- Gaddis, J. L. (1992-1993). International Relations Theory and the End of the Cold War. *International Security*, 17(3), 5-58.
- Galtung, J. (1967). On the Future of the International System. *Journal of Peace Research*, 4(4), 305-333.
- Gambogi, J. (2019). *U.S. Geological Survey Minerals Yearbook 2016 Rare Earths [Advance Release]*. U.S. Department of the Interior, Washington D.C.
- Geuss, R., & Skinner, Q. (1994). *Cambridge Texts in the History of Political Thought: Weber Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gilpin, R. (1988). The Theory of Hegemonic War. *The Journal of Interdisciplinary History*, 591-613.
- Gilpin, R. (1999). *War & Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Global Firepower*. (2020). 05 29, 2020 tarihinde Global Firepower Web sitesi: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=united-states-of-america adresinden alındı
- Global Firepower*. (2020). 05 29, 2020 tarihinde Global Firepower Web sitesi: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=russia adresinden alındı
- Global Firepower*. (2020). 05 29, 2020 tarihinde Global Firepower Web sitesi: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=china adresinden alındı
- Global Firepower*. (2020). 05 29, 2020 tarihinde Global Firepower Web sitesi: <https://www.globalfirepower.com/navy-aircraft-carriers.asp> adresinden alındı
- Global Firepower*. (2020). 05 29, 2020 tarihinde Global Firepower Web sitesi: <https://www.globalfirepower.com/navy-destroyers.asp> adresinden alındı
- Haas, M. (1970). International Subsystems: Stability and Polarity. *The American Political Science Review*, 64(1), 98-123.
- Haass, R. N. (2008). The Age of Nonpolarity: What Will Follow U.S. Dominance. *Foreign Affairs*, 44-56.
- Hobbes, T. (1651). *Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard.

- Hoffmann, S. H. (1959). International Relations: The Long Road to Theory. *World Politics*, 11(3), 346-377.
- Hoffmann, S. H. (1961). International Systems and International Law. *World Politics*, 14(1), 205-237.
- Hoffmann, S. H., Keohane, R. O., & Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the Future, Part II: International Relations Theory and Post-Cold War Europe. *International Security*, 15(2), 191-199.
- Huntington, S. P. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Schuster.
- International Atomic Energy Agency. (2018). *Nuclear Power Reactors in the World*. Vienna: International Atomic Energy Agency.
- International Energy Agency. (2017). *International Energy Agency*. 07 28, 2020 tarihinde International Energy Agency Web sitesi: <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tables?country=WORLD&energy=Electricity&year=2017> adresinden alındı
- International Energy Agency. (2017). *International Energy Agency*. 07 28, 2020 tarihinde International Energy Agency Web sitesi: <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tables?country=CHINA&energy=Electricity&year=2017> adresinden alındı
- International Energy Agency. (2017). *International Energy Agency*. 07 28, 2020 tarihinde International Energy Agency Web sitesi: <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tables?country=RUSSIA&energy=Electricity&year=2017> adresinden alındı
- International Energy Agency. (2017). *International Energy Agency*. 07 28, 2020 tarihinde International Energy Agency Web sitesi: <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tables?country=USA&energy=Electricity&year=2017> adresinden alındı
- International Monetary Fund. (2019). 02 16, 2020 tarihinde International Monetary Fund Web sitesi: <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/USA/MAE> adresinden alındı
- International Monetary Fund. (2019). 02 16, 2020 tarihinde International Monetary Fund Web sitesi: <https://www.imf.org/external/datamapper/PPP@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD> adresinden alındı
- International Monetary Fund. (2019). 02 16, 2020 tarihinde International Monetary Fund Web sitesi: <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD> adresinden alındı

- International Monetary Fund*. (2019). 02 16, 2020 tarihinde International Monetary Fund Web sitesi: <https://www.imf.org/external/datamapper/PPPGDP@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD> adresinden alındı
- International Monetary Fund*. (2020, 03 31). 04 04, 2020 tarihinde International Monetary Fund Web sitesi: <http://data.imf.org/regular.aspx?key=41175> adresinden alındı
- James, P., & Brecher, M. (1988). Stability and Polarity: New Paths for Inquiry. *Journal of Peace Research*, 25(1), 31-42.
- Jervis, R. (1988). The Political Effects of Nuclear Weapons: A Comment. *International Security*, 13(2), 80-90.
- Jervis, R. (1991-1992). The Future of World Politics: Will It Resemble the Past? *International Security*, 16(3), 39-73.
- Kaplan, M. A. (1957). Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems. *The American Political Science Review*, 51(3), 684-695.
- Keller, M. (Yöneten). (2014). *Cosmos A Spacetime Odyssey Season 1 Episode 12* [Sinema Filmi].
- Kennedy, P. (1989). *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: Vintage Books.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1987). Power and Interdependence Revisited. *International Organization*, 725-753.
- Keohane, R. O., & Nye, Jr., J. S. (2012). *Power and Interdependence*. The United States of America: Longman.
- Knutsen, T. L. (1997). *A History of International Relations Theory*. Manchester: Manchester University Press.
- Kohn, M. L. (1987). Cross-National Research as an Analytic Strategy: American Sociological Association, 1987. *American Sociological Review*, 52(6), 713-731.
- Krasner, S. D. (1995-1996). Compromising Westphalia. *International Security*, 20(3), 115-151.
- Kratochwill, F. (1982). On the Notion of "Interest" in International Relations. *International Organization*, 36(1), 1-30.
- Layne, C. (1993). The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise. *International Security*, 17(4), 5-51.
- Layne, C. (2006). The Unipolar Illusion Revisited: The Coming End of the United States' Unipolar Moment. *International Security*, 31(2), 7-41.

- Lebow, R. N. (1994). The Long Peace, the End of the Cold War, and the Failure of Realism. *International Organization*, 48(2), 249-277.
- Legro, J. W., & Moravcsik, A. (1999). Is Anybody Still a Realist? *International Security*, 24(2), 5-55.
- Leibniz, G. W. (1995). *Philosophical Writings: Leibniz*. (G. H. Parkinson, Dü., M. Morris, & G. H. Parkinson, Çev.) London: Everyman.
- Machiavelli, N. (2005). *The Prince*. (P. Bondanella, Çev.) Oxford: Oxford University Press.
- MacNeill, M., & Quinn, M. (2019). *OPEC Annual Statistical Bulletin 2019*. Vienna: Organisation of the Petroleum Exporting Countries.
- Mansfield, E. D. (1993). Concentration, Polarity, and the Distribution of Power. *International Studies Quarterly*, 37(1), 105-128.
- Mastanduno, M. (1997). Preserving the Unipolar Moment: Realist Theories and U.S. Grand Strategy after the Cold. *International Security*, 21(4), 49-88.
- Masters, R. D. (1961). A Multi-Bloc Model of the International System. *The American Political Science Review*, 55(4), 780-798.
- Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, 15(1), 5-56.
- Ministry of Finance of the Russian Federation. (2020, 02 03). *Ministry of Finance of the Russian Federation*. 03 01, 2020 tarihinde Ministry of Finance of the Russian Federation Web sitesi: <https://www.minfin.ru/en/statistics/fedbud/> adresinden alındı
- Modelska, G. (1978). The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State. *Comparative Studies in Society and History*, 214-235.
- Modelska, G., & Morgan, P. M. (1985). Understanding Global War. *The Journal of Conflict Resolution*, 29(3), 391-417.
- National Bureau of Statistics of China. (2020, 02 28). *Statistical Communiqué of the People's Republic of China on the 2019 National Economic and Social Development*. 03 01, 2020 tarihinde National Bureau of Statistics of China Web sitesi: http://www.stats.gov.cn/ENGLISH/PressRelease/202002/t20200228_1728917.html adresinden alındı
- National Science Foundation. (2019). 04 17, 2020 tarihinde National Science Foundation Web sitesi: <https://ncses.nsf.gov/pubs/nsb20206/publication-output-by-region-country-or-economy> adresinden alındı

- Neuman, W. L. (2014). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Essex: Pearson.
- Newsweek. (2018). 06 29, 2020 tarihinde Newsweek Web sitesi: <https://www.newsweek.com/russias-military-compared-us-which-country-has-more-military-bases-across-954328> adresinden alındı
- Nye, Jr., J. S. (1990). The Changing Nature of World Power. *Political Science Quarterly*, 105(2), 177-192.
- Nye, Jr., J. S., & Welch, D. A. (2011). *Understanding Global Conflict and Cooperation: An Introduction to Theory and History*. Crawfordville: Pearson.
- Office of Management and Budget. (2018). *Budget of the United States Government, Fiscal Year 2019*. Washington: U.S. Government Publishing Office.
- Office of the Secretary of Defence. (2019). *Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2019*. Washington, DC.
- Office of the Under Secretary of Defence (COMPTROLLER). (2018). *Defence Budget Overview*. Washington, DC.
- Office of the United States Trade Representative. (2019). *Hakkımızda: Office of the United States Trade Representative*. 03 1, 2020 tarihinde Office of the United States Trade Representative Web sitesi: <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china> adresinden alındı
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2020, 02 28). 04 15, 2020 tarihinde Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Web sitesi: <https://www.oecd.org/sti/msti.htm> adresinden alındı
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2019). 04 11, 2020 tarihinde Organisation for Economic Co-operation and Development Web sitesi: <https://data.oecd.org/eduatt/adult-education-level.htm#indicator-chart> adresinden alındı
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2019). *PISA 2018 Insights and Interpretations*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Oye, K. A. (1985). Explaining Cooperation Under Anarchy: Hypotheses and Strategies. *World Politics*, 1-24.
- Pfaltzgraff, Jr., R. L. (1974). International Relations Theory: Retrospect and Prospect. *International Affairs*, 50(1), 28-48.
- Platon. (2011). *Devlet*. İstanbul: Duru Okul Öncesi Yayın.
- Popper, K. R. (2005). *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Routledge.

- Quacquarelli Symonds Limited (QS). (2020). *Top Universities* . 04 11, 2020 tarihinde Top Universities Web sitesi: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2020> adresinden alındı
- Schweller, R. L. (1997). New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition. *The American Political Science Review*, 91(4), 927-930.
- Schweller, R. L. (2001). The Problem of International Order Revisited: A Review Essay. *International Security*, 26(1), 161-186.
- Schweller, R. L. (2004). Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing. *International Security*, 29(2), 159-201.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sheetz, M. S., & Mastanduno, M. (1997-1998). Debating the Unipolar Moment. *International Security*, 22(3), 168-174.
- Singer, J. D. (1960). International Conflict: Three Levels of Analysis. *World Politics*, 12(3), 453-461.
- Singer, J. D., & Small, M. (1966). The Composition and Status Ordering of the International System: 1815-1940. *World Politics*, 18(2), 236-282.
- Spykman, N. J. (1938). Geography and Foreign Policy, I. *The American Political Science Review*, 28-50.
- Spykman, N. J. (1938). Geography and Foreign Policy, II. *The American Political Science Review*, 213-236.
- Statista. (2019, 12 22). Statista Web Sitesi: <https://www.statista.com/statistics/748223/leading-countries-based-on-natural-resource-value/> adresinden alındı
- Statista. (2019, 12 22). Statista Web Sitesi: <https://www.statista.com/statistics/277268/rare-earth-reserves-by-country/> adresinden alındı
- Stockholm International Peace Research Institute. (2018). *SIPRI Yearbook 2018: Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford: Oxford University Press.
- Stockholm International Peace Research Institute. (2019). *The SIPRI Top 100 Arms-Producing and Military Services Companies, 2018*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.

- The Guardian*. (2019). 06 29, 2020 tarihinde The Guardian Web sitesi: <https://www.theguardian.com/world/2019/may/03/china-will-build-string-of-military-bases-around-world-says-pentagon> adresinden alındı
- The World Bank Group*. (2019). 03 20, 2019 tarihinde The World Bank Group Web sitesi: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?most_recent_value_desc=true adresinden alındı
- The World Bank Group*. (2019). 04 16, 2020 tarihinde The World Bank Group Web sitesi: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true&view=map adresinden alındı
- The World Bank Group*. (2019). 04 16, 2020 tarihinde The World Bank Group Web sitesi: https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.pcap.cd?most_recent_value_desc=true adresinden alındı
- Thompson, W. R. (1986). Polarity, the Long Cycle, and Global Power Warfare. *The Journal of Conflict Resolution*, 30(4), 587-615.
- Thompson, W. R. (1995). Principal Rivalries. *The Journal of Conflict Resolution*, 39(2), 195-223.
- Thompson, W. R. (2006). Systemic Leadership, Evolutionary Processes, and International Relations Theory: The Unipolarity Question. *International Studies Review*, 8(1), 1-22.
- Tian, N., Fleurant, A., Kuimova, A., Wezeman, P. D., & Wezeman, S. T. (2019). *Trends in the World Military Expenditure, 2018*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.
- Tian, N., Kuimova, A., Da Silva, D. L., Wezeman, P. D., & Wezeman, S. T. (2020). *Trends in the World Military Expenditure, 2019*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.
- Times Higher Education (THE). (2020). *Times Higher Education*. 04 11, 2020 tarihinde Times Higher Education Web sitesi: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2020/world-ranking#!/page/1/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats adresinden alındı
- Türkdoğan, O. (2012). *Çağdaş Bilimsel Araştırma Metodolojisi ve Sorunları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- U.S. Energy Information Administration. (2019, 12 30). 12 30, 2019 tarihinde U.S. Energy Information Administration Web Sitesi: <https://www.eia.gov/international/data/world> adresinden alındı
- U.S. Geological Survey. (2020). *Mineral Commodity Summaries 2020: U.S. Geological Survey*. Reston, VA: U.S. Geological Survey.

- United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service. (2020). *World Agricultural Production*. Washington, D.C.: United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service.
- United States of America Department of Defence. (2018). *Base Structure Report - Fiscal Year 2018 Baseline*. Washington D.C.: United States of America Department of Defence.
- Vasquez, J. A. (1995). Why Do Neighbors Fight? Proximity, Interaction, Territoriality. *Journal of Peace Research*, 277-293.
- Wagner, R. H. (1993). What was Bipolarity? *International Organization*, 47(1), 77-106.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Walt, S. M. (1991). The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, 35(2), 211-239.
- Walt, S. M. (1992). Revolution and War. *World Politics*, 44(3), 321-368.
- Waltz, K. N. (1964). The Stability of a Bipolar World. *Daedalus*, 93(3), 881-909.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Menlo Park, California: Addison-Wesley Publishing Company.
- Waltz, K. N. (1988). The Origins of War in Neorealist Theory. *The Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 615-628.
- Waltz, K. N. (1993). The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, 18(2), 44-79.
- Waltz, K. N. (2000). Structural Realism after the Cold War. *International Security*, 5-41.
- Waltz, K. N. (2001). *Man, the State and War A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review*, 88(2), 384-396.
- Wendt, A. E. (1987). The Agent_Structure Problem in International Relations Theory. *International Organization*, 335-370.
- Wilkinson, D. (1999). Unipolarity without Hegemony. *International Studies Review*, 1(2), 141-172.
- Wittgenstein, L. (2002). *Tractatus Logico - Philosophicus*. (D. F. Pears, & B. F. McGuinness, Çev.) New York: Routledge.

- Wohlforth, W. C. (1994-1995). Realism and the End of the Cold War. *International Security*, 19(3), 91-129.
- Wohlforth, W. C. (1999). The Stability of a Unipolar World. *International Security*, 24(1), 5-41.
- World Intellectual Property Organization (WIPO). (2019). *World Intellectual Property Organization (WIPO)*. 04 14, 2020 tarihinde World Intellectual Property Organization (WIPO) Web sitesi: <https://www3.wipo.int/ipstats/IpsStatsResultvalue> adresinden alındı
- World Intellectual Property Organization (WIPO). (2019). *World Intellectual Property Organization (WIPO)*. 04 14, 2020 tarihinde World Intellectual Property Organization (WIPO) Web sitesi: <https://www3.wipo.int/ipstats/ipstableval> adresinden alındı
- World Trade Organization. (2019). *World Trade Statistical Review 2019*. Geneva: World Trade Organization.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: İbrahim Halil YAŞAR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Fatih Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans	
Üniversite	Fatih Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Uluslararası İlişkiler
Makale ve Bildiriler	
1. Yaşar, İ. H. , Demirkol, F. , Daşdemir, E. & Gür Türkdogan, T. (2021). 2020 Sosyoekonomik Gençlik Araştırması: İstanbul İli Örneğinde Gençlerin Ekonomik ve Siyasal Eğilimleri. International Journal of Social Inquiry, 14 (2) , 839-884. DOI: 10.37093/ijsi.997051	